

Lars Zilliacus

Finska Hushållningssällskapet
arkiv och skrifter
en källa för forskningen

IV

FINSKA HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS ARKIV OCH
SKRIFTER

Lars Zilliacus

Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter

– en källa för forskningen

IV

Åbo Akademis förlag

Åbo 2004

Redigering: Johanna Mara
Pärmbild: Tove Ahlbäck
Bildkälla: Åbo Akademis bildsamlingar

ISBN 951-765-165-1
Åbo Akademis tryckeri
Åbo 2004

Innehållsförteckning

Till läsaren	5
Om lantbruksutbildningen fram till 1918	7
Om lantbrukets försöksverksamhet under 1800-talet	89
Om lantbruksrådgivningen 1797–1917	
Del 1 : Tiden fram till 1856.....	129
Del 2 : Tiden 1856–1917.....	185

Till läsaren

I den här föreliggande fjärde volymen i serien om Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter har sammanförts tre tidigare som stenciler publicerade redogörelser för verksamhetsformer, som sällskapet genom tiderna har ägnat sitt intresse: utbildning, försöksverksamhet och rådgivning inom lantbruket. På ettvarvt av dessa områden har sällskapet varit initiativtagaren och vägbanare. Ansvar för att utveckla utbildningen och försöksverksamheten har för länge sedan övertagits av statliga institutioner. Rådgivningen har förblivit sällskapets främsta uppgift.

Under de år som förgått sedan stencilhäftena utgavs har det under mitt fortsatta glötande i arkivet dykt upp en hel del av mig tidigare förbisett relevant material. Detta har nu inarbetats i texten.

Arbetet med att omforma de sifferspäckade manuskripten i bokform har förvisso krävt omsorg och vaksamhet. Såsom i fråga om de två tidigare volymerna har Johanna Mara outtröttligt skött det krävande arbetet.

För att boken skall kunna användas fristående återges här den första volymens förklaringar till hänvisningarna:

Hänvisningarna till arkivet upptar serie, band eller mapp och sida eller nummer. I somliga band är inte sidorna, utan bladen numrerade. Opaginerade sidor anges då med föregående sidas nummer följt av ett b. Somliga band saknar paginering. I dem kan uppgifterna lokaliseras genom att datum eller nummer angivits. Många hänvisningar gäller protokoll. I dessa hänvisningar står P för sällskapets plenum, BU för beredningsutskottet, U för det utskott som efterträdde BU samt St för bestyrelsen eller styrelsen, vilka i sin tur efterträdde U som sällskapets ledande organ. EU står för ekonomieutskottet, FU för det för lantbruksinstitutets förvaltning tillsatta förvaltningsutskottet, PU för potatisutskottet, RU för redskapsutskottet, SU för slöjdutskottet, VU för vaccinationsutskottet och ÅU för åkerbruksutskottet. BS hänvisar till den i arkivet ingående Böckerska samlingen.

Hänvisningarna till de tryckta källorna kräver färre kommentarer. Med Dagboken avses det medlemsblad som sällskapet utgav åren 1800–1803: *Utdrag af Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets Dagbok*. Underrättelser avser Dagbokens efterföljare: *Underrättelser från Kongl./Kejsarl. Finska Hushållnings-Sällskapet*. Sällskapets årsböcker kallades länge *Redogörelse*. Berättelserna för åren 1855–1869 intogs i fjärde till sjätte tomen av sällskapets Handlingar. Därefter blev *Handlingar* namnet på årsberättelserna till år 1904, då namnet blev *Årsberättelse*.

FINSKA
HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS ARKIV OCH SKRIFTER
SOM KÄLLA FÖR FORSKNINGEN

29

Om lantbruksutbildningen fram till år 1918

Av
Lars Zilliacus

Åbo 1997

Innehållsförteckning

FÖRORD	13
1 DEN SVENSKA TIDEN	15
1.1 DISKUSSION OM SKOLVÄSENDET	15
1.2 IMPULSER UTFRÅN	17
1.3 ASSESSOR GABRIEL AHLMANS TESTAMENTE	17
1.4 NÅGRA TIDIGA FÖRSLAG OM LANTBRUKSUTBILDNINGEN	19
2 CARL CHRISTIAN BÖCKERS TID	20
2.1 BÖCKER OCH HANS PEDAGOGISKA INTRESSE	20
2.2 DISKUSSION OM DE AHLMANSKA SKOLORNA	21
2.3 LINNESLÖJDSINSTITUTET PÅ BENNVIK OCH DESS AVLÄGGARE	24
2.4 FÖRSLAG OM LANTBRUKSUTBILDNING	25
3 MUSTIALA	27
3.1 ÖVERSIKT AV SÄLLSKAPETS TID PÅ MUSTIALA OCH AV ARKIVMATERIALET DÄROM	27
3.2 FÖREBILDER	28
3.3 SÄLLSKAPETS INITIATIV OCH KMT:S UPPDRAG	29
3.4 HUR SÄLLSKAPET GICK ATT FULLGÖRA SITT UPPDRAG	30
3.5 LÄRARNA	31
3.6 ELEVERNA	33
3.7 UNDERVISNINGEN	35
3.7.1 Utgångsläget	35
3.7.2 Brister, förslag och reformer	36
Fogdeelevernas utbildning	36
Ladugårdselevernas utbildning	40
3.8 ELEVERNAS LIV OCH LEVERNE	41
3.9 HUR SÄLLSKAPET FRÅNTRÄDDE MUSTIALA	42
3.10 SENARE FÖRSLAG OM MUSTIALA	43
4 REGIONALA LANTBRUKSSKOLOR	44
4.1 SKEDET 1840-1855	44
4.2 EN NY TID GÅR IN ÅR 1856	45
4.2.1 Offentlig diskussion och kejserligt beslut om jordbruksskolor	45
4.2.2 Sällskapets kommission för lantbruksodling	47
4.3 FRÅN ORD TILL HANDLING	48
4.3.1 Skolan på Vestankärr 1856–1861	48
4.3.2 Skolan fortsätter på Birilä 1862–1875	49
4.3.3 Strödda uppgifter om med Vestankärrskolan samtida skolplaner och skolor	52

4.4 REORGANISATIONSSTRÄVANDEN	53
4.5 SKOLOR I SÄLLSKAPETS EGET LÄN UNDER DET UTGÅENDE 1800-TALET	56
4.5.1 Jordbruksskolan på Tuorla	56
4.5.2 Fogde- och dejskolan på Kustö gård	56
4.5.3 Jordbruksskolan på Peksala.....	57
4.5.4 Jordbruksskolan på Haga kungsgård	57
5 UTBILDNINGEN I LADUGÅRDSSKÖTSEL OCH MEJERIHANTERING FRAM TILL SEKELSKIFTET 1900	58
5.1 INLEDANDE DISKUSSIONER	58
5.2 LÄRLINGSPLATSER	59
5.3 SKOLOR	60
5.3.1 Översikt	60
5.3.2 Skolan på Kumo gård i Satakunta.....	63
5.3.3 Skolan i Egentliga Finland.....	63
5.3.4 Skolan på Haga kungsgård på Åland.....	65
5.4 FÖRSLAG OM EN MEJERIHÖGSKOLA ÅR 1877.....	65
6 HUSMODERSUTBILDNINGEN FRAM TILL SEKELSKIFTET 1900	65
7 NYA SKOLFORMER VÄXER FRAM KRING SEKELSKIFTET 1900.....	67
7.1 ÖVERHETLIGA BESTÄMMELSER OM UTBILDNINGEN	67
7.2 HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS FÖRÄNDRADE STÄLLNING.....	67
7.3 AHLMANS LANTMANNA- OCH HUSMODERSSKOLA	68
7.3.1 Tanken på skolan växer fram och förverkligas	68
7.3.2 I hyrda utrymmen 1904–1906	70
7.3.3 Nytt syfte och egen gård 1906.....	71
7.3.4 På Seppälä 1908–.....	72
7.4 LANTMANNA- OCH HUSMODERSUTBILDNINGEN I DEN FINSKA DELEN AV SÄLLSKAPETS DISTRIKT	74
7.5 LANTBRUKSSKOLOR PÅ KIMITOÖN	74
7.5.1 Jordbruksskolan på Peksala.....	74
7.5.2 Wrethalla skola för småbruk och egna hem/Wrethalla lantmannaskola.....	75
7.6 SKOLORNA PÅ ÅLAND.....	76
7.6.1 Haga jordbruksskola.....	76
7.6.2 Ålands lantmannaskola	76
7.7 HÖGRE SVENSKA LANTBRUKSLÄROVERKET I ÅBO	77
7.8 UTBILDNINGEN INOM KREATURSSKÖTSELN.....	78
7.8.1 Vid sekelskiftet.....	78
7.8.2 Skolan på Överby	78

7.8.3 Skolorna på Åvik och på Lehtis	79
7.8.4 Skolan på Haga.....	79
7.8.5 Svenska teoretiska kreatursskötareskolan.....	80
7.8.6 Förslag om ambulerande kreatursskötareskola.....	80
7.8.7 Lärlingsinstitutionen	81
7.9 FJÄDERFÄ- OCH BISKÖTARSKOLAN I VEMO	81
7.10 FÖRSLAG OM EN HUSHÅLLS- OCH TRÄDGÅRDSSKOLA PÅ ÅLAND.....	81
8 STÖD FÖR UTBILDNING UTOMLANDS.....	81
8.1 AGRONOMUTBILDNING	81
8.2 UTBILDNING AV MÖNSTERJORDBRUKARE	83
8.2.1 Thulins fond visar vägen.....	83
8.2.2 Ruths stipendier	84
8.3 UTBILDNING AV MEJERISTER	85

Förord

”Sällskapets föremål skall vara den enskilda hushållningen i allmänhet och lant-hushållningen i synnerhet, med vad därtill hörer eller därmed i någon måtto gemenskap äger. Upplysta och allmänt utspridda begrepp i förenämnda ämnen anser sällskapet vara den säkraste grund för all förkovran i vår hushållning.” Så sades inledningsvis i sällskapets år 1797 formulerade första stadgar.

Sällskapets upplysta stiftare var väl medvetna om de innovationer som ute i världen gjorts inom jordbruket och insåg att dessa endast alltför långsamt skulle fås allmänt spridda, om jordbrukets utövare såsom dittills skett skulle fostras för sin uppgift endast av sina fäder på hemgården. Det var sålunda naturligt att de första initiativen till en ordnad lantbruksutbildning skulle framföras inom sällskapet.

Under den senare delen av 1800-talet övertog statliga organ och nya organisationer småningom det mesta av ansvaret för lantbruksutbildningen i landet. Det som sällskapet därefter har att berätta om den är främst av lokalhistoriskt intresse. Föreliggande framställning har därför inte förts längre än till vår självständighetstid.

Mycket av allt material som finns om hur lantbruksutbildningen i vårt land fick sin början och utvecklades fram till sagda tid finns i sällskapets arkiv och tryckta skrifter. Materialet där är så omfattande att heltäckande hänvisningar till det inte kan få rum i detta häfte. Häftets hänvisningar bör dock ge en god vägledning för den som vill få fram ytterligare uppgifter om det som hänvisningarna pekat på.

Häftet gäller lantbruksutbildningen, men i synnerhet i äldre tider var det svårt att dra en gräns mellan lantbruket och närliggande områden. Utbildningen inom trädgårdsskötseln har behandlats i det år 1985 utgivna häftet nr 15 i denna serie och förbigås nu. Också utbildningen gällande husdjurens hälsovård har lämnats utanför häftet. Den har behandlats i häftet nr 18 av år 1987. Ej heller den av sällskapet länge omhuldade hemslöjdsutbildningen har så när som på inledningsfasen fått en plats i föreliggande häfte.

1 Den svenska tiden

1.1 Diskussion om skolväsendet

Hos sällskapetets stiftargeneration var intresset för upplysning och undervisning allmänt och sakkunskapen i skolfrågor var väl företrädd.

Hösten 1798 påpekade lantmätaren H.A. Aimelaeus i Lochteå behovet av sockenskolor (D IV 1 s. 11). Ärendet gick till sällskapetets beredningsutskott, som i en promemoria (C I 1 nr 247, D XXIII 7 s. 30) utlät sig: ”En ofta påpekad sak, men som i brist på fonder därtill länge lär få ligga utan verkställighet.” Erfarenheterna av pedagogierna på Åland, i Kimito, Kisko och Lojo ansågs inte heller uppmuntrande.

Våren 1800 yrkades i ett anonymt memorial (D IV 2 s. 66) på folklärare ”vilkas plikt det vore att undervisa ej allenast i innantillsläsning jämte de första begreppen av kristendomen, utan ock i skrivande, räknande och kanske en allmän kännedom av världskunskapen, varigenom åtskilliga skadliga fördomar lättast skulle utplånas och eftertanken beredas till en större utveckling och till sundare begrepp även i allmogens egentliga yrken.” Vid samma tid inlämnade kammarrådet Arndt Johan Winter ett memorial (D IV 2 s. 72) om hindren för hushållningens förkovran. I ett särskilt avsnitt (s. 79) om folkets upplysning granskade han kritiskt hela undervisningsväsendet. Dess brister hade påtalats också i ett 5.6.1799 daterat anonymt svar på en prisfråga om de hinder som fjättrade lantmannens idoghet (D VI 4 s. 20). – Vid utskottsbehandlingen av det anonyma memorialet tog Winter upp dess tankar om klockarna som folklärare (A I 2 s. 250 – BU § 5/23.5.1800).

I sällskapetets hundraårshistorik har Gustaf Cygnaeus (s. 207) redogjort för de diskussioner och åtgärder som Winters memorial föranledde. Vid behandlingen av memorialet (A I 2 s. 278, 288 och 304 – BU § 2/30.6, § 4/22.8 och § 2/23.9.1800) åtog sig professor Henrik Gabriel Porthan att skriftligen avfatta sina tankar om undervisningsväsendet och om upplysningens befordran. I dem förbigick han dock allmogens undervisning (D II 2 s. 14). Winters memorial föranledde också professor Jacob Tengström till vidlyftiga ”reflexioner” (D IV 2 s. 127) där han under rubriken ”Folkets upplysning” (s. 138 b) granskade Finlands undervisningsanstalter. Skolfrågor togs likaså upp av överdirektören Per Alfwing i ett memorial 14.7.1800 om en arbetsplan för sällskapet (D IV 2 s. 97).

På basis av alla dessa memorial ägnade BU skolfrågor en ingående diskussion (A I 3 s. 257 och 266 – BU § 3/5.3 och § 1/21.3.1801). För den hade Tengström ytterligare införskaffat utlåtanden av professor Johan Gadolin om undervisningen i kemi, av magister G.G. af Hällström om undervisningen i fysik och av professor A.J. Methers om undervisningen i matematik (D IV 5 s. 58, 59 och 62).

Vid plenardiskussionen framlade Porthan ett sammanfattande memorial (D IV 5 s. 121) med uppgifter om ”våra allmänna undervisningsanstalter”. Sällskapet beslöt att hos Kanslersgillet i Stockholm göra en framställning om förbättringar i den ekonomiska undervisningen vid läroverken (A I 5 s. 53, 63, 147 och 203 – P § 8/15.2, § 7/1.3, § 3/1.7 och § 6/1.11.1803). Framställningen avfattades av sekreteraren, doktor J.F. Wallenius enligt Porthans memorial (B I 1 s. 284).

Kanslersgillet uppmanade sällskapet att inkomma med närmare förslag (D XXIII 8 s. 65). BU ville överväga saken (A I 6 s. 98 och 236 – P § 9/3.4 och BU § 9/12.4.1804) och sällskapet bad domkapitlen framlägga sina synpunkter (B I 1 s. 383). Endast domkapitlet i Borgå tycks ha efterkommit önskemålet (A I 6 s. 164 – P § 9/2.7.1804) och det förefaller som om sällskapet aldrig hade tillställt Kanslersgillet några närmare förslag.

Diskussionen om skolväsendet fick näring också genom ett par prisskrifter, senare införda i andra tomen av sällskapets *Handlingar*. Den första av dem var författad av Johan Gadolin 1802 och gällde främjandet av städernas slöjder och manufakturver. Sidorna 33–55 upptas av ett förslag till manufakturkolor. När prisskriften underkastades bedömning gjorde Tengström en del anmärkningar och Gadolin lovade beakta dem (A I 4 s. 178, 193 och 213 – P § 3/1.9, § 5/1.10 och § 14/15.10.1802 samt D VI 4 s. 167 och 173). Till sitt skolförslag återkom Gadolin (D IV 5 s. 167) då han fem år senare utlät sig med anledning av ett infordrat betänkande om glastillverkningen. Förslaget framfördes av sällskapet i dess till KMt avgivna betänkande (*Handlingar* 3 s. 82 och B I 2 s. 104). – Enligt sällskapets uppfattning kunde också åkerbruket vänta stora framsteg av det föreslagna tekniska institutet.

Den andra prisskriften med förslag om skolor gällde tiggeri och fattigvård. Tengström hade väckt förslag om en särskild prisfråga om anstalter för stadsungdomens utbildning, men frågan inrymdes i den nyssnämnda (A I 4 s. 335 och 224 – BU § 2/24.9 och P § 9/1.11.1802 samt D VI 4 s. 172). Ett anonymt svar ansågs värt att belönas och publiceras (A I 6 s. 123 och 199 – P § 26/1.5 och § 7/1.10.1804). Författaren bereddes tillfälle att genomse sin skrift innan den publicerades (A I 8 s. 6 – P § 6/9.11.1805). Den ingår i andra tomen av *Handlingar* under rubriken ”Om uppfostrings- Industri- och Barmhärtighets- anstalter uti Finland”. bland mycket annat föreslogs där (s. 194) en minst tvåårig ekonomisk eller industriskola i varje socken. – Endast från skolan utexaminerade borde vara valbara till förtroendeposter.

Till sällskapets diskussion om skolväsendet an knyter sig även kyrkoherden Z. Cygnaeus i Tavastehus förslag om söndagsskolor och läsebibliotek. Han lade fram det i några strödda anteckningar om sin stad (C I 1 nr 613). De har inte återfunnits i arkivet. BU tog fasta på förslaget och bad om en närmare plan (A I 3 s. 238 – BU § 2/29.12.1800 och B I 1 s. 89). Cygnaeus svarade (D IV 5 s. 85) att det han åsyftade var att bereda hantverkslärlingar och gesäller tillfälle till kostnadsfri undervisning ett par timmar före och efter söndagsgudstjänsten: ”För det närvarande är största hopens av lärlingarna närmaste behov att lära läsa med färdighet och reflexion – skriva en läslig handstil och räkna quattuor species – få de allmännaste begrepp i historien och geografien, i synnerhet fäderneslandets – handledas i de enklaste elementen av den vetenskap som ger ljus åt vars och ens hantering ...” – Sällskapet omfattade Cygnaeus förslag, men ansåg sig sakna medel att förverkliga det (A I 4 s. 123 – P § 6/15.5.1802 och B I 1 s. 169).

1.2 Impulser utifrån

I Sverige fanns ännu ingen lantbruksskola, inte heller i Danmark. Därifrån utgick emellertid en första impuls. I början av år 1800 fick sällskapet från Stockholm av översättaren en bok som på titelbladet bar texten: ”Försök till besvarande af Kongl. Wettenskaps-Akademiens i Köpenhamn utsatta Prisfråga: Om den bästa plan till en praktisk Åkerbruksskola, i anseende till hwad och huru der bör läras. Af Carl Gottlob Rafn ...” På titelbladets insida stod i tryck: ”Kongl. Finska Husholls-Sällskapet Tillägnat af Öfwersättaren” (D XXIII 8 s. 14 och A I 2 s. 55 – P § 13/15.3.1800 samt Dagboken 1800 s. 57 och 147).

I Danmark hade generalmajoren J.F. Classen i sitt testamente förordnat att en åkerbruksskola skulle inrättas på någon av hans egendomar. Där borde 10–12 elever av bondeståndet beredas undervisning och praktik i jordbruk och trädgårdsskötsel, skogsbruk och boskapsavel. Enligt testators vilja hade vetenskapsakademien utsatt ett pris för den bästa planen till en sådan skola. Den 1 november 1793 hade den erkända naturforskaren Rafn tilldelats priset. Att översättningen tillägnats Finska Hushållningssällskapet kom sig uppenbarligen av den anonyma översättarens åsikt att det ankom på sällskapet att som det enda kungliga hushållningssällskapet i Sveriges rike där följa upp impulsen från Danmark (DXXIII 8 s. 14).

Rafns förslag nämns i Alfwings memorial 14.7.1800 och i ett litet äldre, tidigare nämnt anonymt memorial (D IV 2 s. 64 och Dagboken 1800 s. 145). Författaren till det sistnämnda ansåg det likväl lönlöst att inrätta en lantbruksskola innan ungdomen bibragts tillräckliga förkunskaper genom elementär undervisning av folklärare.

Uppenbarligen kände man inom sällskapet till också andra mönster för skolor för blivande lantbrukare. Sålunda antecknades i ett protokoll (A I 2 s. 310 – BU § 3/29.9.1800): ”Lantmannen blir aldrig rätt upplyst utan skolor efter von Rochovs mönster.”

1.3 Assessor Gabriel Ahlmans testamente

Redan innan Winter med sitt memorial inledde diskussionen i sällskapet om skolväsendet hade förre kronofogden, assessor Gabriel Ahlman på Hatanpää i Messuby 2.7.1798 daterat sitt testamente. Genom det överlät han sin kvarlåtenskap till sällskapet för att användas bland annat till avlönande av sockenlärare för fattiga allmogebarn i socknarna kring Tammerfors. År 1806 utgav sällskapet i tryck ”Handlingar rörande framl. Assessoren Gabriel Ahlmans testamente”. Cygnaeus har i sällskapets hundraårshistorik (s. 152 och 210) ägnat stort utrymme åt testamentet och åt en utredning av hur sällskapet förverkligat testatorns vilja, likaså Erkki Lahdes i sin 1958 tryckta doktorsavhandling *Ahlmanin pitäjänkoulut*.

Uppenbarligen hade testamentets utformning påverkats av Porthan och av sällskapets sekreterare, lagmannen Olof Wibelius. Så snart sällskapet efter Ahlmans död officiellt fått del av testamentet sammanträdde det till extra plenum 17.12.1799 (A I 2 s. 17). Därefter nämns testamentet ofta i diskussionerna om skolväsendet.

Enligt testamentet borde eleverna få undervisning ”ej allenast uti innanläsningen och kristendomen, samt då så begäres, i skrivande och räknande, utan ock, uti de angelägnaste stycken av en förständig lantushållning”. Sistnämnda

bestämmelse gav Alfwing anledning att inför Hatanpääs försäljning föreslå att en del av egendomen skulle bibehållas i sällskapets ägo för att tjäna undervisningen i lantushållning. I stället för en liten pedagogi i var socken borde hela anstalten sammandragas på ett enda tjänligt ställe där tillfälle fanns till uppodlingar, kärrbruk, fiske och andra hushållsgrenar (D X 7 s. 157, A I 3 s. 290 – BU § 10/11.4.1801). Tengström understödde förslaget och ansåg att undervisningen annars i brist på eget lantbruk skulle stanna i en torr och fruktlös teori. Sällskapet tog inte avstånd från tanken på en ekonomisk skola, men ansåg att testamentets ordalydelse krävde att hela egendomen såldes (A I 3 s. 79 och 290 – BU § 10/11.4 och P § 3/15.4.1801). – För att genast friställa hela det i egendomen bundna kapitalet för att tjäna testamentets syften erbjöd sig Porthan att inlösa den för 50.000 riksdaler, om ingen annan gjorde det (D X 7 s. 147).

För att få fram riktlinjer för skolorna hade Wallenius då redan föreslagit en prisfråga (D X 2 s. 1). BU omfattade förslaget och 1.5.1801 utlystes frågan: ”Huru böra de Ahlmanska Sockne Skolorna helst och lämpligast inrättas för att med minsta möjliga kostnad bäst och fullkomligast svara mot sitt ändamål? Och till vilka särskilda avseenden föranleder i denna del lokalen och folkets lynne? På vad sätt skall den ekonomiska undervisningen göras för allmogen begriplig och nyttig? Genom vad för slags lärare bör den bestridas? ...” (A I 3 s. 104 – P § 19/1.5.1801 och Dagboken 1801 s. 75).

Sex svar inlämnades (A I 4 s. 194 – P § 6/1.10.1802). Fyra av dem finns i arkivet. De två andra utgavs i tryck för att bereda allmänheten tillfälle att framställa anmärkningar och påminnelser.

Av de fyra svar, som inte ansågs värda att tryckas, befanns likväl svaret nr 1 (D VI 4 s. 150) värt medalj. Författaren föreslog att undervisningen skulle bedrivas av vandrande lärare såsom av apostlarna eller av Lapplands kateketer. Undervisningen kunde i samma trakt fördelas på olika personer och undervisningen i lantbruk riktas också till vuxna. Författaren till skriften nr 2 (D VI 4 s. 156) ansåg det meningslöst med en åkerbruksskola för barn och föreslog en treårig internatskola i Åbo för lite äldre elever. Författaren till skriften nr 4 (D X 2 s. 4) var övertygad om att jordbruk och ladugårdsskötsel bäst lärdes genom praktiskt arbete under god handledning. I skriften nr 5 (D VI 4 s. 160) ordades främst om föräldrarnas roll som lärare och förbigicks lantbruksutbildningen.

Av de två svar som bevarats i tryck är det ena av Tengström och det andra av akademiadjunkten Jakob Bonsdorff. Tengström hade kort förut besvarat en av sällskapet uppställd prisfråga som syftade till att åstadkomma en lärobok för den finska bonden. Också det svaret utgavs i tryck. – Med intetdera svaret önskade Tengström tävla om det utsatta priset.

Till sitt svar om de Ahlmanska skolorna hade Tengström fogat ett memorial vari han bett att svaret skulle underställas granskning av kapten Adolf Magnus Gripenberg i Teisko och av kyrkoherdarna Lilius i Messuby och Mollin i Karkku, vilka på grund av sin förtrogenhet med de Ahlmanska socknarna kunde förväntas komma med värdefulla kommentarer. Gripenberg hade redan 12.12.1800 (D IV 2 s. 165) föreslagit att sällskapet med anlitan av de Ahlmanska medlen skulle köpa en egendom och där anlägga en åkerbruksskola eller snarare en försöksanstalt och lärlingsgård (A I 3 s. 292 – BU § 11/11.4.1804). Nu utbyggde han i detalj sitt förslag. De två kyrkoherdarna befattade sig i sina svar föga med lantbruksundervisningen.

Tengströms memorial och de tre svaren finns i arkivet (D X 2 s. 2–34), likaså ett annat memorial av Tengström, inlämnat efter det att han haft tillfälle att överse sin skrift. Också Bonsdorff fick se över sin skrift innan den gick i tryck (A I 5 s. 11 – P § 5/1.12.1802). När BU behandlade ärendet (A I 4 s. 317 och 194 – BU § 3/13.8 och P § 6/1.10.1802 samt Dagboken 1802 s. 166) gjorde Alfwing ett skriftligt inlägg. Tryckningen blev fördröjd och kommentarer inbegärdes före juni 1806 (A I 6 s. 2 och 109 – P § 5/15.11.1803 och § 8/16.4.1804).

Häftet *Om Ahlmanska Sockne-Skolornes tjenligaste inrättning. Svar på Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets Prisfråga i detta ämne af Jacob Tengström... samt Jacob Bonsdorff...* har tryckåret 1804. Tengströms svar upptar 70 sidor och Bonsdorffs 34. Den förre har i fotnoter upptagit sina kommentatorers och av dem främst Gripenbergs anmärkningar. Tengström var övertygad om att en tillräcklig lantbruksundervisning inte kunde åstadkommas på annat sätt än genom en särskild lantbruksskola. För den skull borde sällskapet helst vid någon kyrka eller vid allmän landsväg köpa sig ett bondehemman och där inrätta en praktisk-teoretisk två- till fyraårig skola för blivande bönder, fogdar, rättare och inspektorer. Han hade också grundligt tänkt sig in i vad undervisningen borde omfatta, hur den borde ordnas och hur lärarfrågan borde lösas.

Tyvär fick sällskapet inget gensvar på sin vädjan om kommentarer från allmänhetens sida. Inte heller fick det innan vår svenska tid gick ut möjlighet att av Ahlmans efterlämnade förmögenhet friställa medel för att efterkomma hans vilja i fråga om skolor för allmoge barn. När handlanden B. Lundahl i Tammerfors lät sällskapet veta (D XXIII 8 s. 83) att han på egen bekostnad önskade uppföra ett skolhus i staden med tillhörande plantagejord, ville sällskapet att han skulle vänta tills frågan om de Ahlmanska skolorna blivit avgjord (A I 7 s. 195 – BU § 7/31.10.1805 och B I 2 s. 56 och 122). Kallsinnigt ställde sig sällskapet år 1807 också till apotekaren J.H. Långhjelms tankar på att genom en sammanslagning av kyrkoherdetjänster kring Tammerfors få en prästgård friställd för en skola (D IV 5 s. 176, A I 9 s. 9 – P § 9/2.1.1807).

1.4 Några tidiga förslag om lantbruksutbildningen

Mångas tankar sysslade i slutet av vår svenska tid med frågan hur det uppenbara behovet av lantbruksutbildning kunde tillgodoses. Redan i ett 5.6.1799 daterat svar (D VI 4 s. 18 b) på en prisfråga om de hinder som fjättrade bondens idoghet yrkade den anonyme författaren på att KMt skulle stöda bolag för nyodling på villkor bl.a. att mark skulle upplåtas för en ekonomisk skola för ungdom av alla stånd. – Kapten Nils von Törnes vid samma tid inlämnade förslag om undervisning i lantbrukshållning för allmogen i Finland (D VI 1 s. 129 och D IV 2 s. 21, A I 2 s. 20 och 301 – P § 3/2.1 och BU § 4/3.9.1800) avsåg inte skolundervisning, utan von Törne försökte sig snarare på en uppslagsbok för självstudier. – Samma år gav han några uppgifter om sig själv (D XXIII 8 s. 7–10).

Oklart är vems förslag bergmästaren J.D. Christiernin åsyftade då han hösten 1804 (D IV 4 s. 329) sade sig ha hört att sällskapet umgicks med planer på att grunda en skola eller en lärlingsgård där 3–4 manliga och 2–3 kvinnliga elever under 3–4 års praktiskt arbete skulle utbildas till föredömen för andra. Christiernin erbjöd sig att bli ledare för en sådan utbildningsanstalt. Hans anbud lämnades därefter i väntan på att de Ahlmanska medlen skulle bli disponibla (A I 6 s. 270 –

BU § 4/27.10.1804). – Långt senare nämnde sällskapet i sina *Handlingar* (IV 1 s. 6) att ”redan år 1804 hade i dåvarande ekonomieutskottet ett förslag blivit väckt om inrättandet av en läroanstalt till undervisning för blivande jordbrukare”. EU:s protokoll har emellertid intet att säga härom.

I anslutning till diskussionen om en reform av undervisningsväsendet och om behovet av en lärobok i lantbruk inlämnade kapten F. Bronikowsky år 1801 ett förslag som bl.a. syftade till att öka motivationen för att inhämta kunskap (D IV 5 s. 64). Han ville att ungdomen vid allmänna sockenstämmor skulle få undergå förhör inför sällskapets ombud och efter godkänt förhör erhålla tryckt bevis på sina kunskaper. Vidare borde man bilda aktiebolag som skulle uppköpa hemman och utge dem på arrende till unga jordbrukare med intyg över nödiga kunskaper. Skötta enligt sällskapets planer skulle dessa hemman bli mönster för andra. Förslaget lämnades obeaktat.

Vid samma tid föreslog skvadronspredikanten H.R. Bäck (D IV 2 s. 175) att sällskapet skulle yrka på ett förverkligande av en resolution av år 1762 om klockarboställen. Om dessa skulle skötas enligt sällskapets föreskrifter skulle de tjäna som skolor i lantbrukshållningen (A I 3 s. 250 – BU § 2/14.2.1801).

År 1806 föreslog Tengström förgäves en prisfråga om hur bönderna kunde förmås att med biträde av allmänna anstalter bibringa sina barn bättre uppfostran till idoghet och skicklighet i hushållningen (D VI 4 s. 317, A I 8 s. 166 – BU § 1/30.4.1806).

Här må ytterligare påpekas att författaren till den tidigare (avsnitt 1.1) nämnda prisskriften om uppfostringsanstalter med sitt förslag om ekonomiskolor i synnerhet syftade till ”att lära våra jordbrukare arbeta med grundsatser ... ynglingen ... skulle i denna skola ... meddelas de teoretiska grunderna i de vid en lantbrukshållning förefallande göromål samt strax tillika handledas att använda dessa grunder genom egen befattning med göromålen ...” Endast utexaminerade jordbrukare borde få lagfart på sin egendom och endast de borde vara valbara till förtroendeposter (*Handlingar* 2 s. 192 och 196).

2 Carl Christian Böckers tid

2.1 Böcker och hans pedagogiska intresse

De närmaste åren efter det att Finland skilts från Sverige var en stilla tid i sällskapets historia. När Carl Christian Böcker år 1813 tillträdde posten som sällskapets sekreterare randades en ny era, präglad av initiativ, gediget utredningsarbete och livlig utåtriktad verksamhet. Böcker frånträdde tjänsten år 1833.

Böcker framstår som sällskapets genom tiderna mångsidigaste och mest idérika sekreterare. Han har fått sitt eget häfte (nr 14) i denna stencilserie. I sin helhjärtade insats hade han svårt att skilja mellan sällskapets och egna intressen och trodde sig kunna förena ”enskild båtнад med det allmännas nytta” (A I 24 s. 28).

Han insåg sällskapets behov av en mekanisk verkstad och anlade en egen. En av dess viktigaste uppgifter såg han i att utbilda skickliga yrkesmän (BS 16 s. 142). Dem av hans arbetare som inte kunde skriva och räkna beredde han tillfälle att lära sig det, dels i Lancasterskolan, dels genom hans egen handledning. Tyvärr, skrev han, hade alltför få ”haft nog omtanke att begagna sig av denna undervisning”. Föga framgång fick också hans år 1823 anlagda ritskola även om inte bara

hans egna arbetare, utan också skolgossar och hantverkare där sökte sig utbildning (BS 16 s. 151 och 142 b).

Böcker tog också itu med en egen handelsträdgård. Den skulle även utbilda trädgårdsdrängar till trädgårdsmästare. Och mer än så: ”Min önskan vore att denna, om någon möjlighet gives, då kunde förbindas med en bildningsanstalt för gårdsfogdar och inspektorer. Onekligen skulle den stora del av landets jord, vars odlingar beror av sådana däruppå vinna mycket och deras föresyn åter kunna bli en skola för allmogen” (BS 16 s. 81).

Med sin ideella läggning ville Böcker att en skola också skulle tjäna den moraliska fostran. Det växande släktet fostrades främst av kvinnan. Också kvinnan behövde skolas för näringslivet, men hennes skola borde ge mer än så. När Böcker ivrade för en handarbetskola i Åbo framhöll han i ett memorial (D XV 2 A s. 188): ”... hur viktig och välgörande inrättningen kan bli för Åbo om hon göres till en allmän bildningsanstalt för flickor. Att hastiga och allvarliga steg för spridande av en allmän bildning äro de enda utvägar att verka på moraliteten hos den nu mer än förr talrika och törhända även mer än förr demoraliserade lägre klassen i Åbo, lär vara en sak om vilken vi alla komma överens ...”

Sin bredaste publik nådde Böcker genom de folkupplysande uppsatser som det sedan vår svenska tid ankom på sällskapet att förse den officiella almanacken med. På hans förslag beslöt sällskapet att sammanknyta dessa uppsatser till en systematisk kunskapskälla (A I 18 s. 23 – P § 3/6.4.1822). I almanacken för år 1823 infördes uppsatsen under den därefter återkommande rubriken ”Under rättelser för menige man från Kejsarliga Finska Hushållnings-Sällskapet i Åbo”. Det året inleddes en genom sju år fortlöpande serie ”Om arbete som grunden för förmögenhet och de särskilda sätt varuppå arbetskraften i vårt land förspilles”.

För att kunna hushålla med sin arbetskraft borde bonden föra systematiska anteckningar framhöll Böcker och drog upp riktlinjer för en arbetsjournal. Men, för att kunna föra bok måste man kunna skriva. I almanacken för år 1825 dröjer Böcker därför vid hur man på egen hand kan lära sig skriva, först i en sandlåda och sedan på papper, och han avslutar med att återge alfabetet i skrivstil.

Också i detta sammanhang drar Böcker en lans för Lancasterskolan: ”Skolor, som uti flera riken och även hos oss blivit inrättade efter engelsmannen Lancasters sätt, varmedelst en enda lärare kan undervisa till och med flera hundrade lärjungar på en gång därigenom att han fördelar skolan i små avdelningar av 5 till 10 barn och låter den mest försigkomna, förståndiga och stadiga i varje avdelning förhöra de övriga tills de färdigt kunna den förelagda läxan ...” På Böckers förslag uppställde sällskapet en prisfråga om växelundervisningen vid allmogens undervisning (A I 21 s. 23 – BU § 2/8.11.1825). Frågan torde ha blivit obesvarad.

2.2 Diskussion om de Ahlmanska skolorna

Under Böckers tid återupptogs diskussionen om det Ahlmanska testamentets krav på lantbruksutbildning. De två första sockenskolorna hade öppnats 1811, men någon nämnvärd undervisning i lantbruk hade sällskapet inte kunnat åstadkomma vid dem. I mars 1810 hade sällskapet antagit riktlinjer för skolorna (A I 11 s. 77 b och 6 b – BU § 3/4.11.1809 och P § 3/1.3.1810), uppenbarligen enligt ett i arkivet bevarat utkast av sekreteraren Radloff (D XIII 1 s. 269). I ett brev 1815 till prostén J. Utter i Lempäälä (B I 3 s. 108 b) framlägger sällskapet sin syn på de två skolor

som fanns och säger sig ha för avsikt att öppna fyra nya skolor. – Tyvärr saknas sällskapets protokoll för tiden november 1813–oktober 1816.

Det är i varje fall tydligt att intresset för skolfrågor inte svalnade. Våren 1816 berättade prosten M. Gottlund i Juva om sina strävanden att där åstadkomma en skola för fattiga barn (D VIII 12 s. 23–29). Några år senare föreslogs i ett anonymt svar på en prisfråga om förebyggande av missväxternas följder att man i varje kyrkoby skulle uppföra hus för sockensskolor: ”Denna skola borde alla barn av bondeklassen, såväl förmögne som fattige, utan undantag vid åtta års ålder frekventera” (D VI 1 s. 271 b).

Det Ahlmanska testamentets krav på lantbruksundervisning lyckades sällskapet inte uppfylla. Insikten härom förmådde Gadolin att föreslå att sällskapet på annat sätt skulle främja testamentets syfte, t.ex. genom att utge hushållsskrifter. Med en viss tvekan gjorde sällskapet en framställning hos KMt om en friare dispositionsrätt till Ahlmans fond (A I 13 s. 2 b och 10 – P § 3/2.12.1816 och § 2/1.2.1817, Handlingar 3 s. 114). Den också pedagogiskt intressanta framställningen är daterad 1.2.1817 och undertecknad av Tengström och Böcker. I den åberopas erfarenheter av ”uppå åtskilliga ställen i Europa” inrättade lantbruksinstitut och hävdas att undervisningen i lantbruk måste ”liksom uti alla andra praktiska vetenskaper vara förbunden med de givna reglernas verkställande, den bör ock, vid det förbättrade skick lanthushållningen i senare tider erhållit, vara förenad med kännedom uti denna vetenskaps hjälpkällor, kemi, fysik och naturalhistoria”. Vidare framhålls att sockensskolornas elever inte hade den ålder och deras lärare inte den kompetens som krävdes för att undervisningen skulle bli resultatrik (B I 5 nr 976 och D XIII 1 s. 81 och 85).

Framställningen avslogs (D I 1 s. 70). På BU:s förslag (A I 13 s. 99 b – P § 10/1.10.1817) beslöt sällskapet bringa inte bara sin framställning, utan också dess svar till allmän kännedom genom att införa dem i tredje tomen av sina *Handlingar* (s. 114 och 23) samt att uppmana ”alla för menighetens upplysning nitiske landsmän att meddela sällskapet sina tankar och förslager i ovannämnda ämne”.

I sällskapets årsbok (Redogörelse 1817– s. 23) utlystes prisfrågan ”Huru böra de Ahlmanska sockneskolorna så organiseras och den dervid erforderliga undervisningen så inrättas, att även kännedom av en förbättrad lanthushållning inom vår finska fosterbygd må kunna den uppväxande ungdomen ändamålsenligt och med framgång bibringas? Kan någon praktisk handläggning vid de angelägnaste lantmannarbeten vara vid ifrågavarande skolanstalter att påtänka? Och om sådant möjligen ske kunde, huru och av vem bör en sådan praktisk undervisning i lantbruket meddelas så att eleverna ej blott av läxor i åkerbrukskatekesen, utan även av andras och egen erfarenhet måga lära huru en lantman rätteligen bör sköta sin gård?”

Påverkad av frågan inlämnades en signatur 1818 ett förslag till sockensskolors inrättande (D XXIII 6 s. 151). Signaturen ansåg att en resultatrik praktisk ekonomisk undervisning inte kunde bibringas vid sockensskolorna. Bäst vore att bland dem som i dessa skolor gjort sig kända för stadga och god fattningsförmåga och som hade egna hemman att vänta utvälja några som på den Ahlmanska fondens bekostnad skulle sändas för några år att som drängar på föredömliga jordbruk inhämta praktisk kunskap. Signaturen föreslog alltså inte någon jordbruksskola. Däremot ansåg han det önskvärt att fonden skulle utnyttjas för en trädgårdsskola. Signaturens förslag lämnades därhän i avvaktan på direkta svar på prisfrågan (A I 15 s. 86 b – BU § 1/29.3.1819).

Då det anonyma svaret inlämnades hade Böcker redan utan något protokollfört åliggande försökt föra saken vidare genom att utarbeta ”Betänkande om de utaf Kejsarl. Finska Hushållnings-Sällskapet på Ahlmanska donations-fondens bekostnad inrättade Skolor, och hur de för detta ändamål anslagne medel lämpligast kunna användas.”

Sällskapet beslöt sända Böckers betänkande till alla kyrkoherdar för utlåtande (A I 22 s. 47 b – P § 6/1.6.1827). Innan det hann expedieras inträffade Åbo brand och en ny upplaga trycktes i Helsingfors (A I 23 s. 47 b och 57 b – P § 7/14.6 och § 2/3.9.1828). – Sällskapets exemplar (D X 13 s. 95) är satt med antiqva, Akademibibliotekets med fraktur.

Böcker inleder sitt 77 sidor digra betänkande med att konstatera att dittills föga vunnits med de Ahlmanska skolorna och att testamentets bestämmelser om undervisning i lanthushållning försvårat sällskapets uppdrag. I polemik mot tidskriften *Mnemosyne* hävdar han vikten av att bibringa allmogen kunskaper och går så stödd på sin beläsenhet i pedagogik över till att påvisa hur Lancasterskolans idéer kunde fås att inom kort höja hela folkets kunskapsnivå. Frågan om lantbruksundervisningen avfärdar han på de två sista sidorna med att den krävde så goda förkunskaper hos eleverna och så gedigna kunskaper hos lärarna att den inte kunde förenas med en undervisning som skulle motsvara det Ahlmanska testamentets bestämmelser.

I sitt 3.9.1828 daterade följebrev (D VI 3 s. 82) till kyrkoherdarna bad sällskapet dessa att även ”inhemta de övrig(e) av ståndets medlemmar(s) tankar”. I arkivets välregistrerade band D X 13 finns tretton svar på sällskapets vädjan om utlåtanden, därav ett anonymt. Alla utom det anonyma införde Böcker i sin *Tidning för Landthushållare* (andra årgången s. 67–118 och tredje årgången s. 65–114). Svaren säger inte mycket om lantbruksundervisningen, men desto mer om hur man på olika håll såg på allmogens behov av undervisning och på Lancasters undervisningsmetod. Inte minst ger svaren uppgifter om hur färdigheten att läsa och skriva vanligen bibragtes allmogens barn och om hur långt man på olika håll i landet hade hunnit i denna färdighet (A I 25 s. 68 b – BU § 1/19.4.1830). Se också D XXIII 19, sist i bandet.

Frågan om lantbruksundervisningen vid de Ahlmanska sockenskolorna uppställdes emellertid på nytt (A I 27 – BU § 3/19.11.1832), nu att besvaras före 1.2.1836.

När tiden gick ut hade Böcker redan frånträtt sin post och författarna till de svar sällskapet nu fick på sin fråga hade tydligen tagit intryck av den vaknande diskussionen om ett lantbruksinstitut. De första av de tre svaren (D X 13 s. 165, 176 och 188) innehåller genomtänkta förslag till länelantbruksinstitut, deras organisation och undervisningsprogram. Dessa läneinstitut borde förse sockenskolorna – som förslagsställaren hellre ville kalla modellhemman – med dugande föreståndare. Författaren är redo att genast övergå från ord till handling: ”För att slutligen, i följd av mina åsikter, ådagalägga möjligheten av ett läneinstituts etablerande inom Wiborgs län med sina därifrån utgående socknejordbruksskolor, går jag att uppge villkoren varunder ledningen härav av mig kunde emottagas ...” – Den anonyme författaren var uppenbarligen C.F. von Fieandt på Kananoja i Nuijamaa. En notis i Åbo Tidningar (36/1849) antyder att han senare haft elever på Kananoja.

Författaren till den andra prisskriften inleder med att påpeka att uppgiften inte gällde att utreda sammanhang mellan jordbruksinstitut och -skolor och ägnar sig

därefter konsekvent enbart åt hur socknejordbruksskolor borde organiseras och vilka kunskaper de borde bibringa. Skolorna borde ha karaktären av modell-hemman, drivna av kunniga jordbrukare med elever som arbetskraft. Sådana skolor borde finnas utspridda över hela landet och någon av sällskapet utsedd instruktör resa från skola till skola och ”underrätta deras lärare eller föreståndare om å andra ställen bemärkta olikheter, föreslå det förmånligare till införing och på sådant sätt söka att upphjälpa, förbättra och fullkomna dessa skolinrättningar ...”

Den tredje prisskriftens författare vill skilja åt den teoretiska och den praktiska undervisningen. Sockenskolornas elever borde efter slutad skolgång sändas på två tre år för avlönad och betygsatt praktik hos föredömliga jordbrukare.

Sällskapet ansåg ingen av de tre prisskrifterna värd belöning. Somliga av de framförda förslagen borde i varje fall beaktas ”i händelse sällskapet erhåller nådig tillåtelse att anlägga en agronomisk skola ...” (A I 31 – BU §§ 1 och 6/18.5.1836).

2.3 Linnelöjdsinstitutet på Bennvik och dess avläggare

Medan strävandena att utveckla lantbruksundervisningen i de Ahlmanska skolorna låg nere grundade, upprätthöll och avvecklade sällskapet linnelöjdsinstitutet på Bennvik utanför Kaskö. Dess uppgift var att utbilda instruktörer och lärarinnor i linnelöjden, för vars främjande sällskapet erhållit understöd av KMt. Institutet öppnades 1818 (A II 4 s. 132 – SU § 4/19.9) och avvecklades vid utgången av år 1825. Då hade 38 elever utbildats och behovet ansågs fyllt.

Även om institutet inte kan införas under rubriken lantbruksutbildning gav det sällskapet värdefulla erfarenheter som kunde utnyttjas i arbetet för lantbruksutbildningen. I planeringsskedet stödde sig sällskapet både på det man visste om presidenten Boijes redan nedlagda spinnskola på Otavala och på erfarenheter från det på Gårdsby i Småland verkande institutet (A II 4 s. 142–160 samt D XV 2 B s. 105– och 114–). – För att få uppgifter om Gårdsby vände sig sällskapet till Wibelius, dåmera landshövding i Karlstad (D XV 4 B s. 413).

När institutet hunnit verka tre år fördes en intressant diskussion om hur elevernas olika bildningsgrad borde beaktas och om nödvändigheten att ge fattiga ståndspersoners döttrar utbildning (D XV 4 B s. 192–205).

Avvecklandet av institutet framkallade tankar på en bredare utbildning av de på spinnsidan ansvariga inom lantbrukshåll. Institutets föreståndare J.W. Bladh framhöll behovet av att bereda döttrar till fattiga ståndspersoner utbildning, och landshövding Wårnhjelm i Vasa yrkade på att institutet skulle bibehållas. Böcker omfattade Bladhs synpunkter (A I 20 s. 7 – P § 9/24.2.1824 -bil.): ”då uti landet en stor mängd döttrar till Finlands förra militär, sedan de stora förmåner varmed de hugnades blivit betydligt minskade, sakna all utväg till en god uppfostran, ... bågge ändamålen, en anstalt att arbeta för linnelöjdens fullkomnande, och fattiga, högre och lägre militärers, måhända även andra värnlösa ämbetsmannadöttrars uppfostran, kunde förenas.” Sällskapet såg sig emellertid nödsakat att nedlägga verksamheten på Bennvik (B I 12 – nr 1132/3.6.1824) och senare förslag av Bladh lämnades obeaktade (D XV 1 B s. 70).

Bennviksinstitutets verksamhet förbigås här med en hänvisning till Katri Laines år 1843 publicerade avhandling *Suomen Talousseura pellavanjalostuksen elvyttäjänä* samt till sällskapets årsböcker och till dess hundraårshistorik (s. 340) ävensom till föreståndarens sista berättelse (D XV 1 B s. 31).

Utanför ramen för detta häfte faller likaså de handarbetskolor som mer eller mindre fast knutna till sällskapet grundades på olika håll i landet (Cygnaeus s. 390 och 428). Filosofin bakom dem framgår av den berättelse som prosten Martin Tolpo avgav om ”Finvävnadsinrättningen för Allmogen i Sagu Socken åren 1826 och 1827”. Berättelsen ingår i Böckers *Tidning för Landthushållare* (femte årgången s. 31–46). De flesta av de lokala skolorna blev ganska kortlivade. Spinn- och vävskolan i Åbo, grundad 1822, kan emellertid anses fortleva ännu i våra dagar, låt så vara efter många omvandlingar. Böcker såg den som något slags normalskola och ägnade den stort intresse.

2.4 Förslag om lantbruksutbildning

Påverkad av Tengströms förslag om en lantbruksskola – och än mer av sina egna ekonomiska bekymmer – erbjöd Carl Bladh år 1813 för ändamålet några hemman i Kienokoski by i Storå kapell (D IV 2 s. 276). Framställningen lämnades därhän.

Behovet av en gedignare lantbruksundervisning än vad Ahlman avsett framkallade emellertid under Böckers tid flera mer preciserade förslag. Somliga syftade till att förbättra allmogens lantbruk genom för blivande bönder avsedda skolor, andra ansåg det viktigast att utbilda fogdar och inspektorer. När Böcker 1.12.1820 framlade ett vidlyftigt memorial med riktlinjer för sällskapets verksamhet antecknade han med beklagande (A I 17 s. 191) att ”för något eget experimentalfält i trakten av Åbo, varmed då ett praktiskt institut för att utbilda inspektorer och fogdar för större egendomar, (varmed) kanske även en veterinärskola kunde förbindas, lärer moyenger icke vara på längre tid att hoppas”. – Några år senare umgicks han såsom redan nämnts med planer på att i egen regi börja utbilda gårdsfogdar, inspektorer och trädgårdsmästare.

Hösten 1822 bad överste B. von Knorring på Kumo gård (D XXIII 2 s. 110) att sällskapet skulle till överläggning upptaga ”att uppfinna någon tjänlig utväg för att tilldana skickliga och redliga drängfogdar”. Tanken nämns samma år med gillande i ett brev från E. Furuholm (D IV 3 s. 33 och 35). Denne fann det önskvärt att en del av Hatanpää skulle disponeras för ändamålet. När ärendet gick till ÅU åtog sig prosten Martin Tolpo och apotekaren G. Freudenthal att uppsätta sina tankar i ämnet (A II 3 – ÅU § 2/17.10.1822) och enligt konceptboken (B I 11 s. 39) sammankallades ÅU till 22.1.1823 för att behandla ärendet, men något protokoll för den dagen finns inte, lika litet som de två utlovade utlåtandena.

En av ÅU:s medlemmar reagerade i varje fall genast positivt. Det var vicehäradshövdingen J.P. Timm på Wanis i Eura. I en 7.9.1822 daterad skrivelse (D IV 1 s. 315) föreslog han att sällskapet antingen skulle inhandla en inte alltför liten gård och där anlägga en lantbruksskola eller också träffa överenskommelse med ”någon för lantbrukets förkovran nitälskande egendomsinnehavare om inrättningens anläggande på hans område”. I sistnämnda fall var Timm själv redo att mottaga anstalten. – Redan tidigare hade han erbjudit sig att på Wanis mottaga ett liknande institut som det på Bennvik (D XV 4 B s. 435 och A II 4 s. 217 – SU § 7/22.7.1820).

Protokollet har lika litet att berätta om behandlingen av Timms erbjudande som om diskussionen om von Knorrings förslag. Ett av kapten F. Broniowsky gjort erbjudande (D V 11 s. 202) gällande Nupurböle i Esbo lämnades utan avseende (A I 20 s. 26 b – P § 3/14.5.1824). Större uppmärksamhet ägnades en överhettigt

inlämnad framställning innefattande förslag om en skola för blivande bönder. I en 3.2.1827 daterad skrivelse (D II 3 s. 21) hade generalguvernören infordrat sällskapets utlåtande om ett projekt till åkerbrukets förbättrande i Finland. Projektet hade uppgjorts av en i Walinka nära S:t Petersburg bosatt Friedrich Bahl, som bland annat erbjudit sig att grunda en åkerbruksskola med två till tre års utbildning. Ärendet gick till ÅU (A I 22 s. 20 och 86 – P § 2/2.3 och ÅU § 1/22.2.1827), som ansåg att framställningen vittnade om dålig kännedom om det land den gällde.

Uppenbarligen hade Bahl utgått från förhållandena i det efterblivna Viborgs län. ”Men att ... en åkerbruksskola vore det mest verksamma medel att avhjälpa detta, därpå tvivlar sällskapet mycket. Sådana inrättningar äro alltid kostsamma och göra efter sällskapets övertygelse först då full nytta när kulturen redan är så långt kommen att fråga kan bliva om att upphjälpa åkerbruket till sin högsta fullkomlighet, och de som i skolan intagas hava dels de förberedande kunskaper att de kunna fatta, om ej en vetenskaplig åtminstone en systematisk framställning av ämnet, dels en inre hug, omtänksamhet och industri, att man kan hoppas det de skola försöka att realisera de vid skolan erhållna lärdomar. Likasom fallet varit med det övriga Finland tror sällskapet de bästa skolor för allmogen vore den föresyn hon på ståndspersoners egendomar får av förbättrade odlingsmetoder, bättre redskap m.m.”

Detta ÅU:s utlåtande är av Böckers hand. Det omfattades i sak av sällskapet, som likväl var angeläget om att undvika stötande formuleringar. Därom vittnar de tre koncepten till det av generalguvernören inbegärda utlåtandet (B I 13 s. 106). I ett av dem antyds önskemålet om en åkerbruksskola ”i den trakt av Finland där jordbruket för det närvarande är längst avancerat”.

När 1830-talet går in börjar tankarna på ett lantbruksinstitut med uppgift att utbilda arbets- och driftsledare för det större jordbruket ta allt fastare form. År 1830 framhöll Böcker med gillande ett yrkande av en anonym författare till en prisskrift om förebyggande av missväxternas följder. Yrkandet gällde ”en praktisk läroanstalt till anställande av försök och bildande av förvaltare, inspektorer och gårdsfogdar.” Som ett motiv hade författaren påpekat ”att grundliga kännare av lanthushållningen, blott de kunna någorlunda ryska, såsom förvaltare i Ryssland kunna påräkna otroligt goda villkor”. Prisskriften finns inte i behåll, endast Böckers utlåtande (A I 25 s. 82 b – BU § 1/27.9.1830 -bil.).

Böcker hade inte fått realisera sina planer på att själv utbilda driftsledare. Han hade kommit på obestånd och nödgats till sällskapet avträda sin egendom Tainus i Österbotten. År 1832 föreslog G.R. Finckenberg (BS 5 s. 10) att sällskapet skulle behålla Tainus och utveckla gården till ett lantbruksinstitut, varmed han närmast torde ha avsett en försöksanstalt med lantbrukselever. Liknande tankar återkommer i en 1.2.1832 inlämnad anonym prisskrift (D VI 3 s. 150 och 167 b), också den om förebyggande av missväxternas följder. Den avslutas med förslaget att sällskapet i stället för de Ahlmanska sockenskolorna skulle på en lantegendom eller kungsgård anlägga ett lantbruksinstitut, till vilket som elever skulle antagas bondgossar från olika håll i landet. Sedan de i teori och praktik bibragts allt ”som för en god lanthushållare anses för nödigt och nyttigt att veta och kunna skulle de såsom lärare i lanthushållningen utsändas, åtminstone en till varje socken”.

När Böcker frånträtt sekreterarposten blev han redaktör för *Åbo Tidning*. Från denna tid finns bland hans papper (BS 11) ett utkast till ”Några reflexioner i anledning av vårt blivande lantbruksinstitut”. I dessa anteckningar från senare

delen av 1830-talet nämner han i en inledande återblick Tengströms och Bonsdorffs förslag och Bladhs erbjudande. Vidare uppger han att statsrådet Hisinger senare skulle ha yrkat på en experimentalanstalt på Lill-Heikkilä kungsgård utanför Åbo, men att det den tiden inte allmänt hade erkänts att åkerbruksinstitut borde vara inrättningar där lantbrukshållningen utövades som ett yrke, en konst. Tvärtom ville man vid dem ha ”lantbrukshållningen i synnerhet teoretiskt lärd, och om nyttan därav tvekade det allmänna omdömet då liksom nu med fullt skäl”. Enligt Böckers anteckningar hade Hisingers yrkande inte upptagits till prövning. Småningom hade emellertid enskilda hushållare kommit på idén ”att hos sig anlägga anstalter till bildande av gårdsfogdar”.

3 Mustiala

3.1 Översikt av sällskapets tid på Mustiala och av arkivmaterialet därom

Mycket av det viktigaste som sällskapet åstadkom kring mitten av 1800-talet är knutet till Mustiala. Här grundade och upprätthöll sällskapet 1840–1860 ett lantbruksinstitut som sedan dess ytterligare har utvecklats. Det utgör sällskapets tyngst vägande insats inom lantbruksutbildningen. Mustiala erbjöd också andra möjligheter att främja lantbrukshållningen. Dess namn återkommer i olika sammanhang i sällskapets arkiv och tryckta skrifter. Sålunda har Mustiala fått en plats också i tidigare häften i denna serie: i häftet om täckdikningens införande, i häftet om hortikulturen, i häftet om skogsbruket och i häftet om veterinärväsendets såväl som i häftet om lantbrukets försöksverksamhet.

Allt som under sällskapets tid förhades på Mustiala stod emellertid i nära samband med utbildningen. I föreliggande häfte har sådant som behandlats i tidigare häften i mån av möjlighet lämnats utanför och utrymmet ägnats åt hänvisningar till sådant som gäller utbildningens syfte, organisation, innehåll och utformning, lärare och elever. Den materiella utrustningen har däremot förbigåtts.

Institutet öppnades 1.11.1840 med syftet att bereda utbildning i jordbruk, ladugårdsskötsel, fårskötsel och linberedning. Det visade sig emellertid att det inte fanns intresse för att låta utbilda schäfrar eller för undervisning i linberedning, och institutet ägnade sig därför åt att utbilda fogdar och dejor. År 1845 nämns de första privateleverna för högre lantbruksstudier.

Mustiala tilldrog sig stort intresse från allmänhetens sida, ett intresse som också tog sig uttryck i offentlig kritik, och möjligheterna till förändringar diskuterades ofta inom sällskapet. År 1858 emanerade HKMt:s nådiga kungörelse om förändringar gällande institutet. Sällskapet kände sig åsidosatt och bad om att bli befriat från sin befattning med institutet. Det beviljades genom nådig kungörelse 18.1.1860 och ett par månader senare upphörde sällskapets befattning med Mustiala. Sällskapet blev emellertid också senare anmodat att utlåta sig om förändringar där.

Årliga översikter av vad som skedde på Mustiala ingår i sällskapets tryckta årsberättelser. Detaljuppgifter kan letas fram med ledning av sällskapets eller det för institutets förvaltning tillsatta utskottets protokoll. För åren 1838–1846 finns de sistnämnda protokollen i det detaljerat registrerade bandet A II 5 om drygt 700

sidor. För de övriga åren ingår FU:s protokoll bland sällskapet och dess övriga utskotts protokoll i serien A I. Bandet för år 1850 saknas.

I protokollen nämnda skriftliga handlingar från åren 1838–1845 finns i de likaså registrerade banden F VII 1, 2 och 5. Från åren 1850–1854 finns motsvarande material i bandet F VII 13, vilket saknar register, och för de följande åren i mapparna i serien D XXIV. Rapporter och verifikat finns också i andra band i serien F VII. Från statsmakten inkomna skrivelser finns i bandet D I 2 och koncept till utgående brev i serien B I. FU:s egen konceptbok t.o.m. år 1845 bildar bandet B II 1.

Av guvernörerna översända elevantalningar finns för år 1851 i bandet D XXIII 17 s. 389–394 och för år 1852 i D XXIII 18 s. 129.

3.2 Förebilder

När tanken på ett lantbruksinstitut småningom mognade skedde det rimligtvis inte utan påverkan från längre hunna länder. Då sällskapet år 1837 hade att konkret uttala sig i frågan om ett institut framhöll det att det ”till ledning för sina yttrade meningar icke haft annan erfarenhet än den som kunnat vinnas genom tillgängliga, av trycket utkomna beskrivningar om likartade inrättningar i andra länder och den flyktiga uppmärksamhet som en eller annan ledamot under utrikesresor åt dem kunnat ägna” (B I 18 s. 17).

Det förefaller egendomligt att Böcker, som dock redan 1820 suckat över att man knappast kunde hoppas på ekonomiska medel för ett lantbruksinstitut, inte i sina återblickande ”reflexioner” dröjer vid erfarenheter utomlands. Den enda skola han nämner är ”agerbruksseminariet på Semb” i Norge. Bland hans papper finns (BS 5 s. 192 och 229) seminariets 18.11.1830 daterade årsberättelse och ett följbrev från ”det norske kansli i Stockholm”.

Böcker måste ha känt till den av honom beundrade Albrecht Thaers lantbruksinstitut på Möglin i Preussen. I sällskapets *Underrättelser* (5/1824) införde han utdrag ur de ”Mögliniska Annalerne”, men det sedan 1806 verkande lantbruksinstitutet på Möglin nämnde han inte. Sällskapet upprätthöll också förbindelser med det Kejsarliga fria ekonomiska sällskapet i S:t Petersburg, och i *Åbo Tidningar* 43/1839 berättades att detta sällskap i brist på ett eget åkerbruksinstitut underhöll elever vid ett av grevinnan Stroganow grundat institut nära staden.

I sällskapets boksamling ingår den svenska lantbruksakademiens *Handlingar*, vilka sålunda borde ha varit kända åtminstone för dem som deltog i sällskapets utskottssammanträden eller dess veckosammanskomster. I dessa *Handlingar* för 1830 och 1831 ingår en reseberättelse med uppgifter från Möglin och fyra andra lantbruksinstitut inom det tyska språkområdet och i det följande årets *Handlingar* en av akademiens sekreterare skriven uppsats ”Om anläggandet af ett Svenskt Lantbruksinstitut”. Samma år tilldelade akademien J.S. Nathorst ett pris för en tävlingsskrift om en undervisningsanstalt till bildande av kunniga och skickliga lantmän. Skriften ingår i de 1835 tryckta *Handlingarna*. I dem ingår också utan namns nämnande uppgifter om ett första enskilt lantbruksinstitut i Sverige. Det gällde Degeberg i Skaraborgs län, ägt av Edward Nonnen som själv fått sin utbildning hos Thaer.

3.3 Sällskapets initiativ och KMt:s uppdrag

Sommaren 1833 företog Böckers efterträdare Lars Arnell en resa till Sachsen för att studera linhantering och fårskötsel (A I 28 – BU + SU § 3/29.3.1833). Hans inför slöjdutskottet föredragna reseberättelse (D XXIII 15 s. 33) föranledde utskottet att föreslå att sällskapet hos KMt skulle utverka dispositionsrätten till ett militieboställe för att där anlägga ett stamschäferi och utbilda elever i linhantering (A I 28 – SU § 10–11/14.11.1833 och A I 29 – SU § 5/4.9.1834).

När ärendet kom upp i plenum föreslog Lars Gabriel von Haartman som ordförande att projektet skulle utvidgas att omfatta också ”en agronomisk skola till bildande av gårdsfogdar och kanske även trädgårdsmästare” (A I 29 – P § 6/1.11.1834). Sällskapets tidigare ordförande greve Carl Mannerheim ställde sig skeptisk till förslaget att utvidga planerna, och ärendet gick för grundligare beredning till berednings- och åkerbruksutskotten. Under behandlingen där nämndes som en uppgift också att utbilda dejor (A I 29 – BU + ÅU § 2/15.11.1834). Enligt utskottens förslag beslöt sällskapet att hos KMt anhålla om tillstånd och medel att ”anlägga ett stamschäferi, ett linberedningsinstitut och en agronomisk skola” (A I 30 – P § 4/14.1.1835). I framställningen till KMt (B I 17 s. 103) nämndes utbildandet av gårdsfogdar, schäfrar och dejor.

Kort efter det att sällskapet gjort sin hemställan fick det en av KMt 20.5.1836 daterad skrivelse (D I 1 s. 139) vari det anmodades att ”så fort ske kan” utlåta sig om utvägar att förbättra fåraveln. I skrivelsen hänvisades inte till sällskapets framställning, endast till ”förekommen anledning”. Efter grundlig beredning (A I 30 – BU + SU + ÅU § 3/28.10 och P § 2/1.12.1835) åberopade sällskapet i sitt svar sin tidigare framställning och bad om en förhöjning av det där äskade anslaget för ett schäferi (B I 17 s. 130).

Länge fick sällskapet vänta på svar på sin framställning om att få anlägga ett stamschäferi, ett linberedningsinstitut och en agronomisk skola. Svaret (D I 1 s. 142) är daterat 24.8.1836 och beaktar också önskemålet om ökat anslag. KMt bestämde ”att en anstalt med benämning av lantbruksinstitut” skulle av sällskapet inrättas och förvaltas, ”kommande sagde institut att innefatta: en agronomisk skola, där elever av båda könen skola erhålla fullständig undervisning om ett bättre och ändamålsenligare sätt vid åkerbrukets samt ängs- och boskapskötselns drivande i Finland; ett institut för linberedning, varest elever likaledes lämnas tillfälle till inhämtning av de för nämnda hantering mest kända metoder; samt ett stamschäferi av finulliga får [...] varest Finlands jordbrukare måga icke allenast få förse sig med nödiga avelsdjur, utan ock kostnadsfritt låta såsom schäfrar inöva därtill fallna personer”.

För institutet utlovades statsanslag och ett militieboställe och sällskapet anmodades inkomma med förslag till institutets organisation och förvaltning.

Samma dag som KMt daterade sitt godkännande av sällskapets förslag emannerade en förordning om inrättandet av ett lantbruksinstitut i Finland. När beskedet föredrogs inför plenum (A I 31 – P § 4/6.10.1836) föreslog Arnell att en särskild kommitté skulle tillsättas för att utarbeta de av KMt infortrade förslagen. Till medlemmar i kommittén kallades L.G. von Haartman, intendenten Sebastian Gripenberg, bergsrådet John Julin, assessorn Torsten Molander, kapten Joseph Bremer och kommerserådet Abraham Kingelin (A I 31 – P § 2 och § 15/1.11.1836). Kommittén utsåg von Haartman till sin ordförande. Självskrivnen sekreterare var Arnell.

Kommittén sammanträdde 5. och 9.12.1836 (A I 31). Den föreslog att den agronomiska skolan skulle omfatta en manlig avdelning med fogdeelever och en kvinnlig med dejeelever. Institutet för linberedning kunde enligt kommitténs åsikt sammanslås med den agronomiska skolan på så sätt att ett hushåll skulle införskrivras från Ångermanland för att handleda eleverna i linberedning. Huruvida schäferieleverna också skulle få utbildning i ladugårdsskötsel var man inte ense om.

Vad platsen för institutet beträffar föreslog man enhälligt Mustiala överste-löjtnantsboställe i Tammela. Kommittén framlade också förslag om den personal och de byggnader som behövdes.

Stor omsorg ägnades frågan om institutets förvaltning. Ett särskilt förvaltningsutskott borde tillsättas och ges stora fullmakter. Det skulle bestå av fyra medlemmar. Dessutom borde sällskapets sekreterare ha säte och bestämmande i utskottet.

Böckers tidigare nämnda ”reflexioner” (BS 11) är sannolikt från denna tid och upptar i nedkastade punkter vilka krav som borde ställas på lärarna och på undervisningen. Hans åsikter kom sannolikt till kommitténs kännedom.

Kommitténs förslag ägnades grundlig behandling vid tvenne plena (A I 32 – P § 3/6.3 och §§ 3–5/13.3.1837). Härvid preciserades den agronomiska skolans uppgift så att den skulle vara en undervisningsanstalt för den arbetande klassen. Schäferieleverna borde inte undervisas i ladugårdsskötsel, men både fogde- och dejeelevorna vara med om schäferns föreläsningar. Att i detalj utforma det av KMt inbegärda slutliga förslaget överläts till ordförande hovrättsrådet B.F. Finckenberg, von Haartman, Molander och sekreteraren. Så som de utformade skrivelsen (B I 18 s. 17) innebar sällskapets förslag någonting utöver det i protokollen nämnda: vid institutet borde också beredas möjlighet att mot betalning erhålla privatundervisning i lantbruksvetenskapen, alltså högre agronomisk utbildning (Redogörelse 1836– s. 3).

Denna gång lät KMt:s svar inte länge vänta på sig. Det är daterat 30.11.1837 (D I 1 s. 147) och innebar ett gillande av sällskapets alla förslag. Med samma datum emanerade KMt:s nådiga förordning angående Finska lantbruksinstitutets organisation och förvaltning. Förordningen återgav sällskapets förslag, nu uppdelat på 22 paragrafer.

3.4 Hur sällskapet gick att fullgöra sitt uppdrag

Så snart KMt genom förordningen 30.11.1837 hade tilldelat sällskapet Mustiala som plats för ett lantbruksinstitut och fastställt allmänna grunder för institutets organisation och förvaltning skred sällskapet till att fullgöra sitt uppdrag. Som en första åtgärd förutsatte förordningen tillsättandet av ett förvaltningsutskott. Förordningen upplästes andra gången vid plenum 1.3.1838 och samma dag invaldes i FU von Haartman, Bremer, Kingelin och kaptenen greve Magnus Armfelt (A I 33 – §§ 4–5). Härtill kom som självskrivnen medlem sällskapets sekreterare.

Till FU:s första åtgärder hörde att utse en direktor och en elementarlärare och att låta dessa förbereda sig för sina uppgifter och medverka i utbildningens utformande. Till direktor utsågs utan ansökan intendenten Sebastian Gripenberg och till elementarlärare studeranden Otto Reinhold Gabriel Fock. Båda borde utomlands skaffa sig kännedom om lantbruksinstitut (A II 5 s. 4 – FU §§ 3–4/11.8.1838). Önskemålet preciserades så att Gripenberg först ensam borde besöka

agronomiska anstalter i S:t Petersburg och därefter bege sig till Degeberg, där Fock då vistades, varefter de tillsammans borde besöka Nathorsts stamschäferi på Näs och vidare lantbruksinstitutet i Pommern, Mecklenburg, Sachsen och Württemberg (A II 5 s. 21 – FU § 3/26.1.1839).

Gripenberg blev emellertid genast så bunden på Mustiala (A II 5 s. 35 – FU § 1/22.4.1839) att han inte hann besöka annat än S:t Petersburg. I sin korta reseberättelse (F VII 2 s. 33) ansåg han att resan icke varit utan gagn. Rik på sakuppgifter är den reseberättelse (F VII 1 s. 152) som Fock avgav över sin planerligt genomförda resa. Till berättelsen är fogade särskilda uppgifter gällande institutet Eldena, organisatoriskt en del av universiteten i Greifswald i Pommern. – År 1841 sände senaten också Fock på studieresa till S:t Petersburg (D I 2 s. 18).

Inte heller för de övriga i förordningen förutsatta lärartjänsterna fanns det i landet folk med nödig erfarenhet. Den blivande schäfern sändes till Näs för att utbildas (A II 5 s. 45 – FU § 13/25.9.1839) och den blivande hovslagaren till veterinärrättningen i Skara (A II 5 s. 147 – FU § 9/28.8.1840). Den första dejan fick likaså förkovra sig i Sverige (A II 5 s. 60 – FU § 11/24.10.1839) och från Ångermanland införskrevs ett hushåll för att handleda i linhantering (A II 5 s. 116, 188, 201 och 239 – FU § 12/27.3, § 15/10.11.1840, § 2/5.3 och § 5/2.8.1841).

3.5 Lärarna

De första tio åren efter det att förordningen om institutets organisation emanerat kan ses som en utdragen grundläggningstid. Detta skede dominerades av Sebastian Gripenberg och Reinhold Fock. Gripenberg hade innan han kallades till direktor (A II 5 s. 4 – FU § 3/11.8.1838) utmärkt sig i administrativa värv och som herre till Voipaala i Sääksmäki gjort sig känd som driftig och nydanande jordbrukare. Fock var endast studerande då han utsågs till elementarlärare (A II 5 s. 7 – FU § 4/11.8.1838). Han var systerson till L.G. von Haartman. Under Gripenbergs frånvaro skötte Fock direktoratet.

Hösten 1847 lät Gripenberg oväntat veta att han antagit ett anbud av greve Kuscheleff-Besborodsko att övertaga förvaltningen av dennes gods i Viborgs län. Han frånträdde direktoratet 1.11.1847 och Fock utsågs till t.f. direktor. Följande år blev Fock ordinarie. Han avgick emellertid redan våren 1849 (A I 42 s. 69/II – FU §§ 2–3/8.10.1847, A I 43 s. 60/II – FU § 4/10.10.1848 och A I 44 s. 2/II – FU § 2/30.1.1849). – Både Gripenberg och Fock lämnade Mustiala med en viss besvikelse (A I 53 – U § 4/17.12.1858 -bil. brev 4330).

Efter parentesens Fock utsåg FU enhälligt vicelantmätaren Carl Collin till direktor, likväl först efter att ha inhämtat von Haartmans begivande (A I 44 s. 4/II – FU § 2/6.2 och § 1/8.2.1849). Också Collin hade studerat på Degeberg. Vidare hade han studerat i Tyskland, England och Skottland (B I 22 s. 105). Han kände väl till Mustiala och var välkänd där emedan han handhaft mätningen av dess ägor och verkat som extralärare för direktors privatelever (A II 5 s. 760 och 763 – FU § 17/5.8 och § 3/19.8.1845). Han hade också anlåtats för att i England anskaffa åkerbruksredskap till institutet (A I 42 s. 14/II och 18/II – FU § 3/29.4 och § 3/3.6.1847). Collins direktorat blev kort men utmärktes av nyskapande inom jordbruket, ladugårdsskötseln, skogshushållningen och byggenskapen. Han lämnade Mustiala år 1853 för att bli läneforstmästare i Tavastehus (A I 47 s. 48/II – FU § 4/7.10.1852 och D I 2 s. 100). Sin uppskattning av Collins verksamhet

betygade sexton godsägare i en skrivelse (D XXIII 18 s. 427), vari de vädjade om åtgärder för att kvarhålla honom på Mustiala (A I 48 s. 14/II – FU § 3/25.5.1853).

Till Collins efterträdare utsågs per 1.11.1853 Arnells systerson kamreraren Alexander Frans Napoleon Pippingsköld (A I 48 s. 8/II – FU § 1/4.5.1853). Han kvarstod tills KMt genom kungörelsen 30.6.1858 reformerat förvaltningen av Mustiala och bl.a. bestämt att direktorn skulle vara en för uppgiften vetenskapligt skolad man. L.G. von Haartmans tid var förbi och sällskapet underrättades helt kort om att senaten till direktor per 15.3.1859 hade utsett svenske undersåten Nils Viktor Hartman (D I 2 s. 167).

Som elementarlärare hade Fock vid sin utnämning till t.f. direktor efterträtts av studeranden Frans Edvard Conradi (A I 43 s. 37/II och 61/II – FU § 7/5.7 och § 5/10.10.1848) som i sin tur efterträddes av magister Robert Mauritz von Fieandt (D XXIII 17 s. 192), följd år 1856 av magister Carl Anders Zitting (A I 51 – FU § 3/12.9.1856).

KMt:s kungörelse 1858 om förändringarna på Mustiala förutsatte nya lärartjänster, men av dem besattes under sällskapets tid endast tjänsten som underdirektor. Till den tjänsten utsågs Zitting 1859 (A I 54 – FU § 2/26.3.1859 och D I 2 s. 179) med villkor att tillsvidare bestrida också förste lärartjänsten, d.v.s. den tidigare elementarlärartjänsten.

Från hösten 1852 befriades direktor från föreläsningsskyldigheten och som extra lärare anställdes då Atle Wiking von Fieandt (A I 47 s. 41/II, 45/II och 53/II – FU § 6/2.7, § 2/16.9 och § 2/18.12.1852). Han avgick år 1854 och efterträddes av Zitting (A I 49 – FU § 5/18.9.1854 och A I 50 – FU § 3/3.7.1855). Då denne år 1856 blev elementarlärare förordnades sällskapets notarie Otto Gustaf Paldani att sköta tjänsten som extra lärare (A I 51 – FU § 1/27.10.1856). Han kvarstod ännu när sällskapet frånträdde Mustiala.

Som extra lärare kan man se också apotekaren J.G. Hammardahl, vilken 1847 vidtalades som lärare för privateleverna (A I 42 s. 10 och 92/II – FU § 7/24.3 och § 1/8.11.1847) samt överjägmästaren G. Segerdahl från Sverige, vilken 1847 inkallats för att planera skogshushållningen på Mustiala och även gav undervisning. – Beträffande Segerdahl och hans insats hänvisas till häftet 16 i denna serie.

Till de i kungörelsen av år 1837 nämnda lärarna hörde hovslagaren, som också skulle undervisa i husdjurens sjukdomar. Som sådan anställdes Henric Johan Engström (A II 5 s. 15 – FU § 5/2.11.1838). Undervisningen i sjukdomslära ansågs emellertid snart kräva en vetenskapligt utbildad lärare och på von Haartmans förslag anställdes veterinär Alarik Wegelius år 1854 (A I 48 s. 61/II och 73/II – FU § 6/21.9 och § 3/15.11.1853). Engström utsågs då till smedmästare och båda kvarstod ännu år 1860.

Den likaså i kungörelsen nämnda schäfern fick ytterst få elever och därmed ringa betydelse som lärare. Tjänsten hade besatts med A. Långström. Större betydelse fick dekan. Tjänstens första innehavare blev Gripenbergs kusin majorskan Sophie Munsterhjelm (A II 5 s. 44 – FU § 12/25.9.1839). Efter tio år övertogs tjänsten av hennes dotter Emelie Munsterhjelm (A I 44 s. 75/II – FU § 2/21.9.1849). Mor och dotter lämnade Mustiala år 1854 och till dekan utsågs då sedermera läne-dekan mademoiselle Johanna Carolina Lundström (A I 49 – FU § 4/18.9.1854).

3.6 Eleverna

Förordningen av år 1837 bestämde att vid institutet kunde finnas elever av tre slag:

- manliga gårdsfogde- eller lantbrukselever om 18–30 år. Deras antal skulle normalt vara 30 och de förutsattes behöva kvarstanna vid institutet 1–2 år för att tillägna sig tillräcklig kunskap.
- manliga schäferielever om 18–25 år, 8 till antalet. De borde förbli ett år vid institutet.
- kvinnliga ladugårdselever om 20–30 år, 10 till antalet, vilka likaså borde vistas ett år vid institutet.

Härutöver gav förordningen direktor rätt att ”till enskild undervisning och vård emottaga elever som kunde önska att inhämta högre bildning i lanthushållningen och därtill hörande vetenskaper”.

Snart visade det sig att schäferielever inte sökte sig till Mustiala och att blott någon enda sändes dit av sin arbetsgivare. Inte heller ladugårdseleverna blev många och behovet av arbetskraft i institutets ladugård måste fyllas på annat sätt. Gränsen mellan dejeelever och ladugårdspigor blev suddig.

Enligt förordningen skulle ansökan om elevplats i någon av de tre kategorierna göras hos Hushållningssällskapet, men inlämnas till länsstyrelsen. De under åren 1840–1846 antagna eleverna finns antecknade i bandet A II 5, de under åren 1847–1849 antagna i F VII 6, de 1850–1854 antagna i F VII 13 samt de 1856 antagna sist i bandet A I 51.

Guvernörernas brev om inträdessökande år 1851 finns i bandet D XXIII 17 s. 389–349, 405, 406, 409, 441 och 468. För år 1858 finns uppgifter om elever och inträdessökande i mapparna D XXIV 5–6.

Betygskoncept finns för åren:

1842–1846 i bandet A II 5

1848–1854 i banden B I 21–22

1855 i mappen D XXIV 2 nr 3602

1856 i mappen D XXIV 3 nr 3944

1857 i mappen D XXIV 4 nr 4149.

Frågan om privatelever tycks ha tagits upp vid von Haartmans besök på Mustiala i mars 1845. Gripenberg anmodades av FU att inhämta Focks tankar och framlägga förslag i saken (A II 5 s. 683 – FU § 4/7.3.1845). Det utförliga förslaget (F VII 2 s. 402) gillades av FU, som emellertid var noga med att inte göra intrång på direktors rättigheter.

I Gripenbergs 28.7.1846 avgivna årsberättelse säges (A II 5 s. 48/II): ”Den bildningsantalt för blivande agronomer av ståndspersonsklassen ... har sedan november månad förlidet år varit i verksamhet. Vid denna läroanstalt äro väl för det närvarande icke flere än 8 elever anställda, oberäknat två vilka i egenskap av auskultanter på obestämd tid frekventerat inrättningen.” Auskultanternas ställning synes oklar (F VII 2 s. 205). I början av året hade FU avslagit sin notarie Gustaf Hobins anhållan om att bli antagen som auskultant och motiverat avslaget dels med att Gripenberg inte önskat antaga honom, dels med att förordningen inte kände auskultanter (A II 5 s. 5/II – FU § 2/23.1.1846). Likväl hade FU redan 1841 i princip omfattat tanken på mera tillfälliga studeranden (A II 5 s. 267 – FU § 2/3.8). Enligt Gripenbergs sista årsberättelse hade läroanstalten för privatelever

visat sig vara av behovet påkallad. Privateleverna hade varit tolv och dessutom hade flera resande auskulterat (A I 42 s. 44/II).

Av Gripenbergs efterträdare hade både Fock och Collin privatelever (A I 42 s. 92/II – FU § 1/8.11.1847 och A I 44 s. 49/II och 82/II – FU § 2/1.5 och § 5/25.10.1849). Under Focks korta direktorat tycks privatelevernas ställning ha påkallat diskussion inom FU och önskemål framställdes om att de skulle ställas under FU:s omedelbara uppsikt (A I 43 s. 39/II – FU § 9/5.7.1848). Ärendet torde ha förfallit när Fock avgick, men föranledde uppenbarligen fortsatt diskussion. Sålunda ingår i *Åbo Tidningar* nr 51/1850 en på Mustiala daterad artikel ”Om lantmannayrkets studium i Finland” där den anonyma författaren påtalade att utbildningen av agronomer på Mustiala ställts på alltför ”svävande fot”.

När von Haartman inför Pippingskölds tillträde besökte Mustiala lät han förstå att privateleverna alltför mycket hade inkräktat på fogdeelevernas undervisning och ville att direktors rätt att antaga privatelever skulle begränsas (A I 48 s. 57/II – FU § 2/21.9.1853). Pippingsköld önskade inte ha privatelever. Likväl antecknas genast i början av hans direktorat att tre namngivna ynglingar fått tillstånd att vistas vid institutet som auskultanter (A I 49 – FU § 2/6.4, § 4/20.4 och § 6/17.6.1854).

År 1849 tycks det ha funnits privatelever också i skogshushållning. Den tidigare nämnde överjägmästaren Segerdahl hade föreläst på Degeberg och fick rätt att på Mustiala antaga elever av ståndspersonklassen (A I 43 s. 83/II och 87/II – FU § 3/12.12 och § 3/18.12.1848).

Samtidigt som von Haartman år 1853 inskräpte att fogdeelevernas utbildning inte fick bli lidande av att privatelever undervisades ansåg han att ett uppenbart hinder för en effektivare undervisning låg i fogdeelevernas svaga förkunskaper. Sällskapet rättade sig efter von Haartmans önskemål och uttryckte i sin framställning hos KMt (B I 22 s. 199) förhoppningar om att KMt ”behagade tillåta institutets styrelse att antaga gossar av 12 å 15 års ålder uti en slags elementarklass för att dels användas till lättare arbeten, dels njuta undervisning uti innanläsning, skrivning och räkning, samt sedermera efter uppnådd högre ålder uti inträffande ledigheter uppflyttas i fogdeklassen”. von Haartman hade ansett att en förberedande klass borde inrättas också för flickor, men FU hade funnit endast en klass för gossar tillräddig (A I 48 s. 72/II – FU § 12/30.9.1853). Sällskapets önskemål rekapitulerades och bifölls i KMt:s svar (D I 2 s. 104). Sommaren 1854 beslöts att direktor per 1.11 skulle anta två fogdeelevevärlingar (A I 49 – FU § 6/6.7 och § 2/30.11.1854). Ett år senare namnges åter två till gosseklassen antagna (A I 50 – FU § 3/9.8.1855).

På direktors förslag beslöts att som hjälp vid trädgårdens skötsel från hösten 1855 antaga två trädgårdslärlingar (A I 50 – FU § 9/3.7.1855) och i följande årsberättelse säges att två smedje- och två trädgårdslärlingar antagits (A I 51 – FU § 2/7.7.1856 -bil.). KMt:s kungörelse 1858 nämnde inte lärlingar. Vid FU:s första möte följande år frågade direktor hur man borde förfara med de extra elever – fyra trädgårds- och tre drängelever – som då fanns. Svaret blev att de till flyttningsdagen skulle betraktas som institutets enskilda legohjon (A I 54 – FU § 7/22.1 och § 22/29.4.1859).

År 1855 antecknades att en söndagsskola inrättats för institutets trädgårds- och smideslärlingar samt för underhavandes barn (A I 50 – FU § 2/29.11.1855).

3.7 Undervisningen

3.7.1 Utgångsläget

Före folkskolväsendets tid kunde stora krav inte ställas på elevernas förkunskaper. Som inträdeskrav angav förordningen ”bevis om god frejd och ostrafflig vandel, nyktert och sedigt uppförande, god kristendomskunskap, fullkomlig färdighet i innanläsning ävensom hälsa och frihet från hinderliga kroppsslyten”. – När undervisningen år 1840 inleddes skedde det med skrivning och räkning (A II 5 s. 265).

Undervisningens innehåll angavs i en instruktion för institutets tjänstemän där var enskild lärares undervisningsskyldighet preciserades. Förslaget hade uppgjorts av Gripenberg (A II 5 s. 129, 142 och 219 – FU § 49/27.3, § 2/28.8.1840 och § 3/2.8.1841).

Fogdeeleverna borde enligt instruktionen av elementarläraren bibringas teoretisk och praktisk kunskap

- om jordarterna och deras ändamålsenliga behandling
- om de mest förekommande örter och grässlåg samt sättet att odla de nyttiga och utöda de skadliga
- om barometern, termometern och hygrometern
- om grunderna av läran om kraft och motstånd
- om byggnadskonstens grundregler
- om skogsbrukets grunder

Elementarläraren borde också bibringa eleverna färdighet att mäta volymer och ytor, verkställa avvägningar, uppgöra plankartor och avrita redskap samt att uppgöra material- och kostnadsförslag för lantmannabyggnader.

Direktor borde undervisa fogdeeleverna i åkerbruk, ängsskötsel och kärrbruk. Hovslagaren borde undervisa dem om husdjurens exteriör och sjukdomar samt i att sko hästar.

Praktisk handledning och inövning skulle fogdeeleverna få av gårdsinspektorn, verkmästaren, smeden och hovslagaren.

Vad eleverna lärt sig fick de visa vid den publika årsexamen. Institutets första examen hölls 3.8.1841. Den inleddes med att eleverna fick visa prov på sin räknefärdighet. Därefter fick varje fogdeelev efter lottning besvara två av femtio i förväg formulerade frågor, alla återgivna i protokollet (A II 5 s. 255). Slutligen ställdes några frågor om hästens exteriör samt granskades fogdeelevernas ritningar och av dem förfärdigade redskap samt anordnades en provplöjning. Ladugårdseleverna fick besvara av direktor ställda frågor om utfodring och mjölkhushållning och i ”osttryckeriet” granskades av eleverna gjorda ostar. Följande år var examensfrågorna av samma art (A II 5 s. 360). – År 1842 formulerades de första dimissionsbetygen (A II 5 s. 398 – FU § 4/19.8.1842).

Om privatelevernas undervisning är arkivet ganska förteget. I det förslag som Gripenberg utformade efter von Haartmans besök på Mustiala 1845 sammanfattade han undervisningens föremål i femton punkter (F VII 2 s. 402). Lärarkåren borde för privatelevernas skull utökas med en extra lärare, men kostnaderna skulle bäras av eleverna. För sin undervisning och sitt uppehälle skulle de erlægga 120 rubel om året. Den extra lärarens lön skulle utgå med 270 rubel. FU omfattade förslaget och ansåg att även om arrangemanget var direktors privata angelägenhet borde privateleverna få en plats i hans årsberättelse (A II 5 s. 685 – FU §§ 3–

4/22.4.1845). Hur arrangemanget utfallit diskuterades när von Haartman inför Gripenbergs avgång ville få besked i saken (A I 42 s. 92/II – FU § 1/8.11.1847).

Schäferieleverna skulle av elementarläraren få teoretisk undervisning i fårskötsel och ullproduktion samt läras föra vid fårskötseln nödiga anteckningar. I övrigt ankom deras undervisning på hovslagaren och schäfern.

Ladugårdseleverna skulle av direktor få teoretisk undervisning i hornboskapens utfodring och skötsel samt i mjölkhushållning och läras föra vid ladugårdsskötseln och mjölkhushållningen nödiga anteckningar. Hovslagaren skulle undervisa dem i exteriörbedömning och i sjukdomslära. På dejan ankom att praktiskt undervisa i alla arbeten inom ladugårdsskötseln och mjölkhushållningen.

Hur instruktionens bestämmelser beaktades anges i korthet i de av direktor avgivna och i FU:s protokoll intagna årsberättelserna. Sommaren 1842 lät direktor veta att ”elevernas teoretiska undervisning har fortgått i trenne skilda klasser, därav tvenne (en högre och en lägre) för elever av mankön och en tredje klass för de kvinnliga eleverna (A II 5 s. 356). – Den lägre klassen hade varit uppdelad på språklig grund. Fogdeelevernas lektionsplan för vintern 1843–44 finns bevarad (F VII 2 s. 297, A II 5 s. 584 – FU § 3/16.11.1843).

Sannolikt stödde sig lärarna i sin undervisning på i Sverige använda läroböcker. Hösten 1840 uttalade sig Gripenberg om nödig litteratur (F VII 2 s. 108). Sommaren 1843 diskuterade FU det kunskapsmått som fogdeeleverna kunde bi-bringas. Gripenberg åtog sig då att ”till ledning och undervisning för eleverna” omarbeta Darellis fogderegler (A II 5 s. 533 – FU § 9/19.7.1843). Våren 1845 meddelade Finska litteratursällskapet i ett följebrev (F VII 2 s. 411) att det jämte granskningsutskottets betänkande återsände doktor Samuel Roos översättning av Gripenbergs föreläsningar för lantbrukseleverna. Ett år senare anmäldes den tryckta boken i tidskriften *Teknologen* (13.6.1846). Då hade sällskapet redan låtit trycka en finsk upplaga av biskop Tengströms prisskrift av år 1803: *Försök till lärobok i Landthushållningen för Finska Bonden* (A I 39 – U § 5/21.11.1844), samt tagit en ny upplaga på svenska.

3.7.2 Brister, förslag och reformer

Fogdeelevernas utbildning

Det skulle snart visa sig att fogdeelevernas ojämna och svaga förkunskaper gjorde att blott två års utbildning inte gav tillfredsställande resultat och det beslöts att de som så önskade fick kvarstanna ett tredje år (A II 5 s. 366 och 393 – FU §§ 1 och 22/2.8.1842).

Avgörande för den vidare utvecklingen blev igen von Haartmans ställningstaganden. Han hade år 1841 blivit viceordförande i senaten men fortsatte att i detalj följa med och påverka vad som skedde på Mustiala. Hösten 1842 lät han sammankalla FU och några ledamöter inom sällskapet för att kunna yttra sin mening och inhämta tankar angående de förändringar som visat sig av behovet påkallade (A II 5 s. 408 – FU § 1/30.9.1842). Han framhöll att institutets viktigaste uppgift var att utbilda fogdar eller rättare. Det rätta elevmaterialet var då drängar, torpar- eller bondsöner. Hittills hade eleverna emellertid kommit från ”vad man kunde kalla halvherreklassen”. Ifrån denna klass kunde väl i lyckligaste fall utbildas en inspektor, men aldrig en fogde. Vid institutet borde därför bildas

två alldeles skilda klasser. I den första skulle eleverna undervisas i att skriva och räkna och i allt vad till den ”praktiska lantmannahushållningen hörde och i vilken de genom strängt arbete och egen handläggning i minsta delar skulle inövas”. De skulle antagas vid 18–20 års ålder, vara avlönade och underkastade legostadgan.

”De med lyckligare anlag begåvade” eleverna kunde sedan de vunnit fullständig praktisk färdighet uti jordbrukets alla delar kvarstanna vid institutet för att i den högre klassen ”inhämta de strängare teoretiska kunskaper och de tekniska färdigheter i vilka eleverna där inövades”. Denna andra klass var avsedd för betalande elever med bättre förkunskaper.

Den mäktige von Haartmans förslag ledde till att sällskapet gjorde en motsvarande framställning hos KMt (A II 5 s. 436 – FU § 2/25.10.1842 och A I 37 – P § 2/1.12.1842, B I 19 s. 101). Svaret lät vänta på sig. I sin följande sommar avgivna årsberättelse påtalade Gripenberg elevernas ringa håg för uthållande och träget arbete och fann orsaken i att de för det mesta tillhörde en samhällsklass, ”vilken vanligen icke tillhåller sina barn att redan från yngre åren arbeta”. Berättelsen lämnades vilande i väntan på att von Haartmans tankar kunde inhämtas. Han infann sig följande dag och gjorde åtskilliga anmärkningar också gällande undervisningen (A II 5 s. 539–548). Bl.a. ville han att eleverna i det praktiska arbetet inte skulle hållas samlade, utan användas spridda, liksom övriga arbetare. Gripenberg och Fock inlämnade på anmodan förslag till undervisningens ordnande (F VII 2 s. 290–294). Förslaget gav Arnell anledning till ett vidlyftigt uttalande till protokollet (A II 5 s. 577 – FU § 2/20.10.1843). FU omfattade Arnells synpunkter, men ville invänta beskedet från KMt. Innan svaret kom besökte von Haartman Mustiala och gav besked i olika ärenden; bl.a. skulle direktor få göra ändringar i studieplanen (A II 5 s. 589 – FU § 1/1.2.1844).

KMt:s bl.a. av Haartman undertecknade svar på sällskapets framställning av år 1842 är daterat 16.1.1844 (D I 2 s. 33). För att undanröja ekonomiska hinder för fattiga elever att skaffa sig gedigen utbildning bestämde KMt att 16 elever av allmogen, utvalda genom guvernörernas förmedling, skulle utöver fritt uppehälle få också lön i form av beklädnadshjälp. Detsamma skulle gälla alla som kvarstannade ett tredje år vid institutet. – Ännu i sin sista årsberättelse återkom emellertid Gripenberg till sin ofta framförda åsikt att det behövdes mer än 1–2 år att göra dugande fogdar av det svaga elevmaterialet (A II 5 s. 39/II).

I sin första, 9.7.1849 daterade årsberättelse (A I 44 s. 52/II) tog Collin upp samma klagan. Tiden kunde möjligen anses tillräcklig för den teoretiska undervisningen, ”men då många av dem som här emottagas till elever ofta sakna till och med de första grunderna även uti det i vårt land övliga praktiska jordbruk, så är det lätt insett att tvenne somrars delaktighet i det praktiska jordbruket härstädes är för dem en alltför kort tid att förskaffa sig en allmän översikt av jordbrukets gång och göra sig förtrogna med de härstädes införda nyare åkerbruksmetoderna och de förbättrade utländska redskapets begagnande”.

En orsak till att eleverna inte utnyttjade möjligheten att kvarstanna ett tredje år såg Collin i att så många possessionater med förbigående av direktor erbjöd elever tjänst innan de fått tillräckliga kunskaper (A I 44 s. 66/II – FU § 11/11.7.1849). FU beslöt att i tidningarna påtala missförhållandet och påpeka att fogdeelevernas utbildning var avsedd att räcka tre år. Sommaren 1851 kunde Collin med tillfredsställelse anteckna ”nyttan av att genomgå en fullständig eller 3-årig kurs hava redan de flesta elever insett” (A I 46 s. 20/II).

Vikten av att bibringa eleverna praktisk färdighet togs år 1849 upp av Arnell, och FU beslöt sända en elev till Degeberg för att utbildas till instruktör (A I 44 s. 65/II och 72/II – FU § 9/11.7 och § 2/1.9.1849). Tillstånd utverkades hos generalguvernören (B I 21 s. 108, D XXIII 17 s. 107), men arkivet tigger om hur planerna förverkligades; protokollen för 1850 saknas. – Gripenberg hade redan år 1843 anfört önskemål om en instruktör (A II 5 s. 505 och 547 – FU § 5/9.6 och § 15/12.7.1843) och följande år hade en plogdräng från Degeberg tillfälligt inkallats för att instruera i plöjning (A II 5 s. 600 – FU § 2/3.4.1844, A I 39 – U §§ 2–4/22.8.1844).

På Collins förslag ändrades formuläret för elevernas dimissionsbetyg så att det gav en bättre bild av deras förmåga att fylla sin uppgift som fogde (A I 44 s. 63/II – FU § 3/11.7.1849, B I 21 s. 79 och 125).

Inför Pippingskölds tillträde infann sig Haartman till FU:s sammanträde 21.9.1853 och utbad sig åter att få orda något om de reformer som han ansåg vara av erfarenheten påkallade. Bland annat ansåg han erfarenheten ha visat (A I 48 s. 57/II – FU § 3/21.9.1843) att åtskilliga fogdeelever saknade de egenskaper som man hade skäl att vänta sig av en blivande fogde. Därför borde elevernas första halvår vid institutet ses som en provotid, varefter de odugliga inte skulle undervisas, utan resten av året sysselsättas som vanliga dagsverkare. – FU ansåg en sådan förändring kräva KMt:s begivande.

Slutligen tog von Haartman till tals ett gammalt önskemål som inte blivit uppfyllt så som han velat det. Det gällde den religiösa och moraliska bildningen. Ärendet hade varit uppe vid årsexamen 1851 (A I 61 s. 39/II – FU § 16/9.7.1851) och följande år antecknades att sockenadjunkten om söndagarna hållit föredrag för eleverna (A I 47 s. 42/II – FU § 8/2.7.1852). Nu ansåg von Haartman att undervisningen inte hade motsvarat önskemålet, vilket var att hos eleverna inpräglade sinne och känsla för deras plikter som medlemmar i ett kristligt samhälle (A I 48 s. 62/II – FU § 7/21.9.1853). – En annan pastor vidtalades som lärare.

Efter att ha framlagt sina tankar lät von Haartman veta att han ämnade bege sig till Mustiala på inspektion och FU anmodade biträdande sekreteraren doktor Pinello att vara honom följaktig. Sina intryck av inspektionen sammanfattade von Haartman i ett 5.10.1853 daterat till KMt riktat memorial (F VII 13), vari han återkom till de tankar han framlagt inför FU.

Allt som von Haartman tagit upp vid FU:s sammanträde inarbetades i sällskapets framställning hos KMt (B I 22 s. 199). Däri nämndes också ett önskemål om att fyra av tredje årets elever som särskilt utmärkt sig skulle få kvarstanna ett fjärde år för att utnyttjas för specialuppgifter, bl.a. för tillsyn över den föreslagna förberedande klassen. Svaret (D I 2 s. 104) är daterat 21.12.1853 och innebär i allt väsentligt ett villfarande av sällskapets önskemål. Rätten att låta fyra fogdeelever kvarstanna ett fjärde år fick ingen omedelbar påföljd, då ingen av tredje årets elever ville kvarstanna ännu ett år på Mustiala (A I 49 – FU § 5/6.7.1854).

De nya bestämmelserna om fogdeeleverna beaktades i sällskapets kungörelse 30.3.1854 (B I 22 s. 216) om elevers antagande till Mustiala.

Förändringarna i fogdeelevernas utbildning krävde förändringar i det kunskapsstoff som skulle bibringas och i läseordningen. Direktör framlade ett förslag som av FU lämnades vilande i väntan på att lektor G.E. Eurén skulle utarbeta ett eget förslag (A I 49 – FU § 4/6.7 och § 5/23.10.1854). Euréns förslag sändes till Mustiala för lärarnas utlåtande och likaså possessionaten J.A. von Essens kritik av förslaget (A I 50 – FU § 5/17.1.1855).

Samma dag som FU beslöt sända förslagen till Mustiala meddelade överste C.L. Jegerschjöld, som nyss valts till ordförande i FU och till inspektor för institutet, att han ämnade bege sig på inspektion till Mustiala (A I 50 – FU §§ 3–4/17.1.1855). Återkommen avgav han en skriftlig berättelse (A I 50 – FU § 2/27.2.1855 -bil.). I samråd med lärarna hade han uppgjort ett förslag till läseordning, vilket han bifogade jämte den dittills förda läseordningen. Han framlade också en förteckning över varje lärares kurslitteratur och meddelade att elementarläraren R.M. von Fieandt lovat författa en kursbok i plan- och stereometri, vilket denne också gjorde (A I 50 – FU § 4/12.4.1855).

Det förefaller som om lärarna skulle ha ansett det obefogat att efter sitt samråd med inspektor avge särskilda utlåtanden. Ett undantag utgör von Fieandt. I ett åtta sidor långt, 18.2.1855 daterat memorial (D XXIV 2 nr 3507) inte bara kritiserar han Euréns förslag, utan behandlar också den kritik som av många possessionater riktats mot Mustiala. Grundorsaken till kritiken såg han i att de utdimitterade ofta anställts som förvaltare eller inspektorer och inte som fogdar. Likväl var institutets uttryckliga syfte att utbilda just fogdar och som sådana hade de bibragts fullt tillräckliga teoretiska kunskaper.

Vikten av att lära eleverna knyta samman teori och praktik betonades när FU diskuterade huruvida extraläraren A.V. von Fieandt vid sin avgång borde få en efterträdare (A I 50 – FU § 3/3.7.1855). Synpunkter på elevernas praktiska utbildning i smide och träslöjd anlades av mekanikus Eriksson (A I 50 – FU § 2/19.9.1855), som befarade att om man ville lära eleven mycket men ”i själva verket kan lära honom intet i grund och han blir vad man på vardagsspråket kallar tusenkludd, som just genom sin halvlärdom blir sämre än den alldeles ræe bonden”.

År 1856 diskuterade man på många håll utbildningen på Mustiala. I maj anmodades sällskapet av senaten att inkomma med ett förslag till åtgärder för jordbrukets förkovran. Bakom denna anmodan låg von Haartman. I ett privat brev till sällskapets ordförande överste Jegerschjöld låt han också veta vad förslagen borde ta fasta på (D XXIV 3 – icke diarieförda). Den första punkten gällde Mustiala: ”... institutet borde ej längre få kvarstå i dess närvarande ofullständiga skick. Såsom inrättning för bildandet av rättareelever är det för litet praktiskt; kan ej heller av flera lätt insedda skäl passa för hela landet [...] Uti reglementet ligger väl fröet till något mera ändamålsenligt, men detta frö ligger än kraftlöst på jorden, tiden och omtanken hava ej nedmyllat det; landet väntar och fordrar att det skall bringas till groning och bära frukt. En grundlig reform av institutet synes mig ej längre böra uppskjutas.”

Sällskapet följde von Haartmans anvisningar, tillsatte en kommission med sektioner och inbegärde utlåtanden (B I 23 s. 96). Följande år utgavs i tryck *Kejserliga Finska Hushållnings-Sällskapets underdåniga utlåtande angående åtgärder till befrämjande av finska landtbruket och dess binäringar, med dertill hörande bilagor*. Förslagen gällande Mustiala (s. 2, B I 23 s. 121) innebar i korthet att en professur i agronomi skulle inrättas vid universitetet, att utbildningen på Mustiala skulle delas upp på en teoretisk-praktisk högre avdelning för blivande förvaltare och inspektorer och på en rent praktisk lägre avdelning för blivande rättare och fogdar. Den högre avdelningen skulle kräva större förkunskaper och ge en 3-årig utbildning. Den högre avdelningen skulle ha 24 elever, den lägre 40.

Innan sällskapet avgav sitt betänkande hade det inhämtat Gripenbergs åsikt om Mustiala. Denne (s. 271) ansåg institutets dåvarande organisation helt oriktig och

att Mustiala borde göras till en utbildningshärd för agronomer, där studenter som vid universitetet genomgått en kurs i kemi, fysik, naturalhistoria o.s.v. skulle antagas. Med den högre skolan kunde emellertid en skola för drängfogdar förenas.

Ärendet hade beretts av en sektion som daterade sin framställning 13.10.1856). Den är undertecknad av Carl von Haartman, N.G. af Schultén, Joh. Aug. von Essen, Gustaf Silfversvan, A. Jack och August Armfelt (D XXIV 3 – icke diarieförda).

Efter det att sällskapet avgivit sitt betänkande kom Carl von Haartman med en skriftlig reservation, vari han kritiserade Mustiala och motsatte sig tanken på att inrätta en professur vid universitetet (A I 51 – U § 2/12.12.1856 -bil.). Reservationen vann inte understöd men översändes till KMt (A I 52 – P § 6/24.2.1857 och B I 23 s. 217).

Redan innan sällskapet avgav sitt betänkande lät L.G. von Haartman 5.11.1856 (D I 2 s. 132) veta att senaten önskade sällskapets förslag med anledning av att KMt 26.8.1856 förordnat att Mustiala skulle utvidgas med en ny klass ”i ändamål att bereda jordbrukare i Åbo, Tavastehus och Nylands län tillfälle till en mera praktisk utbildning”. När detta von Haartmans memorial föredrogs inom sällskapet nöjde man sig med att hänvisa till det då redan avgivna betänkandet (A I 52 – P § 1/24.2.1857 och B I 23 s. 216).

KMt lät sig emellertid inte nöja härmed, utan anmodade sällskapet att senast inom augusti 1857 inkomma med kostnadsförslag gällande omorganisationen (D I 2 s. 136). Detta krävde besök och planering på ort och ställe och sällskapet nödgades utverka förlängd tid (A I 52 – FU § 2/21.4 och U § 1/9.7.1857). Ärendet behandlades av extra plenum 29.9, men sällskapets svar återges inte i protokollet eller i brevboken (A I 52 – U § 6/28.9 och P § 3/29.9.1857).

KMt lät sällskapet vänta på besked till 30.6.1858 (D I 2 s. 161). Då fick sällskapet veta att på Mustiala såsom det föreslagit skulle inrättas en tvåårig rent praktisk avdelning och en treårig teoretisk-praktisk avdelning. Nödiga byggnadsanslag beviljades, men förändringarna blev inte genomförda under sällskapets tid på Mustiala.

Ladugårdselevernans utbildning

I sin uppgift att förse landet med dugande dejor kom institutet till korta. Mot förmodan sände inte possessionaterna sina bästa ladugårdspigor till Mustiala för att utbildas och trots att elevernas ekonomiska villkor förbättrades sökte sig inte allmogedöttrar till institutet. Det här framhöll Gripenberg år 1844 i ett betänkande (A II 5 s. 602 – FU § 5/3.4.1844).

Tre år senare framlade han i sin sista årsberättelse den uppfattning han kommit till i fråga om utbildningen av ladugårdselever (A I 42 s. 37/II). Han ansåg att syftet förfelats. Eleverna hade inte lyckats tillvinna sig sina husbönders förtroende ”emedan de, såsom vanligen är fallet med personer ur arbetarklassen, varit nog efterlätne i fullgörandet av sina skyldigheter”. Orsaken låg alltså i elevmaterialet och läget kunde förbättras ”om institutet vore i tillfälle att bereda utvägar för ett tiotal elever tagna ur vår nog talrika och fattiga ståndspersonklass att här få lära ladugårdshushållningen i dess helhet, vartill jämväl kunde fogas kunskaper om handhavandet av den vanligen på landet förekommande inre hushållningen, såsom brygd, bakning, slakt, tvål- och såpkokning, ljusgörning, spånads- och vävnads-

arbeten, matlagning m.m.". Gripenbergs förslag gick ut på att utbilda hushålls-
föreståndarinnor med ställning som familjemedlem på herrgårdar och boställen.

Gripenberg avgick samma år och hans förslag blev obehandlat. Några näm-
värda förändringar i ladugårdselevernas utbildning infördes inte under sällskapet
tid och i förordningen 30.6.1858 om förändringar av grunderna för institutets
organisation och förvaltning nämndes endast att institutet skulle omfatta också en
avdelning för kvinnliga elever i mejerihantering.

3.8 Elevernas liv och leverne

Elevernas levnadsmiljö belyses för sin del av institutets inventarieförteckning (A I
44 s. 15–45/II).

Elevernas liv reglerades i stor utsträckning av institutets reglemente för disci-
plinen, uppgjort i god tid av Gripenberg, men fastställt först ett år efter institutets
öppnande (A II 5 s. 142, 219 och 231 – FU § 2/28.8.1840 och § 3/2.8.1841).
Under § 5 i reglementet stadgades: "Ifrån 15 maj till 15 augusti uppstå eleverna kl
½ till 4 varefter de tvätta och kamma sig för att kl ¾ till 4 kunna infinna sig vid
morgonbönen. [...] kl 4 beger sig envar i arbete [...] kl 8 ätes frukost, kl 9
begyndes åter arbetena och fortfares därmed till kl.2 då middag ätes. Kl.3 vidtager
åter arbetet, varmed fortfares till kl ½ 9 då dagsverksuppskrivningen av inspek-
toren förrättas och eleverna gå att äta sin aftonmåltid." Vintertid var det frukost kl
7, middagsmåltid kl 12 och aftonvard kl 8. Helgdagsmorgnar framsköts
uppstigningen vintertid till ½ 6 (A II 5 s. 405 – FU § 5/17.9.1842).

Kosthållningen sköttes av en anställd kosthållerska enligt in natura bestämd stat
och därpå baserad matordning (A II 5 s. 86 och 93 – FU § 3/17.1 och § 3/7.2.1840
-bil.). T.ex. en tisdag kunde matsedeln lyda:

Frukost – salt fisk och surmjölk
Middag – salt fisk och ärtsoppa
Aftonmåltid – potatis med mjölksås

Det är lätt att i de välregistrerade banden A II 5 och F VII 1 följa med kost-
hållningen. Klagomål ansågs obefogade och näpstes (A I 46 s. 39/II – FU §
15/9.7.1851). – För betalande privatelever och tillfälliga auskultanter fanns det
möjligheter till en mindre spartanska matordning (A II 5 s. 701 och 780 – FU §
5/22.5 och § 2/20.11.1845).

Trots den stränga ordningsstadgan förekom det naturligtvis ordningsbrott.
Redan det första året relegerades en ladugårdselev för lättja och olydnad och för
att ha "gjort sig misstänkt för ett i sedligt avseende mindre gott uppförande" (A II
5 s. 205 – FU § 1/26.3.1841). Övervakandet av de kvinnliga elevernas sedlighet
beredde bekymmer (A II 5 s. 320, 544 – FU § 8/21.10.1841 och § 14/20.7.1843). –
Också andra olater än osedlighet förekom, såsom sturskhet och superi (F VII 2 s.
189 och 293, F VII 5 s. 20).

Redan i förordningen 30.11.1837 stadgades under § 21 att eleverna betraktades
som tjänstehjon och var underkastade direktors husbonderätt, "men få icke
okvädas eller beläggas med skymfliga straff och kroppslig aga". Med tiden be-
fanns sistnämnda begränsning hinderlig för ordningens upprätthållande och FU
hemställde om att sällskapet skulle hos KMt utverka att eleverna även beträffande
agan skulle vara underkastade tjänstehjonsstadgan (A II 5 s. 594 – FU §

3/8.2.1844). Så skedde (B I 19 s. 207) och framställningen ledde till en nådig kungörelse 12.3.1845 som bestämde ”att legohjonsstadgan till alla delar skall å samtliga eleverna vid institutet tillämpas” och att ”eleverna även i avseende å husaga äro berörda stadga underkastade”. Till den hänvisades i sällskapets kungörelser om antagandet av elever (B I 20 s. 12).

Så auktoritativt som möjligt övertygades eleverna om att de stränga kraven var till deras eget bästa. Årsexamen 1855 avslutades med att senatschefen von Haartman ”av förekommen anledning ansåg sig böra fästa institutets samtliga elevers uppmärksamhet på nödvändigheten att såväl under sin vistelse vid institutet som i all framtid vänja sig vid den tarvlighet, som ensamt anstår ett fattigt lands jordbrukare, ävensom framförallt vid en sträng sedlighet, vilka ord därefter av herr ärkebiskopen Bergenheim tolkades på finska språket” (A I 50 – FU § 3/3.7.1855).

Som ett uttryck för elevernas känsla av samhörighet får man kanske se deras önskan ”att få bära uniform eller något yttre tecken varigenom de kunde från andra skiljas” (A II 5 s. 386 – FU § 16/2.8.1842). Sällskapet fann det likväl inte värt att framföra önskemålet till KMt (A I 37 – P § 8/1.10.1842).

3.9 Hur sällskapet frånträdde Mustiala

Den förnyelse inom samhällslivet som tog sin början med Alexander II:s tron-tillträde påverkade också sällskapets ställning. Till dess hade sällskapet varit statsmaktens rådgivare i lantbruksfrågor och också anförtrots att verkställa statsmaktens beslut, såsom beträffande Mustiala. I detta såsom i andra fall var samarbetet inte friktionsfritt. Ofta gällde statsmaktens anmärkningar att sällskapet överskridit sina anslag (D I 2 s. 164).

Samtidigt som senaten 30.6.1858 lät sällskapet veta att nya byggnadsanslag beviljats meddelade den att en nådig kungörelse samma dag utfärdats angående förändring av grunderna för finska lantbruksinstitutets organisation och förvaltning samt anmodade sällskapet att uppgöra förslag till instruktion för ett ombildat förvaltningsutskott (D I 2 s. 161).

Skrivelsen bar inte von Haartmans signatur. Hans tid var ute. Som nr 19 i författningssamlingen emanerade år 1860 KMt:s förordning om inrättandet i senaten av en expedition för jordbruket och allmänna arbeten. Enligt § 1 ankom det på denna att bereda alla av senaten beroende åtgärder som angå ”jordbruket i allmänhet samt anstalter till dess uppkomst, såsom Mustiala lantbruksinstitut, jordbruksskolorna i landet, Hushållningssällskapet samt de i särskilda län redan inrättade eller framledes uppkommande lantbrukssällskap m.m.”

Redan kungörelsen 30.6.1858 förändrade i grunden sällskapets ställning som förvaltare av Mustiala. Till dess hade sällskapet självt utsett FU:s medlemmar. Alla hade de tillhört sällskapets styrelse eller Utskott och FU hade inom sig utsett institutets inspektör. På FU hade ankommit att tillsätta och avsätta institutets tjänstemän. Framledes skulle senatens ekonomidepartement utse en ledamot i FU, likaså institutets inspektör, direktor och underdirektor.

Det av senaten inbegärda förslaget till instruktion för det ombildade FU uppgjordes av det gamla FU och godkändes utan ändringar av plenum (A I 53 – FU § 1/22.10 -bil. och P § 15/2.11.1858). KMt:s instruktion är daterad 22.12.1858 och ingår i författningssamlingen. Den motsvarar sällskapets förslag. Utan att ha blivit hört fick sällskapet före årets utgång veta att senaten till medlem i FU utsett

landssekreteraren Selim Ekbohm och till inspektör bankdirektör Henrik Nordensvan (D I 2 s. 165–166).

Av de tre medlemmar i FU som sällskapet självt fått utse avsåg sig två genast uppdraget och det visade sig svårt att finna villiga ersättare (A I 54 – P § 8/24.2 och FU § 5/5.7.1859). Statsmaktens avsikt att i detalj befatta sig med förvaltningen framgick tydligt när chefen för finansexpeditionen i brev till sällskapets viceordförande domprosten Renvall inbegärde svar på 31 konkreta frågor (A I 53 – FU § 5/18.12.1858). Frågorna besvarades av den avgående direktorn Pipping-sköld (A I 54 – FU § 3/22.1.1859 -bil.).

Vid FU:s sammanträde i augusti 1859 under Renvalls ordförandeskap föreslog denne i ett utförligt motiverat andragande att FU hos sällskapet skulle hemställa om att sällskapet måtte anhålla om att befrias från ansvaret för lantbruksinstitutets förvaltning (A I 54 – FU § 4/5.8.1859 -bil.). Utan någon protokollförd diskussion inom sällskapets ledande organ eller vid plenum omfattades Renvalls förslag (A I 54 – U § 1/9.8 och P § 6/15.9.1859) och en motsvarande framställning gjordes hos KMt (B I 24 s. 149). Framställningen bifölls och sällskapet befriades räknat från utgången av mars 1860 från sin omvårdnad om Mustiala (D I 2 s. 189). I författningssamlingen ingår som nr 1/1860 KMt:s kungörelse om upphörandet av sällskapets befattning och som nr 5/1860 Instruktion rörande förvaltningen av Mustiala lantbruksinstitut.

3.10 Senare förslag om Mustiala

Även efter det att sällskapet hade frånträtt Mustiala fick det utlåta sig om förslag gällande institutet där. Första gången skedde det redan år 1862 då Jexp. på remiss sände ett kommittébetänkande om reorganisation av institutet och jordbrukskolorna. Sällskapet hävdade då uppfattningen att institutets uppgift var att bibringa vetenskapligt vetande (B I 25 s. 81). Ärendet behandlas i det följande under 4.4. För plenum 17.2.1863 utarbetade Jos. Brehmer ett diskussionsinlägg vari han kraftigt kritiserade Mustiala (A I 58).

Samtidigt som man diskuterade lantbruksinstitutets framtid nedlade staten betydande summor på att anlägga ett forstinstitut på Evois i Lampis. Det låg nära till hands att fråga sig om inte de två instituten borde sammanslås. En statskommitté fick överväga frågan. Som medlem av kommittén upptog sällskapets ordförande, löjtnant Gustaf Silfversvan ärendet till diskussion vid sällskapets plenum. Under den i protokollet utförligt återgivna diskussionen (A I 58 – P § 11/17.6.1863) yttrade sig alla talare för en sammanslagning. Däremot fann man det inte påkallat att förlägga också lantmätarutbildningen till Mustiala. Under följande årtionde väcktes förslag om en mejerihögskola på Mustiala. För detta förslag redogörs närmare i avsnittet 5.4.

Förslaget gällande utvecklingen på Mustiala siktade inte bara på specialutbildning. År 1887 tillstyrkte sällskapet ett förslag om att blivande bönder måtte beredas tillfälle till en ettårig utbildning där (Handlingar 1887 s. 56, D I 7 s. 127, A I 82 s. 113 – St § 4/3.6.1887).

Hur Mustiala motsvarade de förväntningar man ställde belyses av diskussionerna därom vid de allmänna lantbruksmötena i Helsingfors 1870 och 1876 och i Åbo 1881.

4 Regionala lantbruksskolor

4.1 Skedet 1840-1855

Tidigt stod det klart att Mustiala inte ensamt förmådde tillgodose hela landets behov. Lantbruksutbildningen måste anpassas till lantbrukets varierande förutsättningar och de växlade från landsdel till landsdel med klimat, jordart och lantbrukets struktur. Tidigast tycks man ha känt behovet av en egen skola i Viborgs län. Hösten 1844 fick Hushållningssällskapet på remiss t.f. guvernören von Kothens hos KMT gjorda förslag om ett länehushållningssällskap och en fogdeskola (A I 39 – U § 5/24.10). Förslaget innebar bl.a. att kronan tillhöriga Nygårds hemman i Viborgs socken skulle upplåtas för en skola med fem äldre och fem yngre elever.

Vid ärendets behandling ställde sig hovrättsrådet Procopé i en skriftlig inlägga skeptisk till de ekonomiska förutsättningarna och ansåg det bäst att det först bildades ett länehushållningssällskap som bl.a. borde ytterligare pröva behovet av en egen lantbruksskola. Hushållningssällskapet omfattade emellertid von Kothens förslag, men fogade Procopés reservation till sitt tillstyrkande (B I 19 s. 238, A I 39 – P § 3/1.11.1844).

Tanken på lantbruksskolor hölls vid liv inte minst genom den i samband med Mustiala nämnde apotekaren Hammardahls tidskrift *Teknologen*. År 1846 (s. 59) nämnde han med tillfredsställelse att ”fråga lärer vara om en rättareskolas etablerande inom Viborgs län”. Där såg sig von Kothen snart i tillfälle att föra sina planer vidare. Det skedde då handlanden Michail Bälöff gjorde en stor donation för att mildra följderna av missväxten år 1845. För att tillförsäkra donationen bestående verkan användes medlen för att anlägga en modellfarm på Maaskola utanför Viborg och uppgiften att driva farmen överläts till det år 1847 stiftade lantbrukssällskapet i länet. Händelseförloppet skildrades av borgmästaren i Viborg Samuel Antell, som stödd av von Kothens hos Hushållningssällskapet utverkade dess medalj åt Bälöff (D XXIII 17 s. 42–50, A I 44 s. 15 – P § 8/1.11.1849).

Antell ägde Jouhkola frälsehemman i Tohmajärvi. Det hade han utarrenderat till Zachris Cajander, vilken med Hushållningssällskapets stöd hade idkat lantbruksstudier utomlands och hemkommen 1851 hållit föredrag inför sällskapet och väckt förtroende för sina kunskaper. Innan året gick ut berättade *Finlands Allmänna Tidning* (261/10.11) att han ”På Jouhkola tagit till sig fyra bondgossar från Savolax för att av dem bilda goda jordbrukare.” Uppenbarligen hade det skett i samråd med Antell. Följande år vände denna sig i ett privat brev till sällskapets sekreterare Pinello och erbjöd sig att om han fick sällskapets stöd inrätta en lantbruksskola på Jouhkola med plats för 20 manliga och 5 kvinnliga elever (A I 47 s. 101 – U § 8/16.9.1852). Sällskapet ställde sig avvisande med motiveringen att kostnaderna skulle bli för höga och att Jouhkola låg alltför avsides för att kunna övervakas av sällskapet.

Också i andra län intresserade sig guvernörerna för lantbruksutbildningen. År 1847 fick sällskapet för utlåtande guvernörernas redogörelser för lantbrukets tillstånd i respektive län (A I 42 s. 59 – U § 4/3.6.1847). Guvernören i Vasa föreslog att vissa kronolägenheter skulle upplåtas åt sakkunniga personer för att tjäna trakten som modellhemman. Vidare borde sockenborna i allmän sockenstämma uppmanas att låta sina söner och döttrar turvis någon tid tjäna på modellhemmanet. Sällskapet antecknade i protokollet att överhetligt beslut redan hade

fattats om att inrätta ett modellhemman på Korsholms kungsgård och ansåg det bäst att man inväntande erfarenheter därifrån innan man inrättade fler modellhemman. Att allmogens söner och döttrar någon tid tjänade på modellhemmanen ansåg sällskapet kunna medföra de lyckligaste följder (B I 20 s. 81).

När sällskapet sex år senare åter hade att utlåta sig om guvernörernas berättelser (D XXIII 18 s. 377, A I 48 – U § 3/27.4.1853) tog det fasta på guvernörernas i Nylands län klagan över att endast en tredjedel av länets sökande till Mustiala kunnat beredas plats där, en följd av att antalet elevplatser för varje län bestämdes av länets folkmängd och inte av det yppade intresset. Sällskapet ansåg att antalet elevplatser borde ökas, men inte genom att utbygga institutet på Mustiala, utan genom att bereda utbildningsmöjligheter i olika delar av landet. De läroinrättningar som redan fanns i Vasa och i Viborg borde utvidgas och åläggas att mottaga elever också från Uleåborg, resp. S:t Michels och Kuopio län, varigenom utrymme skulle beredas på Mustiala för fler elever än förr från bl.a. Nyland. Alla elever skulle erhålla undervisning i de åkerbrukssystem som var tjänligast i deras egen hemtrakt. Att öka elevantalet på Mustiala skulle försvåra den praktiska undervisningen och ge dem rätt som klagade över att Mustiala-eleverna ”icke vore nog härdade för arbeten” (B I 22 s. 151).

4.2 En ny tid går in år 1856

4.2.1 Offentlig diskussion och kejsarligt beslut om jordbruksskolor

Såsom redan i avsnittet om Mustiala framhållits lät tronskiftet 1856 den länge tillbakahållna nydaningsivern komma till uttryck, också i fråga om lantbruk-utbildningen. I sitt tryckta betänkande om lantbrukets främjande framhöll sällskapet (s. 2 och 43) att den första och säkraste utvägen ”måste ofelbart sökas i folkskolan och läroanstalter för meddelande av nödiga ej mindre högre teoretiska än teoretisk-praktiska och rent praktiska kunskaper i en ordnad och fullkomnad lantushållning”.

Nära till hands låg tanken att knyta den elementäraste yrkesutbildningen till den primära skolundervisningen. Folkskoleväsendet var ännu ej etablerat, men skolfrågorna var föremål för stort intresse. För att få fram synpunkter på hur folkskolefrågan borde lösas hade sällskapet uppställt en prisfråga: ”Huru böra sockenskolorna i Finland organiseras för att motsvara ändamålet och allmänhetens rättvisa fordringar i detta avseende?” När tävlingstiden gick ut med januari 1856 hade fyra svar inlämnats. Intet av dem finns i arkivet. Vid bedömningen (A I 51 – U § 5/8.5 och P § 11/17.6.1856) tillerkändes priset Agaton Meurman och hans skrift infördes i sällskapets Handlingar (4.2 s. 61). Den belyser rådande förhållanden och förfäktar principen ”att den finska folkskolan också bör vara en mindre jordbruksskola”.

Prisgillt och värt en plats i Handlingarna ansågs också ett av prosten von Knorring givet svar. Det publicerades emellertid inte av sällskapet men finns i tryck i sällskapets boksamling (Bandet Diverse 39) under titeln ”Förslag till Folkskolor och Ensaksskolor samt Beskrifning om Ålands Underwisningswerk”. I ett kapitel ”Bi- eller Tillämpningsskolor” tog han upp lantbruksskolor som en utbyggnad av folkskolan.

Vid lantbruksmötet i Fredrikshamn 1860 (s. 21–39) diskuterades önskemål på den blivande folkskolan. Som underlag för diskussionen hade pastor Uno Cygnaeus inlämnat ett skriftligt utlåtande: ”... Varje kommun borde (därför framför allt) hava en så organiserad flickskola att de flickor, som där fostrats, icke blott skulle få tillfälle att inhämta vanliga elementarkunskaper, utan även under en regelbunden men tarvlig levnadsordning få öva sig i alla kvinnliga handslöjder och husliga sysslor, i husdjursskötsel ...” Vid varje gosskola borde finnas stall för ett par hästar och så mycket land att eleverna kunde få handledning i rationellt jordbruk, ängsskötsel, skogsvård och trädplantering. – Till samma möte hade von Knorring sänt ett uttalande med liknande innehåll.

Sommaren 1864, då sällskapet stod i beråd att anställa en ploginstruktör för Vasa län, bad Anders Svedberg i Munsala att den blivande instruktören vintertid skulle få undervisa i den ”privata skolinrättning som Svedberg förestod” (D XXIV 11 – ej diarieförda). ”Från första början hade jag önskat mig ett lärarbiträde som ägde insikter uti ett rationellt jordbruk” lät Svedberg veta.

Inför lantbruksmötet i Helsingfors 1870 anmodades sällskapet insända förslag till diskussionsfrågor och framlade då ett av handlanden Sundahl väckt förslag: ”Lämnar erfarenheten tillräckligt stöd för den åsikten att de i Danmark och den skandinaviska norden inrättade s.k. folkhögskolorna på ett verksamt sätt ingripande, i mån av deras antal, bidra att allmännare föra jordbruket och dess binärningar framåt i dessa länder och om medlen att sprida sådana skolor också i vårt land (B I 28 s. 137). Frågan togs inte upp vid mötet.

Redan innan sällskapet år 1856 hade anmodats att föreslå åtgärder för jordbrukets främjande fick det utlåta sig om guvernörens i Kuopio förslag om att länet borde få ett institut eller en skola för jordbrukets främjande (D I 2 s. 125). Ärendet behandlades inte av kommissionen, utan av Utskottet. Dess tillstyrkande utlåtande blev också sällskapets (A I 51 – U § 2/28.2, § 2/8.5 -bil. och P § 8/17.6.1856, B I 23 s. 105). Kort därefter fick sällskapet på remiss Viborgs läns lantbrukssällskaps anhållan om tillstånd att anlägga en lantbruksskola (A I 51 – U § 1/13.8.1856).

Lantbruksutbildningen diskuterades inte bara inom sällskapen, utan också i tidningspressen. Uppenbarligen ansågs på högsta håll önskemålet om lantbruksskolor så allmänt omfattat att den nye kejsaren fann för gott att hugfästa minnet av sin kröningsdag genom en förordning 18.9.1856 som övertygande visade hans omtanke om sitt storfurstendöme: ”Städse benägen att befordra Vårt Storfurstendöme Finlands bästa och välgång hava Wi den 26 sistlidne augusti (7 innevarande september) i Nåder funnit gott stadga och förordna på sätt som följer: 1. För jordkulturens i landet höjande och för att sålunda befrämja detta lands välstånd och förkovran skall därstädes inrättas sju praktiska jordbruksskolor, nämligen: en i Viborgs, en i S:t Michels, två i Kuopio, två i Uleåborgs och en i Vasa län: börande i dessa skolor det finska språket begagnas såsom undervisningsspråk ...”

Ett svar på remissen om en skola i Viborgs län torde därefter ha ansetts obehövt. I sitt senare samma höst avgivna betänkande om jordbrukets främjande konstaterade sällskapet (s. 9) ”att de av Eders Kejsarliga Majestät redan i nåder anbefalda jordbruksskolorna i en framtid skola medföra oberäknelig nytta, lider intet tvivel och erkännes med underdånig tacksamhet av varje fosterlandsvän. Men ...” Sällskapet var reserverat och framhöll att skolorna för att motsvara sitt ändamål måste nära anpassas till de lokala förhållandena och att nya skolor inte borde inrättas innan det fanns tillgång på lämpliga föreståndare och lärare. Först

borde Mustiala reorganiseras, sedan Viborgs och Vasa län få egna skolor. Där skolor inrättades borde det ske enligt det förslag från Viborgs län som sällskapet fått att uttala sig om.

Sällskapet hade grundligt övervägt sitt utlåtande (s. 79) och bland annat låtit ett par utsända sakkunniga besöka olika orter (s. 168). Också andra sakkunniga hade uttalat sig om skolor (s. 183, 210). Vidare hade Uleåborgs läns hushållnings-sällskap fått framlägga synpunkter och önskemål, vilka återgavs i utlåtandet (s. 303). Länets behov av en egen ”drängfogde- eller rättareskola” framhölls och som plats för den utpekades Muhos eller eventuellt Kalajoki.

4.2.2 Sällskapets kommission för lantbruksutbildning

Vid tiden för tronskiftet skedde stora förändringar också inom sällskapet. Det visade sig att den högt betrodde Arnell hade missbrukat sin dominerande ställning som sekreterare. Hans ekonomiska oegentligheter framkallade krav på breddad aktivitet och ansvarsfördelning. År 1855 antogs nya stadgar. I dem hade inryckts möjligheten att tillsätta tillfälliga eller permanenta kommissioner för olika syften.

Bland de år 1855 tillsatta permanenta kommissionerna fanns en för lantbruks-skolor (A I 51 – U § 1/15.1.1856). I den invaldes kommerserådet Erik Julin, magister A.G. Rindell och handlanden C.F. Hamberg. Ett par månader senare fick den en instruktion, men kallades då Kommissionen till bildande av lantmanna-undervisningsanstalter för en förbättrad lantushållning (A I 51 – U § 3/15.3.1856 och B I 23 s. 70). Som kommissionens ändamål angav instruktionen ”att bereda dem som sådant önska tillfälle att genom vistande på egendomar, vilka skötas av i lantmannayrket kunniga personer, inhämta undervisning i jordbruket och dess binäringar”.

Kort innan kommissionen tillsattes hade Julin framhållit ”av huru stor vikt det vore för jordbrukets upphjälpande i vårt land att den bildade klassen försattes i tillfälle att hos sakkunniga jordbrukare förvärva sig såväl teoretiska som praktiska insikter i jordbruket” (A I 50 – U § 2/19.10.1855). Det gav anledning till ett beslut att sprida subscriptionslistor för en fond för ”medellösa ynglingar som hos landets utmärktare jordbrukare önska utbilda sig till dugliga egendomsförvaltare och arrendatorer”. Kaptenen Alex Jack, löjtnanterna Emil von Schantz och Gustaf Silfversvan samt possessionaterna greve Armfelt och von Essen anmodades biträda med att sprida listorna.

Kommissionens protokoll finns inte bevarade, inte heller dess brevkoncept. I sällskapets 1856 tryckta handlingar (4.1 s. 72) kallas den Kommissionen för lantmannaundervisning och som en av dess uppgifter anges att anskaffa lärlingsställen åt unga bondsöner. I sällskapets verksamhetsberättelse för tiden 1.11.1854–1.11.1857 (Handlingar 4.3 s. 6 och 69) redogörs för hur Kommissionen för anskaffande av lärosäten för unga lantbrukare verkat. Där uppges också på vilka villkor lärlingar borde antagas och vad allt de borde lära sig. Ynglingar av herreklassen borde få en gedignare utbildning än bondsöner eller andra unga män av den arbetande klassen.

Uppenbarligen förfrågade sig kommissionen hos enskilda possessionater om deras villighet att taga emot lantbrukslärlingar. En som svarade positivt var E.A. Rancken på Arpalax i Bjärnä. Han angav också vad han kunde lära ut. Vidare vände sig kommissionen till guvernörerna och erbjöd lärlingsplatser åt sådana som

inte fått plats på Mustiala. Detta framgår av några icke diarieförda handlingar (D XXIV 3). Också från Danmark kom ett erbjudande att ta emot unga resande ”som ville studera jordbrukets ståndpunkt därstädes” (A I 56 – U § 8/15.3.1861).

Någon skarp gräns tycks inte ha satt mellan lärlingsställen och läroanstalter.

4.3 Från ord till handling

4.3.1 Skolan på Vestankärr 1856–1861

Silfversvan nöjde sig inte med att intressera andra för att mottaga lantbrukselever. I ett numera förkommet brev förklarade han sig våren 1856 villig att på sin egendom Vestankärr i Kimito med egna medel organisera en skola för 2–6 betalande elever av ståndspersonsklassen och 8–12 icke betalande fogdelärlingar (A I 51 – U § 11/15.5.1856). Han bad om sällskapets rekommendation för sitt företag. Sällskapet biföll och skolan öppnades redan samma höst (B I 23 s. 91).

I sina Handlingar (5.3 s. 6 och 76) redogjorde sällskapet för skolans tillkomst. Under sitt första år hade den haft två elever av herreklassen och tolv av bondeståndet. Som lärare hade Silfversvan anställt ”en vid Ultuna institut i Sverige utlärd, vetenskapligt bildad man, direktören E. Enblom”. I samma Handlingar ingår ”Stadgar för lantbruksskolan å Westankärr” jämte detaljerade ”Ordningsregler”.

Hösten 1857 inspekterades skolan av sällskapets ordförande G.A. Thileman, viceordförande Julin och sekreterare doktor N.H. Pinello. De var mycket tillfreds med vad de såg och på deras förslag tilldelades Silfversvan sällskapets större medalj i silver och Enblom ett premium om hundra rubel (A I 52 – U § 9/7.10.1857 och B I 23 s. 261).

Kort därefter fick sällskapet ta del av Silfversvans egen redogörelse för skolan och av hans begäran att sällskapet skulle utverka statsmedel för skolans upprätthållande. Redogörelsen finns inte i arkivet. Sällskapet förordade statsanslag men föreslog som villkor att skolan hade minst tolv elever (A I 52 – U § 5/20.11.1857 och B I 23 s. 288). KMT beviljade (D I 2 s. 160) 750 rubel årligen i tio års tid räknat fr.o.m. 1858 samt ålade sällskapet att uppmärksamhet följa med skolans verksamhet (A I 53 – U § 3/30.7.1858).

Vid läsårets avslutning 10.9.1859 lät sig sällskapet åter väl företrädas och kort därefter uppmanades Silfversvan att årligen tillställa en verksamhetsberättelse (A I 54 – U § 9/19.8 och § 5/9.9.1859). I en till KMT avgiven berättelse redogjorde sällskapet samma höst för skolans verksamhet under dess tre första år (B I 24 s. 160). Då hade ”6 elever av herreklassen och 40 av arbetande klassen” längre eller kortare tid begagnat sig av undervisningen. Enblom hade som lärare efterträtts av Stenroth. Ett bevarat intyg anger undervisningsämnena (D XXXIV 10 nr 145).

Alla elever fann sig inte väl tillrätta på Vestankärr. Hösten 1859 antecknades att en elev på ett obehörigt sätt utfarit mot inrättningen och avvikit (A I 54 – U § 5/25.11.1860). Kort därefter uppsöktes sällskapets ordförande av två elever som framlade en av 20 elever undertecknad missnöjesskrivelse (A I 55 – U § 11/19.1.1860). Sällskapet bad ordföranden och sekreteraren jämte Mustiala-direktorn Pippingsköld inspektera skolan. Dessa rapporterade att de två elever som överlämnat skrivelsen hade förlätt sina kamrater till obefogade klagomål. De två hade skilts från skolan och de övriga fått förlåtelse (A I 55 – U § 2/26.1.1860).

Innan året 1860 gick ut lät emellertid Silfversvan veta att han önskade upphöra med skolan (A I 55 – U § 16/24.9.1860). Följande år vidhöll han sin vägran att längre än till hösten 1861 upprätthålla skolan (A I 56 – U § 7/17.5.1861).

– Också den samtida tidningspressen är en källa till kunskap om skolan på Vestankärr och de bekymmer den beredde Silfversvan.

4.3.2 Skolan fortsätter på Birilä 1862–1875

Översikt

Skolan på Vestankärr fick en fortsättning på Birilä i Reso. Här blev verksamheten av större varaktighet och den är bättre dokumenterad än vad den blev på Vestankärr. Skolan fortsatte som en praktisk-teoretisk fogdeskola och hade under sina fjorton år på Birilä inalles 78 elever.

I den år 1862 tryckta *Warsinains-Suomen Maakuntakirja 18* (s. 47–73) ingår en med stöd av sällskapetets arkiv och andra redovisade källor skriven historik av R.A. Mäntylä: ”Pirilän Maanviljelyskoulu vv 1862–1875. Sirpale Suomen maatalous-opetuksen historiaa”.

Uppgifter om skolans verksamhet och om skollägenheten finns i sällskapetets årsböcker eller handlingar enligt följande:

- Handlingar 5.1 s. 21 och 33 : begynnelse och första verksamhet
- Handlingar 5.2 s. 16 : lärare och utrustning
- Handlingar 5.3 s. 43 : verksamhet
- Handlingar 6.1 s. 12 och 50 : svårigheter och verksamhet
- Handlingar 6.2 s. 17, 189, 193 : anslag och verksamhet 1866 & 1867
- Handlingar 6.3 s. 17 och 88 : examen och verksamhet 1868
- Handlingar 6.4 s. 19 och 77 : svårigheter och verksamhet 1869
- Handlingar 1870 s. 7 och 49 : reformer och verksamhet
- Handlingar 1871 s. 8 och 47 : lärarbyten och verksamhet
- Handlingar 1872 s. 17 och 92 : anslag och verksamhet
- Handlingar 1873 s. 9 och 89 : lärarbyten och verksamhet
- Handlingar 1874–75 s. 70/II och 73/II : verksamhet

Arkivets detaljuppgifter

Mer personligt färgade uppgifter om hur man såg på skolan och om åsiktsbrytningar gällande den ger arkivets protokoll och brev.

När Silfversvan tröttnade på att upprätthålla skolan på Vestankärr vände sig sällskapet till flera possessionater för att finna en ny värd för skolan (A I 55 – U § 8/7.12.1860). I maj 1861 kunde sällskapetets Utskott anteckna i protokollet att löjtnant Emil von Schantz förklarar sig benägen att mot oförändrat statsanslag på Birilä i Reso mottaga den hemlösa skolan (A I 56 – U §§ 7–8/17.5.1861). Då hade också kapten Alexander Jack på Lehtis i Mietois förklarar sig villig att övertaga skolan, likväl endast mot förhöjt statsanslag. Plenum beslöt att hos KMt anhålla om att skolan måtte flyttas från Vestankärr till Birilä (A I 56 – P § 10/18.6.1861 och B I 24 s. 286). Framställningen bifölls och sällskapet ålades att uppmärksamt följa med skolans arbete (D I 3 s. 46 och A I 57 – U § 2/21.2.1862). Sommaren 1862 antecknades att Birilä stod i det närmaste färdigt för sin nya uppgift (A I 57 – U § 10/18.7.1862). Skolan öppnades 1.11.1862. – I *Åbo Underrättelser* (43/14.4.1862) ingår ett referat från skolans invigning.

Det blev emellertid dyrt att upprusta skollägenheten och von Schantz bad om ökat statsanslag (A I 57 – U § 12/25.10.1862, B I 25 s. 60), vilket föranledde Jexp. (D I 3 s. 72) att inbegära en utredning av sällskapet (A I 57 – U § 1/28.11.1862). Av denna (B I 25 s. 64) framgår att som lärare engagerats Albert Grape, vilken genomgått Ultuna och Vederbrunns lantbruksläroanstalter i Sverige, samt Viktor Lemberg med betyg från Mustiala. Skolan fick löfte om att från 1.11.1863 i fyra års tid få ett med 3.000 mark ökat årsanslag (D I 4 s. 32, A I 59 – U § 3/17.6.1863).

Sin övervakningsskyldighet tog sällskapet på allvar. Våren 1863 fastställde det ordningsregler för eleverna (A I 58 – U § 6/31.3). Hösten 1864 bevistades examen av bl.a. sällskapets ordförande kanslirådet J.A. von Essen. Inför styrelsen framlade han grava anmärkningar (A I 59 – St § 7/27.9.1864) och von Schantz tillkallades till följande styrelsemöte (B I 26 s. 48). Vid detta preciserade von Essen skriftligt sina anmärkningar (A I 59 – St § 3/4.10.1864 -bil.). Enligt dem var skolans då ende lärare Lemberg inkompetent, eleverna alltför få och kostnaderna oskäligen. Anmärkningarna bemöttes av von Schantz i ett utförligt protokollfört andragande.

Vid följande styrelsemöte anmodades von Schantz inkomma med en skriftlig redogörelse för hela den tid skolan verkat på Birilä (A I 59 – St §§ 2–3/18.10.1864). Ärendet hänsköts till plenum. Vid detta (A I 59 – P § 2/1.11.1864 -bil.) kom von Schantz med ett skriftligt bemötande. Diskussionen återges i detalj i protokollet. Den ledde till beslut att hos KMt föreslå att skolan skulle flyttas från Birilä och sonderingar inleddes för att finna en ny plats (A I 59 – St § 9/1.12.1864, A I 60 – St § 20/14.1.1865).

Trots åsiktsbrytningen mellan sällskapet och von Schantz fortgick skolarbetet och då skolans inspektör kronofogden A.W. Lundström 21.12.1865 besökte skolan fann han inte större skäl till anmärkningar. Lancasterläraren Johan Lundell biträdde vid undervisningen och elevantalet fyllde det krav statsanslaget ställde (A I 60 – St § 13/18.2.1865). Det oaktat vände sig sällskapet till KMt med förslag om att anslaget inte längre skulle beviljas (A I 60 – P § 6/20.2.1865, B I 26 s. 78). Kort därefter kunde emellertid Lundström meddela att von Schantz hade engagerat den som lärare fullt kompetente Johan Abel Hahnsson. Styrelsen ville likväl själv se dennes betyg (A I 60 – St §§ 6–7/18.3.1865, B I 26 s. 88) och anmärkte också på skolans årsberättelse. Hahnssons betyg (D XXIV 8 – ej diarieförda) gav inte skäl till anmärkningar, men styrelsen ville ytterligare se hans kontrakt (A I 60 – St § 2/13.4.1865, B I 26 s. 111, C I 7 nr 85/1865).

Det var svårt att återställa ett förtroendefullt samarbete mellan sällskapet och von Schantz. Sällskapets framställning om att skolans anslag skulle indragas föranledde KMt att inbegära yttrande av von Schantz och av guvernören samt att därpå infordra sällskapets uttalande (C I 7 nr 77/1865, D XXIV 12 nr 83). Sedan lärarbristen avhjälpats ansåg sällskapets styrelse det bäst att skolan tillsvidare kvarstannade på Birilä (A I 60 – St §§ 4–7/17.7.1865).

I konflikten mellan sällskapet och von Schantz tog skolans inspektör snarast den senares parti (D XXIV 12 nr 98, A I 60 – St § 2/12.8.1865). Åsiktsbrytningen bragtes ur världen då sällskapets styrelse på inbjudan av von Schantz infann sig till årsexamen 6.9.1865 (D XXIV 12 nr 119, A I 60 – St §§ 16–17/2.9.1865) och där höll ett möte som avslutades med att von Essen tackade skolans föreståndare och lärare (A I 60 – §§ 1–5/6.9.1865). Vid plenum en vecka senare beslöt att hos KMt föreslå att skolan tillsvidare finge kvarstanna på Birilä (A I 60 – P § 3/14.9.1865, B I 26 s. 179). I sin framställning hos KMt omfattade sällskapet von

Schantz förslag om att skolan måtte ställas direkt under Jexp:s inseeende. KMT förbigick detta förslag men lät veta att skolan skulle kvarstanna på Birilä (D I 4 s. 67 och A I 60 – St § 4/14.11.1865).

Ett år senare fick sällskapet av KMT för utlåtande von Schantz framställning om att skolan skulle få kvarstanna ytterligare tio år på Birilä och att minimiantalet elever skulle ökas till 15 och statsanslaget till 12.000 mark (A I 61 – St § 7/31.10.1866). Styrelsen tillstyrkte (B I 27 s. 50). KMT biföll inte till någon förhöjning, men utlovade på tidigare villkor 6.000 mark i året under fem år räknat från 1.11.1866 (D I 4 s. 134 och A I 62 – St § 3/25.5.1867).

Våren 1869 bad Hahnsson om sällskapets förord för en ansökan om statsmedel för en studieresa till England och Skottland (A I 64 – St § 2/25.3.1869). Sällskapet biföll, inte minst för att skolan sedan Hahnsson blivit lärare där förtjänstfullt verkat för sitt ändamål. Men för skolan fick Hahnssons avresa olyckliga följder. Eleverna klagade hos sällskapets styrelseordförande S.W. von Troil över att de blivit utan lärare och 8.7.1869 anställde von Troil på Birilä ett protokollfört förhör. Tre dagar senare sammanträdde styrelsen och gav von Schantz ultimatum att inom 18 dagar avhjälpa de påtalade missförhållandena (A I 64 – St § 1/10.7 -bil. och B I 28 s. 76).

I en 25.10.1869 daterad skrivelse (D XXIV 16 – inte diarief.) lät von Schantz veta att han vidtalat agronomen Maximilian Bremer att 1.11 övertaga lärarbefattningen. Vidare skulle en avgående elev anställas som rättare och slöjdlärare. Styrelsen godtog arrangemangen, men ville att anslaget ej skulle utbetalas förrän de genomförts. Bremer tillträdde och anslaget utbetalades (A I 64 – St § 19/26.10 och § 13/26.11.1869).

När den tid för vilken statsanslaget utlovats led mot sitt slut anhöll von Schantz åter om att skolan skulle få kvarstanna på Birilä, men att elevantalet borde ökas till 12 och anslaget med 2.000 mark (D XXIV 18 nr 266). Styrelsen bad skolans inspektörer uttala sig (A I 66 – St § 9/13.12.1871). Dessa ansåg att skolan väl hade fyllt sin uppgift och tillstyrkte fortsatt statsstöd, dock så att detta skulle utgå med 6.000 mark ökat med 300 mark för varje elev utöver minimiantalet 10 (A I 67 – St §§ 12–13/1.2.1872 -bil.). Jexp infortrade ytterligare inspektörernas utlåtande om skollägenheten (D I 5 s. 47 och A I 67 – St § 8/19.3.1872). Också det blev positivt och skolan utlovades oförändrat statsanslag fram till 1.11.1875 (D I 5 s. 52 och A I 67 – St § 4/28.8.1872).

I början av år 1873 anmälde eleverna missnöje med såväl undervisningen som med kosthållningen och styrelsens ordförande besökte jämte inspektörerna skolan (A I 68 – St § 17/15.2.1873). Inspektionsprotokollet (D XXIV 20 nr 307) visar att missnöjet var befogat. Kort därefter fann styrelsen skäl att återkomma med direktiv både om undervisningen (A I 68 – St § 11/16.4.1873) och om kosthållningen (B I 29 nr 190/1873). I november meddelade von Schantz att agronom Walter Granfelt som lärare efterträts av agronomen Filip Hellgren (D XXIV 20 nr 307, A I 68 – St § 4/28.11.1873).

Hellgren lämnade Birilä i början av år 1875 och eleverna klagade över att de fått en inkompetent lärare i studeranden Edvard Ivendorff (A I 70 – St § 10/22.2.1875). Skolans inspektör major A. Jack lät anteckna till protokollet att han inspekterat skolan och funnit klagomålen obefogade och att vid samma tillfälle den till klagomålen vållande eleven blivit för uppstudsighet och olydnad avlägsnad från skolan. Ett par månader senare antecknades att agronomiestuderanden

Matias Nieminen antagits som lärare (D XXIV 22 nr 98, A I 70 – St § 14/26.4.1875).

Uppenbarligen gjorde von Schantz ingen framställning om fortsatt anslag och sommaren 1875 meddelade Jexp. helt kort (D I 5 s. 105) att anslaget komme att upphöra. Skolan nedlades 30.10.1875.

Sin samma dag daterade verksamhetsberättelse avslutade von Schantz med uppgiften att skolan under sina fjorton år på Birilä haft inalles 78 elever. Skolans två sista årsberättelser ger vid handen att av dessa elever 57 fått tjänst, 5 återvänt som utlärda till hemgården, 3 sökt sig till fortsatt utbildning och 13 av olika skäl fått sin skolgång på Birilä avbruten.

4.3.3 Strödda uppgifter om med Vestankärrskolan samtida skolplaner och skolor

Hushållningssällskapet insåg att det inte med full effekt kunde verka i hela vårt vidsträckta land och fick år 1860 av KMT rätt att åvägabringa regionala sällskap (D I 2 s. 192). I sin årsberättelse för det året (Handlingar 5.1 s. 2) sade det sig hysa hopp om ”att genom lantbrukssällskapens åtgärd lantmannaskolor framdeles och på skilda orter skola utöva ett gagnande inflytande och de fördomar som hittills fjättrat det finska lantbruket småningom upphöra och försvinna”.

De skolor om vilkas grundande Alexander II förordnat på sin kröningsdag 1856 var inte underställda sällskapet. Likväl finns i dess arkiv uppgifter om några av dem, deras tillkomst och första skeden (D XXIV 20). Det kommer sig av att sällskapet år 1873 fick en förfrågan från Tyskland och i sin tur bad skolorna om uppgifter. Dessa gäller Korsholm, Tarvaala i Saarijärvi och Jokisaari i Haapajärvi.

Redan innan inlandet fått sina länes-sällskap fanns där enskilda personer som ivrade för lantbruksskolor. Sålunda framhöll löjtnant C.J. Rosenbröijer från Viitasaari i ett brev 17.1.1857 (D XXIV 4 nr 4173) att en ”jordbruksskola i denna avlägsna socken [...] vore av högsta behovet påkallad”. Sällskapet nöjde sig med att uppmana socknens invånare att med en utförligt motiverad framställning vända sig direkt till KMT (A I 53 – U § 7/7.5.1858 och B I 24 s. 22). – Rosenbröijer blev hösten 1860 föreståndare för den då öppnade skolan på Tarvaala i grannsocknen.

Längst hade man uppenbarligen kommit på Antells Jouhkola i Tohmajärvi. När Finland sommaren 1859 fick sina två första statsagronomer fick den ene av dem, skotten Henry Gibson med lärarerfarenhet från Degeberg, inleda sin bana i vårt land med att åtfölja senator Fabian Langenskiöld på en resa genom landet. Under den besöktes också Jouhkola med dess ”jordbruksskola, varest sexton manliga och fyra kvinnliga elever erhålla undervisning, de förra i åkerbruk, de senare i mejeriskötsel”. Gibsons reseberättelse (D XXIV 7 nr 4535) utgavs också i tryck och finns i sällskapets boksamling (Jordbruk 18). Han lovordade Antells bemödanden att fostra eleverna, men ansåg att alltför litet mark hade upplåtits till skoljordbruk och hävdade att lantbruket läres bättre på fältet under verksamhet än i kammaren under maklighet.

Följande sommar besökte också den andre statsagronomen, dansken Carl Hornbostel, i Langenskiölds sällskapet Jouhkola (D I 2 s. 205 och A I 55 – U § 3/11.5.1860) och utlät sig då om Gibsons förslag att hela lägenheten skulle utnyttjas som skoljordbruk (D XXIV 8 nr 23). Han ansåg det olämpligt att förse en skola för blivande bönder med ett jordbruk som förfogade över nära tvåusen

torpardagsverken och föreslog att två av godsets landbohemman skulle utnyttjas som skoljordbruk.

År 1861 anmodade Jexp. sällskapet att låta Gibson utlåta sig om Jokisaari och Koivikko jordbruksskolors förvaltning och tillstånd (A I 56 – U § 2/2.8.1861 och D XXIV 8 nr 112). Båda skolorna låg i Uleåborgs län, den senare i Muhos socken. Gibsons berättelse sändes till Jexp. (B I 24 s. 310) och endast hans följebrev finns i arkivet (D XXIV 8 nr 162 b). – I arkivet finns också en av Johan Selenius 28.1.1861 daterad berättelse om skolan på Korsholm (D XXIV 8 nr 19).

Också i sällskapets eget län fanns på olika håll intresse för regionala skolor. Samtidigt som sällskapet beslöt föreslå statsbidrag för skolan på Vestankärr beslöt det göra en framställning hos KMt om en liknande skola på Kumo gård (A I 52 – U § 5/20.11 och P § 2/8.12.1857 samt B I 23 s. 288). Därförinnan hade Silfversvan och magister J. Nummelin på uppdrag av sällskapets ordförande besökt gården för att utvärdera om den vore lämplig för en jordbruksskola (A I 52 – U § 6/7.11.1857). Framställningen avslogs av KMt (D I 2 s. 159) med motiveringen att landets östra och norra delar ännu saknade skolor varom KMt förordnat (A I 53 – U § 4/30.7.1858). Innan svaret kom hade Eugen von Knorring på Kumo gård hos sällskapet frågat efter besked om skolan (D XXIV 5 – ej diarieförda).

Redan år 1856 bad prosten P.U. Sandelin i Hammarland sällskapet ihågkomma Åland när KMt:s beslut om regionala skolor skulle realiserats (D XXIV 3 nr 3935). Sällskapet svarade med att hänvisa till sitt till KMt avgivna betänkande med förslag om ”inrättande av folkskolor såsom i hög grad befrämjande jordbruket” (A I 51 – U § 7/12.12.1856, B I 23 s. 196). Följande år utkom Finströmprosten F. P. von Knorrings tidigare nämnda skrift med dess förslag om lantbruksskolor som en utbyggnad av folkskolan, och han höll tanken vid liv (D XXIV 7 nr 4670). År 1861 gjorde han sällskapet ett förslag om en elementar-lantbruksskola på Åland (A I 56 – U § 7/5.4.1861 -bil.). Sällskapet reagerade inte. Uppenbarligen vände sig von Knorring då med sitt förslag till Jexp. I ett 16.2.1864 daterat brev till sällskapet nämner han att han bifogar ett ”Förslag till Landtbruksskola” vilket han ”för ett par år sedan” hade inlämnat till senator Gripenberg. Förslaget och brevet finns i arkivet (D XXIV 11 – ej diarieförda). – Skolan skulle också ha en avdelning för kvinnliga elever.

4.4 Reorganisationssträvanden

Stor erfarenhet av regionala skolor hade man inte hunnit få innan man började diskutera en reorganisation av dem. Sommaren 1861 bad Gripenberg som chef för senatens nyss inrättade Jordbruksexpedition att inför sällskapet få framlägga några angelägna spörsmål. En av de sju frågor han tog upp vid extra plenum den sjätte juli (A I 56) gällde ”om icke en förändrad organisation av jordbruksskolorna i vårt land vore av behovet påkallad”. – Protokollet ger ingen närmare information. Cygnaeus (s. 429) sätter mötet i samband med senatens strävan att påverka opinionen gällande ”januariutskottet”.

Drygt ett år senare fick sällskapet på remiss från Jexp. ett betänkande om reorganisation av Mustiala och jordbruksskolorna (D I 3 s. 74). Till remisshandlingarna hörde också av andra avgivna utlåtanden. Endast följeskrivelsen finns i arkivet. För att bereda ärendet tillsatte sällskapet en kommitté med sju medlemmar, bland dem von Schantz (A I 57 – U § 2/5.12.1862). Därefter be-

handlades det i Utskottet och av plenum (A I 58 – U § 2/20.1 och P § 11/17.2.1863). Resultatet formulerades i ett 17.2.1863 daterat utförligt svar till KMT (B I 25 s. 81 och Handlingar 5.2 s. 9). I det framhölls att man borde göra en skarp skillnad mellan institutet på Mustiala och de lägre lantbruksskolorna, vilket inte hindrade att sådana lägre skolor fanns också på Mustiala blott de sågs som fristående skolor och ej som en del av institutet.

De lägre skolornas uppgift var att bibringa eleverna praktiskt kunnande. Sådana skolor behövdes 1–2 per län. Varje skollägenhet borde ha 200–300 tunnland åker. Bäst vore att förlägga skolorna till enskilda godsägares gårdar och att överlåta åt lantbrukssällskapen att utarbeta reglementen för skolorna och att leda deras verksamhet. Undervisningen borde bygga på de kunskaper folkskolan gett, inte vara en upprepning av folkskolans. – Nu tog sällskapet åter ställning för att dejeelever kunder undervisas på skollägenheterna.

I sitt utlåtande omfattade sällskapet i mycket Jacob Alfthans i remisshandlingarna framförda åsikt. Fem år senare valdes Alfthan till sällskapets sekreterare. Då hade han nyss i sin *Tidskrift för Finlands landtbruk och skogshushållning* (1/1865) behandlat de lägre lantbruksskolornas reorganisation och i fem nummer infört uppgifter om skolorna på Birilä, Jouhkola, Korsholm, Leväis, Söderkulla och Tarvaala.

Sällskapet höll alltså före att skolorna borde förläggas hos enskilda jordbrukare, men utan kännedom om villiga värdar och deras gårdars lämplighet för uppgiften kunde sällskapet givetvis inte förorda att vissa föreslagna skolor skulle grundas. Hösten 1868 avslog det en väl motiverad begäran om förord för att en för norra Satakunta avsedd skola måtte anläggas på possessionaten Josef Richters hemman Pakkanen i Tavastkyro (D XXIV 15 nr 348, A I 63 – St § 3/29.10 och P § 3/2.11.1868, Handlingar 6.3 s. 22).

Ett forum för diskussion av erfarenheter och önskemål gällande lantbrukets förkovran hade man haft i de 1847–1860 anordnade fem allmänna lantbruksmötena, men under Gripenbergs tid som chef för Jexp. anhöll sällskapet förgäves om att få anordna ett sjätte möte. Hans efterträdare J.A. von Born tillmötesgick sällskapets önskemål (A I 65 – St § 3/5.2.1870). Mötet skulle likväl ej anordnas av sällskapet, utan av Jexp., men sällskapet bereddes tillfälle att inlämna förslag till diskussionsfrågor (D I 5 s. 5, 18–19).

Sällskapet vände sig då till flera medlemmar med begäran om sådana förslag och insände alla till Jexp. (B I 28 s. 118 och 126–143). Inte färre än sex av svaren upptog frågor om lantbruksundervisningen. Silfversvan föreslog frågan: Uppfylla våra lantbruksläroverk sin bestämmelse eller icke; och huru böra de i senare fallet reorganiseras? Frågan godkändes av Jexp. och blev grundligt diskuterad vid det i Helsingfors år 1870 anordnade mötet, där den inleddes av Silfversvan. Den tryckta mötesberättelsen återger de 22 diskussionsinläggen (s. 82–). Allmänt ansågs att folkskolornas arbete gjort det motiverat att höja nivån på undervisningen vid lantbruksskolorna. Mötet avstod likväl från att rikta något önskemål till statsmakten.

Senaten lät i varje fall frågan om skolornas ändamålsenlighet gå vidare till ett möte av stats- och läneagronomerna, sammankallat i februari 1874 för att utlåta sig om ”särskilda jordbruket och dess binäringar rörande angelägenheter”. De tryckta utlåtandena sändes av Jexp. till sällskapet på remiss (D I 5 s. 84, A I 69 – St § 1/16.10.1874). Agronomernas utlåtanden finns i sällskapets boksamling

(Jordbruk 19 nr 23) och sällskapetets yttrande om dem (B I 30 s. 248) finns in extenso i dess *Handlingar* (1874–76 s. 38–47).

Agronomerna hade hävdad uppfattningen att lantbruksskolornas ändamål var att utbilda blivande bönder, inte fogdar och inspektorer, och att syftet bäst kunde nås om eleverna efter ett års förpraktik på välskötta jordbruk fick enbart teoretisk undervisning vid skolan. Sällskapet angrep logiken i agronomernas resonemang och ansåg att teori och praktik borde förbli sammanvävda.

Kort efter det att sällskapet hade avgivit sitt yttrande emanerade 30.10.1874 som nr 35 i det årets författningssamling Hans KMt:s Nådiga Reglemente för de lägre jordbruksskolorna i Finland. Reglementet tillerkände varken Hushållningssällskapet eller lantbrukssällskapen någon roll, utan gav Jexp. kontrollen över lantbruksläroverken. Reglementet trädde i kraft 1.11.1875.

När reglementet emanerade hade sällskapet ansvar endast för skolan på Birilä. Också andra skolor skymtar emellertid i arkivet. År 1872 beslöt sällskapet i ett stipendieärende att vända sig till Mustiala och ”samtliga jordbruksskolor i landet” (A I 67 – St § 10/19.11.1872). Brevet sändes till Birilä i Reso, Söderkulla i Sibbo, Tarvaala i Saarijärvi, Otava i St. Michel, Leväis i Kuopio, Korpela-Autio i Viborgs socken, Korsholm, Jokisaari i Haapajärvi och Koivikko i Muhos (B I 29 nr 607/72). Samma år förordnades statsagronomen K.J. Forsberg till Koivikko för att utlåta sig om en föreslagen utvidgning av skolan (D I 5 s. 45). År 1885 sändes Forsberg till norra Karelen (D I 7 s. 67) för att utse platsen för en skola och år 1887 igen till Koivikko (D I 7 s. 102). Hans förslag sändes emellertid direkt till Jexp.

Trots att lantbrukssällskapen enligt KMt:s reglemente av år 1874 inte hade någon befattning med skolorna intresserade sig sällskapen givetvis för skolfrågor. När Jexp. år 1882 inbjöd sällskapen att sända företrädare till agronomernas möte samt att föreslå diskussionsfrågor (D I 6 s. 126) ville flera diskutera behovet av skolor i sina län och sällskapet i Björneborg behovet av att ombilda de lägre jordbruksskolorna. Alla dessa frågor ägnades grundlig behandling och mötets ställningstaganden samt underlaget för dem framlades i berättelsen ”Lantbrukare-mötet i Helsingfors den 8–22 mars 1883” (s. 69–84).

Hösten 1886 fick sällskapet på remiss (D I 7 s. 104) ett kommittéförslag om skolor i Viborgs län. Detta gav anledning till principiella ställningstaganden (A I 82 s. 51 – St § 2/18.2.1887, B I 33 nr 104/87, Handlingar 1887 s. 49). Sällskapet förordade ”ett högre finskspråkigt jordbruksläroverk på Kronoborg”, men ställde sig kritiskt till en lägre jordbruksskola på Harjus i Vederlax till den del förslaget gällde en ettårig kurs med enbart teoretisk undervisning. Sällskapet ansåg att ”om och när man hos oss skall skrida till åstadkommande av uteslutande teoretisk lantbruksundervisning, sådant borde ske genom inrättandet av särskilda, från början efter denna princip organiserade läroverk”. Sällskapet hänvisade till de i Sverige föreslagna lantmannaskolorna.

Våren 1888 beordrades Forsberg till Harjus för att uppgöra hushållningsplan för skollägenheten (D I 7 s. 153, A I 83 s. 62 – St § 5/7.5.1888, Handlingar 1889 s. 167). – Följande år inleddes där de första lantmannavinterkurserna i vårt land. Samma år sändes Forsberg till Salmis härad för att uttala sig om en skola där (D I 7 s. 169, A I 84 s. 81 – St § 4/17.4.1889).

År 1892 fick lantbruket ett centralt ämbetsverk i Lantbruksstyrelsen, i det följande betecknad Lst. I en i det årets författningssamling som nr 22/19.3 infördes kungörelse om det nya ämbetsverket stadgades att till dess uppgifter hörde att

utöva tillsyn över läroanstalter för lantbrukshållningens främjande. Med datum 13.3.1896 utfärdades KMt:s nådiga kungörelse angående omorganisationen av jordbruksskolorna i landet och 29.4.1869 Reglement för de högre och de lägre jordbruksskolorna samt lantmannavinterkurserna i Finland (Förf. saml. nr 6 och 16). I dem preciserades Lst:s uppgifter och begränsades lantbrukssällskapens uppgift till att utse två ledamöter i varje lägre lantbruksskolas direktion. År 1898 gav Lst. sällskapen direktiv om valet av deras representanter (D I 9 s. 62).

4.5 Skolor i sällskapets eget län under det utgående 1800-talet

4.5.1 Jordbruksskolan på Tuorla

När sällskapet sommaren 1875 fick beskedet att anslaget till Birilä skulle upphöra gjorde det en framställning hos Jexp. om ett nytt och större anslag för att inte Åbo och Björneborg skulle bli det enda som skulle sakna en egen jordbruksskola (A I 70 – P § 2/1.11.1875, B I 31 nr 620/75, Handlingar 1874–76 s. 67). Framställningen avslogs (D I 6 s. 18). Fem år senare vägrade sällskapet att omfatta ett önskemål om en skola på Åland, som ju då hörde till länet. Först borde länet få en skola på fastlandet, ansåg sällskapet (Handlingar 1878–83 I s. 67). Vid det av Jexp. år 1883 anordnade agronommötet lät sällskapet sin ordförande än en gång ta upp önskemålet om en skola (A I 78 s. 59 och 81 – St § 2/19.1 och § 1/12.2.1883).

I slutet av följande år meddelade Jexp. (D I 7 s. 51) att anslag beviljats för en lägre skola i länet samt anmodade sällskapet att göra förslag om skolans placering. Styrelsen skyndade sig att genom annons efterhöra villiga värddar (A I 80 s. 77 – St § 3/9.1.1885, Kopieboken s. 47) samt insände alla de fjorton erbjudanden det fick till Jexp. som bilagor till ett utförligt motiverat förslag om att icke en utan två skolor skulle inrättas i länet, den ena svensk eller tvåspråkig på Tuorla i Pikis, den andra finsk på Koivisto i Björneborg (A I 80 s. 133 – St § 1/20.3.1885 -bil., Handlingar 1885 s. 23–28). Jexp. svarade (D I 7 s. 60) omgående att förslaget om Tuorla godkänkts samt anmodade sällskapet att uppgöra förslag till kontrakt med ägaren, forstmästaren M. von Haartman. Skolan skulle öppnas redan 1.11.1885 och verka på gården i tio år enligt reglemente av år 1874.

Kontraktet godkändes och von Haartman anmodades att genast annonsera om skolans öppnande samt att själv antaga elever i väntan på att en direktion skulle utses (A I 80 s. 173, 195, 233 och 243 – St § 2/8.6, § 2/26.6 -bil., § 7/24.8 och § 2/30.9.1885, D I 7 s. 69 och 70).

Därefter skymtar skolan inte i sällskapets protokoll förrän år 1896, då Lst. (D I 9 s. 46) uppmanade sällskapet att i enlighet med § 35 i reglementet för jordbruksskolorna utse ledamöter i direktionen. Dessa blev Robert Hedenberg och Matts Nieminen (A I 91 s. 116 – St § 4/10.11.1896), senare ersatta med Arno Reuter och Erik Armfelt (A I 93 s. 92 – St § 2/2.8.1898). I arkivet finns ett år 1898 utfärdat betyg (D XXIV 51 – 5.4).

4.5.2 Fogde- och dejskolan på Kustö gård

Hösten 1891 fick sällskapet på remiss agronom Uno Bremers anhållan om statsanslag för en av honom på Kustö gård inrättad ettårig fogde- och dejskola (A I 86 s. 223 och 242 – St § 3/30.11 och § 8/28.12.1891). Sällskapet ställde sig starkt

kritiskt till själva skolformen och också till själva skollägenhetens skötsel (B I 34 nr 970/1891) och Jexp. anmodade sällskapet att insända Forsbergs utlåtande (D I 8 s. 33). Också det blev negativt liksom sällskapets följebrev (A I 87 s. 46 – St § 4/23.2.1892, B I 34 nr 268/1892, Handlingar 1891 s. 40).

I arkivet finns ett år 1890 utfärdat betyg (D XXIV 51 – 5.4).

4.5.3 Jordbruksskolan på Peksala

Hösten 1896 anmodade Lst. (D I 9 s. 46) sällskapet – sedan senaten dåmera hade fastställt ett med doktor C.C. Wiklund upprättat kontrakt om en jordbruksskola på Peksala på Kimitoön – att utse två ledamöter i skolans direktion. De blev Mathias Gisiko och Casper Wrede (A I 91 s. 116 – St § 4/10.11.1896). Sällskapet tycks inte ha haft någon befattning med skolans tillkomst, inte heller skymtar skolan i sällskapets protokoll under resten av seklet.

I arkivet finns ett år 1898 utfärdat betyg (D XXIV 51 – 5.4).

4.5.4 Jordbruksskolan på Haga kungsgård

Lantbruksundervisningen på Åland har tidigare behandlats i häftet 8 i denna serie och häftet har utnyttjats av Olof M. Jansson i hands historik av år 1988 *Lantbruksundervisningen på Åland 100 år*.

Prostarna Sadelins och von Knorrings tidigare nämnda önskemål om en lantbruksskola på Åland blev inte förverkligat under deras tid men frågan kom upp igen år 1880. I juli det året företog Gibson en resa på Åland och i augusti fick sällskapet för utlåtande från Jexp. en av 33 ålänningar undertecknad framställning om en jordbruksskola (A I 75 – St § 2/31.8 och § 2/27.10.1880 -bil. A–C). Gibson antydde att han fann Skarpans (Bomarsund) ”vara passande ställe för en jordbruksskola för undervisande av 10 högst 12 elever av mankön och 4 högst 6 av kvinnokön”. Sällskapet omfattade emellertid sin sekreterares uppfattning att det som Åbo och Björneborgs län främst behövde var en skola på fastlandet (A I 75 – P § 2/1.11.1880, B I 32 nr 899/80, Handlingar 1878–82 I s. 67).

År 1886 fördes frågan om en skola på Åland mot sin lösning (Handlingar 1886 s. 47). I början av året lät Jexp. (D I 7 s. 82) veta att KMt med anledning av en lantdagspetition om en mindre jordbruksskola på Åland inbegärt senatens utlåtande och att sällskapet ägde att sända Forsberg till Åland för att utse platsen för skolan. Särskild uppmärksamhet borde han ägna Haga kungsgård i Saltvik (A I 81 s. 58 – St § 3/2.4.1886). Forsberg framlade en detaljerad reseberättelse (A I 81 s. 147 – St § 2/30.11.1886 -bil.), som utmynnade i ett avstyrkande av förslaget om en egen jordbruksskola på Åland. Utbildningen där skulle bli alltför kostsam.

Sällskapet beslöt likväl förfråga sig hos arrendatorn på Haga H.E. Lignell huruvida han kunde åtnöjas med en mindre ersättning än den som Forsberg räknat med (Kopieboken s. 389). Lignell var tillmötesgående (A I 81 s. 161 – St § 2/23.12.1886 -bil.) och sällskapet tillstyrkte att på Haga skulle inrättas en för högst åtta elever avsedd skola med Lignell som föreståndare (B I 33 nr 1046/86). – Samma år tog sällskapet också andra initiativ för att upphjälpa lantbruket på Åland.

Senaten lät helt kort sällskapet veta (D I 7 s. 131) att från och med år 1888 anslag i tio år skulle utgå till en jordbruksskola på Åland. Någon befattning med

skolan hade sällskapet inte förrän år 1896 då Lst. bad (D I 9 s. 47) sällskapet yttra sig om "huruvida skolan borde fortfarande bibehållas å Haga kungsgård, men med i någon mån förändrad arbetsordning sålunda att eleverna kunde beredas mera praktisk övning i ladugårdsskötseln och även så mycken praktik i mejerihantering att eleverna, av vilka väl de flesta komme att bedriva eget jordbruk på mindre lägenheter, kunna ej blott ändamålsenligt ordna ladugårdsskötseln å sina egna hemman, utan ock förstå betydelsen av en god mejeriskötsel och vad för dess framgång fordras av mjölkleverantören".

Sällskapet i sin tur inbegärde utlåtande av Ålands lantbruksgille och insände det utan kommentarer till Lst. (A I 92 s. 87 – St § 5/24.3.1897, Kopieboken s. 96). Mot den allmänna meningen i gillet att skolan borde bibehållas som ettårig reserverade sig tre och yrkade på en tvåårig skola.

Skolan fortsatte som förut och sällskapets medlemmar i direktionen återvaldes (D XXIV 45 nr 395, A I 92 s. 157 – St § 8/25.10.1897). I övrigt tycks sällskapet ha stått på sidan om skolans verksamhet.

5 Utbildningen i ladugårdsskötsel och mejerihantering fram till sekelskiftet 1900

5.1 Inledande diskussioner

Ladugårdsskötseln har hos oss sedan gammalt ansetts ankomma på kvinnorna. Bemödandena på Mustiala att ge också dem yrkesutbildning vann emellertid föga framgång.

I sitt av senaten år 1856 inbegärda betänkande (s. 9) om åtgärder för jordbrukets främjande hade sällskapet ansett att kvinnliga elevers utbildning i ladugårdsskötsel, smör- och ostberedning av sedlighetsskäl svårligen kunde ske i samband med de jordbruksskolor som komme att inrättas i olika delar av landet. Till en början kunde dejeelever därför med stöd av statsstipendier beredas tillfälle att inhämta nödiga kunskaper i välskötta ladugårdar hos enskilda jordbrukare. Detta utlåtande gav senaten anledning att inbegära närmare förslag (D I 2 s. 136). Ärendet gick till kommissionen för smör- och ostberedning (A I 52 – FU § 2/21.4.1857). Också Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskap hade gjort ett förslag om undervisning i ladugårdsskötsel och Jexp. skyndade sig att bringa det till Hushållningssällskapets kännedom (D XXIV 4 nr 4057).

I kommissionen för smör- och ostberedning framlade Erik Julin ett utförligt förslag, som emellertid i lika hög grad gällde kreatursavelns och mjölkhanteringsens främjande genom tre stamholländerier, utöver det på Mustiala. Något holländeri borde enligt förslaget vara inställt på ostberedning och något på smörberedning. Till det förstnämnda borde en schweitzare inkallas som lärare, till det senare en man från Holstein. Vid varje holländeri borde ett bildat fruntimmer anställas som deja med uppgift att övervaka pigorna/eleverna och att undervisa dem inte bara i ladugårdsskötseln och mejerihanteringen, utan också i skrivning, räkning och ladugårdsbokföring. Dessa elever borde vara 19–20 år fyllda och kvarstanna två år (A I 52 – U § 6/28.9.1857 -bil.). Julin ansåg att dessa inrättningar väl kunde verka i samband med de blivande jordbruksskolorna. Då skulle också jordbruksskolornas elever få övning i ladugårdsarbete och ett varmare intresse för kreatursskötseln.

Julins förslag gillades. I sällskapets svar till KMt (B I 23 s. 257) anges emellertid att de kvinnliga elevernas undervisning ”med iakttagande av sedlighet och ordning samt för minsta kostnad ... bibringas om dylika undervisningsanstalter skulle överlåtas åt enskilda välkända och för det allmänna ömmande innehavare av större egendomar” (Handlingar 4.3 s. 11). – När sällskapet i sin följande årsberättelse publicerade stadgarna för Ekstensholms stamholländeri sades emellertid ingenting om kvinnliga elever (Handlingar 4.4 s. 52).

År 1865 yrkade räntmästare Ludvig Landell på att sällskapet skulle dryfta hur ladugårdsskötseln kunde främjas. Som åtgärder nämnde han bl.a. att grunda undervisningsanstalter för att utbilda dejor och att anställa elever vid mejerier i eget land eller utomlands (A I 60 – P § 17/20.2, St § 4/28.4 och P § 10/16.6.1865), men diskussionen uppsköts.

Hösten 1866 inbegärde Jexp. (D I 4 s. 101) sällskapets förslag med anledning av att i statsbudgeten hade upptagits 120.000 mark för särskilda åtgärder för jordbrukets främjande. Sålunda skulle i varje län anläggas ett stamholländeri i syfte bl.a. ”att bereda tillfälle till erhållande av kunskap ej mindre uti rätta sättet att sköta och vårda dess husdjur än uti mjölkens behandling och tillgodogörande efter godkända metoder”. I sitt vidlyftiga svar nämnde sällskapet föga om utbildningen (Handlingar 6.2 s. 103, A I 61 – St § 9/8.11.1866).

5.2 Läringsplatser

När det hösten 1869 gällde att disponera beviljade anslag (D I 5 s. 11) ansåg styrelsen att ladugårdsskötseln och mjölkhushållningen väl kunde främjas om ”kvinnor av allmogeklassen bleve i tillfälle att på Mustiala inhämta grunderna häri” (A I 64 – St § 2/27.9.1869, Handlingar 6.4 s. 3 och Handlingar 1870 s. 5). Sällskapet vände sig till Mustiala och frågade om där kunde beredas plats för fem eller sex extra elever (B I 28 s. 89). Svaret (D XXIV 16 nr 237) gav styrelsen anledning kungöra att sällskapet ämnade bekosta minst fyra veckors vistelse på Mustiala för yngre gårdsvärdinnor eller -dottrar (A I 64 – St § 4/26.11.1869, B I 28 s. 123). – Anslaget och annonsen gällde uttryckligen Åbo och Björneborgs län.

Kungörelsen fick gensvar. Inte färre än 32 sökande anmälde sig (A I 65 – St § 2/18.2.1870 och B I 28 s. 125). Alla kunde ej beredas plats. Åtta sändes under år 1870 till Mustiala och en fick bli lärling på Nedermälkkilä i Bjärnå (A I 65 – St § 9/20.4, § 16/13.5 och § 2/20.6.1870 -bil.). Så fortsatte det till år 1875, låt så vara att allt färre ansökte om lärlingsplats (Handlingar 1870 s. 5, 1871 s. 5, 1872 s. 6, 1873 s. 5 och 1874–76 s. 79). År 1876 bordlades två ansökningar i avvaktan på Jexp:s beslut om fortsatt anslag och avslogs senare (A I 71 – St § 6/27.5 och § 3/10.8.1876).

När skolväsendet byggdes ut avtog också sällskapets intresse för att ordna lärlingsplatser. Sålunda beslöt styrelsen 1891 att inte annonsera om sådana platser, men att om någon det oaktat anmälde sig ”hugad att inhämta antydda undervisning” försöka anskaffa plats åt den sökande (A I 86 s. 69 – St § 16/6.1.1891).

Dåmera ansågs det bäst att utbildningen gavs i skolform och för de två-åriga skolorna utgavs ett särskilt reglemente, varom mer i följande avsnitt. Antalet elevplatser var emellertid begränsat och år 1882 anmodade Jexp. (D I 6 s. 121) sällskapet att anmäla huruvida hinder mötte att vid de sällskapet underställda två skolorna i länet för en återkommande fyramånaders praktisk kurs emottaga sådana

kvinnliga elever av allmogen som handhade mjölkhushållningen på bondehemman (A I 77 s. – St § 7/27.10.1882). Efter att ha hört sig för (A I 77 s. – St § 7/7.12.1882 -bil.) svarade sällskapet att endast fem sådana extra elever kunde beredas plats vid skolorna, men att enskilda framstående mejeriägare utan tvivel kunde förmås att på enahanda villkor låta allmogekvinnor hos dem genomgå praktisk kurs i mjölkhushållning (B I 32 nr 591/1882).

Kort därefter sammankallades statens agronomer och företrädare för lantbruks-sällskapen av Jexp. till "Landtbrukaremötet i Helsingfors den 8–22 mars 1883" (s. 96–111) och förelades då bl.a. frågan om för allmogekvinnor avsedda kostnadsfria korta kurser på enskilda lägenheter eller vid landets jordbruks- och mejeriskolor. Ärendet diskuterades vidlyftigt i samband med av tre sällskap väckta liknande frågor. Efter mötet lät Jexp. (D I 7 s. 53) veta att kvinnor som på mindre hemman förestodo ladugårdsskötseln borde beredas tillfälle till kostnadsfri undervisning på enskilda lägenheter.

Sällskapet skyndade sig att höra sig för hos kända possessionater (A I 80 s. 130, 187 och 276 – St § 9/26.2, § 9/8.6 och § 9/4.12.1885, B I 33 nr 191–206 och 811–819/1885, Kopieboken s. 110 och 425). Sex anmälde sig villiga och tillställdes kungörelser för att uppmärksamgöra allmänheten på de nya utbildnings-möjligheterna (A I 81 s. 32 och 107 – St § 6/27.1 och § 6/2.7.1886, Kopieboken s. 466–479). Den så inledda verksamheten kan följas i sällskapets *Handlingar* (1886–1890). År 1888 erbjöd sig Axel Wirzenius på Aittamäki i Loimaa att i stället för att ta emot lärlingar inrätta en ettårig skola med tio elever, men sällskapet avlog erbjudandet (A I 83 s. 82 – St § 4/4.7.1888 -bil). Följande år tillät sällskapet likväl föreståndaren för den nya jordbruksskolan på Åland att som ladugårds elever för fyra månader antaga två allmogekvinnor (A I 84 s. 166 – St § 17/30.10.1889).

5.3 Skolor

5.3.1 Översikt

De i det föregående nämnda lärlingsplatserna var avsedda för bondvärdinnor. För dem som önskade utbilda sig för att i tjänst på större gårdar svara för ladugårdsskötseln och mejerihanteringen fanns sedan gammalt Mustiala och snart nog en kvinnlig avdelning vid regionala jordbruksskolor, så som på Jouhkola och på Tarvaala. De nya lantbrukssällskapens ivrande för skolor gällde också ladugårdsskötseln och mejerihanteringen och sällskapens bemödanden ledde till resultat. Det belystes av en utredning som Hushållningssällskapet gjorde år 1873. Då fick sällskapet från tidskriften *Milchzeitung* en förfrågan om mejeriskolorna i Finland, deras uppkomst, organisation och verksamhet (A I 68 – St § 17/3.9.1873). Sällskapet i sin tur inbegärde (B I 29 nr 395–405) uppgifter av föreståndarna för mejeriskolorna på Träskända i Esbo, Haga i Turenki, Järvikylä i Jorois, Simananiemi i Libelitz och Hovila i Pielisjärvi, likaså från följande jordbruksskolor med vilka en mejeriskola var förenad: Jokisaari i Haapajärvi, Koivikko i Muhos, Korsholm, Leväis i Kuopio, Tarvaala i Saarijärvi samt från Mustiala. Utförliga svar (D XXIV 20) erhöles från alla utom Koivikko och svaren sammanställdes i ett brev till *Milchzeitung* (B I 30 s. 35 och 80).

I sällskapet eget län fanns alltså när svaret gavs ännu ingen dejskola. Här hade sällskapet verkat för åstadkommandet av distriktsmejerier som skulle främja ladugårdsskötseln och det inte bara genom att bereda avsättning för mjölken, utan också genom att höja yrkesskickligheten (Handlingar 1870 s. 6 och 1871 s. 4). År 1870 hade sällskapet efter diskussion föreslagit (A I 65 – P § 1/1.11.1870) att en del av det förra llneslöjdsanslaget finge användas till stöd för inrättandet av mejerier i länet, vartill Jexp. bifallit (D I 5 s. 30). När anslagets användning för 1874 upptogs till diskussion höjdes röster för att ladugårdsskötseln vore mera betjänt av att pengarna användes för att åstadkomma dejskolor (A I 69 – P § 2/17.2.1874). För att fostra dugliga dejor räckte det inte med lärlingsplatser. Det behövdes skolor. Hur målet nåddes skildras översiktligt i sällskapets *Handlingar* (1874–76 s. 79).

Våren 1874 anmodade Jexp. (D I 5 s. 84) sällskapet att yttra sig om ett uttalande av landets till överläggningar sammankallade stats- och läneagronomer. De hade fått sig förelagda bl.a. frågan om ”lämpligheten av dejskolornas förening med jordbruksskolorna och huruvida nya sådana böra inrättas”. I sitt yttrande (A I 69 – St § 1/16.10.1874, B I 30 s. 255 och Handlingar 1874–76 s. 43) ansåg sällskapet att de av agronomerna föreslagna teoretisk-praktiska mejeriskolorna möjligen kunde motsvara de större gårdarnas efterfrågan på mejerister och ladugårdsföreståndarinnor, men inte de mindre jordbrukens behov av kunniga, praktiskt fostrade dejor. För den skull borde i varje län inrättas flera praktiska dejskolor. Enskilda jordbrukare borde ges statsbidrag ”mot förbindelse att antaga elever till ett antal icke mycket överstigande det som de även annars skulle behöva för ladugården och mejeriet”. Utbildningen skulle vara tvåårig. – Sällskapet omfattade ett av agronomerna gjort förslag om stipendier åt bildade fruntimmer som önskade utomlands göra sig kompetenta som lärare vid dejskolor.

Kort därefter meddelade Jexp. (D I 5 s. 97) att KMt tillåtit att ytterligare tre skolor inrättades i landet, därav två i sällskapets län. Jexp. bifogade det för en blivande skola i Peltosalmi i Idensalmi fastställda reglementet och anmodade sällskapet att inkomma med förslag till plats för det två skolorna. Båda skulle utbilda folk som kunde sköta såväl ladugården som mjölkhushållningen, smör- och ostberedningen. Den ena skolan placerades i Satakunta på Kumo gård, den andra i Egentliga Finland, först på Ingeris gård i S:t Bertils, därifrån den 1882 flyttade till Kimito och 1889 vidare till Halikko och slutligen till Bjärnä.

Det av Jexp. år 1875 givna löftet om statsanslag för två skolor gällde en femårsperiod. När den led mot sitt slut förfrågade sig sällskapet hos skolornas föreståndare om de voro villiga att förlänga kontraktet (Kopieboken s. 114). Kort förut hade statsmejeristen A. Voss-Schrader tillställt skolorna en inspektionsberättelse med allmänna anmärkningar. Båda skolföreståndarna lät sällskapet veta att de var villiga att fortsätta, men föreslog samtidigt förändringar i skolornas reglemente (A I 75 – St § 4/22.3.1880 -bil.). I sin framställning hos Jexp. (B I 32 nr 120/1880) omfattade sällskapet skolornas önskemål, men bad samtidigt att befrias från sin inspektionsskyldighet. Svaret blev att frågan om övervaknings-skyldigheten var under utredning. I skolornas reglemente gjordes vissa ändringar och verksamheten fortsatte (D I 6 s. 72 och A I 75 – St § 2/6.7.1880).

Den här tiden höll separatom på att helt förändra mejerihanterings förutsättningar. Den nya uppfinningen gjorde det möjligt att samla material för smörberedningen från mycket större områden än tidigare. Gårdsmejerierna ersattes

med distriktsmejerier och för att sköta dem krävdes specialutbildat folk, inte sådana som utbildats till de ja och mejerska.

Med stöd av den erfarenhet som med åren vanns vid landets mejeriskolor utfärdades 18.11.1886 ett reglemente för mejeriskolorna i Finland (D I 7 s. 106–110). Det ingår som nr 39 i det årets författningssamling. I motsats till reglementet för jordbruksskolorna gav det lantbrukssällskapet viktiga uppgifter vid skolornas övervakning och förvaltning. Skolorna skulle ge undervisning också i ladugårdsskötsel, vara tvååriga och ha 5–12 elever, beroende av antalet kor på skol-lägenheten.

Sällskapet hade inte beretts tillfälle att utlåta sig om reglementet och ställde sig mycket kritiskt. År 1886 hade det anställt den svenske mejerikonstulden Oskar Molander och denne kritiserade i sina verksamhetsberättelser hårt mejeriskolornas utbildning i vårt land (Handlingar 1886 s. 82 och 1887 s. 91).

Reglementet var uppenbarligen otidsenligt redan när det gavs och blev snart helt föråldrat. Detta framhöll sällskapets sekreterare Ernst Rönnbäck i en 17.4.1889 i *Åbo Tidning* införd artikel ”En reform som ej längre bör uppskjutas”. Samma dag sammanträdde sällskapets styrelse för att bl.a. behandla ett förslag att förflytta den sällskapet underställda skolan i Egentliga Finland. Rönnbäck hänvisade vid mötet till sin tidningsartikel och ville att sällskapet skulle hemställa om en omorganisation så att skolan skulle undervisa endast i mjölkhushållning (A I 84 s. 83 – St § 8/17.4.1889 -bil.). M. von Haartman inlämnade ett liknande ställningstagande, kompletterat med hans i *Nya Pressen* införda uppsats ”Till frågan om mejeriskolornas reorganisation” (Handlingar 1889 s. 104–120).

Sällskapet inhämtade ytterligare synpunkter av skolans ägare och av dess föreståndare (A I 84 s. 101 – St § 1/15.5.1889 -bil.) samt vände sig därefter till Jexp. med förslag om att skolan skulle bli ettårig och undervisa sina sex elever enbart i mejerihantering. Framställningen avsågs av senaten (D I 7 s. 179), som funnit det vara betänkligt att innan tillförlitligare erfarenhet vunnits rörande verkningarna av det gällande reglementet ändra skolformen. – Vid samma tid påmintes sällskapet om sin övervakningsskyldighet (D I 7 s. 173).

Ett par år senare fick sällskapet tillfälle att hävda sin uppfattning att det behövdes skilda skolor för kreatursskötare och för mejerister. Då fick sällskapet nämligen på remiss från Jexp. Emil Andersins förslag om att på Harjus skol-lägenhet inrätta en ettårig kreatursskötare- och ystareskola. För ärendets be-handling hade von Haartman inlämnat ett avstyrkande utlåtande (A I 86 s. 191 – St § 2/30.9.1891 -bil.), vilket helt omfattades av styrelsen (B I 34 nr 722/1891 och Handlingar 1891 s. 35).

Med tiden blev det alltmer uppenbart att utbildningen måste specialiseras och effektiveras. Ansvaret för utbildningen övertogs år 1892 av den då inrättade lantbruksstyrelsen.

Hösten 1893 fastställde Lst. ett reglemente för de ettåriga mejeriskolorna med kvinnliga elever (D XXIII 31 s. 86).

När det år 1894 blev aktuellt att flytta skolan i Egentliga Finland anmodade Lst. (D I 8 s. 90) sällskapet att höra sig för om jordbrukare och mejeriägare som vore villiga att övertaga den: ”Då en allmän tendens förefinnes att åtskilja mejeridriften från ladugårdsskötseln och ett lika mått av kunskaper och erfarenheter i vardera av dessa fack hos samma person till följd därav icke är absolut nödvändigt, så får Lst. anhålla det ville Bestyrelsen träffa preliminära avtal om skolans inrättande alternativt såväl på grundvalen av reglementet för mejeriskolor av den 18

november 1886 som i analogi med skolan på Hovila” i Sysmä. Den skolans stadgar gällde en läroinrättning med två avdelningar, vardera med ettårig kurs och kvinnliga elever, den ena avdelningen för kreatursskötsel, den andra för mejerihantering (A I 89 s. 83 – St § 3/22.6.1894 -bil.). Innan sällskapet hann vidtaga åtgärder meddelade Lst. (D I 8 s. 91) att senaten bestämt att kontraktet skulle uppgöras enligt Hovila-alternativet. När sällskapet insände kontraktet bifogade det en av fyra medlemmar gjord framställning om att skolan måtte omorganiseras till en ren mejeriskola med tvåårig utbildning, varav ett år praktik (A I 89 s. 93 – St § 3/17.8.1894 -bil. och D XXIV 42, B I 34 nr 847/1894).

Den 18.2.1896 emanerade ett kejsarligt brev med tillåtelse att inrätta nya kreatursskötareskolor, bland dem två ettåriga med manliga eller kvinnliga elever i sällskapets län (Författningssamlingen nr 6/1896 s. 18).

5.3.2 Skolan på Kumo gård i Satakunta

Så snart sällskapet år 1875 fått del av KMt:s beslut om två skolor i dess eget län anmälde sig Eugen von Knorring på Kumo gård villig att mottaga den ena av dem och förordades av sällskapet (A I 70 – St § 2/12.3 och § 5/7.5.1875, B I 31 nr 204/1875). Jexp. gav sitt tillstånd (D I 5 s. 104), sände ett reglemente och ålade sällskapet att övervaka att det följdes samt att årligen insända en verksamhetsberättelse (A I 70 – St § 2/20.7.1875).

Skolan öppnades 1.11.1875 (A I 70 – St § 8/26.11.1875) och visade sig väl motsvara förväntningarna (A I 71 – St § 9/19.12.1876). Ett förslag att utvidga skolan avslogs av Jexp. (A I 72 – St § 3/23.3 och § 7/24.8.1877, B I 31 nr 98 och 479/1877, D I 6 s. 42). En konflikt mellan von Knorring och skolans inspektör A. Jack rubbade inte sällskapets förtroende för skolan (A I 72 – St § 3/28.12.1877 -bil.).

År 1887 dog von Knorring (Handlingar 1887 s. 44 och 85). Samma år befriades sällskapet på egen begäran från sin övervakningsskyldighet och skolan underställdes lantbrukssällskapet i Björneborg (A I 82 s. 77 och 112 – St § 2/16.3 -bil. och § 2/3.6.1887, B I 33 nr 153/1887 och D I 7 s. 122).

Så länge skolan var underställd Hushållningssällskapet infördes dess verksamhetsberättelser i sällskapets *Handlingar*.

5.3.3 Skolan i Egentliga Finland

På Ingeris i S:t Bertils, på Gästerby i Kimito och på Wiurila i Halikko

Redan innan sällskapet hade hunnit efterlysa vårdar för en skola anmälde sig Ernst Börtzell villig att mottaga skolan på Ingeris gård i S:t Bertils (A I 70 – St § 2/12.3 och § 5/7.5.1875). Sällskapet förordade hans erbjudande och Jexp. godkände det (D I 5 s. 104) samt ålade sällskapet att övervaka skolans verksamhet enligt fastställt reglemente (A I 70 – St § 2/20.7.1875). Skolan öppnades 1.11.1875 med dugande lärare (A I 70 – St § 8/26.11.1875 och D XXIV 22 nr 265).

År 1877 tillbakavisade Jexp. ett önskemål om att elevantalet skulle ökas (A I 72 – St § 3/23.3.1877, B I 31 nr 98 och 479/1877, D I 6 s. 42). Från samma år finns uppgifter om undervisning och lärare (A I 72 – St § 2/18.10 och § 8/28.12.1877).

År 1881 sålde Börtzell Ingeris och skolan övertogs tillsvidare av köparen G.V. Hammarén (Handlingar 1878–83 s. 112). Börtzell hade föreslagit att skolan skulle flyttas till Åminne gods i Halikko (A I 76 – St § 23/26.10.1881 och A I 77 – St §§ 6–7/17.3.1882 -bil.), men skolans nya plats blev Gästerby gård i Kimito med greve August Armfelt på Wiurila som ägare och förvaltaren Anton Andelin som föreståndare. Andelin hade med berömliga kunskaper genomgått fullständig lärokurs vid Kungl. Landbohöjskolan i Köpenhamn (A I 77 s. 84 och 116 – St § 2/30.3 och § 2/31.5.1882, B I 32 nr 143/1882 och D I 6 s. 109).

Skolan öppnades på Gästerby 1.11.1881. År 1887 tecknades nytt kontrakt enligt det nya reglementet (D I 7 s. 106, 122, 132 och A I 82 s. 137 – St § 3/29.10.1887). Ett par år senare lämnade Andelin Gästerby för att driva ett på Mustamäki i Halikko nyinrättat bymejeri och skolan flyttade med honom. Från skolans sista år på Gästerby finns dess läse- och arbetsordning ävensom dess matordning samt Armfelts påpekande av att tvåspråkigheten berett svårigheter vid undervisningen (A I 84 s. 71 – St §§ 10–12/26.3.1889 -bil.). Skolan på Gästerby borde därför bibehållas, men som svenskspråkig, och skolan på Mustamäki antaga blott finska elever. Det var Armfelt som föreslagit att skolan skulle flytta med Andelin och sällskapet hade införskaffat tilläggsutredning och förordat förslaget. Det innebar att ladugården på Wiurila skulle bli skolans övningsladugård. Helst borde skolan enligt sällskapets åsikt ombildas till en ren mejeriskola (A I 84 s. 83 – St § 8/17.4.1889 -bil.). Jexp. godkände framställningen till den del den gällde skolans flyttning (D I 7 s. 183, A I 84 s. 151 och 158 – St § 6/9.10 och § 4/30.10.1889) och skolan öppnades på Mustamäki-Wiurila 1.11.1889.

År 1891 ökades det tillåtna elevantalet från åtta till tio (A I 86 s. 197 – St § 8/30.9.1891 -bil. och D I 8 s. 31). – I arkivet finns ett samma år utgivet betyg (D XXIV 42).

Armfelt dog år 1894 och arvingarna önskade inte övertaga skolan, varför dess verksamhet på Mustamäki-Wiurila upphörde 1.11.1894.

Skolans verksamhetsberättelser infördes årligen i sällskapets *Handlingar* (1874–76–1894).

På Överby gård

När kontraktet gällande skolan på Mustamäki-Wiurila sagts upp anmodade Lst. sällskapet att anslå skolan ledig att övertagas av någon egendoms- eller mejeriägare i Egentliga Finland (D I 8 s. 90 och 91). – Begreppet mejeri var vid denna tid så oklart att Lst. fann anledning att förtydliga detsamma då det uppmanade sällskapet att insamla uppgifter om antalet mejerier (D I 8 s. 105): ”Med mejeri förstås varje ställe där med tidsenliga redskap och maskiner beredes smör eller tillverkas ost vare sig för export eller för försäljning inom landet.”

Inom distriktet anmälde sig endast J.E. Bergroth på Överby gård i Bjärnä villig att övertaga den kombinerade kreaturskötare- och mejeriskolan (A I 89 s. 93 – St § 3/17.8.1894). Lst. godkände kontraktet (D I 8 s. 94). Skolan öppnades 1.11.1894 enligt fastställt reglemente (D XXIII 31 s. 42). Bergroth anmodades att i kyrkorna låta kungöra om elevplatserna, fem i vardera avdelningen (A I 89 s. 107 – St § 19/4.10.1894). Sällskapet ansåg sig genom kontraktet fritaget från inspektions-skyldigheten och utsåg ingen inspektör för skolan (A I 90 s. 129 och 148 – St § 10/8.11 och § 21/20.12.1895). Senare utsåg det likväl agronomen Axel Björkenheim (A I 92 s. 83 och 98 – St § 30/22.2 och § 11/27.4.1897).

Skolans årsberättelser infördes i sällskapets *Handlingar*.

5.3.4 Skolan på Haga kungsgård på Åland

År 1889 hade föreståndaren H. Lignell för den föregående år öppnade jordbrukskolan på Haga kungsgård i Saltvik med sällskapets tillstånd antagit två kvinnliga mejerilärlingar eller -elever för en fyra månaders kurs (A I 84 s. 166 – St § 17/30.10.1889). År 1898 lät Lst. sällskapet veta att senaten på den dåvarande skolföreståndaren O. Mestertons framställning beslutat att på gården skulle inrättas också en ettårig mejeriskola (D I 9 s. 60). Sällskapet bemyndigades att med Mesterton träffa avtal enligt för ettåriga mejeriskolor gällande reglemente (D XXIII 31 s. 82, 84 och 86). Sällskapet fullgjorde sitt uppdrag (A I 93 s. 105 – St § 2/28.10.1898) och Lst. godkände ett ettårigt kontrakt, vilket senare förlängdes (D I 9 s. 61 och 92). Till inspektör för skolan utsågs prosten K.A. Tallqvist (A I 94 s. 76 och 84 – St § 2/8.9 och § 3/7.10.1889).

5.4 Förslag om en mejerihögskola år 1877

De goda erfarenheter som sällskapet till mitten av 1870-talet hade fått av mejeriskolorna delade man på annat håll i landet. Det framgick vid det allmänna lantbruksmötet i Helsingfors 1876 som av Jexp. förelagts frågan om skolorna visat sig ändamålsenliga. Till den frågan var emellertid knuten en annan; den om icke de manliga eleverna vid landets lantbruksinstitut borde beredas tillfälle till grundlig teoretisk och praktisk undervisning i ladugårdsskötsel och mejerihantering. Diskussionen av den frågan hade lett till att mötet vänt sig till KMt med en framställning om en mejerihögskola.

Sällskapet fick framställningen för utlåtande och anmodades ytterligare höra von Knorring samt inkomma med förslag (A I 72 – St § 3/28.5.1877). Nu gick von Knorring längre än vad han hade gjort vid lantbruksmötet och yrkade på en ny läroanstalt med två avdelningar, en för mjölkproduktion och en för mjölkförädling. Som grund för styrelsens behandling av ärendet låg ytterligare ett betänkande av major A. Jack och ett av sällskapets sekreterare Ernst Rönnbäck (A I 72 – St § 15/18.10.1877 -bil. A–E). Det slutade med att sällskapet tog avstånd från von Knorrings förslag och föreslog att på Mustiala skulle inrättas en för tio elever avsedd avdelning för den högre mejeriundervisningen (Handlingar 1877 s. 34–49).

6 Husmodersutbildningen fram till sekelskiftet 1900

På tal om llneslöjdsinstitutet på Bennvik nämndes redan att Bladh och Böcker framkastat tankar på en praktisk skola för fattiga ståndspersoners döttrar. Gripenberg hyste liknande tankar när han sammanfattade sina erfarenheter av utbildningen i ladugårdsskötsel på Mustiala. Han återkom till saken då han på Tervus år 1856 fick uttala sig inför dem som förberedde sällskapets av senaten inbegärda betänkande (s. 272) om åtgärder för lantbrukets främjande. I sitt betänkande (s. 85) framkastade sällskapet tanken på husmodersskolor för fattiga döttrar till ståndspersoner och för bondedöttrar.

Längre än till ståndspersonernas döttrar gick Gripenbergs tankar när han år 1862 vid sällskapets plenum inledde diskussionsfrågan om hur arbetarklassens

bildning och välstånd kunde höjas (A I 57 – P § 1/3.11.1862 -bil.). Kvinnan borde få utbildning ej blott för sina barns fysiska och moraliska fostran, utan också i hemmets inre hushållning, i trädgårdsskötsel och i husdjursskötsel. Han tänkte sig populärt hållna föreläsningar i folkskolans hus och praktisk sysselsättning i någon trädgård. Under diskussionen hänvisade han till erfarenheter från Ryssland.

Diskussionerna inom sällskapet nådde inte många. Ett viktigare forum för diskussioner erbjöd de allmänna lantbruksmötena. För mötet i Helsingfors 1870 insamlade sällskapet och vidarebefordrade till Jexp. förslag till diskussionsfrågor (B I 28 s. 126), bland dem Max Bremers: Borde inte kvinnan gå i jordbruksskola?

Våren 1887 fick sällskapet på remiss guvernörens i Åbo förslag om tre husmodersskolor i hans län, en svensk och två finska. Sällskapets sekreterare Ernst Rönnbäck erbjöd sig att under en stipendieresa i Skandinavien göra sig förtrogen med husmodersskolorna i Danmark och sålunda förbereda det av Jexp. inbegärda utlåtandet (A I 82 s. 89 och 90 – St § 6/15.4 och § 8/15.4.1887 -bil.). Jexp. gav sällskapet rätt att för Rönnbäck's resa utnyttja sitt statsanslag (D I 7 s. 124). Till sin reseberättelse (D I 7 s. 145) fogade Rönnbäck detaljerade uppgifter om en husmodersskola i Sverige, upprätthållen på Ellersö av Elfsborgs län hushållningssällskap (A I 82 s. 181 – St § 8/30.12.1887 -bil.). För egen del ansåg han det dock bättre att blivande husmödrar fick sin utbildning som lärlingar på enskilda gårdar än som elever i husmodersskolor.

Sällskapets utlåtande innehöll inte mycket utöver Rönnbäck's förslag (B I 33 nr 1136/87 och Handlingar 1887 s. 63–71). Följande höst lät Jexp. (D I 7 s. 144 och A I 83 s. 61 – St § 2/7.5.1888) sällskapet veta att senaten inte ansett det nödigt att inrätta husmodersskolor, men lämnat lantbrukssällskapen fritt att vidtaga de åtgärder vilka de ”kunde finna ägnade att befordra utbildandet av dugliga husmödrar och tjänarinnor”.

År 1890 avslog sällskapet fröken Sofia Hagmans begäran om stöd för ett slags folkhögskola för kvinnor (A I 85 s. 84 – St § 23/28.3.1890). Hon hade gjort sig förtrogen med folkhögskolorna i Sverige och Danmark och 16.1.1889 öppnat en skola i Kangasala. Hon redogjorde ingående för skolornas verksamhet (D XXIV 32 nr 53). Sällskapets inställning ändrades ej av en remiss från senatens Handels- och industriexpedition (D I 8 s. 59 och A I 86 s. 59 – St § 3/16.1.1891).

Våren 1892 anmodades sällskapet utlåta sig om en av ”Orimattilan naisyhdistys” gjord ansökan om statsbidrag för en husmodersskola (Handlingar 1892 s. 67). Sällskapets protokoll (A I 87 s. 132 – St § 2/9.9.1892) har som bilaga utdrag ur ansökan, skolans stadgar och industristyrelsens yttrande. Sällskapet tillstyrkte anslag enligt de grunder som tillämpats i fråga om slöjdskolor samt ansåg att skolan borde ställas under inseende av länets lantbrukssällskap. – Följande år uppstod landets första husmodersskola i Orimattila.

År 1896 fick sällskapet en liknande framställning från ”Paimion Edistysseura” (A I 91 s. 62 och 70 – St § 3/10.3 och § 10/24.4.1896). Sällskapet förordade framställningen och hänvisade till en proposition vid föregående lantdag samt framhöll önskvärdheten av att undervisningen också måtte omfatta ladugårds-skötsel och mjölkhantering (B I 34 nr 291/96 och Handlingar 1895–96 s. 55). – Sällskapets trädgårdskonsulent anlade skolans trädgård (Handlingar 1899 s. 151–152).

En av ”Porin kasvatusopillinen talous- ja emäntäkoulu” – likaså grundad 1897 – gjord framställning om ekonomiskt stöd avslogs av sällskapet med hänvisning

till att skolan låg utanför sällskapets distrikt (A I 96 s. 62 – St § 4/30.1.1901 och D XXIV 49).

7 Nya skolformer växer fram kring sekelskiftet 1900

7.1 Överhetliga bestämmelser om utbildningen

Under det nya seklets första årtionde utfärdades flera överhetliga bestämmelser om lantbruksutbildningen. De lämnade föga rum för självständigt agerande från sällskapets sida.

År 1902 emanerade KMt:s kungörelse angående undervisningen i kreaturskötsel och mejerihantering, åtföljd av reglemente för kreatursskötarskolorna och de lägre mejeriskolorna (Författningssamlingen nr 23). Reglementet av 18.11.1896 och kungörelsen av 18.2.1896 betecknades nu som föråldrade. År 1905 preciserade Lst. i ett cirkulär (D I 10 s. 90) vad som krävdes av lantbruks-sällskapen.

År 1908 gavs en förordning (nr 44) innehållande förändrade bestämmelser om undervisningen i kreatursskötsel samt senatens beslut med närmare bestämmelser. Vidare gavs en förordning om undervisningen i mejerihantering, också den åtföljd av senatens närmare bestämmelser. Mejerihanteringen sågs nu inte längre som en del av lantbruket. Nu fick lärlingsinstitutionen en fast utformning och lärlingstiden en grundläggande roll i utbildningen. År 1910 påbjöds i författningssamlingen (nr 47) förändringar i undervisningen i kreatursskötsel och mejerihantering.

Också den högre lantbruksutbildningen byggdes ut. År 1908 gavs en förordning (nr 36) om inrättandet av ett lantmannainstitut på Mustiala och följande år en förordning (nr 31) om ombildning av Kronoborgs högre jordbruksskola till ett lantmannainstitut. Då hade agronomutbildningen redan överflyttats till universitetet. Dessa förändringar hade Hushållningssällskapet emellertid inte att befatta sig med.

7.2 Hushållningssällskapets förändrade ställning

När 1800-talet gled mot sitt slut var Hushållningssällskapets ställning en annan än vid seklets mitt. Nu fanns det statliga organ för lantbrukets främjande och regionala lantbrukssällskap för varje landsdel. Samarbetet sällskapen emellan fick allt fastare former, men det leddes inte längre av Hushållningssällskapet. Från och med år 1906 inskränktes sällskapets med statsmedel stödda verksamhet till den svenskspråkiga skärgården i landets sydvästra hörn.

Hösten 1900 samlades företrädare för lantbrukssällskapen för andra gången till rådslag och diskuterade därvid bland annat hur lantbrukets skolor kunde fås att bättre än förr gagna det mindre lantbruket. Hushållningssällskapet tillspordes om sin vilja att medverka i en kommitté med uppgift att göra förslag gällande lantbrukets skolor. Sällskapet svarade att man först borde få erfarenhet av de sedan kort tid tillbaka prövade vinterkurserna (A I 95 s. 139 och 154 – St § 14/25.10 -bil. och § 8/3.12.1900). Kommittén blev likväl tillsatt och avgav till representantmötet 1902 ett digert betänkande ”Maanviljelysopetusta pikku-viljelijöille”. Sällskapet rekvirerade 50 exemplar av betänkandet, vilket ännu finns i sällskapets boksamling.

Det nyss nämnda betänkandet om småbruksundervisningen föranledde senaten att tillsätta en kommitté med uppdrag att dryfta frågan om den lägre och den lägsta lantbruksutbildningen. Kommittén avgav sitt betänkande år 1908. Också det finns i sällskapets boksamling, liksom även "Finska lantbrukstjänstemannaföreningens" kommittébetänkande av år 1904: "Om ett ordnat lärlingsväsende inom vårt lantbruk". År 1912 tillställde "Svenska distriktet av Finlands lantbruksskoleläraryörening" sällskapet agronom B. Plantings förslag om småbrukareundervisningens ordnande (D XXIV 68 – 25.4) och bad sällskapet utse en medlem i en kommitté med uppdraget att göra förslag i saken (A I 107 s. 81 – St § 6/25.4.1912).

Trots att sällskapets ställning förändrats behöll det några av sina tidigare, hela landet gällande uppgifter, bland dem den att förse den officiella almanackan med folkupplysande uppsatser. År 1917 ingår där överdirektör U. Branders uppsats "Om lantungdomens yrkesutbildning" (A I 11 s. 103 – St § 15/10.4.1916). I den framhålls särskilt lantmannaskolan.

Inte minst för att stärka banden inom sitt eget distrikt tillsatte sällskapet år 1916 specialutskott för olika ämnesområden (A I 111 s. 65 och 86 – St § 11/27.1 -bil. och § 6/19.2.1916). Sålunda tillsattes också ett undervisningsutskott.

7.3 Ahlmans lantmanna- och husmodersskola

7.3.1 Tanken på skolan växer fram och förverkligas

Såsom i början av 1800-talet var det hundra år senare assessor Ahlmans yttersta vilja som gav sällskapet anledning och möjligheter att för egen del ägna sig åt att utveckla lantbruksutbildningen.

När det lagstadgade folkskoleväsendet skulle införas visade sig de Ahlmanska sockenskolorna snarast som ett hinder. Sålunda meddelade länets guvernör år 1883 att Messuby kommun inte hade önskat ikläda sig uppoffringar för en folkskola och fann en sådan obehövlig då i kommunen verkade en s.k. Ahlmansk skola (A I 78 s. 309 – St § 10/29.10.1883 -bil.). Sällskapet föreslog att kommunen skulle erbjudas stöd ur Ahlmans fond för att ersätta sockenskolan med en fast folkskola (B I 32 nr 732/1883). Kommunen ville emellertid inte påtaga sig kostnader och vände sig till sällskapet (A I 80 s. 8 – P § 4/27.2.1885 -bil. B–D). Sällskapets sekreterare Ernst Rönnbäck utarbetade ett betänkande till stöd för sällskapets hösten 1883 fattade beslut. Mot detta opponerade sig vid plenum folkskoleinspektören Berner. Han ansåg att sällskapet hade frångått testators syfte. Sällskapet lät sig emellertid inte påverkas av Berner och under de närmaste åren användes fonden till att stöda folkskolor i Tammerforstrakten och till att främja slöjdfärdigheten där (Handlingar 1886 s. 102). År 1890 besökte sekreteraren skolorna och avgav en detaljerad berättelse (A I 85 s. 172 – St § 13/1.11.1890 -bil.).

Fondens användning motsvarade knappast vad Ahlman avsett med att handla fattiga allmogebarn "till kännedom av de angelägnaste stycken i en förnuftig landthushållning". Sällskapet ställde sig därför positivt när några lantmannagillen i trakten år 1890 bad om stöd för att grunda en ambulerande mejeriskola med ett par månaders kurs för kvinnliga elever (A I 85 s. 171 – St § 12/1.11.1890 -bil., Handlingar 1890 s. 119).

Skolan inledde sin verksamhet 20.1.1891 (A I 86 s. 92 – St § 19/25.2.1891, D XXIV 39 nr 31). Den första årsberättelsen var positiv men utmynnade i en anhållan om att arbetet måtte få ligga nere år 1892 på grund av foderbristen (A I 87 s. 58 – St § 28/23.2.1892 -bil., Handlingar 1891 s. 74 och 1892 s. 102) och inom kort meddelade skolans direktion att den beslutat nedlägga skolan; detta emedan man i trakten hade övergått till att sälja konsumtionsmjölk och upphört med att bereda smör och ost (A I 87 s. 181 – St § 4/30.12.1892, D XXIV 40 nr 518).

År 1894 föreslog sällskapet då tillträdande sekreterare E.J. Strähle att alla understöd till folkskolorna i de Ahlmanska socknarna skulle slopas och sällskapet i stället inrätta en kreatursskötareskola för blivande värdinnor i trakten (A I 89 s. 110 – St § 3/2.11.1894 -bil.). Eventuellt kunde skolan förenas med en husmodersskola (Handlingar 1894 s. 78). Förslaget ägnades en i protokollen utförligt relaterad diskussion och man beslöt att i saken höra länets guvernör och de berörda kommunerna (A I 89 s. 22 – P § 7/9.11.1894 -bil.).

Innan beslutet hann verkställas framlade Strähle ett närmare ”Förslag till anordnandet av undervisning i kreatursskötsel i de s.k. Ahlmanska socknarna” (A I 89 s. 123 – St § 10/17.12.1894 -bil.). I det kritiserade han mejeriskolornas program och föreslog att undervisningen skulle ordnas så att eleverna efter ett års lärlingstid i praktiskt arbete i mönstergilla ladugårdar skulle försättas i tillfälle att under en vinterkurs vid någon folkhögskola inhämta teoretiska kunskaper i branschen. Sällskapet fogade förslaget till sin skrivelse till guvernören T. Costiander (B I 34 nr 222/1895).

Costiander svarade (D XXIV 43 – diverse) att han för att dryfta ärendet kallat till sig häradets kronofogde J.W. Brummer, kanslirådet A. Liljestrand i Kangasala, brukspatron F. Idestam i Birkala och kommunalrådet K. Stjernvall i Messuby. Liljestrand hade fått förfall, men sänt ett skriftligt ställningstagande. För egen del fann Costiander sällskapet förslag i princip ändamålsenligt, men han befarade att det komme att möta svårigheter. Hågen för att inhämta kunskaper i kreatursskötsel var ännu obetydlig, det var ont om lämpliga ladugårdar och det fanns ingen folkhögskola för den teoretiska undervisningen. Vidare skulle de kommuner som dittills erhållit anslag ur fonden se sig berövade en påräknad inkomst. Därför föreslog Costiander att anslagen skulle utgå såsom tidigare och sällskapet därutöver ordna med en ettårig skola för blott 4–5 elever vilka skulle arbeta för sitt uppehälle. Några allmogekvinnor skulle kostnadsfritt få följa med undervisningen.

Sällskapet tillsatte en kommitté (A I 90 s. 68 – St § 7/10.4.1895) som med beaktandet av Costianders synpunkter skulle utarbeta ett nytt förslag till förändrad användning av Ahlmans fond (A I 90 s. 126 – St § 2/8.11.1895 -bil.). Sedan vände sig sällskapet ånyo till guvernören och bad honom utlysa en gemensam kommunalstämma (B I 34 nr 974/1895). Datum för stämman blev 28.1.1896 och Strähle utsågs att vid den företräda sällskapet (A I 90 s. 141 – St § 5/20.12.1896).

I sällskapets *Handlingar* (1895–96 s. 73) sägs bittert att sällskapets förslag enhälligt emotsades emedan kommunerna inte ville bli berövade sina direkta anslag. ”Följden av denna motsträvighet [...] torde bliva att denna fråga åter så att säga gravlägges för en tid.” Så blev det (Handlingar 1897–98 s. 100).

Sedan sällskapet sent omsider fått del av stämmans ställningstagande framlade Strähle stämmans klämmor för styrelsen och ett nytt förslag till fondens utnyttjande, utgående från att tanken på en kreatursskötareskola fick förfalla (A I 92

s. 173 – St § 2/20.12.1897 -bil.). År 1900 gick Strähle ur tiden utan att ha fått se sina tankar förverkligade.

Vid plenum 9.11.1900 behandlades en av kommunalrådet C.G. Rosenberg inlämnad motion om den framtida användningen av fonden (A I 95 s. 49 – P § 24, Handlingar 1900 s. 74). Motionen syftade till att åstadkomma en folkhögskola jämte lantman- och husmodersskola. För att bereda ärendet tillsattes åter en kommitté (A I 96 s. 122 – St § 27/22.5.1901) och inbegärdes utlåtanden (Kopieboken s. 966) från de berörda kommunerna (Handlingar 1900 s. 63 och 74). De flesta av dem önskade få frågan dryftad vid en gemensam kommunalstämma (A I 96 s. 150 och 156 – St § 5/28.8 och § 5/27.9.1901, D XXIV 49). En sådan hölls 18.2.1902 i Messuby och protokollet sändes till sällskapet (A I 97 s. 58 – St § 8/17.2.1902, D XXIV 51). Inte heller nu önskade kommunerna någon förändring i fondens användning.

Den av sällskapet tillsatta kommittén avgav likväl ett betänkande (A I 97 s. 23 och 158 – St § 3/12.11 -bil. och P § 5/12.11.1902) som vidare utvecklade Rosenbergs förslag. Sedan vände sig sällskapet ånyo till kommunerna samt bad guvernören åter sammankalla en gemensam kommunalstämma (Kopieboken 32 och 38). Däremellan hade sällskapet fått bevis på att det i trakten fanns intresse för motionens syfte. Direktionen för ”Kangasalan emäntäkoulun kannatusyhdistys” hade nämligen bett sällskapet om stöd ur Ahlmans fond för att kunna utveckla den av Sofia Hagman 1889 grundade folkhögskolan i Kangasala till en husmodersskola, vars reglemente bifogades (A I 97 s. 74 – St § 6/26.3.1902, D XXIV 51).

Den av sällskapet efterlysta gemensamma stämman hölls 26.1.1903 i Messuby och guvernören insände protokollet (A I 98 s. 64 – St § 4/18.2.1903, D XXIV 53). Enligt detta hade stämmans majoritet omfattat sällskapets förslag om en lantman- och husmodersskola (Handlingar 1903 s. 91) och sällskapet beslöt att framgent använda fondens medel för detta ändamål (A I 98 s. 5 – P § 4/27.2.1903). En kommitté skulle föra frågan vidare (A I 98 s. 84 – St § 15/10.3.1903).

7.3.2 I hyrda utrymmen 1904–1906

Först gällde det att finna en plats för skolan. Ärendet aktualiserades av att understödsföreningen för Kangasala husmodersskola erbjöd sällskapet hyresrätten för sin skola (D XXIV 53, A I 98 s. 78 – St § 4/27.2.1903). Sällskapet bad Fedi Idman på Hatanpää säga sin mening (Kopieboken s. 269 och 290), och denne utlät sig vidlyftigt emot Kangasala och för Messuby som plats för skolan (A I 98 s. 88 – St § 4/24.3.1903, D XXIV 53). Nu tillsattes en platskommitté med Idman som ordförande (A I 98 s. 120 – St § 9/20.5.1903, Kopieboken s. 602) och på dess förslag (A I 98 s. 144, 165 och 178 – St § 3/29.7, § 5/14.9 och § 9/23.10.1903, D XXIV 55) hyrdes lokal för skolan på Wiiala hemman i Messuby (Kopieboken s. 706, A I 100 s. 69 – St § 5/11.5.1905, D XXIV 58 – 16.12).

Den viktiga frågan om utformandet av skolans organisation och program är svår att följa i protokollen. Enligt Kopieboken (s. 927 och 964) tillställdes Idman ett av Eric von Rettig uppgjort förslag till stadgar och kallades till ett möte i Åbo 7.11.1903 för att rådgöra om stadgarna. Två dagar senare godkände styrelsen med smärre ändringar ett av den s.k. Ahlmanska skolkommittén uppgjort förslag (A I 98 s. 185 – St § 4/9.11.1903 -bil.). Detta insändes till KMt (B I 35 s. 367) med

anhållan om stadfästelse. Jexp. inbegärde ytterligare utredning (D I 10 s. 5, A I 99 s. 91 – St § 2/23.2.1904, B I 35 s. 397), varpå senaten i en resolution 28.4.1904 (D I 10 s. 6) fastställde stadgarna (Handlingar 1904 s. 209) och gav sällskapet tillstånd att öppna skolan.

Sällskapet skyndade sig att tillsätta den i stadgarna förutsatta direktionen samt att lediganslå tjänsterna som föreståndare och föreståndarinna (A I 99 s. 151, 163 och 167 – St § 2/14.6, § 2/21.6 och § 2/7.7.1904). Det visade sig svårt att få föreståndartjänsten besatt med en lämplig person, men efter tvenne misslyckanden anförtroddes posten agronomen Niilo Selin (A I 99 s. 243 – St § 3/18.11.1904). Han kvarstod tills han föll på sin post ofärdsvintern 1918. Till föreståndarinna utsågs fru Anna Uotila, som också hon blev skolan trogen (A I 99 s. 187 och 197 – St § 2/22.8 och § 2/6.10.1904, D XXIV 56). Skolan öppnades 10.10.1904. I sitt inledningsanförande vid sällskapets höstplenum tre veckor senare gav ordföranden en översikt av hur sällskapet under hundra år hade strävat att uppfylla assessor Ahlmans yttersta vilja. Vid samma plenum framlade styrelsen en redogörelse för sina åtgärder (A I 99 s. 43 – P § 1/11.11.1904). Lättast tillgänglig är den redogörelse för händelseförloppet, vilken ingår i sällskapets *Årsberättelse* (1904–05 s. 109) som från det året ersatte dess *Handlingar*. Där ingår också skolans arbetsprogram (s. 214) och första verksamhetsberättelse (s. 218) i översättning. Den finska verksamhetsberättelsen finns i D XXIV 58 – 16.12.

Föreståndarens berättelse för läsåret 1905–06 (*Årsberättelse* 1906 s. 131 och D XXIV 60 – 13.2) gav en fyllig bild av skolarbetet. Redan det första skolårets erfarenheter hade gett anledning till vissa förändringar (A I 100 s. 113 och 225 – St § 3/16.5 och § 2/7.12.1905) och större sådana förestod. Skolan gick in i ett nytt skede. Något nytt läsår inleddes inte hösten 1906, utan lärarna skulle ägna sig åt föredragsverksamhet (A I 101 s. 149 och 170 – St § 2/4.9 och § 17/29.10.1906).

7.3.3 Nytt syfte och egen gård 1906

Trots skolans positiva verksamhetsberättelse ansåg man i de Ahlmanska socknarna att skolan inte tillräckligt gagnade just de bygder som Ahlman avsett. Hösten 1905 inlämnade kommunalrådet Stjernvall ett vidlyftigt förslag till omorganisation av skolan (A I 100 s. 227 – St § 3/7.12.1905, D XXIV 58 – 7.12). Enligt honom ställde sig skolgången så dyr att skolan för den skull fått blott få elever från traktens småbrukarhem. Han föreslog att skolan skulle förses med ett eget jordbruk, där eleverna kunde arbeta för sitt uppehälle och i praktiken omsätta de i lärosalen inhämtade teorierna. För ändamålet föreslog han Seppälä lägenhet i Messuby med ca 35 ha åker. Redan samma höst lät sällskapet värdera lägenheten (A I 100 s. 245 – St § 23/16.12.1905) och vid extra plenum 13.1.1906 (A I 101 s. 4 – § 2) framlades Stjernvalls förslag och värderingen. Följande plenum anmodade styrelsen att avsluta köpet (A I 101 s. 20 – P § 4/28.2.1906).

När gårdsköpet avslutats bad direktionen arkitekten B. Federley göra ritningar och kostnadsförslag till nödiga byggnader. Sällskapets styrelse fann emellertid att ritningarna var alltför storslagna för att läggas till grund för sällskapets investeringar och vände sig till arkitekten Alex Nyström (A I 101 s. 153 – St § 2/21.9.1906). Under dennes ledning inleddes byggnadsarbetet (A I 102 s. 87 – St § 4/18.4.1907). Tyvärr ledde förvecklingar på arbetsplatsen snart till att arbetet

avstannade till våren 1908 (A I 102 s. 129, 148 och 162 – St § 1/6.8, § 12/16.9 och § 24/22.10.1907).

Skolans nya syfte krävde nya stadgar och nytt arbetsprogram. Svårigheter beredde härvidlag direktionens och sällskapets olika uppfattning om de ekonomiska möjligheter som stod till buds. Sällskapet hade svårt att tillmötesgå direktionens önskan om att skolgången skulle bli avgiftsfri och direktionen befarade elevbrist om skolgången krävde kostnader (A I 101 s. 141 – St § 3/17.8.1906, D XXIV 59, Kopieboken s. 95). Sällskapets sekreterare Arno Reuter fick i uppdrag att i samråd med direktionen uppgöra förslag (D XXIV 60 – 25.6, A I 102 s. 114 och 121 – St § 20/23.5 och § 2/25.6.1907).

I sällskapets *Årsberättelse* (1907 s. 93) säges att styrelsen godkänt av skolans föreståndare och direktion utarbetade förslag till arbetsordning och stadgar. Stadgarna ingår i samma *Årsberättelse* (s. 211). Protokollen nämner inte godkännandet.

7.3.4 På Seppälä 1908–

Efter att ha legat nere i två år vidtog skolarbetet 3.11.1908 (A I 103 s. 58 och 201 – P § 6/13.11 och St § 4/7.11.1908, *Årsberättelse* 1908 s. 109). Förväntningarna var stora, vilket framgår av att mer än hundra elever anmält sig. Av dem antogs 18 till husmodersskolan, 12 till lantmannaskolans årskurs och 6 till dess halvårskurs. Ungefär lika stor var elevtillströmningen följande höst (A I 104 s. 146 – St § 7/31.8.1909).

Redan våren 1907 hade sällskapet tilldelats statsanslag för skolan på villkor att den underställdes Lst. (D I 11 s. 28 och A I 102 s. 86 – St § 3/18.4.1907). Anslaget utnyttjades inte så länge skolarbetet låg nere. När skolan åter kommit i gång gjorde sällskapet en utförligt motiverad anhållan om ökat statsanslag (A I 104 s. 56 – St § 18/19.1.1909 och B I 36 s. 6/1909), vilken bifölls på vissa villkor (D I 11 s. 74). Av Lst. givna pedagogiska riktlinjer beaktades (D I 11 s. 72 och B I 36 s. 56/1909).

Det lyckligt inledda skolarbetet fortsattes enligt de givna linjerna utan större störningar fram mot mörknande år. Arbetet är lätt att följa genom Selins utförliga årsberättelser:

1908–1909	i D XXIV 64 – 14.12
1909–1910	i D XXIV 65 – 29.12
1910–1911	i D XXIV 68 – 12.1
1911–1912	i D XXIV 69 – 9.5
1912–1913	i D XXIV 71 – 21.9
1913–1914	i D XXIV 72 – 1.4
1914–1915	i D XXIV 73 – nr 88
1915–1916	i D XXIV 75 – 15.5

Senare berättelser saknas i arkivet. Den bild de utförliga berättelserna ger kompletteras av Selins många utförliga och mycket personligt utformade brev i serien D XXIV.

I sällskapets *Årsberättelser* gavs uppgifter om skolan alla år utom för år 1915. För åren 1917–1919 lät sällskapet inte trycka någon årsberättelse.

I ett 17.12.1917 daterat brev (D XXIV 77 – 8.2) berättade Selin om oroligheter inom skolan. När brevet föredrogs i styrelsen (A I 113 s. 36 – St § 16.8.1818)

förelåg redan ett 5.2.1918 daterat brev från direktionens ordförande Axel Tammeland. Han meddelade att skolan 1.2.1918 hade omringats av beväpnade skaror som öppnat eld, varvid Selin dödats och andre läraren agronomen Reinola sårats. Skolarbetet hade upphört.

Eftersom sällskapets befattning med skolan upphörde kort efter kriget må redogörelsen här avrundas med några uppgifter om skolans vidare öden under återstoden av sällskapets tid.

När kriget var över sände Lst. ett cirkulär om skolarbetets återupptagande och i ett privat brev framhöll överdirektören U. Brander att de ettåriga praktisk-teoretiska lantbruksskolorna hade visat sig olämpliga. Bättre vore att börja skolarbetet vid nyår och ge enbart teoretisk undervisning under en vår- och en hösttermin samt låta eleverna använda sommaren till praktik på andra gårdar. Direktionen gjorde ett motsvarande förslag hos sällskapets styrelse som godkände förslaget (A I 113 s. 69 – St § 2/8.8.1918 och D XXIV 77 nr 149).

Till Selins efterträdare som föreståndare för skolan valde styrelsen agronomen K.S. Mattsson (A I 113 s. 69 och 74 – St § 1/8.8 och § 2/4.9.1918). Valet godkändes emellertid inte av Lst. som i stället utsåg medsökanden Oskar Ehrnrooth. Så snart denne tillträtt besökte sällskapets sekreterare Seppälä skolan och avgav en berättelse över sitt besök (D XXIV 77 – 5.11).

Åren närmast efter kriget var bekymmersamma för skolan, inte minst ekonomiskt och sällskapets ordförande professor Arthur Rindell besökte Lst. för att dryfta skolans framtid (A I 114 s. 149, 158 och 164 – St § 7/3.6 och § 1/1.7.1921). Det lokala intresset för att trygga skolans fortbestånd var stort (A I 114 s. 173, 178, 180 och 184 – St §§ 3–5/13.9, § 2/21.10 och § 3/18.11.1921 -bil.) och sällskapet bad skolans direktion utvärdera möjligheterna att åstadkomma en garantiförening. Beslut om en sådan fattades vid ett möte för de berörda kommunernas representanter 12.4.1922 (A I 115 s. 124 – St § 11/28.4.1922, D XXIV 81).

Det visade sig likväl svårt för mötet att enas om stadgar för föreningen (A I 115 s. 178, 181 och 191 – St § 4/20.10, § 3/27.10 och §§ 1–2/12.11.1922 samt D XXIV 81 –27.10). Sällskapet lät veta att det inte ämnade upprätthålla skolan längre än till 1.6.1923. Den 28.4.1923 hölls garantiföreningens konstituerande möte. Vid det framlades sällskapets erbjudande att överlåta Seppälä och skolan för 400.000 mark (A I 116 s. 97 och 119 – St § 2/26.2 och § 3/23.4.1923 samt D XXIV 81 – 23.4). Ett kort därförinnan av skolans föreståndarinna gjort erbjudande att träda i garantiföreningens ställe förkastades och det därför att hon skulle ha nedlagt lantmannaskolan och bibehållit endast husmodersskolan (D XXIV 81 – 23.4).

Köpet avslutades 23.5.1923 och tillträdet skedde 1.6, redan en vecka senare (A I 116 s. 25, 129, 207, 217 och 59 – St § 10/22.5, § 13/17.9, § 12/ 19.10.1923). Skolans verksamhet kunde fortgå utan avbrott och som en sista åtgärd lät sällskapet snygga upp Ahlmans gravvård. För avvecklandet av sällskapets engagemang redogörs i sällskapets *Årsberättelse 1923* s. 57.

7.4 Lantmanna- och husmodersutbildningen i den finska delen av sällskapets distrikt

När 1900-talet gick in var sällskapet ännu engagerat i skolarbetet på Tuorla i det finska Pikis såtillvida att det utsåg ledamöter i skolans direktion. År 1908 frånträdde M. von Haartman Tuorla, som därefter ofta bytte ägare (Årsberättelse 1904–05 s. 63, Kopieboken s. 128/15.1.1904). Sällskapets befattning med skolan upphörde med utgången av år 1905 då distriktet delades på språklig grund.

I april 1903 fick sällskapet en för flera lantmannagillena i Nystadstrakten gemensam begäran om förord för en ambulerande jordbruksskola (A I 98 s. 104 – St § 10/18.4, D XXIV 53). Sällskapet insände handlingar till Lst. jämte ett utförligt motiverat förord (B I 35 s. 332). Det framhöll att förslaget avvek från den av senaten fastställda instruktionen för den ambulerande lantmannaskolan i Salmis härad och nära motsvarade den plan för lantmannaskolor med vinterkurs som framlagts av lantbrukssällskapens tredje ombudsmöte.

Kort efter det att förslag hade väckts om en lantmanna- och husmodersskola för de Ahlmanska socknarna fick sällskapet en av Eric von Rettig och J. Päiviö undertecknad detaljerad framställning om en lantmannaskola i Pemar. Sällskapet ansåg att en sådan skola ännu inte behövdes (A I 97 s. 130 – St § 12/17.9.1902 - bil.). Förslagsställarna lät sig inte nöjas, utan återkom med förslag om lantmannavinterkurser vid en folkhögskola i socknen (A I 98 s. 82 – St § 5/10.3.1903 och D XXIV 53). På hösten fick sällskapet skolans verksamhetsberättelse och förordade fortsatt statsanslag (A I 98 s. 187 – St § 7/9.11.1903 och D XXIV 55).

Det år 1896 yppade intresset för en husmodersskola i Pemar hade lett till att folkskoleläraren Björk där år 1897 öppnat en husmodersskola som fått av sällskapet förordat statsbidrag. År 1909 bad han om sällskapets förord för ökat statsbidrag (A I 104 s. 160 – St § 11/21.9.1909 och D XXIV 64, Årsbok 1909 s. 31). Sällskapet tillstyrkte i en utförlig skrivelse (B I 36 s. 53). Följande år lät sällskapet sin sekreterare inspektera denna Jokela husmodersskola (A I 105 s. 119 – St § 16/13.6.1910).

Det att sällskapet inte längre åtnjöt statsanslag för verksamhet inom det finska språkområdet hindrade givetvis inte sällskapet att med enskilda medel främja utvecklingen där. Hösten 1913 fick sällskapet besked om att friherrinnan Lydia Carpelan genom testamente av 18.5.1910 hade tilldelat sällskapet en betydande förmögenhet att användas till inrättandet eller underhåll av en skola eller anstalt för höjandet av den finsktalande kvinnans i småbrukarhemmet duglighet (A I 108 s. 108 – St § 3/11.10.1913, Årsberättelse 1913 s. 49 och 1914 s. 133). Testamentet överlät till sällskapet att bestämma var och när en skola med detta syfte borde inrättas och sällskapet beslöt använda räntemedlen till underhållet av husmodersavdelningen vid Ahlmans lantmanna- och husmodersskola, för vilken avdelning direkt statsanslag icke erhållits (A I 109 s. 131 och 52 – St § 4/6.10.1914).

7.5 Lantbruksskolor på Kimitoön

7.5.1 Jordbruksskolan på Peksala

Förvånansvärt litet har sällskapets arkiv att berätta om den redan i det föregående nämnda jordbruksskolan på Peksala. Skolan arbetade dock i sällskapets distrikt ända till hösten 1923 och sällskapet var företrätt i skolans direktion. Av de två

1896 utsedda direktionsmedlemmarna M. Gisiko och W.C. Wrede ersattes den förre år 1912 med K.H. Lindstedt (A I 107 s. 129 – St § 6/7.11.1912) och den senare 1917 med A.W. Canth (A I 112 s. 89 – St § 13/22.3.1917).

Wiklund dog 1912 och efterträddes av agronom Th. af Forselles. Våren 1912 lät denne sällskapet veta att överinspektör Brander föreslagit att skolan skulle ändras till en så kallad 1½-årig jordbruksskola. af Forselles bifogade direktionens protokoll med utförligt förslag till omorganisation och bad om sällskapets förord (A I 108 s. 72 – St § 17/18.4.1913 och D XXIV 69), vilket också gavs (Kopieboken s. 315/19.4.1913). Sällskapet ansåg att i dess distrikt fanns behov av en skola som utbildade svenska arbetsledare för jordbruket.

År 1915 fann sällskapet skäl att be Lst. ålägga skolan att årligen sända sin verksamhetsberättelse till sällskapet (Kopieboken s. 71/18.2.1915), vartill Lst. biföll (D I 12 s. 256). I arkivet finns berättelsen för år 1916 (D XXIV 77 – 9.2.1918).

År 1923 nåddes sällskapet av ryktet att skolan skulle upphöra och tillsatte en kommitté med uppdrag att föreslå åtgärder för åstadkommande av en jordbruksskola på Kimito (A I 116 s. 26 och 214 – St § 6/19.10.1923, Kopieboken s. 784/1923).

7.5.2 Wrethalla skola för småbruk och egna hem/Wrethalla lantmannaskola

I mars 1906 skrev Hugo Dahl som ordförande för Kimito ungdomsförening till sällskapets sekreterare Arno Reuter och bad honom i brådskande ordning till Lst. med förord insända föreningens ansökan om statsanslag för Wrethalla skola för småbruk och egna hem, vilket Reuter gjorde (Kopieboken s. 828). Först därefter föredrog han ärendet inför styrelsen (A I 101 s. 97 – St § 19/21.3.1906, D XXIV 59). Denna hade intet att invända. På senhösten lät Reuter styrelsen veta att fröken Adele Weman bett honom utverka sällskapets stöd för den blivande skolan vars vinterkurs skulle börja redan den första november (A I 101 s. 166 – St § 12/29.10.1906, Kopieboken s. 232). Sällskapet beviljade 600 mark för materialanskaffning och lät sig företrädas vid invigningen.

Först följande vår fick sällskapet officiellt besked om att myndigheterna bifallit till att skolan grundades och att senaten beviljat anslag på villkor att skolan stod under sällskapets överinseende (D I 11 s. 27, A I 102 s. 85 – St § 2/18.4.1907). Sällskapet skyndade sig att inbegära uppgifter av skolan och nödgades i efterhand hos Lst. utverka godkännande av att Dahl trots otillräcklig formell kompetens hade verkat som skolans föreståndare under dess redan avslutade arbetsår (Kopieboken s. 728 – 10.5.1907, D I 11 s. 31).

När följande läsår redan inletts lät skolans direktion sällskapet veta att den till föreståndare antagit agronom Birger Planting (A I 102 s. 176 – St § 9/21.11.1907, D XXIV 60). Sällskapet nödgades åter i efterhand utverka Lst:s godkännande (Kopieboken s. 102 och 132, D I 11 s. 44). Våren 1908 beviljades skolan förhöjt statsanslag för tre år på tidigare villkor (D I 11 s. 51, A I 103 s. 154 – St § 4/9.6.1908, Kopieboken s. 590).

Skolans berättelse för det hösten 1909 inledda läsåret finns i arkivet (A I 105 s. 132 – St § 5/10.9.1910, D XXIV 65) och infördes i sällskapets tryckta Årsberättelse (1909 s. 260). Därefter tycks kontakten med sällskapet ha varit svag. Våren 1913 nämnde Reuter att skolan enligt förhoppning skulle komma att indragas och

föreslog att i dess lokal skulle placeras en mejeriskola (A I 108 s. 66 – St § 22/28.3.1913).

På hösten samma år föreslog sällskapet att skolans lärare också skulle verka som konsulenter och motiverade detta bl.a. med att det skulle ge skolan bättre kontakt med bygden (Kopieboken s. 666 – 11.11.1913, A I 108 s. 135 – St § 10/6.12.1913). Skolans verksamhetsberättelse för läsåret 1913–1914 (D XXIV 72 – 29.4.1915), uppger att arrangemanget ej var lyckat och det blev inte heller långvarigt (A I 109 s. 163 – St § 10/2.12.1914). Hösten 1914 antecknades Lst:s besked om att Jexp. beviljat skolan fortsatt stöd på tidigare villkor (D I 12 s. 226, A I 109 s. 126 – St § 3/21.9.1914). Enligt årsberättelsen hade skolarbetet på överinspektör Branders förslag omorganiserats så att lantmannaskolan skulle arbeta under vinterhalvåret och sommarhalvåret ägnas en husmoders- och trädgårdskurs för flickor.

Verksamhetsberättelsen för läsåret 1914–1915 (D XXIV 73 – 23.2.1916) låter veta att reformen genomförts. Följande verksamhetsberättelse utgavs i tryck under rubriken *Wrethalla lantmannaskola. Berättelse över skolans tionde verksamhetsår 1915–1916 jämte förteckning över lärare och elever 1906–1916* (D XXIV 76 – 19.12.1917).

I skolans direktion företrädde sällskapet länge av K.A. Wasastjerna (A I 111 s. 86 – St § 5/19.2.1916, A I 112 s. 171 – St § 10/19.12.1917). Som skolans inspektör verkade 1917 W.C. Wrede (A I 112 s. 115 – St § 4/22.5.1917).

7.6 Skolorna på Åland

7.6.1 Haga jordbruksskola

Hösten 1900 överlät O. Mesterton, som sex år tidigare efterträtt Lignell som arrendator på Haga kungsgård, arrenderätten till magister K.J. Karlsson. När sällskapet fått höra härom frågade det Lst. om Karlsson också blivit godkänd som föreståndare för skolorna på gården (Kopieboken s. 922/23.5.1901). Svaret blev jakande (D I 10 s. 20). Kort därefter avgick sällskapets representanter i jordbruksskolans direktion och ersattes med andra (A I 98 s. 177 – St § 5/23.10.1903, D XXIV 55).

Sällskapet tycks föga ha befattat sig med skolan. Sålunda saknas i arkivet ett år 1912 av Lst. nämnt kontrakt av 24.11.1903 med dåvarande arrendatorn sjökaptanen Ivar Kuffschinoff om en ettårig jordbruksskola (D I 12 s. 86). Kontraktet nämndes i en skrivelse som lät sällskapet veta att skolan komme att nedläggas 1.11.1913.

7.6.2 Ålands lantmannaskola

Samtidigt som Lst. meddelade att jordbruksskolan på Haga komme att nedläggas hösten 1913 uppmanades sällskapet att uppgöra program för en för ortsförhållandena lämplig lantmannaskola, avsedd att inleda verksamheten samma höst (D I 12 s. 86).

Redan hösten 1911 hade sällskapets sekreterare Reuter, därtill föranledd av att det visat sig svårt att få elever till Haga, föreslagit att sällskapet skulle göra försök att på Åland inrätta en lantmannaskola enligt i förordningen om den lägre jord-

bruksundervisningen angivna principer (A I 106 s. 124 – St § 16/1.9.1911). Ett par månader senare var han färdig med ett arbetsprogram för en ”lantmanna- och fiskareskola med delvis folkhögskoleundervisning”. Det förelades genast förstärkta styrelsen, där gillena var väl företrädde (A I 106 s. 144 och 149 – St § 17/8.11 och § 3/9.11.1911).

Skolan var inte avsedd enbart för Åland och planerna mötte intresse också i Åbolands skärgård (A I 106 s. 156 och 163 – St § 14/17.11 och § 21/29.12.1911, D XXIV 66). Ärendet hänsköts till en kommitté (A I 106 s. 33 och Årsberättelse 1911 s. 91). – Samma år hade på Åland grundats en ambulering handarbetskola (A I 106 s. 128 – St § 4/7.10.1911).

I detta skede nåddes sällskapet av Lst:s anmodan att göra förslag till en lantmannaskola på Åland (A I 107 s. 86 – St § 3/25.5.1912). Den tidigare beslutande kommittén beaktade Lst:s uppdrag att ta hänsyn till ortsförhållandena och föreslog inte en utan två skolor, en fast lantmannaskola med sex månaders kurs samt en ambulering lantmanna-, fiskare- och husmodersskola med två månaders kurs (A I 107 s. 126 och 135 – St § 16/30.10 -bil. och § 1/8.11.1912). Motsvarande framställning gjordes hos Lst. (B I 36 s. 86, Årsberättelse 1912 s. 48). På Åland mottogs initiativet med intresse och det blev konkurrens om platsen för skolan (A I 107 s. 137, 141 och 148 – St § 9/8.11, § 13/7.12, § 15/27.12.1912, D XXIV 68 och A I 108 s. 47 – St § 8/11.21.1913).

Hösten 1913 fick sällskapet del av Jexp:s beslut 8.8.1913 (D I 12 s. 168) om att på Åland skulle anläggas endast en fast lantmannaskola. Till plats för den hade Lst. bestämt Nilsas hemman i Ämnäs i Finström och till föreståndare Hagaskolans föreståndare J.W. Barsas (D I 12 s. 166). Sällskapet utsåg medlemmar i direktionen (A I 108 s. 102 och 125 – St § 3/22.4 och § 5/7.11.1913).

Skolans lärare ålades att verka också som sällskapets konsulenter (A I 109 s. 74, 89 och 106 – St § 12/18.2, § 7/21.4 och § 1/25.5.1914, D XXIV 71) och sällskapets fiskerikonstulent att medverka vid skolans fiskarkurser (A I 109 s. 77 – St § 6/25.2.1914). Sällskapets byggnadskonstulent skulle göra ritningar till ett skolhus (A I 109 s. 163 – St § 6/2.12.1914, D XXIV 71). Några sådana nämns likväl inte senare.

Skolans första verksamhetsberättelse ger en detaljerad bild av de förhållanden under vilka arbetet inleddes (A I 110 s. 96 – St § 4/29.4.1915 och D XXIV 72). Följande årsberättelse 1914–15 är lika utförlig och vittnar om gott arbete (A I 111 s. 118 – St § 3/25.5.1916, D XXIV 74). Efter skifte på föreståndarposten nödgades sällskapet efterlysa (Kopieboken s. 472) berättelsen för läsåret 1915–16 och fick den under rubriken ”Sammandrag av årsberättelse ...” (D XXIV 77 – 9.2.1918). Uppgifter om skolans verksamhet under det sista året av den i detta häfte behandlade tiden finns inte i arkivet.

7.7 Högre svenska lantbruksläroverket i Åbo

I slutet av storfurstendömet tid grundades i sällskapets distrikt också en skola avsedd för hela det svenska Finland, nämligen Högre svenska lantbruksläroverket i Åbo. Tanken på skolan nämns första gången i sällskapets protokoll år 1914. Då redogjorde sällskapets ordförande professor Arthur Rindell vid årsplenium för initiativet till ett lantbruksläroverk och föreslog att det skulle placeras i Åbo (A I 109 s. 33 – P § 9/28.2.1914). Själv hade han suttit i en av de svenska lantbruks-

sällskapens förbund tillsatt kommitté, som vid förbundets möte i Vasa 7–9.4.1914 hade framlagt ett detaljerat betänkande i saken (D XXIV 71 – 19.5). På styrelsens förslag tillsatte sällskapet nu en egen kommitté för att driva ärendet (A I 109 s. 100, 38 och 142 – St § 9/19.5, P § 4/25.5 och St § 15/28.10.1914) och kommitténs förslag till stadgar för en garantiförening godkändes. Teckningslistor utsändes och donationer inflöt (A I 110 s. 162 – St § 12/11.12.1915 och A I 111 s. 33 – P § 11/29.2.1916). Skolan öppnades 2.10.1916.

7.8 Utbildningen inom kreatursskötseln

7.8.1 Vid sekelskiftet

Vid sekelskiftet fortgick på Överby det arbete som år 1875 hade inletts på Ingeris och sedan förts vidare via Gästerby och Wiurila. Kontinuiteten underströks då sällskapet år 1901 till inspektör för skolan på Överby utsåg samme Andelin som förestått skolan på Gästerby (A I 96 s. 96 – St § 27/15.3.1901).

På Åland fortgick likaså arbetet vid den på Haga år 1898 inrättade mejeriskolan (D I 9 s. 92).

Utöver dessa två sällskapet underställda skolor verkade på Åvik i S:t Marie en ettårig kreatursskötareskola för kvinnliga elever (B I 35 s. 286).

Kort efter kungörelsen av år 1902 anmodade Lst. sällskapet att göra förslag om nya skolor motsvarande de nya bestämmelserna (D I 10 s. 41). Ärendet bereddes av en kommitté (A I 98 s. 57 och 65 – St § 2/28.1 och § 5/18.2.1903) och arbetet resulterade i en utförlig skrivelse till Lst. (B I 35 s. 280), vari sällskapet redogjorde för förhållandena i sitt distrikt och för de där verkande skolorna samt föreslog nya skolor.

Lst. lät veta att senaten till en del godkänt förslagen men önskade ytterligare utredning (D I 10 s. 46 och A I 98 s. 115 – St § 2/20.5.1903). Denna utredning blev lika utförlig som den föregående (B I 35 s. 323). Skolorna i distriktet bibehölls och Lst. gav utförliga direktiv gällande statsanslagen (D I 10 s. 51 och 53, A I 98 s. 149 – St §§ 2–3/18.8.1903). Snart tillkom en skola på Lehtis i Mietois. – Vid sidan av skolorna fortlevde den inofficiella lärlingsinstitutionen.

7.8.2 Skolan på Överby

När Lst. år 1903 hade bestämt att skolan på Överby skulle bibehållas tillställde den sällskapet ett kontrakt att föreläggas skolans ägare (D XXIII 31 s. 45). Denne önskade lägga särskild vikt vid ostberedningen, vartill Lst. biföll (A I 98 s. 168 och 213 – St § 4/6.10 och § 11/14.12.1903, D XXIII 31 s. 46).

År 1904 dog skolans ägare J.E. Bergroth och Överby övergick till änkan Ida. Fröken Zaida Bergroth godkändes som skolans föreståndare (A I 99 s. 245 och 247 – St § 6/18.11 och § 2/1.12.1904, A I 100 s. 177 – St § 14/25.9.1905, D I 10 s. 83). Från denna tid finns inspektören Andelins uppgifter om skolan (A I 99 s. 169 – St § 3/7.7.1904 och D XXIV 56).

Våren 1905 önskade Ida Bergroth säga upp kontraktet (Kopieboken s. 224), vartill Lst. biföll (D I 10 s. 96, A I 100 s. 125 – St § 2/14.6.1905). Kort därefter bad emellertid fru Bergroth sällskapet förorda hennes framställning om att på gården skulle inrättas en ettårig kreatursskötareskola med kvinnliga elever. Härtill

biföll sällskapet så mycket hellre som skolan på Överby hade tillvunnit sig gott anseende och sällskapets kreaturskonsulent agronomen J.E. Bergroth redan hade engagerats vid skolan (A I 100 s. 139 – St § 2/20.6.1905). Lst. godkände framställningen sedan den införskaffat uppgifter om att lärarna kunde undervisa på finska (D I 10 s. 98 och 101, Kopieboken s. 375, A I 100 s. 164 och 184 – St § 3/23.8 och § 3/28.9.1905).

När sällskapets distrikt per 1.1.1906 delades på språklig grund (D I 11 s. 6) upphörde sällskapets befattning med skolan. Översiktsuppgifter om skolan under den tid den var underställd sällskapet finns i sällskapets tryckta årsberättelser.

7.8.3 Skolorna på Åvik och på Lehtis

Innan sällskapets distrikt delades på språklig grund hann sällskapet ett par år ha ansvaret också för en ettårig skola på Åvik i S:t Marie och en på Lehtis i Mietois (D I 10 s. 46, 74, 75 och 103). Deras elevförteckningar, läs- och arbetsordningar finns i arkivet (D XXIV 56 – 1.12.1904 och D XXIV 58 – 23.10.1905).

7.8.4 Skolan på Haga

När 1900-talet gick in pågick skolans första läseår. Kontraktet med skolans föreståndare Mesterton förnyades hösten 1899 för fyra år (A I 95 s. 52 – St § 3/9.1.1900, D I 10 s. 92 och D XXIII 31 s. 84).

Redan hösten 1900 fick sällskapet veta att Haga gård och skola överförts på magister K.J. Karlsson (A I 95 s. 153 – St § 5/3.12.1900). Lst. godkände föreståndarbytet och visade förståelse för svårigheten att nå minimiantalet fyra elever (D I 10 s. 20 och A I 96 s. 93, 117 och 205 – St § 14/15.3, § 6/22.5 och § 9/18.12.1900).

Från 1.11.1903 var skolan en ettårig kreatursskötareskola och inte längre en mejeriskola (A I 99 s. 93 – St § 5/23.2.1904). Skolans på tryckt formulär tecknade nya kontrakt finns i arkivet (D XXIII 31 s. 36). För läseåret 1904–05 finns elevförteckning, läs- och arbetsordning i arkivet (A I 99 s. 248 – St § 5/1.12.1904 och D XXIV 56 – 18.11).

Statsanslaget förutsatte att skolan hade fyra elever, men år 1904 var de endast tre, vilket föranledde Lst. att säga upp kontraktet (D I 10 s. 87). Skolans nya ägare kapten Ivan Kuffschinoff protesterade i en till senaten ställd skrivelse, vilken sällskapet med förord vidarebefordrade till Lst. (A I 100 s. 96 – St § 7/13.4.1905, Kopieboken s. 236). Uppsägningen återtogs (A I 100 s. 184 – St § 4/28.9.1905, D I 10 s. 102). Redan samma år nödgades sällskapet meddela (Kopieboken s. 645) att koantalet ej längre nådde stipulerade 12 per elev. Lst. krävde närmare besked (D I 10 s. 108) och skolan fick fortsätta (Kopieboken s. 708 och A I 101 s. 51 – St § 2/9.1.1906).

När sällskapet hösten 1905 till Lst. insände skolans förslag till läsordning måste det påpeka att också det avvek från gällande bestämmelser (Kopieboken s. 647) och Lst. ställde krav (D I 10 s. 107). Hösten 1909 anmärkte Lst. (D I 11 s. 77) åter på arbetsordningen (A I 104 s. 191 – St § 2/14.12.1909).

Hösten 1910 meddelade skolans föreståndare att blott en elev hade anmält sig och sällskapet befarade att skolan skulle bli indragen (A I 105 s. 136 – St § 6/5.12.1910). Eleverna blev likväl fler och verksamheten fortgick (A I 105 s. 170

– St § 12/29.12.1910) enligt av Lst. godkänd läs- och arbetsordning (D I 11 s. 90, D I 12 s. 68 och 118). Två år senare antecknades emellertid att sällskapet ej kunde ansöka om statsbidragets utbetalande då blott en elev anmält sig (A I 107 s. 125 – St § 12/30.10.1912) och innan året gick ut lät Lst. veta (D I 12 s. 128) att den övervägt att indraga skolan samtidigt som jordbruksskolan på Haga 1.11.1913, men önskat därförinnan bereda sällskapet tillfälle att uttrycka önskemål om en eventuell omplacering av skolan.

När Lst:s skrivelse föredrogs redogjorde sekreteraren för samtal som han fört med Lst:s överinspektör Nylander. Vid dem hade sekreteraren framhållit nödvändigheten av att bereda framför allt småbrukarnas hustrur och döttrar tillfälle att inhämta kunskap i kreatursskötsel, vilket inte lät sig göras vid en skola som var organiserad så som skolan på Haga (A I 107 s. 145 – St § 2/7.12.1912). Några månader senare meddelade Lst. (D I 12 s. 140) att kontraktet om Haga kreatursskötareskola hade uppsagts per 31.10.1913.

Översiktsuppgifter om skolan på Haga ingår från och med 1900 i sällskapets tryckta årsberättelser. Från och med år 1906 finns – med undantag för år 1908 – de av skolans föreståndare insända berättelserna i arkivet (D XXIV 60–71).

7.8.5 Svenska teoretiska kreatursskötareskolan

Hösten 1909 anmodade Lst. (D I 11 s. 71) sällskapet att ensamt eller i samråd med de två andra svenska lantbrukssällskapen göra förslag om en svensk teoretisk kreatursskötareskola motsvarande föregående års förordning. Sällskapet tillsatte en kommitté för att bereda ärendet (A I 104 s. 157 – St § 3/21.9.1909). Samma personer utsågs att företräda sällskapet i en för de tre sällskapen gemensam delegation (A I 104 s. 173, 187 och 197 – St § 7/30.10, § 1/11.11 och § 19/14.12.1909). I sällskapens gemensamma svar till Lst. (B I 36 s. 13/1910 och Årsberättelse 1910 s. 228) föreslogs en för svenska Finland gemensam ambulatorisk skola som vartannat år skulle flyttas till ett nytt distrikt.

Senaten bestämde (D I 11 s. 89, A I 105 s. 162 – St § 2/18.12.1910) att skolan skulle inrättas per 1.11.1911 och tillsvidare placeras i Nyland. Varje sällskap ägde att utse en medlem i skolans direktion. Skolan öppnades på Nybondas i Helsinge (Årsberättelse 1910 s. 120 och 1911 s. 114).

Skolan förblev i Nyland men anordnade kortare kurser också i de andra svenska landskapen, i synnerhet under sina första år. Trots att skolan inte var underställd sällskapet finns uppgifter om den i sällskapets Årsberättelser, utförligast för åren 1913–1915.

Innan ärendet avgjorts fick sällskapet för utlåtande en framställning om en ettårig svensk kreatursskötareskola med manliga elever på Peksala. Sällskapet ställde sig avvisande och åberopade de svenska sällskapens kort förut gjorda ställningstagande (D I 11 s. 81, A I 105 s. 87 – St § 3/23.4.1910 och B I 36 s. 46).

7.8.6 Förslag om ambulerande kreatursskötareskola

När Lst. ansåg att skolan på Haga borde indragas framkastade sällskapets sekreterare tanken att den skulle ersättas med en ambulerande skola. I detta sammanhang nämndes skolor i Uleåborgs län (A I 107 s. 145 – St § 2/7.12.1912). Något förödöme angavs likväl ej i den utförliga framställning som sällskapet i början av

år 1913 gjorde hos Lst. (A I 108 s. 50 – St § 10/11.2.1913, B I 37 s. 14, Årsberättelse 1913 s. 20). Sällskapet framhöll att tillkomsten av den svenska teoretiska kreatursskötareskolan i Nyland fyllde de större gårdarnas behov. Nu behövdes en undervisningsanstalt för att meddela småbrukarnas hustrur och döttrar grunderna i ladugårdsskötseln. Härtill räckte det med 4–8 veckors kurser vid en uppsökande skola. – Framställningen avlogs (D I 12 s. 192).

7.8.7 Lärlingsinstitutionen

När förordningen 15.8.1908 gett lärlingsinstitutionen en fast utformning frågade Lst. i april 1910 (D I 11 s. 81) huruvida sällskapet redan hade vidtagit åtgärder för att ordna saken inom sitt område. Kort därefter framlade sekreteraren ett detaljerat förslag (A I 105 s. 99 – St § 11/12.5.1900 -bil. och Årsberättelse 1910 s. 123). Lst. beviljade anslag för verksamheten från och med 1911 (D I 11 s. 88 b). Villkoren härför krävde smärre ändringar i det av sällskapet antagna programmet (A I 105 s. 154 – St § 4/10.11.1910, D I 12 s. 40, Kopieboken s. 774/1911, A I 106 s. 158 – St § 2/29.12.1911 och D XXIV 66 – 29.12).

För att övervaka lärlingsinstitutionen tillsatte sällskapet ett särskilt utskott, lärlingsgårdar utsågs och lärlingar antogs (A I 105 s. 163 – St §§ 3–4/18.12.1910). I arkivet finns kontrakt (D XXIII 31) med några gårdar och i sällskapets *Årsberättelser* korta uppgifter om lärlingar.

7.9 Fjäderfä- och biskötarskolan i Vemo

År 1902 berättade friherre Berndt Rehbinder i ett brev till sällskapets sekreterare om sina planer på en höns- och biskötarskola på Korsnäs gård i Vemo (D XXIV 51 – 26.3). I lantmannagilletts av Rehbinder 2.10.1903 undertecknade verksamhetsberättelse sägs att en sådan skola inrättats på Sunila (D XXIV 56 – 9.2). Nio månader senare lät han veta att skolan förvägrats statsstöd. Sällskapet beslöt då bekosta en elev vid skolan och förbehöll sig rätt att inspektera skolan. Som dess plats angavs då Korsnäs (D XXIV 56 – 7.7, A I 99 s. 170 – St § 4/7.7.1904). – Senare uppgifter saknas.

7.10 Förslag om en hushålls- och trädgårdsskola på Åland

År 1914 förordade sällskapet en av två lantmannagillen på Åland gjord framställning om statsstöd för en blivande hushålls- och trädgårdsskola på Åland (A I 109 s. 73 – St § 9/18.2.1914, D XXIV 71 och Kopieboken s. 146).

8 Stöd för utbildning utomlands

8.1 Agronomutbildning

Det skulle dröja innan Mustiala kunde tillgodose behovet av agronomutbildning och även efter det att de första agronomerna utgått därifrån fanns det sådana som önskade utbilda sig utomlands eller där förkovra den utbildning de fått på Mustiala. I några fall har sällskapets arkiv uppgifter om sådana studier.

År 1846 beviljade sällskapet förre privateleven vid Mustiala studenten Zachris Cajander ett räntefritt lån om 300 rubel för agronomiska studier utomlands (A I 41 s. 124 – U § 2/14.12.1846 och A II 5 s. 89 – FU § 2/14.12.1846). När han tre år senare återkommit ådagalade han i ett offentligt föredrag sådana insikter att sällskapet beslöt anställa honom som resande rådgivare (A I 44 s. 63 och 78 – U § 4/15.11 och § 8/12.12.1849). Förväntningarna blev emellertid inte infriade och Cajander förmådde aldrig återbetala sitt lån (D XXIV 10 – ej diariefört). Han gjorde likväl en insats inom lantbruksutbildningen på Jouhkola och som lantbruksförfattare (D XXIV 3 nr 3681 och 3678, A I 51 – U § 4/31.1.1856 och A I 57 – U § 11/18.7.1862).

Medan Cajander ännu var utomlands beviljade sällskapet också studeranden Per Östring ett lån för studier utomlands (A I 43 s. 99 – U § 8/11.9.1848). Han befann sig då i Köpenhamn och ville på Jylland studera ängsbevattning. Efter sin återkomst ville han på Mustiala nyttiggöra sina kunskaper (A I 44 – FU § 4/24.1.1849).

I sitt tryckta betänkande av år 1856 (s. 9) antydde sällskapet önskvärdheten av statsstipendier för högre lantbruksstudier utomlands. Motivet var närmast att trygga tillgången på lärare. Ett par år senare meddelade Erik Julin (A I 53 – U § 3/29.1.1858) att flera unga män hos honom förfrågat sig om läroställen utomlands. Sällskapet lät frågan gå vidare till läneförstmästaren Collin och ingenjören K. Melartin, som båda hade personlig erfarenhet av sådan utbildning. Melartin kände emellertid blott Degeberga. Collin rekommenderade studier i Jena och praktik i Skottland (D XXIV 5 nr 4199 och 4222).

Våren 1861 bad studeranden Gustav Fingal Ingman om sällskapets förord för en ansökan hos KMt om understöd för fortsatta agronomiska studier (A I 56 – U § 10/5.4 och § 3/10.5.1861, B I 24 s. 266). Jexp. ställde omgående 200 rubel till sällskapets förfogande att utbetalas till Ingman för ett års studier inom landet och anmodade sällskapet att föreslå förnyat understöd om det fann skäl därtill (D I 3 s. 20). Innan året gick ut insände Ingman ett av Gibson utfärdat intyg och bad sällskapet hos KMt utverka understöd för vidare studier utomlands (A I 56 – U § 3/30.11.1861). Det gjorde sällskapet så mycket hellre som inom eget land ännu inte fanns någon läroinrättning för högre studier i agronomi (B I 24 s. 308). KMt gav igen omgående sitt bifall (D I 3 s. 44), dock på villkor att Ingman förband sig att efter två års studier utomlands i minst fem år sköta en lärarbefattning vid någon jordbruksskola eller annan agronomisk befattning (A I 57 – U § 3/31.1.1862).

År 1863 bedrev Ingman sina studier vid Applerums lantbruksinstitut i Sverige. Samtidigt studerade där hans landsmän Johan Abel Hahnsson och Alfred Sjöström. Alla tre vände sig till sällskapet med ansökan om stöd för fortsatta studier (A I 58 – U § 9/18.4 och § 2/9.6.1863). Sällskapet förordade (B I 25 s. 110) men Jexp. svarade att i brist på medel endast Ingman kunde beviljas understöd (D I 3 s. 92). Följande år fick denne ytterligare tusen mark för fortsatta studier utomlands (D I 4 s. 15, A I 59 – U § 6/11.3.1864). Sjöström återkom 1865 med sin ansökan och kunde nu stöda sig på intyg av bl.a. Gibson och Silfversvan (A I 60 – U § 9/13.5.1865, A I 61 – St § 19/14.8.1866). Nu fick han lika stort understöd som Ingman (D I 4 s. 77 och 79). År 1869 förordnades Hahnssons väl motiverade anhållan om statsstöd för fortsatta studier i England och Skottland (A I 64 – St § 2/25.3.1869, Handlingar 6.4 s. 20). – Alla de tre sistnämnda utsågs med tiden bl.a. till läneagronomer i Finland.

År 1883 förordade sällskapet civilingenjören Max Vignens ansökan om statsstöd för att utomlands utbilda sig till maskinkonsulent för jordbruket (A I 78 s. 82 – St § 2/12.2.1883 -bil., B I 32 nr 216/83).

8.2 Utbildning av mönsterjordbrukare

8.2.1 Thulins fond visar vägen

År 1868 gick en av sällskapets betrodda medlemmar, handlanden A.J. Thulin, ur tiden. I ett tillägg till sitt testamente anförtrodde han sällskapet en del av sin förmögenhet att nyttjas för jordbrukets och dess binäringars upphjälpande samt lät förstå att det bästa sättet vore att bereda sådana av allmogens söner som i tiden hade att vänta eget hemman möjlighet att vid något lantbruksinstitut lära sig jordens och ladugårdens rätta skötsel och bruk (Handlingar 6.3 s. 20). Åsikten att lantbruket bäst kunde upphjälpas genom att man utbildade blivande mönsterjordbrukare bland allmogen hade Thulin utförligt motiverat då sällskapet tre år tidigare diskuterade användningen av Hisingers donationsfond (A I 60 – P § 4/1.11.1865).

När sällskapet år 1871 första gången skulle disponera den Thulinska fondens avkastning beslöt styrelsen att mot varandra ställa alternativen att bereda en stipendiat möjlighet att studera utomlands eller 3–4 stipendiater tillfälle att besöka Mustiala (A I 66 – P § 8/28.2 och St § 8/9.6.1871). Plenum ägnade de två alternativen grundlig diskussion och beslutet blev att lediganslå ett stipendium för studier utomlands (A I 66 – P § 4/26.6 och St § 8/19.7.1871). Bland tio sökande utsågs Henrik Nieminen (A I 66 – St § 5/6.9 och § 12/11.10.1871, D XXIV 18 nr 198, Handlingar 1871 s. 11). Han inledde sina studier på Ultuna och fortsatte dem med praktik på enskilda gårdar i Sverige (A I 67 – St § 13/16.1, § 9/13.5 och § 1/30.9.1872).

Trots att Nieminen med stor behållning utnyttjat sitt stipendium fann sällskapet följande år det bäst att framgent låta stipendiaterna studera vid läroanstalter i eget land (A I 67 – St § 12/28.8, P § 4/1.11 och St § 10/19.11.1872).

I ett kvart sekel fick Thulins fond bidra till att i eget land utbilda blivande hemmansbrukare. När 1800-talet gick ut återgick sällskapet till att på fondens bekostnad sända redan skolgångna allmogesöner till södra Sverige för att där i praktiskt arbete inhämta sådant som de ej kunnat få lära sig i sitt hemland. Det som avsågs var rotfruktsodlingen och enkannerligen sockerbetsodlingen.

År 1896 hade sällskapet utverkat statsmedel för avlönande av instruktörer i rotfruktsodling (Handling 1895–96 s. 93) och rätt att utbilda sådana i Sverige (D I 9 s. 40, A I 91 s. 89 – St § 2/12.6.1896) samt även sänt en aspirant utomlands (Handlingar 1897–98 s. 76). Erfarenheterna härav blev lika positiva som av initiativet att sända Nieminen som stipendiat till Sverige. Det låg därför nära till hands att igen anslå den Thulinska fondens räntemedel till stipendier för allmogesöner, helst sådana som skulle få mottaga egen lägenhet och som genomgått någon fackskola, för att sätta dem i tillfälle att i södra Sverige praktiskt delta i arbetet på rotfruktsfälten. Syftet var att sålunda få rotfruktsodlingen spridd så hastigt och varaktigt som möjligt i deras hemtrakter (Handlingar 1899 s. 51).

Förslag härom lades fram av sekreteraren Eric Stråhle och omfattades av styrelsen (A I 94 s. 93 – St § 8/7.11.1899 -bil.). – Redan på våren samma år 1899

hade sällskapet med anlåtande av andra medel beviljat sex stipendier för att bereda blivande sockerbetsodlare tillfälle att lära känna odlingen i Skåne (A I 94 s. 4, 53 och 88 – P § 4/27.2, St § 9/24.3 och § 12/7.10.1899, Handlingar 1899 s. 35).

De möjligheter till praktik utomlands som sällskapet erbjöd blivande hemmansbrukare väckte stort intresse. Verksamhetens omfattning kan översiktligt följas genom sällskapets tryckta årsberättelser. År 1900 utsågs 7 stipendiater bland 16 sökande, följande år 6 av 30, sedan 7 av 63 och därpå 7 av 26 (Handlingar 1900 s. 60, 1901 s. 87, 1902 s. 106 och 1903 s. 105). År 1901 fick en av stipendiaterna resa till Danmark och Danmark återkom som resemål.

Försöket kring sekelskiftet att införa sockerbetsodlingen i vårt land strandade emellertid och stipendiaterna blev färre (Årsberättelse 1904–05 s. 116, 1906 s. 41, 1907 s. 44, 1908 s. 111 och 1909 s. 75). År 1911 fick likväl en folkskollärare ett stipendium för att studera småbruksundervisning i Sverige (Årsberättelse 1911 s. 192).

Stipendiaternas ansökningshandlingar och brev finns i serien D XXIV. De bär vittne om att det var duktiga, utvecklingsdugliga ungdomar som tack vare stipendierna fick möjlighet att utomlands vidga sina vyer och lära sig nytt och sålunda fostras för sin blivande gärning som medborgare och jordbrukare i hembygden. Thulins fond visade vägen, men utan statsmedel hade stipendiaterna inte blivit så många. – Det är rimligt att stipendiaterna inte alltid trivdes på sina övningsgårdar (A I 95 s. 110 – St § 12/30.7.1900).

8.2.2 Ruths stipendier

Den 9.5.1900 (D I 9 s. 89) lät Lst. sällskapet veta att kaptenen William Ruth hade ställt 15.000 mark till förfogande för att under fem års tid användas till stipendier om inalles 3.000 mark årligen åt självägande mindre jordbrukare, arrendatorer eller torpare, vilka önskade i utlandet praktiskt inhämta insikter i det intensiva småbruket. Sällskapet uppmanades anmäla lämpliga kandidater till dessa stipendier. Sällskapet ansåg det bäst att jordbruksskolornas föreståndare skulle göra förslag (A I 95 s. 86 – St § 2/28.5.1900).

Kort därefter fick sällskapet förfrågningar av tvenne aspiranter (A I 95 s. 102, 110 och 112 – St § 10/25.6, § 13/30.7 och § 2/30.8.1900). Om den ene av dem, bondesonen Albert Eriksson från Mathas i Houtskärs Mossala, införskaffade sällskapet tilläggsuppgifter och förordade hans ansökan. Stipendium fick han emellertid först år 1904, då också J.H. Hollsten från Kimito fick stipendium (A I 98 s. 220 – St § 5/30.12.1903, A I 99 s. 92 – St § 4/23.2.1904, D I 10 s. 71).

Dessa år sände Lst. årligen cirkulär om stipendierna och sällskapet förmedlade aspiranternas ansökningar. År 1905 meddelade Lst. att stipendierna det året utdelades för sista gången (D I 10 s. 71).

År 1909 uppgjorde makarna Ruth ett testamente enligt vilket huvuddelen av deras förmögenhet skulle användas till fromma för Finlands småbrukarbefolkning. Efter kapten Ruths död föreslog sällskapets ordförande att något skulle tillgöras för att sällskapet skulle komma i åtnjutande av förtroendeuppdraget att förvalta donationsfonden (A I 111 s. 81, 100 och 162 – St § 23/18.2 -bil., § 2/10.4, § 3/18.12.1916). Sällskapet gjorde också en framställning i saken, likväl utan annat resultat än att det fick löfte om att få utse en representant i den Ruthska stiftelsen (Årsberättelse 1916 s. 49).

8.3 Utbildning av mejerister

År 1888 lär Jexp. veta (D I 7 s. 142–144) att statsmejeristen A. Voss-Schrader hade föreslagit stipendier för redan yrkesverksamma mejerister som önskade förkovra sig vid bättre mejerier i landet, samt att senaten överlämnat åt lantbruks-sällskapen att vidta de åtgärder de fann lämpliga. Sällskapet ansåg att det vore lämpligare att sända stipendiaterna utomlands och gjorde en motsvarande framställning hos Jexp. (A I 83 s. 120 – St § 4/27.11.1888, B I 33 nr 698/1888, Handlingar 1888 s. 61). Framställningen bifölls och Jexp. beviljades 1.000 mark (D I 7 s. 162). Efter kontakter med Sverige och Danmark ordnade sällskapet om två stipendieplatser i Sverige och två i Danmark (A I 84 s. 41, 55, 68, 107, 128 och 140 – St § 3/22.1, § 4/22.2, § 4/26.3, § 10/5.6 -bil., § 15/19.8 och § 10/21.9.1889 -bil.).

Erfarenheterna av detta försök att införskaffa utomlands vunnet kunnande var positiva och sällskapet utverkade ökade anslag för ändamålet (B I 33 nr 1010/1889, D I 7 s. 184, A I 84 s. 170 – St § 2/28.11.1889 och A I 85 s. 43 – St §§ 8 o. 10/16.1.1890, Handlingar 1889 s. 121).

År 1890 ersattes det ena mejeriet i Danmark med ett annat och följande år sände sällskapet stipendiaterna endast till Sverige (A I 85 s. 135, 149, 209 och 219 – St § 6/22.7, §§ 8–9/28.8, § 16/8.12 och § 5/30.12 -bil. 1890). På förslag av mejerikonulenten Hugo Pettersson i Stockholm fick stipendiaterna flytta från mejeri till mejeri med en månads vistelse vid varje (A I 86 s. 122, 140, 161 och 203 – St § 11/27.4 -bil., § 6/2.6, § 12/26.6 -bil. och § 22/30.9.1891 -bil.). Verksamheten fortgick de följande åren (A I 87 s. 12, 82, 140 – St § 9/29.3, § 3/27.3 -bil., § 14/9.9.1892 och A I 88 s. 62, 74 – St § 15/28.3 och § 10/27.4.1893).

År 1894 lade doktor C.C. Wiklund som t.f. sekreterare fram ett utförligt förslag gällande sällskapet utökade statsanslag (A I 89 s. 37 – St § 9/15.1.1890 -bil.). Han påpekade att stipendier för vistelse i Sverige och Danmark uteslöt de finsktalande. För den skull borde stipendier beviljas också för utbildning vid föredömliga mejerier i eget land. Förslaget beaktades (A I 89 s. 63 och 68 – St § 7/22.3 och § 3/17.4.1894) och blott en stipendiat sändes utomlands, år 1895 ingen. – Följande år fick likväl sällskapets länsmejerska Augusta Karlsson göra en studieresa till Sverige och Danmark (Handlingar 1895–96 s. 61 och 159).

Innan seklet gick ut började sällskapet åter stöda yrkesverksamma mejeristers praktik utomlands (A I 94 s. 72 – St § 3/8.7.1899, D XXIV 47 nr 221). År 1900 förlängdes stipendietiden och tre stipendiaterna sändes ut, de två följande åren blott en, därefter ingen. År 1905 beviljades igen en mejeripraktikant ett utomlandsstipendium, likaså 1913. Sedan kom kriget.

Sällskapets digra och väl registrerade årsböcker från denna tid ger uppgifter om stipendiaterna och om platsen för deras praktik.

FINSKA
HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS ARKIV OCH SKRIFTER
SOM KÄLLA FÖR FORSKNINGEN

25

Om lantbrukets försöksverksamhet
under 1800-talet

Av
Lars Zilliacus

Åbo 1992

Innehållsförteckning

1 NÄR SÄLLSKAPET VAR KUNGLIGT	95
2 CARL CHRISTIAN BÖCKERS TID.....	96
2.1 BÖCKER OCH HANS TANKAR	96
2.2 BÖCKERS EGNA FÖRSÖK	101
2.3 REDSKAPSPROVNINGAR	101
3 1830-TALETS MELLANÅR	103
4 MUSTIALA BLIR CENTRUM FÖR FÖRSÖKSVERKSAMHETEN.....	104
4.1 VÄXTODLINGSFÖRSÖK.....	104
4.2 REDSKAPSPROVNINGAR	106
5 SÄLLSKAPET PROVAR PÅ RYSK BEGÄRAN ETT SVENSKT TRÖSKVERK.....	107
6 SÄLLSKAPETS EXPERIMENTALFÄLT PÅ RUNSALA	107
6.1 TIDIGARE TRYCK OM FÄLTET	107
6.2 FÄLTETS TILKOMSTHISTORIA	108
6.3 INSPEKTÖRER, FÖRESTÅNDARE, FÖREDÖMEN.....	111
6.4 UPPBYGGNAD OCH ISTÅNDSÄTTANDE.....	112
6.5 EKONOMISKA BEKYMMER, FRAMTIDSPLANER OCH AVVECKLANDE	114
6.6 FÖRSÖKSTEKNIKEN.....	115
6.7 METEOROLOGISKA OBSERVATIONER	116
6.8 FÖRSÖKEN PÅ EXPERIMENTALFÄLTET.....	116
6.9 PÅ ANNAN PLATS UTLAGDA FÖRSÖK	120
6.10 SAMTIDA OMDÖMEN OM EXPERIMENTALFÄLTET	120
7 MASKINPROVNINGAR PÅ EXPERIMENTALFÄLTETS TID.....	121
8 1800-TALETS SISTA KVARTSEKEL	122
8.1 ÖVERSIKT	122
8.2 VÄXTODLINGSFÖRSÖK.....	123
8.2.1 Nordlings försök i Enare.....	123
8.2.2 Reuters försök med strandkål.....	123
8.2.3 Potatisförsök och sockerbetsförsök.....	123
8.3 MASKIN- OCH REDSKAPSPROVNINGAR.....	124
8.3.1 Äggkläckningsmaskin.....	124
8.3.2 Apparater för gräddens avskiljande	124
8.3.3 Lemströms frostfacklor.....	125
8.3.4 Mattssons kastmaskin och sädessorterare	125
8.3.5 Sidéns hästskyddare	125

Förord

Det år 1797 stiftade Finska Hushållningssällskapet såg som sin närmaste förebild och föregångare det Kungliga Patriotiska Sällskapet. I det sällskapets Hushållningsjournal ingick i ett par nummer åren 1785 och 1786 "Oeconomiska Försök af en Finsk Nybyggare". Hänvisande till vad han läst om andras erfarenheter och rekommendationer lade den anonyme författaren fram de rön han gjort då han försökt införa förbättringar i sitt lantbruk.

När Hushållningssällskapet tog itu med sitt värv att leda landets väg till ett bättre lantbruk såg det en angelägen uppgift i att genom att pröva nytt finna ut vad som innebar en förbättring. Samtidigt var det övertygat om att det inte fanns någonting som verksammare förmådde gemene man att tillämpa förbättringar än andras föredöme och genom eget försökande vunnen erfarenhet. Då det inom sällskapet talades om försök avsågs dels syftet att utfinna sanningen, dels målet att visa på den funna sanningen och påvisa dess giltighet i olika förhållanden. Så var fallet oavsett om det gällde växtodling, husdjurskötsel eller redskap och maskiner. Och så förblev det i stort sett de närmaste hundra åren.

Mot slutet av 1800-talet kom verksamheten med försök småningom att få den innebörd som i dag avses med lantbrukets försöksverksamhet och maskinprovingar. Först på denna sida om sekelskiftet fick verksamheten den organisation som kontinuerligt utvecklats till dagens.

År 1913 utarbetade en av tidens förgrundsfigurer, professor Gösta Grotenfelt, på uppdrag av Kommittén för uppgörandet av förslag till ordnandet av lantbrukets försöksverksamhet en *Kort historik öfver i Finland utförda växtkulturförsök*. I den ägnade han tjugusidor åt de försök som Pehr Kalm och Pehr Adrian Gadd sysslade med på 1700-talet. När nydaningsskedet redan blivit historia gav professor Arthur Rindell år 1929 i sammelvecket *Maa ja Metsä* under rubriken "Maatalouden koetoiminta Suomessa" en redogörelse för utvecklingen och vad den lett till. Själv hade han sedan början av 1880-talet verksammare än kanske någon annan drivit på utvecklingen. Också han nämnde Kalm och Gadd, men han ansåg att man knappast kunde tala om någon lantbrukets försöksverksamhet förrän Albrecht von Thaer år 1809 utgivit sitt verk *Grundsätze der rationellen Landwirtschaft*.

Strödda uppgifter om försöksverksamheten under dess äldsta skeden i vårt land står att finna i den år 1971 tryckta boken *Kuutamoinen kujeista nykypäivän kokeisiin*, författad av Olavi Linkola och Helvi Marjanen.

Föreliggande häfte är avsett att gagna dem som närmare vill lära känna utvecklingen fram till den tid som föregick Rindells och Grotenfelts insats. Vardera nämner Hushållningssällskapet, men ingendera tycks ha sökt sakuppgifter i sällskapets arkiv. Ingendera anvisade heller sällskapet någon framträdande plats i den framtida utvecklingen. Sällskapet ställdes på sidan och dess arkiv och skrifter som källa för forskningen började sina.

1 När sällskapet var kungligt

Redan år 1798 utlyste sällskapet en prisfråga om slöjder och manufakturer för städerna. I Johan Gadolins prisbelönda svar (Handlingar 2 s. 34–) föreslogs manufakturkolor försedda med försöksfält.

I slutet av år 1800 daterade kaptten Adolf Magnus Gripenberg i Tammerfors ett memorial (D IV 2 s. 165) vari han föreslog att Hushållningssällskapet skulle inköpa en gård för att där anlägga en lantbruksskola och anställa ”mångfaldiga och på vetenskapsgrunder byggda försök”. Sällskapet hade nyss genom assessor Ahlmans testamente fått ekonomiska möjligheter till en betydande verksamhet med anknytning till skola och utbildning i Tammerforstrakten.

Gripenberg ansåg att det största hindret för vårt lantbruks utveckling låg i bristen på kunskap som kunde ges spridning. Böcker fanns, med de byggde på otillräcklig kunskap. För att vinna klarhet i vad som var bäst på vårt lands jordar och i vårt klimat behövdes försök som utfördes här. Och ”sådana försök, som till sin utgång osäkra likväl alltid fordra kostnad äro sällan enskilda mäns höva. Bristande tillfälle, tid, förmögenhet, insikter och drift lägga oftast hinder i vägen, de bliva ofullkomliga och nyttan av dem hinner ganska långsamt till allmänhetens kännedom”.

Gripenberg gick längre än så. Han angav också i några punkter vad som lämpligen kunde klarläggas genom försök på gården:

1. Hurudana är de bästa jordbruksredskapen
2. Hur kan åker, äng och kärr med största nytta uppodlas och göras fruktbärande
3. Hur bör ladugårdsskötseln bedrivas
4. Vilka grässlager har det största odlingsvärdet, hur borde de odlas och hur användas vid utfodringen
5. Hurudan är den bästa hushållningen med gödseln, vilka ämnen borde inblandas i gödseln och hur borde denna uppbevaras och användas
6. Borde cirkulationsbruk införas i Finland och hur borde det i så fall vara beskaffat
7. På vilket sätt kan sädesskörden bärgas och tröskas med minsta spill och arbetsåtgång.

Gripenbergs memorial lämnades vilande tills man skulle avgöra frågan om hur assessor Ahlmans yttersta vilka borde uppfyllas (A I 3 s. 243 – BU § 2/22.1.1801). – År 1802 återkom han till sitt förslag (D X 2 s. 23).

Många var de enskilda män som ivrigt delgav det unga sällskapet sina rön, andra till vägledning. Sällskapet underkastade rönen kritisk granskning innan det gav dem spridning. När den betrodde Herman Mjödth på Korpo gård inberättade sina gynnsamma erfarenheter av att kalka jorden, ansåg Beredskapsutskottet att

hans rön ytterligare behövde av en längre erfarenhet bestyrkas, ”helst enligt andre hushållares uppgifter kalkens nyttjande fordrar försiktighet och lätteligen inom kort tid uttömmar all must och fetma därest icke annan gödsel efteråt påföres”. Vid plenum citerades dessutom i Tyskland gjorda uttalanden om kalken och beslutet blev att ge Mjödhs erfarenheter spridning men samtidigt varna för missbruk, ”varjämte sällskapet önskade att få del av vad deras erfarenhet som med detta gödselmedel skulle göra försök, kunde upplysa om fördelarna av dess bruk” (A I 6 s. 227 och 140 – BU § 12/23.2 och P § 11/1.6.1804). Erfarenheterna, varningen och önskemålet infördes i *Åbo Tidning* (70/29.8.1804).

Också sig självt ålade sällskapet att anställa ”noggranna och fördomsfria försök”. Det skedde då sällskapet omfattade sitt beredningsutskotts genom H.G. Porthan framlagda förslag att tillsätta ett av praktiska hushållare sammansatt redskapsutskott för att från olika håll insamla jordbruksredskap och genom provning utgallra de bästa bland dem (A I 1 s. 63 och 70 – P § 2 och 7/1.8.1798). I utskottet invaldes professorerna Bonsdorff, Pipping och Tengström, kammarrådet Winter, fabrikören Stadig, kamrer Calander och lagman Wibelius. Utskottets protokoll från vår svenska tid finns inte i arkivet. Dess första åtgärd gällde att åstadkomma en modellkammare (A I 1 s. 114 och 144 – P § 5/1.2 och § 10/1.6.1799). Vid slutet av perioden träffades överenskommelse med instrumentmakaren Collin om att förfärdiga modeller (A I 9 s. 51 – P § 7/1.6.1807). Några redskapsprovningar torde inte ha utförts.

2 Carl Christian Böckers tid

2.1 Böcker och hans tankar

Sällskapets sekreterare åren 1813–1833, Carl Christian Böcker, har fått ett eget häfte (nr 14) i denna serie om sällskapets arkiv som källa för forskningen. Hans nytänkande och bemödanden att stimulera till systematiska iakttagelser och försök för att ge lantbruket en vetenskaplig grund gör honom dock värd ett eget avsnitt också i föreliggande häfte.

När Böcker utsågs till sekreterare var han en ung kopist vid regeringskanseljen (senaten), utan lantbruksutbildning men med akademiska studier bakom sig. Sitt lantbruksvetande och -kunnande tillägnade han sig genom självstudier och genom att själv bedriva jordbruk utanför Åbo och i Jurva. År 1821 hedrades han med professorstitel. I dag nämns han sällan annat än i samband med sin stort upplagda men aldrig fullbordade statistiska beskrivning över Finland.

Böcker rönt naturligtvis i sitt tänkande påverkan av föregångsmän utomlands och vädjade också till deras auktoritet. Han hänvisade till Albert von Thaers grundläggande arbeten och åberopade presidenten Edelcrantz's ord i den svenska lantbruksakademins verksamhetsberättelse för år 1815 för att övervinna de praktiska jordbrukarnas vanliga misstro till teoretisk forskning (Redogörelse 1820– s. 24).

Lantbruksakademien hade år 1814 av KMt tilldelats Skeppsbroängen utanför Stockholm för att tjäna som experimentalfält. Verksamheten på fältet leddes av Böckers kusin professor Olaus Carling. Med honom upprätthöll Böcker nära kontakt, både genom besök och genom brevväxling. I sällskapets *Underrättelser* (5/1824 s. 104) införde Böcker en redogörelse för hur fältet uppodlats och för dess

första resultat samt anlade synpunkter på verksamheten. Samtidigt (5/1824 s. 103) redogjorde han för akademins mekaniska verkstad och för dess arbete.

Mot slutet av 1820-talet fick Böcker allt svårare att inom sällskapet förverkliga sina tankar. Våren 1832 fick han ett års tjänstledighet för att helt ägna sig åt sin statistiska beskrivning över Finland (A I 27 – P § 6/26.3.1832). Då hans begäran om förlängd tjänstledighet avslogs tog han avsked (A I 28 – P § 25/11.4 och § 2/22.4.1833).

Under hela sin sekreterartid sysslade Böcker med förarbeten för sin statistiska beskrivning. Sina tankar om hur man ur massan av enskilda iakttagelser kan räkna fram medelvärden och sluta sig till regler med sannolik giltighet utvecklade han när han ville instruera sagesmän för sin statistiska enkät. Uppenbarligen föredrogs dessa tankar vid plenum 22.6.1822 (A I 18 s. 47 – P § 12), då man enligt protokollet behandlade berednings- och åkerbruksutskottets utlåtande om ett av Böcker uppsatt memorial om Finlands jordbruk och dess statistik. Utskottets motsvarande protokoll finns inte i behåll, men bandet A II 3 avslutas med ett utkast till ”Cirkulärbrev angående erhållande av åtskilliga uppgifter uti Finlands statistik” och ett utkast till ”Cirkulärbrev till de förnämsta lantushållare i Finland”.

Det förstnämnda cirkuläret ansåg sällskapets ordförande L.G. von Haartman falla utanför sällskapets behörighet och det blev aldrig avsänt. Det senare trycktes och expedierades med datum 7.9.1822 (D V 11 s. 24). I sällskapets årsbok (Redogörelse 1821– s. 16) redogjorde Böcker för cirkulärets innehåll och tog med också några synpunkter från det förkastade cirkuläret: ”Utskottet har utgått från den synpunkt, att observationer av det, som vid lantushållningens vanliga förhållande inträffar, då de antingen äro i längre tid fortsatta eller ock ifrån flere händer inbekommas och samvetsgrant, utan avseende å rådande teorier eller författade åsikter uppgivas, lämna flere av dessa resultat, uppå vilka lantushållningens teori kan och bör grundas [...] En annan svårighet, som ovana vid att besinna erfarenhetens natur och beräkna probabiliteten medför, är den, att, uti ämnen där fråga blir om uppgift av talförhållanden man, såvida resultaten vanligen betydligt skilja sig från varandra, anser bestämmandet av svaret å frågan vara av så vanskelig beskaffenhet, att något säkert icke kan givas, och därför hellre förbigår frågan än lämnar ett svar, om vilket man är övertygad att det icke kan vara pålitligt. Men man besinne, huru det ligger uti all erfarenhets natur, att det icke gives något fast och varaktigt, utan ett beständigt vacillerande. Var observator har därför ingen annan utväg, än att anteckna var observation, god eller dålig, sådan han får den; att skaffa sig många observationer, och ifrån dessa utdraga medeltalet, som då kommer sanningen närmast. Förstår man att därvid gå rätt tillväga, att bedöma verkan av villande omständigheter, att estimerera observationens godhet, och giva de goda ett större inflytande, utan att alldeles utesluta de sämre, så skall man ock finna medeltalet med all den säkerhet som är möjlig.”

Så övergår Böcker till att diskutera möjligheten att finna svaren på sina frågor, inte genom iakttagelser av det praktiska lantbruket, utan genom enkom anställda försök (s. 19): ”Man har kallat försök frågor förelagda Naturen, och anmärkt, att om konsten att rätt fråga är svår och fordrar skarpsinnighet, så är konsten att rätt anställa försök onekligen ännu svårare. Då man besinnar, huru försök i lantushållningen möjligen kunde anställas, av vetenskapligt bildade män, med omgivelser och medel att iakttaga alla de omständigheter vi, redan efter den standpunkt varuppå de fysiska vetenskaperna för det närvarande sig befinna, anse vara av

inflytande, och böra tagas i beräkning, nödgas man medgiva, att knappt något hushållsförsök ännu blivit anställt, vid vilket intet skulle återstå att önska. Men, om vi med samma anspråk och samma måttstock betrakta andra erfarenhetsvetenskaper, så lär knappt någon av dem kunna företes, där alla försök, på vilka hon grundar sina satsar, blivit fulländade. Likväl kunna vi ej neka dem en hög grad av vetenskaplig visshet. Detsamma är även förhållandet med lanthushållningen såsom vetenskap.”

I en organiserad försöksverksamhet såg Böcker en så viktig uppgift att han ville få den inryckt i sällskapets stadgar. När han i ett memorial 14.8.1815 (D II 1 s. 102) första gången anför synpunkter på vad stadgarna borde innehålla nämner han ännu ingenting om försök. Det gör han däremot i ett motsvarande memorial 1.12.1820 (A I 17 s. 190 b): ”Anställandet av sorgfälligt, med sträng kalkyl beräknade försök borde sällskapet på allt vis uppmuntra och uppdraga kunnige hushållare i landsorterna att på sällskapets bekostnad anställa sådana, likväl med förbindelse att återbetala hälften av kostnaden, i fall försöket väl lyckades.” För att bl.a. leda denna försöksverksamhet borde sällskapet ha ett permanent utskott i vilket det tidigare redskapsutskottet kunde uppgå. – Så blev det.

I de stadgar som antogs 8.11.1821 fick Åkerbruksutskottet och dess försöksverksamhet egna paragrafer, §§ 58–62 (A I 17 s. 103). Böckers stadgeförslag hade granskats av ett särskilt utskott (A I 17 s. 21 – P § 10/1.12.1820). Av utskottets medlemmar hade Johan Gadolin uppgjort ett eget förslag (D II 1 s. 295) som också det upptog ett Åkerbruksutskott och dess uppgifter. Stadgeförslaget hade med ett påpekande om det nya utskottet också tillställts sällskapets korrespondenter för utlåtande (D VI 3 s. 135).

I sitt memorial av år 1820 om nya stadgar antydde Böcker att den av det föreslagna åkerbruksutskottet ledda verksamheten kunde bekostas med det anslag som sällskapet åtnjöt för potatisodlingens främjande. Sällskapet fann tanken god (A I 17 s. 205 och 58 b – PU + RU § 1/13.4 och P § 16/2.5.1821) och en motsvarande framställning riktades till KMt (B I 9 nr 1349 och Underrättelser 7/1826 s. 103). Här sades bl.a.: ”Då den utväg, som av så många andra, för samma ändamål som sällskapet arbetande corporationer, till vinnande utav en säker erfarenhet blivit vidtagen, att nämligen låta på egen experimentaljord anställa försök, är mera kostsam än att den torde av sällskapet kunna påtänkas, så skulle i det stället detta utskotts ledamöter ... själva eller genom andra anställa experimenter ...” – Sällskapets framställning om att friare få förfoga över potatisanslaget blev emellertid avslagen 9.4.1823 (D I 1 s. 109).

Då det inte lyckades att friställa potatisanslaget för försöksverksamhet förmådde Böcker sällskapet att se särskilda försök som en förutsättning för potatisodlingens främjande. Det gällde inte bara potatisens odlingsteknik, utan också försök med dikesplog (A I 21 s. 133 – ÅU § 2/17.4.1826). Till och med meteorologiska observationer och litteratur ansågs kunna bekostas med anslaget (A I 22 s. 88 – ÅU § 3/22.2.1827). I sina yrkanden kunde Böcker stöda sig på ett betänkande till KMt (B I 13 s. 67) om hur potatisodlingen kunde främjas, vilket sällskapet hade inlämnat med anledning av KMt:s nyssnämnda avslag.

För att få en stadig grund för sitt betänkande hade sällskapet i ett 1.11.1823 daterat cirkulär inbegärt uppgifter om potatisodlingen och förslag till dess främjande (D V 11 s. 28). Bland annat ville sällskapet få del av erfarenheter av arbetsgången vid odlingen och av potatisens utnyttjande som foder och till brännvinsbränning. Det utförligaste svaret gavs av prosten Joh. Borgström och

infördes i *Underrättelser* (8/1826 s. 1–44). Borgström redogjorde för sina odlingsförsök och för utfodringsförsök på Kroksnäs nära Borgå.

Hur sällskapet framgent ämnade verka för potatisodlingens främjande bragte det till allmänhetens kännedom genom kungörelser, införda i dess *Redogörelse* (1824–1827 s. 10 och 14). I den senare efterlyste sällskapet enligt åkerbruksutskottets förslag (A I 21 s. 19 – P § 6/17.12.1825) uppenbarligen påverkat av Borgströms berättelse:

1. detaljerade uppgifter för minst fem år om arbetsåtgången och skörd vid olika sätt att odla potatis
2. resultat av minst fem års utfodringsförsök med potatis
3. resultat av framgångsrika försök att framställa brännvin av potatis.

Trots att sällskapet utlovade medalj för de bästa svaren anmälde sig ingen tävlande. Utanför tävlan redogjorde likväl Carl Montin från Pielis för sina försök med brännvinsbränning (D XXIII 2 s. 144, Redogörelse 1827– s. 16).

Den första fråga som det på Böckers förslag bildade åkerbruksutskottet ville få klarlagd genom på olika håll utförda försök gällde emellertid inte potatisen utan tiden för höstsådden (Redogörelse 1821– s. 21). Vid försöken borde sådden ske vid tre angivna tider och försöket fortsättas minst tio år. I en 6.6.1823 daterad ”Promemoria för dem som anställa försök med höstsäde vid olika tid” (B I 11 s. 77 b) inskräpades som en första regel vid alla komparativa försök att ”alla övriga omständigheter än den ena, vars verkningar under olika modifikationerna skall utredas” bör vara lika. Försöksrutorna borde vara minst fyra kappland och av jordarten önskade sig sällskapet två prov, det ena taget vid jordytan, det andra en halv aln därunder. Helst borde försöket utföras på olika slags jordar och i olika lägen, i åker och på kytlland, med noggrant antecknande av gödslingen. Gärna kunde försök anläggas också i trädgården: ”Sådana försök i smått äro, såvida man vid dem både kan iakttaga en noggrannhet som uti stort ej blir möjlig, och på det nogaste avväga allt, ofta mer instruktiva än de i stort gjorda.”

I följande Redogörelse (1822– s. 4) kunde sällskapet berätta att fyra av åkerbruksutskottets medlemmar hade åtagit sig att utföra såtidsförsök och att två andra medlemmar i sällskapet, Johan Gadolin och häradshövding Timm, hade lovat utföra av utskottet önskade försök med bränd lera som jordförbättringsmedel. Intresset för såtidsförsök stimulerades genom en i *Underrättelser* (7/1826 s. 38) införd redogörelse för ett av prosten Tolpo i Sagu redan år 1813 utfört försök med rågsådd vid olika tid.

Medan denna försöksverksamhet pågick införde Böcker i *Underrättelser* (4/1824 s. 58) en från tyskan översatt uppsats om växternas rötter och uppmanade i en not till försök och sorgfälliga observationer för att utröna effekten av broddharvning.

Småningom kom Böcker emellertid till övertygelsen att prisfrågor och uppmaningar till försök båtade föga. Hösten 1828 lade han fram sina bekymmer och nya förslag (A I 23 s. 176 – BU + ÅU § 4/17.11.1828 -bil.). Sina tankar gav han spridning också genom sällskapets Redogörelse (1827– s. 55): ”Uti lant-hushållningen erkänner vetenskapen numera intet vara av värde som ej stöder sig på erfarenhet, och denna, grundad icke på ett och annat försök, utan länge fortsatt, resultaten noga antecknade, och sedan dessa behandlade med samma noggrannhet som experimenter i fysik och kemi, då resultaten utur dem drages efter sannolikhetsräkningen. [...] Ett enda factum, sålunda utrett och konstaterat är av mera värde, än hundrade resonerade, på suppositioner, överslag och ungefärliga

beräkningar grundade avhandlingar, om ock för övrigt lärt, grundligt och väl skrivna.”

Då sällskapet inte hade resurser för någon experimentalanstalt och då erfarenheten lärt att det inte hjälpte att uppmana ledamöterna att anställa försök föreslog Böcker nu att sällskapet skulle anslå en viss summa för försök och kungöra ”att de lantushållare som äro hugade att anställa sådana ägde att därom uti sällskapet anmäla då sällskapet årligen ville för kostnad och besvär betala en lämplig summa, så fort resultatet för året vore till sällskapet inberättat”. Också nu ville Böcker utnyttja sällskapets ordinarie statsanslag, de för potatisodlingens och för linhanteringens främjande, och föreslog därför försök med anknytning till dem. Förslaget vann sällskapets gillande (A I 23 s. 68 och 78 – P § 5/19.11 och § 4/3.12.1828) och fyra preciserade försök efterlystes (Redogörelse 1827–1830 s. 57). Hänvändelsen blev utan resultat. Den förnyades i *Åbo Tidningar* år 1832 (nr 21) med en hänvisning till *Tidning för Landthushållare* (4:de årgången), men förgäves.

Även om Böcker inte lyckades väcka något allmänt intresse för försök sände enstaka medlemmar honom resultatet av sina försök. Sålunda daterade Jacob Fellman i Uleåborg 20.5.1831 en redogörelse för försök med tio av Böcker sända frön av Himalayakorn. I Utsjoki hade kornet skövlats av frosten, men i Pudasjärvi hade det förökats och spritts. Ett enda korn hade där kunnat ge ända till fyrtio ax (D XXIII 16 s. 147).

År 1829 vistades Böcker en längre tid på den svenska lantbruksakademins experimentalfält. Vistelsen gav honom (A I 25 s. 166, D II 4 s. 4 b) uppslaget till en skrift: *Huru böra experimenter uti Landthushållningen anställas, för att blifwa bewisande? en skrift föranledd af ett försök, att utur ExperimentalFältets wid Kongl. Swenska Landtbruks-Academien Handlingar, utdraga för den praktiske Landthushållaren brukbara erfarenhetssatser*. Denna skrift om 116 sidor avslutar med tryckåret 1831 Böckers *Tidning för Landthushållare*.

I en lång inledning visar han sin beläsenhet och inskärper än en gång att försök måste upprepas tillräckligt ofta: ”En utav de viktigaste regler vid all naturforskning är onekligen sannolikhets lagen eller konsten att utav uppgifter som skilja sig från varandra eller t.o.m. äro stridiga, med största möjliga säkerhet utröna sanningen, och inse vad grad av sannolikhet de erhållna resultaten äga” (s. 4).

För att man skulle mäkta med tillräckligt många försök kan försöksrutorna gärna göras små, ned till ett tusendedels tunmland eller 14 kvadratalnar (s. 26): ”Vem som besinner villkoren för den högsta möjliga säkerhet vid försöks anställande skall lätt inse huru i allmänhet vid alla försök avkastningen säkrast bedömes om man icke blott undersöker den totala avkastningen, utan därjämte indelar den i flere delar och undersöker den för varje del särskilt. Man får igenom ett sådant underavdelande, ifall avkastningen utav någon del betydligt skiljer sig från medeltalet, anledning att undersöka och beräkna de främmande omständigheter, som vållat detta.” – Slumpvis strödda eller systematiskt placerade samparceller av de jämförda försöksleden nämner Böcker inte.

Utgående från intressanta iakttagelser anför han exempel på sådant som kunde undersökas genom försök samt ägnar sist stort utrymme åt att försöka dra slutsatser av de försök som gjort på experimentalfältet.

2.2 Böckers egna försök

Det första av de år 1828 efterlysta försöken gällde förgroning av potatisutsäde. Det var något som Böcker själv hade utfört försök med redan tidigare och också redogjort för i tryck (Underrättelser 8/1826 s. 92).

När han gjorde sitt förslag om anslag för försök hade han själv bett om lån för sina planer på egna försök på sitt jordbruk utanför Åbo, vilket han hoppades kunna använda som experimentalfält, dels för klöverodling och dels ”för att få rätt begrepp om bruket utav nya, uti detta land än oförsökta åkerbruksredskap” (A I 22 s. 106 g – EU § 7/24.3.1827). Senare ville han ha lån för vidlyftiga försök på sin gård i Jurva med potatis som råmaterial för brännvin. Sällskapet vägrade (A I 23 s. 114 och 43 – ÅU § 4/22.3 -bil. och P § 7/23.5.1828), trots utskottets tillstyrkan.

Ännu efter det att Böcker hade frånträtt sekreterarposten inberättade han resultat av förgroningsförsök med potatis och erbjöd sig att utföra försök med potatisodling och linrötning (D V 15 s. 100 – A I 29 – SU § 9/30.10 och ÅU § 2/15.11.1834). Sällskapet fann inte skäl att bevilja medel för försöken. – Kort före sin död berättade han i *Åbo Tidningar* (30/17.4.1841) om egna försök med kinesisk havre i Nådendal.

2.3 Redskapsprovningar

Trots att redskapsutskottet efter kriget återuppväcktes redan år 1811 (A I 11 s. 24 – P § 4/15.3) kommer dess verksamhet inte till synes förrän tre år senare. Dess protokoll finns från slutet av år 1814 till slutet av år 1822 i bandet A II 3 och de är av Böckers hand.

Hösten 1814 dryftade utskottet vilka redskap som kunde rekommenderas för Viborgs län (§ 1/31.12). Då utskottet kort därefter hade att utlåta sig om kapitlet om redskap i sällskapets *Lärobok för finske bonden* antecknade det i protokollet (§ 2/21.1.1815): ”emedan utskottet icke ännu varit i tillfälle att anställa några försök, varken med äldre eller nyare redskap, så trodde sig utskottet böra till sällskapets beprövande hemställa” om uppskov. Det sällskapet ville skaffa sig kunskap om genom direkta provningar gällde plogarna, och utskottets ordförande överste Reuterskiöld lovade ställa sitt boställe Heikkilä till förfogande. För provningarna ville utskottet skaffa sig Mac Douglas kraftmätare.

Det tycks likväl ha dröjt några år innan kraftmätaren erhöles. Det första protokollet från en redskapsprovning är daterat 22.6.1818. Då provades på Heikkilä major Ugglas dikesplog (D XXIII 2 s. 103), en svensk trädesstock, en Loimijoki plog och en trädesstock från Tammela. Att provköra dikesplogen beredde svårigheter, varför utskottet beslöt inbjuda Ugglan att själv vara med vid ett förnyat försök i samband med höstmarknaden. I ett 26.9.1818 i Åbo daterat brev bad Ugglan om sällskapets utlåtande för att han skulle kunna hos KMt anhålla om belöning för sin uppfinning. Han bifogade intyg över plogens föregående år ådagalagda förträfflighet (D XXIII 6 s. 126). Vid sitt sammanträde 27.10.1818 tog utskottet del av intygen och antecknade att dess ledamöter själva sett dikesplogen ”vid åtskilliga tillfällen av uppfinnaren själv begagnas”. Med stöd av egen erfarenhet avgav det sitt utlåtande men ville samtidigt ha anmält ”att i allmänhet en längre tids erfarenhet och mångfaldiga försök under särskilda omständigheter erfordras för att säkert kunna bestämma den större eller mindre brukbarheten av ett åkerbruksredskap”. Utskottet ansåg att Ugglas plog var bättre än motsvarande

till utskottets utlåtande hänvisade uppfinningar av kapten Örnghjelm och av bonden Brusila och bättre än de av utskottet förut kända uppfinningar med samma syfte. Plenum gav utskottet sitt stöd (A I 14 s. 114 – P § 14/2.11.1818) och sällskapet avgav sitt utlåtande till KMt (B I 6 nr 2584 och A I 15 s. 6 – P § 9/1.12.1818). Medlemskåren informerades om saken i sällskapets årsbok (Redogörelse 1817– s. 14). Sin uppskattning av Ugglas visade sällskapet genom att utan balloting kalla honom till medlem (A I 14 s. 105 b – P § 12/1.10.1818). Hans förslag om belöning (D VIII 12 s. 162) åt smeden Johan Lundahl som tillverkat dikesploget förkastades (A I 14 s. 113 – P § 12/2.11.1818).

Ugglan vände sig till KMt och löndes med guldmedalj (Underrättelser 3/1823 s. 123). Några år senare gav sällskapet offentlighet åt Ugglas 12.3.1818 daterade beskrivning på sin dikesplog (Underrättelser 6/1824 s. 115). En av Ugglas 28.2.1818 daterad anvisning om plogets inställande och bruk jämte provningsberättelserna av år 1817 finns i mappen BS 11. – Också Örnghjelms och Brusilas dikesploget liksom även en av sergeant Adler uppfunnen dikesplog (D XXIII 2 s. 114) blev beskrivna i sällskapets *Underrättelser* (7/1826 s. 139).

Snart nog tilldrog sig en annan dikesplog sällskapets intresse. Den hade konstruerats av inspektoren A.J. Rosvall på Peipola gård i Elimä (A I 17 s. 59 – P § 18/2.5.1821, D XXIII 2 s. 104–109). År 1822 fick sällskapet en modell av denna plog och utskottet anmodades utlåta sig (A I 18 s. 49 – P § 4/11.9.1822). Tyvärr saknas dess protokoll för åren 1823–1825. Bevarade brev från Rosvall låter veta att han flyttat till Mariefors i Tusby och där låtit anställa prov med sin dikesplog (D XXIII 2 s. 112–125) samt att han vänt sig till generalguvernören med anhållan om belöning för sin uppfinning. Denne inbegärde sällskapets utlåtande (D XVII s. 7). Detta daterades 1.6.1826 (B I 13 s. 81) och innehöll hänvisningar till sällskapets *Underrättelser* (3/1823 s. 123 och 4/1824 s. 104–113) samt en redogörelse för sällskapets åtgärder för att få ploget provad. För medlemskåren hade sällskapet redogjort för dessa åtgärder i sina årsböcker (Redogörelse 1824–1827 s. 28 och 43, 1829–1830 s. 39).

Generalguvernören efterlyste grundigare erfarenheter av Rosvalls dikesplog (D XVII s. 16). För att vinna sådan erfarenhet var sällskapet först betänkt på att självt anställa provkörningar, men fann det lämpligare att överlåta uppgiften åt befallningsman Sagulin på Långsjö i Somero (A I 23 s. 110, 121 och 58 b – ÅU § 1/22.3 och P § 6/3.9.1828). Provingen verkställdes 19–22.5.1829 på Långsjö och 24.5 på Jockis. På Jockis infann sig Rosvall själv. Provingarna leddes av Böcker, som också avgav en detaljerad provningsberättelse (A I 24 s. 62 b, 63 och 64 – ÅU § 2/15.5, § 2/3.6.1829 -bil.). Följande år besökte Böcker åter Jockis och Långsjö för nya provningar (A I 25 s. 13, 145 och 150 – P § 2/28.4, ÅU § 2/21.4 och § 1/28.9.1830 -bil. samt D XVII s. 36).

För att vinna en bredare erfarenhet av dikesplogets användbarhet ville sällskapet att Rosvall själv skulle utföra dikningar på enskilda gårdar (A I 23 s. 123 – ÅU § 1/20.10.1828, B I 14 s. 38 och 72, D XVII s. 37, 54 och 58). Tvistigheter om hans reseräkningar gav anledning att rekapitulera vad som hänt (A I 26 – ÅU § 3/30.4 och § 1/15.6.1831 -bil.).

Några år efter Böckers avgång återkom Rosvall med nya förslag. Sällskapet visade sig inte intresserat (A I 30 – ÅU § 3/27.2 och P § 3/11.4.1835) och Rosvall bad att återfå de intyg han tidigare hade tillställt sällskapet (D XXIII 16 s. 237 och B I 17 s. 120). Något intyg fick han inte då, lika litet som år 1839 då han efter personliga olyckor än en gång vände sig till sällskapet (D II 5 s. 57). Då fick hela

frågan en grundlig genomgång (A I 34 – ÅU § 4/30.10.1839) ända från dess begynnelse och sällskapet konstaterade kallt att den Rosvallska dikesplojen hade fallit ur bruk, varav man kunde sluta sig till att den inte svarat mot ändamålet, – en praktikens provningsberättelse.

Huruvida den kraftmätare som användes vid provningarna var den tidigare nämnda Mac Douglas-mätaren eller konstruerats av Böcker själv är oklart. I varje fall anmälde hans efterträdare Arnell att Böcker erbjudit ”ett redskap av järn, ämnat att mäta den kraft som erfordras för att med dragare framföra tyngder, fordon och åkerbruksredskap” (A I 31 – ÅU § 3/23.2.1836). Redskapet befanns emellertid vara i dåligt skick och priset alltför högt.

Böcker synes ha intresserat sig för att få också andra redskap underkastade provning. Sålunda återsände Bart. Laurell år 1834 en ”gräftmaskin” som Böcker hade tillställt honom ”till provs anställande” (A I 29 – P § 8/1.11.1834 och D XXIII 16 s. 236).

3 1830-talets mellanår

Böcker efterträddes av förre statssekreteraren Lars Arnell, överflyttad från Sverige. När Böcker inte längre skötte sekreterarsysslan slappnade sällskapets iver att driva fram försöksresultat. Sålunda lämnades väsentliga synpunkter på försöksverksamheten obeaktade i Arnells protokoll om bedömningen av en anonym prisskrift där de framlagts (A I 27 – BU § 5/24.5.1832). I prisskriften (D VI 3 s. 150) sades: ”Så länge lantbruket ej stöder sig på säkra grunder, jordens växtgivande beståndsdelar icke undersökas till deras beskaffenhet, mängd och inbördes förhållande; så länge ej några skickliga män på en till sådana försöksanställande uppköt jord, med erforderlig konstfärdighet och med all tillgänglig kännedom av allt det som härutinnan av andra nationer redan blivit gjort, genom försök så till sägandes öppna löpgravarna till naturens fäste för det myckna okända i åkerbruket, komma vi, lika som våra fäder att länge nog famla i mörkret uti naturens stora skolrum.” Av enskilda jordbrukare utförda försök kunde inte alltid vara tillförlitliga, ansåg författaren och ville att avkastningen av assessor Ahlmans fond inte skulle splittras på små sockenskolor, utan användas för ett gediget institut på en egen lantegendom eller på en kungsgård.

Hos enskilda medlemmar fortlevde intresset för försök av allehanda slag, men de fick föga gensvar från sällskapet av Arnell dominerade ledande organ. I slutet av år 1832 visade kommerserådet Kingelin upp en kålrot om 16 skålpund. Själv trodde han att den hade blivit så stor tack vare att han under växttiden emellanåt låtit rubba den (A I 27 – ÅU § 6/11.12.1832). Sällskapet nöjde sig med att anteckna förhoppningen ”att åtskilliga sällskapets ledamöter ville genom vidare försök bekräfta nyttan av detta rön” (A I 28 – P § 8/7.1.1833). Huruvida försök utfördes är oklart. Lika litet finns det anteckningar om försök med olika utländska fröslag som Kingelin senare överlämnat med en önskan om att sällskapets ledamöter ville anställa försök med dem (A I 29 – P § 18/2.6.1834). Från Åland inrapporterade F.P. von Knorring rön av olika slag (D VI 3 s. 185) utan att sällskapet efterlyste vidare försök.

Större uppmärksamhet ansåg sig sällskapet böra ägna från Ryssland komma önskemål om försök. År 1833 fick sällskapet genom statssekreteraren greve Rehbinder av det Fria ekonomiska sällskapet i S:t Petersburg överlämnat utsäde

av ett lovande vete (A I 28 – P § 24/11.4.1833). Sällskapet beslöt utdela det bland medlemmar som önskade anställa försök. Följande år fick sällskapet olika slags frön av titullärrådet Kunitzin i Ryssland (D VI 3 s. 176) och åkerbruksutskottets medlemmar beslöt att själva göra försök med dem (A I 29 – ÅU § 8/12.3.1834). Berättelser om försöken finns inte i arkivet, men då Rehbinder i början av år 1835 åter tillställde sällskapet frön från Ryssland antecknade utskottet att det var frö av samma sädeslag som Kunitzin hade sänt prov av ”och varmed åtskilliga utskottets ledamöter gjort till en del lyckade försök” (A I 30 – ÅU § 1/27.2.1835).

Rehbinder återkom ett par år senare med nya fröförsändelser. Vidare sände han prov av pudrett eller gödseljord från S:t Petersburg med en önskan om att provet skulle i Finland jämföras med pudrett från Sverige. Kingelin lovade införskriva pudrett för de försök som två av utskottets medlemmar åtagit sig att utföra (A I 32 – ÅU § 1/3.2.1837).

4 Mustiala blir centrum för försöksverksamheten

4.1 Växtodlingsförsök

I början av sin sekreterarbana företog Arnell en utrikesresa för att studera linhanteringen. Nyss hemkommen redogjorde han inför slöjdutskottet för sina intryck och utskottet hemställde hos sällskapet om ej detta borde utverka dispositionsrätten till ett militieboställe för att där anlägga ett stamschäferi och ett institut för att lära ut det ångermanländska sättet att odla och behandla lin (A I 29 – SU § 5/4.9.1834). När ärendet föredrogs inför plenum ville landshövdingen L.G. von Haartman utvidga planerna till att gälla ett institut för hela lantbrukets förkovran. Enligt protokollet åsyftade han ”likväl icke inrättandet av en egentlig, så kallad experimentalfarm, men blott en agronomisk skola till bildande av gårdsfogdar och kanske även trädgårdsmästare” (A I 29 – P § 6/1.11.1834). – Samma dag valdes von Haartman till sällskapets ordförande.

I överensstämmelse med von Haartmans intentioner nämndes inte någon försöksverksamhet i den framställning sällskapet gjorde hos KMt (B I 17 s. 103). Framställningen bifölls och sällskapet anmodades inkomma med närmare förslag till institutets organisation (D I 1 s. 142). Förslaget är daterat 13.4.1837 (B I 18 s. 17). I det konstaterade sällskapet på tal om institutets uppgift att införa en förbättrad lantbrukshållning att ”på den ena sidan förbättringar icke äro möjliga eller ens tänkbara, om blott gamla förut införda metoder begagnas, och på den andra sidan misslyckade större försök eller förhastade, ofta förändrade systemer och planer kunna dels missleda, dels väcka misstroende för nya företag i allmänhet”. Därför föreslog sällskapet att institutets lantbruk skulle skötas ”efter någon till landets klimat, allmänna behov och tillgångar lämpad växelbruksmetod”, som småningom anpassades till förhållandena ”samt att ett mindre jordstycke avsattes för agronomiska rön och upptäckter”.

Detta förslag beaktades under § 13 i HKMt:s förordning om institutet, given 30.11.1837: ”I övrigt lämnas direktor tillfälle att icke allenast på någon mindre del av institutets ägor anställa försök med åtskilliga nya växter eller olika brukningsmetoder” (§ 13).

När institutet stod färdigt att öppnas lät direktor Gripenberg veta att han inte hade behov av förmånen av ett experimentalfält. FU ansåg emellertid att 1–2

tunmland borde utväljas för ändamålet och så blev det (A II 5 s. 127 och 162 – FU § 41/27.3 och §§ 46–47/28.8.1840). Det man främst ville försöka var en 6-årig växtcirkulation. När man hade hunnit så långt hade man tydligen glömt att ÅU redan år 1836 föreslagit att en av överste Carl von Konov föreslagen metod (D XXIII 16 s. 277) att påskynda vårbruket skulle underkastas försök på det blivande lantbruksinstitutet (A I 31 – ÅU § 7/23.11.1836).

Gripenberg lämnade Mustiala hösten 1847. Några resultat av under hans tid utförda växtodlingsförsök finns inte i behåll. Likväl utverkade han själv FU:s begivande till försök med pudrett- och benmjöls gödsling (A II 5 s. 347 – FU § 1/23.5.1842) och år 1845, då några säckar guano hade kommit till Åbo, beslöt sällskapet sända en säck till Mustiala för försök (A I 40 s. 93 – U § 4/26.11.1845).

Under Collins tid som direktor förstorades och täckdikades experimentalfälten (A I 44 s. 64 – FU § 7/11.7.1849). Likväl tycks det inte ha tagits i användning för avsett ändamål förrän tio år senare. Till dess upptas i institutets årsberättelser skörden från experimentalfälten som en del av totalskörden. I slutet av år 1859 bad sällskapet att bli befriat från sin befattning med Mustiala, vilket villfors. I sin i juli det året framlagda årsberättelse nämnde t.f. direktor Victor Hartman att på experimentalfälten och på ett annat skifte under våren hade utlagts försök med potatis och foderrotfrukter, varvid man använt dels oblandad peruansk guano, dels guano tillsammans med benmjöl berett med svavelsyra och dels med ytterligare tillsats av naturlig gödsel. Konstgödseln hade för försöket anskaffats på direktorns förslag. Vidare hade FU beslutit om försök med från Ryssland anskaffad rödklöver, vilket förmodades bättre än den holländska lämpad för klimatet (A I 54 – FU § 1/5.7 -bil., §§ 10–11/29.4 och § 4.13/16.4.1859).

Uppenbarligen utanför experimentalfälten hade på Mustiala åren 1852 och 1853 på L.G. von Haartmans begäran utförts försök också med odling av sockerbeter (A I 47 s. 7 och 12 – FU § 6/3.3 och § 8/30.3.1852 samt A I 48 s. 25 – FU § 4/5.7.1853 -bil.). Resultatet var inte uppmuntrande.

År 1850 började man på Mustiala anlägga en botanisk park och trädgård. I trädgården odlades också kvarter med ”de för jordbrukaren mest nyttiga gräsdrag” (A I 46 s. 30 – FU § 2/8.7.1851). I den i juli 1853 framlagda årsberättelsen uppges att i trädgården fanns c:a 60 gräs- och foderväxter (A I 48 s. 38 – FU § 4/5.7.1853).

Försöken på Mustiala torde närmast kunna betecknas som demonstrationsförsök och initiativet kom oftast utifrån (A I 41 s. 67 – U § 13/12.5.1846, A I 42 s. 57 – U § 6/14.5.1847, A I 46 s. 57 – U § 12/12.4.1851). Sällskapet tycks inte ha känt något större ansvar för att få fram resultat av de försök som enskilda efterlyst. Större ambition ådagalade sällskapet såsom tidigare nämnts när det Fria ekonomiska sällskapet i S:t Petersburg översände frö för försök. När så skedde år 1850 (D XXIII 17 s. 241) annonserade sällskapet efter villiga försöksvärdar. Sådana anmälde sig (A I 46 s. 38, 47, 77 och 78 – U § 2/23.1, § 4/28.2, § 4/28.10 och § 3/13.3.1851), men de var tröga att inrapportera resultat av försöken (A I 47 s. 61 och 74 – U § 7/17.2 och § 5/30.3.1851). Sällskapets besked till S:t Petersburg om försöken är daterat 11.5.1852 (B I 22). När sällskapet år 1854 åter fick frön från S:t Petersburg (A I 49 – U 4/16.11.1854) inkrävde det en detaljerad försöksberättelse av trädgårdsmästaren Larsson på Mustiala (A I 53 – U § 10/19.11.1858, A I 54 – U § 3/1.4.1859 -bil. och B I 24 s. 111).

4.2 Redskapsprovningar

Också ansvaret för redskapsprovningar överfördes på Mustiala. Knappt hade institutet öppnats innan von Haartman som senatschef tillställde sällskapet guvernörens i Vasa begäran om att från Mustiala få redskap att tjäna som mall för länets jordbrukare (A I 36 – P § 8/14.1.1841). Ärendet hänsköts till förvaltningsutskottet som i sin tur inbegärde Gripenbergs utlåtande. Denne fann frågan för tidigt väckt, men betonade ”att inga andra redskaper bör i landet kringspridas än sådana, vilka vid institutet blivit försökta och efter noggrann prövning, därvid ej mindre kostnaden för redskapens anskaffande än till deras begagnande erforderlig arbetskraft tagits i beaktande, befunnits äga företräde framför de i landet redan kända och använda redskaper” (A II 5 s. 197 – FU § 1/29.1.1841). Sällskapets svar till senaten följde Gripenbergs utlåtande (B I 19 s. 7).

År 1842 önskade KMt sällskapets utlåtande med anledning av förvaltarens på Billnäs ansökan om patent på ett oxok. Ärendet gick till utskottsbehandling och Gripenberg hördes (A I 37 – ÅU + FU § 2/20.4.1842). Uppfinningen ansågs inte innebära någonting väsentligt nytt (B I 19 s. 87).

Den första egentliga redskapsprovningen på Mustiala ägde rum 1841 och gällde en av direktor Gripenbergs bror, löjtnanten Odert Gripenberg, uppfunnen såningsmaskin. Redan fem år tidigare hade han sökt patent på sin uppfinning och KMt hade inbegärt sällskapets utlåtande. Remisshandlingarna återsändes till KMt, men åkerbruksutskottet införde i sitt protokoll (A I 31 – P § 3/1.12 och ÅU § 1/23.12.1836) en detaljerad beskrivning på maskinen, vilken uppenbarligen kunde betecknas som en kombinerad sånings- och gödselspridningsmaskin med inmyllning. Utskottet betonade att åkerbruksredskap ”svårligen kunna bedömas förrän de varit en längre tid faktiskt använda och försökte, såväl särskilt under en mängd växlande biomständigheter, som komparativt, i bredd med vanlige, förut brukliga redskap”. Likväl ansåg sig utskottet kunna tillstyrka uppfinnarens ansökan. Sällskapet avgav ett motsvarande utlåtande (B I 18 s. 13).

När Odert Gripenberg år 1841 själv ville visa sin maskin i arbete samtyckte FU så mycket hellre som det visste att han hade demonstrerat den i arbete i närheten av S:t Petersburg och ”erhållit ganska fördelaktiga vittnesbörd” (A II 5 s. 289 – FU § 1/5.8.1841). Också nu utföll provningen till belåtenhet. I protokollet därom infördes också Gripenbergs beskrivning av maskinens arbetsätt och ett av G.R. Fock avgivet utlåtande. FU ansåg sig likväl ”icke böra ovillkorligen tillstyrka detta åkerbruksredskaps antagande av Finlands lantmän förrän en längre tids erfarenhet obestriddligen ådagalagt maskinsåddens företräde”.

Fyra år senare bifölls Odert Gripenbergs begäran att på Mustiala få göra en modell av maskinen som han själv ville bekantgöra i England (A II 5 s. 699 – FU § 2/22.5.1845). På vägen dit dog han (A I 43 s. 59 och 72 – FU §§ 2–3/10.10 och §§ 7–8/8.11.1848). – I tidskriften *Teknologen* för år 1847 (s. 290) ingår en beskrivning och bedömning av maskinen.

Också Sebastian Gripenberg försökte sig som maskinkonstruktör och sällskapet fick på remiss hans ansökan om patent på ett tröskverk (A I 42 s. 68 – U § 6/3.6.1847). Ärendet lämnades vilande tills tröskverket underkastats praktisk provning. Vid denna (A I 42 s. 27 och 55 – FU § 6/2.7 och § 3/9.7.1847) befanns tröskverket drivet av två män avverka 100 kärvar råg på omkring 20 minuter och även i övrigt motsvara förväntningarna. Också nu fann FU skäl att betona att maskiner i allmänhet inte kunde bedömas förrän de varit i arbete en längre tid.

Sällskapet utlåtande motsvarade provningsberättelsen (B I 20 s. 95). Vid det av sällskapet år 1852 anordnade allmänna lantbruksmötet på Mustiala utsattes Gripenbergs tröskverk för kritik, vilken bemöttes med en i *Finlands Allmänna Tidning* (193/21.8.1852) införd provningsberättelse, daterad på Tervus i Kronoborg 2.5.1851.

På Mustiala sysslade också elementärläraren Fock och hovslagaren Engström med att konstruera tröskverk (A II 5 s. 777 och 65 – FU § 4/6.11.1845 och § 10/29.7.1846, A I 42 s. 47 – FU § 16/2.7.1847).

5 Sällskapet provar på rysk begäran ett svenskt tröskverk

Också under den tid Mustiala var underställt sällskapet anlätade det såsom tidigare även enskilda medlemmar som på egna gårdar var villiga att utreda olika frågor. Stundom fick sällskapet frågorna av det Fria ekonomiska sällskapet i S:t Petersburg. De kunde såsom nyss nämndes gälla odlingsvärdet i finländska förhållanden hos odlingsmaterial från Ryssland, men de kunde också gälla nyheter västerifrån.

År 1851 bad det ryska sällskapet (D XXIII 17 s. 355) om uppgifter gällande ett i Sverige konstruerat flyttbart tröskverk (A I 46 s. 45 – U § 6/11.2.1851). Det befanns att några possessionater i Finland redan hade införskrivit en elev till konstruktören och sällskapet åtog sig att till S:t Petersburg ombestyras ett på Drägsby byggt tröskverk av den nya konstruktionen (A I 46 s. 48 och 59 – U § 5/28.2 och § 6/8.5.1851, D XXIII 17 s. 352 och B I 22 – 28.4.1851). När skördetiden var inne kunde tröskverket provas och sällskapet bad löjtnant Adolf Rotkirch övervara provningen (A I 46 s. 68 och 73 – U § 6/15.8 och § 3/10.10.1851). Den detaljerade provningsberättelsen är daterad 18.9.1851 (D XXIII 17 s. 443). Det dröjde likväl nästan två år innan sällskapet kunde infria sitt löfte och sända tröskverket till S:t Petersburg (A I 47 s. 41 och 91 – U § 9/24.1 och § 5/25.5.1852, A I 48 – U § 7/10.6 och § 6/1.7.1853, B I 22 – 28.5.1852 och 25.7.1853).

6 Sällskapets experimentalfält på Runsala

6.1 Tidigare tryck om fältet

Sin tyngst vägande insats inom lantbrukets försöksverksamhet gjorde sällskapet på 1860-talet då det anlade och utvecklade ett experimentalfält på Runsala utanför Åbo. Fältets saga blev emellertid inte lång. Redan år 1874 nedlades verksamheten efter några års tynande.

Populärt hållna uppsatser om fältet finns i tryck. I sin år 1964 utkomna bok *Raivaajia ja rakentajia* införde Seppo Simonen en uppsats ”Maatalouskoeasema Ruissalon saarella” och följande år i tidningen *Yhteishyvä* en illustrerad artikel ”Koeasema 100 vuotta sitten”. Själv har jag på några sidor i den år 1979 utgivna boken *Ruissalo, luontoa ja kulttuuria* skrivit om ”Villa Roma kokeiluputarhana”.

I ett häfte om hortikulturen, utgivet som nr 15 i denna serie, har jag behandlat experimentalfältet som främjare av trädgårdsskötseln.

6.2 Fältets tillkomsthistoria

År 1859 fick Finland sina två första statsagronomer. Den ena av dem var skotten Henry Gibson med nio års verksamhet i Sverige bakom sig. Agronomerna underställdes Hushållningssällskapet. Redan under sitt första år föreslog Gibson att sällskapet skulle inlösa någon lägenhet nära Åbo för att där anlägga ett experimentalfält (A I 55 – P § 16/21.2.1860).

ekonomiska möjligheter att förverkliga förslaget skymtade då KMt 1.5.1861 (D I 3 s. 23) biföll till sällskapets begäran att det tidigare linnelöjdsanslaget framgent skulle få användas för nya ändamål. Efter diskussion om dessa nya ändamål (A I 56 – P § 1/10.8.1861) framhöll sällskapet i en till KMt riktad framställning (B I 24 s. 291) ”att sällskapet, sedan dess befattning med Mustiala lantbruksinstitut upphörde saknat tillfälle att genom rön och försök förskaffa sig visshet om vilka av i landet förut icke odlade sädeslag och foderväxter, samt vilka kreaturs- och särdeles fårraser hos oss äro lämpliga och med fördel kunna begagnas, samt sålunda varit utur stånd att landets jordbrukare underrättelse därom meddela”. Emedan sällskapet till vinnande av ett stadgat och tillförlitligt omdöme i nämnda avseende önskade att erhålla ett experimentalfält vågade det föreslå att anslaget finge utnyttjas för detta ändamål.

Uppenbarligen hade ärendet diskuterats man och man emellan innan det togs upp vid plenum, ty några dagar tidigare ingick i den sällskapet närstående tidningen *Åbo Underrättelser* (91/6.8.1861) ett anonymt ”Välment förslag” av liknande innebörd. I förslaget sades att experimentalfält borde finnas invid städerna till vägledning för de mindre jordbrukarna och i en redaktionell kommentar utpekades Kuppis som den lämpligaste platsen.

Svaret på sällskapets framställning gavs omgående av den år 1860 vid senaten inrättade Jordbruksexpeditionen, i det följande tecknad Jexp. Dess chef var den forne Mustialadirektorn Sebastian Gripenberg (D I 3 s. 39). Sällskapet anmodades inkomma med närmare förslag om experimentalfältets plats, verksamhet och kostnader. Ärendets behandling i sällskapets utskott är ytterst knapphändigt protokollfört. Utskottets förslag antogs efter en detaljerat återgiven diskussion vid plenum (A I 56 – P § 3/28.12.1861). Diskussionen gällde platsen: Kuppis eller Heikkilä kungsgård. Utskottet hade föreslagit Heikkilä, men Silversvan nämnde att han redan 10–12 år tidigare med assessor Ringbom hade besökt Kuppis och funnit det synnerligen lämpligt som experimentalfält. Utan diskussion omfattades utskottets förslag gällande verksamheten och kostnaderna.

I framställningen till KMT (B I 24 s. 313) förklarade sällskapet att det med experimentalfältet åsyftade ”en inrättning där medelst praktisk tillämpning av godkända teorier säkerhet skulle sökas huruvida dylika teorier kunna i vårt lands klimatiska och andra förhållanden i avseende å bland annat jordbruk och boskapskötsel med fördel begagnas”. Försöken borde bl.a. gälla brukningsätt och användningen av artificiell gödsel. Till inrättningen borde vidare efter hand anskaffas de nyaste och bästa åkerbruksredskap samt undersökning där göras om vilka av dem kunde vara för det finska jordbruket lämpligast. – Årskostnaden för inrättningen beräknades till 3.320 rubel.

Inte heller nu behövde sällskapet länge vänta på svaret, men denna gång blev det nedslående (D I 3 s. 50). Det av sällskapet angivna syftet ansåg Jexp. borde kunna vinnas vid lantbrukets redan inrättade läroanstalter. Sällskapet borde inrikta sig på att med ett anslag på c:a 1.000 rubel om året på ett lämpligt ställe invid Åbo

försöksvis odla bättre grässlåg, foderväxter och humlesorter samt uppdraga ädlare trädslåg.

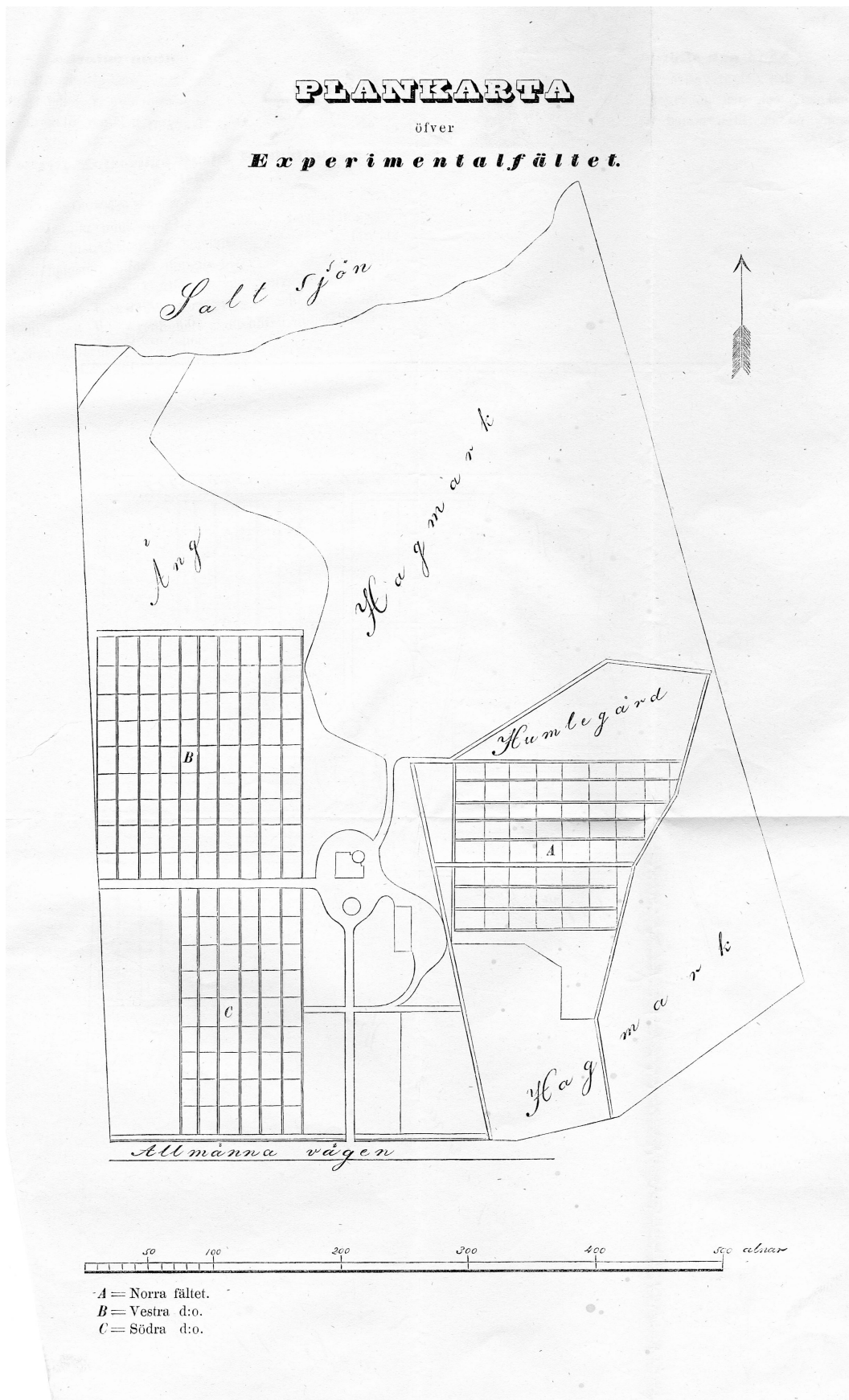
De snäva ramar som Jexp. sålunda gav projektet tvingade sällskapet att ompröva sina planer, och en kommitté tillsattes för att framlägga nya förslag (A I 57 – U § 13/11.4.1862). Den sammanträdde tre gånger i maj. De utförliga protokollen finns bevarade. Kommittén föreslog enhälligt att den av sällskapets sekreterare N.H. Pinello erbjudna arrendelotten nr 23 på Runsala ö utanför Åbo skulle inlösas (A I 57 – U § 1/23.5.1862 och bilagor). Enligt Pinellos erbjudande omfattade lotten drygt 27 tunnland, varav mer än 2 tunnland åker och 13 tunnland äng och lindor. Som särskilda företräden framhöll Pinello ”den djupa och bördiga jorden, det frostfria läget, den solida byggnaden, närheten till staden och den lätta kommunikationen därmed”. – Byggnaden var den av arkitekt Chiewitz för sommarbruk ritade och i sten uppförda Villa Roma. I arkivet finns en ask med etiketten Experimentalfältet, i det följande betecknad Asken. I den förvaras bl.a. koncept till synesprotokoll.

Efter ärendets behandling i plenum (A I 57 – P § 3/17.6.1862) hemställde sällskapet hos KMt om att av llneslöjdsfondens inbesparingar 3.500 rubel finge användas för inlösen av lotten och 500 rubel för dess iståndsättande för sitt nya ändamål samt att av det 1.5.1861 utlovade anslaget 1.000 rubel årligen finge disponeras för experimentalfältets behov (B I 25 s. 33). Framställningen bifölls omgående (D I 3 s. 65) och lotten nr 23 inlöstes (A I 57 – U § 6/14.8.1862, Handlingar 5.1. s. 27).

När verksamheten väl kommit i gång inlöstes ytterligare grannlotten nr 26, Härkälä. Också den innehades av Pinello liksom även lotten nr 25. Redan år 1863 erbjöd han de två sistnämnda till inlösen, men sällskapet avböjde då (A I 58 – U § 13/11.11.1863 -bil.). Kort därefter övergick dispositionsrätten till Pinellos fordringsägare (A I 59 – St § 3/13.9 och P § 5/16.9.1864) och sällskapet avböjde åter möjligheten att övertaga lotterna. År 1865 fann sällskapet emellertid för gott att inlösa lotten nr 26. Förslaget framställdes av fältets föreståndare, som framhöll vikten av att trygga fältets expansionsmöjligheter och önskemålet om försök också gällande ladugårdsskötseln (A I 60 – St § 11/2.9 och § 7/28.11 samt P § 1/29.12.1865, A I 61 – St § 32/24.2 och § 8/26.3.1866 samt Asken). Sällskapets motiv var emellertid inte att utvidga försöksarealen, utan att tillgodose behovet av byggnader och foder. Under åren 1869–1873 utlades också några fältförsök på lotten nr 26.

Plankarta över experimentalfältet på Runsala.

6.3 Inspektörer, föreståndare, föredömen

Något permanent utskott för att handha ärendena gällande experimentalfältet tillsattes inte. Inte heller ålades sekreteraren att svara för överinseendet. När beslutet att anlägga experimentalfältet fattades innehades sekreterarposten av den redan åldrige Pinello, som saknade lantbruksutbildning. Därtill kom att hans sätt att sköta sekreterarsysslan hade väckt kritik.

Till Pinellos efterträdare utsågs våren 1866 Jacob Alfthan. Han hade studerat lantbruk i Jena (A I 63 – St § 1/6.10.1868) och gjort sig känd som redaktör för *Tidskrift för Finlands landbruk och skogshushållning*. Så snart Alfthan blivit vald till sekreterare bad han (D XXIV 13 nr 110) om tre månaders tjänstledighet och om reseunderstöd för att inhämta ”kunskaper om de tyska agrikulturkemiska försöksstationernas organisation och verksamhet”. Han sade sig vara ”övertygad om den stora betydelse en sådan kännedom om planen för dessa försöksstationer, och den personliga bekantskapen med deras resp. föreståndare, skulle hava för en fortsatt ändamålsenlig skötsel” av sällskapetets experimentalfält. Ansökan bifölls (A I 61 – P § 1/8.5.1866).

Alfthans reseintryck finns inte arkiverade. Däremot införde han i sin tidskrift (5/1866) en sju sidor lång redogörelse ”Agrikulturkemiska försöksstationen i Chemnitz” och (8–9/1866) sin ”Reseberättelse”. Den i september 1866 daterade berättelsen visar att han besökt inte bara sex stationer i Tyskland, utan också Alnarp och Lantbruksakademiens experimentalfält i Sverige.

Sin reseberättelse avslutade Alfthan med att anlägga synpunkter på sällskapetets experimentalfält. Han ansåg att det med sina små resurser inte hade förutsättningar att gagna vetenskapen, men nog att gagna praktiken genom att sprida plantskolealster och genom att belysa nya växters odlingsvärde i Finland: ”Detta är visserligen en ganska anspråkslös verksamhet för ett experimentalfält, men det är dock bättre att på ett tillfredsställande sätt fylla en mindre verkningskrets, än att vilja, men icke kunna fylla en större.”

Alfthans verksamhet i sällskapet blev så kort och splittrad att den knappast hjälpte experimentalfältet att fylla ens den anspråkslösa uppgift han ville tillerkänna det. Lika litet förmådde hans närmaste efterträdare på sekreterarposten, Abraham Nylander och Axel Lång, påverka verksamheten på experimentalfältet.

När sällskapet tog itu med experimentalfältet anförtrodde det överinseendet åt en inspektör. Den första inspektören blev hovrättsvicepresidenten G.A. Tihleman (A I 57 – P § 9/3.11.1862). Han efterträddes snart av lektorn i naturlära K.J. Arrhenius (A I 58 – P § 3/18.12.1863), som med sakkunskap och ambition skötte uppdraget under fältets uppbyggnadsskede. Hösten 1866 avsåg han sig uppdraget, som då övertogs av S.W. von Troil (A I 61 – P § 10/1.11.1866). Sedan såväl von Troil som Arrhenius hade invalts i sällskapetets styrelse överläts inseendet över fältet direkt åt styrelsen (A I 62 – P § 4/26.4.1867). När framtiden för experimentalfältet mörknade utsågs Arrhenius åter till inspektör (A I 67 – St § 4/16.1.1872).

För att finna en lämplig föreståndare för sitt experimentalfält vände sig sällskapet till Lantbruksakademien i Sverige (A I 57 – U § 4/24.9.1863). Tillsvidare förstärktes den sällskapet underställde allmänne ploginstruktören Sven Hassellöf att sköta arbetena på fältet (A I 58 – U § 5/21.4 och § 2/29.6.1863). Han var hemma från Skaraborgs län i Sverige. Hösten 1864 engagerade sällskapet en

av direktör E. Lindgren vid lantbruksakademiens experimentalfält rekommenderad trädgårdselev Eriksson (A I 59 – St § 3/27.9.1864). Denne fann sig emellertid inte till rätta, utan återvände nästan genast till Sverige.

Utan påföljd blev en av sällskapet gjord framställning om att staten måtte anställa och på experimentalfältets stationera en statskonsulent i trädgårdsodling. Denne skulle också verka som fältets föreståndare eller överdirektör (A I 60 – St 9/18.2, P § 3/20.2 och St § 11/13.4.1865).

Våren 1865 antecknades utan diskussion inspektörens meddelande att han till föreståndare för experimentalfältet för fyra månader hade antagit agronomen August Jeansson (A I 60 – St § 15/21.4 och § 24/12.8.1865). Jeansson hade år 1840 dimitterats från Degebergs lantbruksinstitut i Skaraborgs län och år 1862 kommit till Finland och här varit inspektor på Malmgård och på Sarvlax i Pernå (Asken). År 1865 skrev han ut ett intyg åt en lantbrukselev på Sarvlax och undertecknade det som ”förvaltaren, f.d. lärare vid Sjögestads lantbruksskola i Sverige” (D XXIV 15 nr 168). Jeansson kvarstod tills sällskapet på grund av den osäkra ekonomin entledigade honom hösten 1870 (A I 65 – St § 4/13.5.1870). I en besvärsskrift rekapitulerade han sina anställningsvillkor (Asken). Sällskapet gav Jeansson betyget att han ”med berömvärd nit samt insikt och skicklighet fullgjort sina åligganden” (A I 66 – St § 7/6.4.1871).

Sedan sällskapet fått löfte om fortsatt statsanslag lediganslogs föreståndarbefattningen (A I 66 – St § 3/2.1.1871). Ansökningshandlingarna finns i behåll (Asken). Bland de åtta sökandena fanns också Jeansson. Till tjänsten utsågs emellertid inspektoren på Koivisto i Ulfsby C.G. Söderberg (A I 66 – St § 4/23.3.1871). Också han var född i Sverige och han hade praktiserat på lantbruksakademiens experimentalfält. Söderberg skötte experimentalfältet tills det avvecklades och han uppsades till 1.11.1874 (A I 69 – St § 20/8.6.1874).

Från Sverige kom föreståndarna för experimentalfältet och där fann sällskapet föredömen. När sällskapet våren 1862 anmodades att framlägga förslag till den blivande verksamheten lämnades ärendet vilande i väntan på att två medlemmar i den för uppgiften tillsatta kommittén skulle göra en studieresa utomlands. Målet för resan nämndes inte, men Sverige låg närmast. Våren 1864 beviljades Arrhenius ett understöd för att studera experimentalfält i Sverige och så vitt möjligt hemföra en föreståndare för sällskapets experimentalfält (Handlingar 5.3 s. 11). I dessa syften besökte Arrhenius Ultuna lantbruksinstitut och lantbruksakademiens experimentalfält (A I 60 – St § 35/18.3.1865). På hösten samma år kom direktör Lindgren från experimentalfältet över till Åbo. Han ansåg lotten på Runsala tjänlig och gav råd, särskilt om den blivande trädgårdsavdelningen. I augusti 1868 fick Jeansson företaga en studieresa till Ultuna och till lantbruksakademiens experimentalfält. Vidare besökte han trädgårdarna på Haga och på Rosendal (A I 63 – St § 8/18.7.1868, Handlingar 6.3 s. 44). När Söderberg blivit föreståndare för sällskapets experimentalfält fick också han besöka experimentalfälten invid Stockholm och Uppsala (A I 66 – St § 10/22.6.1871).

6.4 Uppbyggnad och istandsättande

Den kommitté som förberedde valet av plats för experimentalfältet skulle också göra förslag om verksamheten. Kommitténs förslag gällande hur verksamheten skulle ordnas framlades i början av år 1863 (A I 58 – U § 3/13.1.1863), utan

bifogande av kommitténs protokoll. Förslaget antogs tillsvidare (A I 58 – P § 3/16.2.1863) och infördes i tidningarna med begäran om kommentarer. Sådana torde inte ha influerat och betänkandet blev antaget (A I 59 – St § 5/18.2 och P § 10/23.2.1864). De sålunda godkända principerna och planerna infördes i sällskapets *Handlingar* (5.2 s. 3–8). I efterhand gillades de också av professorerna Arrhenius och Bergstrand i Sverige (*Handlingar* 5.3 s. 12).

Medan sällskapet ännu väntade på kommentarer om den blivande verksamheten gjorde dess ledning i mars 1863 ett besök på Runsala för att bilda sig en uppfattning om hur arbetena där borde inledas. Intrycket blev nedslående och ett extra plenum utlystes för att ompröva beslutet om platsen för experimentalfältet (A I 58 – U § 11/7.3 och § 2/10.3.1863). Innan plenum hunnit hållas gjordes emellertid ett nytt besök på Runsala (A I 58 – U § 5/21.4 och § 5/2.5.1863). Våren hade framskridit och intrycket blev nu gynnsammare. Så kom det sig att extra plenum fick ta del av förslag till uppbyggande i stället för till avstående från Runsala som försöksplats (A I 58 – P § 1/7.5.1863). Förslaget gillades.

Uppbyggnadsarbetena kom i första hand att gälla byggnadsbeståndet. De finns dokumenterade, men förbigås här. För odlingsmarkens iståndsättande godkändes en av Hassellöf framlagd plan (A I 58 – U §§ 2–4/29.6.1863). Arbetena bestod främst i dikande och nyröjning. För arbetena hinderliga ekar, 161 stycken, utsynades av magistraten (A I 58 – U § 5/9.6.1867). – Våren 1871 utsynades ytterligare 42 ekar (A I 66 – St § 12/21.4 och § 10/25.5.1871).

På hösten 1863 anordnades en utfärd med ångslupen Wilkas till Runsala för att bereda sällskapets medlemmar tillfälle att i samband med plenum bekanta sig med platsen (A I 58 – U § 2/21.8 och P § 2/3.9.1863).

Året 1864 ägnades i huvudsak grundförbättringsarbeten (A I 60 – St § 35/18.3.1865, *Handlingar* 5.3 s. 4 och 6.1 s. 66). Nu inleddes också rördikningen, planerad av Gibson och ledd av Hassellöf. Täckdikningen med tegelrör var så ny i vårt land att dess införande på experimentalfältet sågs som försöksverksamhet också det och blev noggrant beskrivet. Tyvärr blev resultatet inte tillfredsställande (*Handlingar* 6.2 s. 115) och fem år senare granskade statsagronomen K.J. Forsberg dräneringen och föreslog förbättringar (Asken, A I 65 – St § 3/20.4.1870).

Försöksjorden bestod av varierande jordarter men företrädesvis av lera. Innan jorden togs i användning utkördes till den blivande humleodlingen stora mängder kompostjord och från staden spillning (*Handlingar* 5.3 s. 11 och 6.1 s. 70). I sin berättelse för år 1865 redogjorde Jeansson för hur jorden för de blivande plantskolorna spadvänts och platsen för de blivande försöksrutorna till en del djupplöjts till tio tum genom att plogen fått gå två gånger i samma fåra (*Handlingar* 6.1 s. 67).

Det för växtodlingsförsök avsedda området indelades i tre block och varje block i permanenta rektangulära rutor om 40 x 25 fot. Sammanlagt blev det ett par hundra rutor om 1.000 kvadratfot (= 88 m²). På längden avgränsades rutorna av 6 fot breda gångar och på bredden av 2 fots gångar. Alla rutor var färdiga år 1866 (*Handlingar* 6.1 s. 69 och 6.2 s. 112). Denna indelning av de tre blocken tycks dock senare ha förändrats. I ett 13.12.1873 daterat förslag talar Söderberg om norra skiftets tio parceller om 6 kappland varje, om västra skiftets sex parceller (= 48 rutor) om fem kappland och om östra skiftets åtta parceller om sammanlagt ett tunnland (Asken).

De första, trevande försöken utlades våren 1864, redan under uppbyggnads-skedet (*Handlingar* 5.3 s. 6).

6.5 Ekonomiska bekymmer, framtidsplaner och avvecklande

Sällskapet hade svårt att anpassa sig till de ramar statsmakten givit för verksamheten på experimentalfältet. När anslaget inte förslog fick sällskapets fonder sträcka till lån. En möjlighet att minska årskostnaderna hade sällskapet sett i inlösen av lotten nr 26 Härkälä år 1865. De följande åren blev århundradets missväxtår och förhoppningarna kom på skam.

När året 1868 gick in föreslog Jeansson att försöksverksamheten skulle inskränkas och han själv för egen räkning få bedriva odling till avsalu (A I 63 – St § 5/24.2.1868 -bil.). Sällskapet skulle sålunda få en fastare grund för ekonomin. Förslaget antogs. Årets missväxt framtvang en ny överenskommelse (A I 63 – St § 8/29.10.1868). I samband därmed antecknades fältets växande skulder och Jeansson förbereddes på att hans befattning kunde indragas.

När bekymren började hopa sig framlade sällskapets ordförande G. Silfversvan vid plenum ett förslag om att sällskapet hos KMt skulle utverka ett statsanslag för avlönande av en vetenskapligt utbildad agrikulturkemist och för en försöksstation för hans verksamhet (A I 63 – P § 13/30.9.1868 -bil.). Styrelsen understödde förslaget och fann det självklart att agrikulturkemisten borde placeras på sällskapets experimentalfält (A I 64 – P § 10/26.2.1869). I sin vidlyftiga framställning till KMt (Handlingar 6.3 s. 94) framhöll sällskapet att dess experimentalfält, ”om därvid anställdes en agrikulturkemist, kunde göras till vad det från början bort bli, en fullständig agrikulturkemisk försöksstation”. Framställningen hade utformats av gymnasielärarna Arrhenius och Reuter (A I 64 – St § 17/23.4.1869).

Under tiden mognade sällskapet till insikt om att fältets framtid hotades av dess ekonomi. I sin berättelse till KMt över statsanslagens användning år 1870 framhöll sällskapet att ändamålet med experimentalfältet ej tillfredsställande kunnat uppnås till följd av de inskränkta resurser som stod sällskapet till buds. Likväl trodde sig sällskapet ha anledning hoppas att statsverkets uppoffringar för fältet ej förspillts ”och lyckades det experimentalfältet att varje år bidra till lösningen av någon utav de frågor varpå landets ekonomiska välstånd beror, så vore enligt sällskapets tanke redan mycket därmed vunnet” (A I 65 – St § 12/25.2.1870 -bil.).

Uppenbarligen var det denna berättelse som gav senator S.W. von Troil anledning att i ett privat brev (D XXIV 17 nr 177) låta styrelsen veta att anslaget för experimentalfältet ”framdeles inom regeringen torde komma att möta mycket motstånd, samt att jag, som t.o.m. anser det vara skadligt för sällskapet att vidare föreslå något sådant, i följd härav håller före det sällskapet i tid borde vara betänkt uppå att på ett för landet mera fruktbringande sätt föreslå användandet av de 4.000 mark som hittills varit åt experimentalfältet anslagne”.

Styrelsen tvangs att dryfta fältets framtid. Inför plenum framhöll styrelsen att ”ogynnsamma naturförhållanden, ställets isolerade läge och en förvaltning, som icke i allo varit tillfredsställande” hade gjort att fältet berett bekymmer, men ansåg att verksamheten likväl borde fortsättas såvida anslag kunde utverkas (A I 65 – St § 2/23.9 -bil. och P § 4/27.9.1870). Prosten Hjelt reserverade sig och ansåg att fältet ej ens om där kunde placeras en statsavlönad agrikulturkemist skulle kunna fylla sin uppgift. Verksamheten fortsattes, om än på sparlåga.

Farhågorna till trots fortsatte statsanslaget att löpa och för Jeanssons efterträdare som fältets föreståndare utarbetades en ny instruktion avsedd att ge

styrelsen ett fastare grepp om verksamheten och ekonomin (A I 66 – St § 3/2.1 och § 2/23.3.1871, Asken). Enligt instruktionen borde minst 50 rutor om 1.000 kvadratfot årligen användas för försök. Redan om ett par år gav de ekonomiska bekymren anledning att ersätta instruktionen med nya bestämmelser (A I 67 – St § 2/4.6.1872).

I sitt besked om hur statsanslaget av år 1861 finge disponeras år 1874 lät Jexp. utan motivering veta att av anslaget 1/4 mindre än förut eller endast 3.000 mark finge användas för experimentalfälten (D I 5 s. 74). Styrelsen konstaterade att anslaget var otillräckligt för att upprätthålla verksamheten och att dess framgångsrika bedrivande hade krävt ytterligare investeringar (A I 69 – St § 5/16.1.1874). Ärendet gick till plenum. Där föreslog Söderberg att verksamheten skulle omläggas att främst gälla trädgårdsodlingen (Asken). Silfversvan tog åter upp förslaget om en agrikulturkemist och redaktör Ernst Rönnbäck ansåg att det vore lyckligast om de medel som använts på experimentalfälten kunde disponeras för hos enskilda utlagda växtodlingsförsök (A I 69 – P § 11/17.2.1874). Situationen klarlades i en skrivelse till Jexp. Dess lydelse finns inte bevarad i arkivet och skrivelsen fick intet svar. I en ny skrivelse (B I 30 s. 68) 4.5 lät sällskapet Jexp. veta att det inte var i stånd att med de anslagna medlen bedriva verksamheten så att experimentalfälten ens i någon mån motsvarade sitt ändamål (A I 69 – St § 4/4.5.1874).

Ej heller nu erhöles något svar och sällskapets styrelse bad plenum ta ställning till frågan om fältets framtid (A I 69 – St § 2/10.9 och § 2/28.10.1874, D XXIV 21 – ej diariefört). Utöver tidigare förslag framkom nu också tanken att utnyttja fältet för en trädgårdsskola (A I 69 – P § 5/2.11.1874). – Samma tanke hade framkastats redan sju år tidigare av Jeansson (A I 63 – St § 5/24.2.1868 -bil.).

Plenarbehandlingen resulterade i en skrivelse till KMt (B I 30 s. 280) vari sällskapet förklarade att det föregående dag hade upphört att begagna de två lotterna på Runsala som experimentalfält. Samtidigt erbjöd sällskapet dem åt staten för en agrikulturkemisk station utan annan ersättning än de 2.000 mark som sällskapet av egna fonder använt för fältets istandsättande.

Statsmakten visade emellertid intet intresse för att den nedlagda verksamheten på experimentalfältet skulle återupptagas i någon form (D I 5 s. 96, 103 och 108). Dess intresse gällde att återfå de i fältet investerade statsmedlen. Hur de ekonomiska mellanhavandena reddes upp efter det att verksamheten upphört är utan större betydelse för den som intresserar sig för hur lantbrukets försöksverksamhet utvecklats i vårt land. Lotten Villa Roma övertogs av statsmakten och lotten Härkälä såldes för sällskapets räkning på auktion i januari 1876. Det ekonomiska avvecklandet skildrades översiktligt i sällskapets *Handlingar* (1874–1876 s. 62). I detalj kan utredningsarbetet följas i sällskapets protokoll (A I 70 – St § 7/3.4, § 2/27.5, § 12/15.6 -bil., § 7/20.7, § 3/26.10, P § 7/1.11.1875, A I 71 – St § 4/18.3.1876 och A I 73 – St § 6/12.4.1878).

6.6 Försökstekniken

Det att försöksfältet var bestående indelat i ett par hundra rutor bestämde inte antalet möjliga försök. Ofta begränsade redan den till buds stående utsädesmängden de enskilda försökens arealbehov till blott en bråkdel av en ruta. I sortförsöken med potatis sattes år 1865 blott 2–8 knölar av envar av de 140

”sorterna” och fem år senare högst 10 knölar av de då 312 ”sorterna”. Antalet försöksparceller var sålunda årligen mycket större än antalet fasta försöksrutor.

Denna tid var det inte tal om att använda mer än en parcell för varje försöksled, t.ex. var enskild ”sort” i ett sortförsök. Att uppdelade den för vart försöksled disponerade arealen på flera, slumpvis eller systematiskt fördelade samparceller kom inte på fråga. Sålunda saknades möjligheter att utjämna verkan av i marken eventuellt förefintliga kvalitativa olikheter, likaså att få ett mått på sannolikheten av att försöksresultatet var giltigt och inte berodde på slumpartade tillfälligheter. Tillförlitligheten hos ett försöksresultat ville man bedöma genom att upprepa försöket år efter år och gärna på olika orter och i olika förhållanden, också utomlands.

Många försök hade till uppgift att belysa det relativa värdet hos olika växter eller olika jämförbara odlingstekniska åtgärder. I varje sådant konkurrensförsök ingick sålunda flera försöksled. Man var medveten om risken för ”naboverkan” parcellerna emellan men ansåg den eliminerad genom gångarna mellan parcellerna (Handlingar 5.2 s. 5). För gödslingsförsöken användes relativt stora parceller (Handlingar 6.1 s. 102).

I många fall var försöken att anse som demonstrations- och observationsparceller, såsom då man ville utröna huruvida en utländsk växtart var odlingsbar eller odlingsvärd i vårt land. Bedömningen förutsatte noggranna iakttagelser och anteckningar om sådant som tiden för sådd, uppkomst, blomning och mognad samt om skördemängd och -kvalitet.

Försökstekniken var givetvis beroende av den tekniska utrustningen. Den belyses av en inventarieförteckning av år 1871 (Asken). Den var inte omfattande.

6.7 Meteorologiska observationer

För att underlätta bedömningen av försöksresultaten inleddes försöksberättelserna med uppgifter om väderleksförhållandena. För att få fram väsentliga data om dem hade fältet försetts med ”1 barometer, 2 psykometrar, 1 minimi- och 1 maximitermometer samt 2 jordtermometrar, den ena på 3’ och den andra på 1 1/4’ djup, ävensom en vindflöjel och en regnmätare” (Handlingar 5.3 s. 13 och 6.1 s. 79). Apparaturen anskaffades från vetenskapsakademiens i Stockholm instrumentmakare. Som vägledning följdes professor Edlunds *Handledning vid meteorologiska observationers anställande*.

Observationerna antecknades och publicerades i sammandrag i sällskapets *Handlingar* för åren 1865–1870 och 1872–1873 samt insändes i detalj till vetenskaps societeten i Helsingfors. Knappast från någon annan plats torde det finnas så detaljerade uppgifter om väderleksförhållandena under denna tid, som ju innefattade århundradets hungerår.

6.8 Försöken på experimentalfältet

Enligt det betänkande, vars principer och planer för verksamheten sällskapet godkände och infört i sina *Handlingar* (5.2 s. 3), borde odlings- och gödslingsförsök utgöra det egentliga föremålet för verksamheten. I betänkandet föreslogs en avdelning för odlingsförsök och en för gödslingsförsök. Särskilda områden borde

reserveras för humleodling och för trädplantering. Vidare borde försök göras med biodling.

I det följande behandlas endast försöken med åkerväxter. De uppdrag som statsmakten givit gällande humleodlingar och hortikulturen ägnade sällskapet stor uppmärksamhet, men de har behandlats tidigare i denna serie (nr 15) och förbigås här. Likaså förbigås försöken med biodling och det vidlyftiga försöket att uppföda silkesfjärilens larver på eklöv. Det försöket har utförligt skildrats i sällskapets *Handlingar* (6.3 s. 48 och 6.4 s. 72 samt 1870 s. 48).

Försöken med åkerväxter hade ju enligt statsmaktens uppdrag främst bort gälla foderväxter. Emellertid gav statsmakten senare uppdrag också gällande gödselmedel. Statens ärenden såg sig styrelsen sannolikt gå också då den på senator von Troils framställning förständigade Jeansson att göra försök med sockerbetsodling, ”vilken i utlandet tillvunnit sig stor uppmärksamhet för den vinst densamma tillgodogörande medförde såväl med hänseende till dess sockerhalt som fodervärde” (A I 64 – St § 3/23.4.1869). Också några lantbruks sällskap kom med initiativ gällande försök (A I 63 – St §§ 6–7/29.5.1868, D XXIV 15 nr 293). Lyhört var sällskapet även för impulser från öst och väst. Uppenbarligen fick fältets inspektör i stor utsträckning bestämma vad som togs upp till försök. Av enskilda gjorda förslag hänsköts till hans avgörande (A I 60 – St § 12/30.9.1865).

Utsädet till försöken erhöles till stor del från experimentalfältet i Sverige och från S:t Petersburg, men också från olika håll i eget land (A I 59 – St § 8/10.11.1864, A I 60 – St § 25/2.6 och § 10/30.6.1865, A I 63 – St § 7/29.5.1868).

Försöken med foderväxter avsåg inte minst att prova och bekantgöra hos oss nya foderväxter sådana som hirs, majs, lupin, lucern, esparsett och serradella, foderkål och spergel. Vidare prövades ett stort antal redan tidigare som foder utnyttjade vilda växter såsom losta, tåtel, rörflen, hundäxing, svingel och gröe samt givetvis de redan på många gårdar odlade foderväxterna timotej, ängskavle, klöver och vicker. Också foderrotfrukter såsom rovor, foderbetor och morötter upptogs till försök.

Det kanske största intresset kom under detta våra hungerårs årtionde att knytas vid potatisförsöken. De prövade potatisvarieteterna var bokstavligen oräkneliga, för säkerligen hade Söderberg rätt i att det i många fall endast var namnet som skilde ”sorterna” från varandra (*Handlingar* 1871 s. 39). Inte minst ville man genom försöken komma underfund med ”sorternas” motståndskraft mot den sedan tjugu år tillbaka stundom härjande potatispesten. För att vinna klarhet i hur sjukdomen spreds gjordes försök också med blastning och med sjuk sättpotatis. Möjligheterna att spara utsäde belystes genom försök med sättpotatis av olika storlek, med delade knölar och med endast ”ögon”. Andra försök avsåg att påvisa möjligheterna att tidigt börja skörda. Dessa möjligheter låg dels i uppdragning av plantorna inomhus och dels i ”skattning” av potatisstånden.

De för spannmålsodlingen ödeläggande frosterna gjorde det också aktuellt att med varandra jämföra olika sädesslag och ”sorter” och deras förmåga att anpassa sig till klimatet. Man talade om aklimatiseringsförsök och ville se om den till försök upptagna arten eller ”sorten” under år efter år fortsatt odling anpassade sig till försöksplatsens klimat. Det rörde sig sålunda om ett försök till växtförädling på en tid då man här ännu inte kände ärftlighetens hemligheter.

Försöken med spannmålsväxter avsåg också att utröna verkan av olika utsädesmängder, såddjup och såtider. Också bovete, ärter, hästbönor och lök försöksodlades, likaså lin och hampa.

Vid växtodlingen framträdde just under denna tid som ett dominerande problem frågan huruvida skördenivån kunde höjas genom tillförsel av konstgödsel. År 1864 kallade sällskapet Justus von Liebig till hedersmedlem och gav honom sin stora guldmedalj (A I 58 – P § 1/18.12.1863). På experimental-fältet utlades de första gödslingsförsöken redan år 1865. De gällde värdet av på olika sätt behandlat benmjöl och verkan av år efter år upprepad gödsling med ett och samma gödselmedel. Vidare jämfördes till sin verkan naturlig gödsel med olika slag av konstgödsel. Med tiden upptogs allt fler gödselmedel till prövning. Särskilda försök ägnades den av generalguvernören inspirerade (D I 4 s. 198 och D I 5 s. 44) uppgiften att klarlägga värdet av i Ryssland funna fosfatlager (A I 64 – St § 5/4.1.1869). I sitt 4.4.1872 daterade utlåtande (B I 29) till Jexp. ansåg sällskapet att fosfatet var underlägset benmjöl.

Då ju försöken i mycket var att anse som demonstrationsförsök borde väsentliga resultat kunna avläsas av besökare under vegetationstiden. Åtminstone år 1865 utgav sällskapet en *Katalog öfver odlingsförsöken på Runsala Experimentalfält*. Den upptar i detalj allt som fanns att se på det norra fältets 54 rutor och på det västra fältets 28 rutor, ruta för ruta. Runsala hade ju täta ångbåts-turer till staden, en ”allmän promenad” och villabebyggelse. I vilken utsträckning jordbrukare besökte experimentalfältet är okänt.

Sällskapets spridda medlemskår hölls informerad om försöken och deras resultat genom utförliga redogörelser i sällskapets årsböcker. För åren 1864–1870 avfattades redogörelserna av Jeansson (Handlingar 5.3 s. 4, 6.1 s. 64, 6.2 s. 112 och 152, 6.3 s. 103, 6.4 s. 51 och 1870 s. 30). Söderberg följde Jeanssons sätt att avfatta berättelserna och bemödade sig om att göra dem lärorika för praktiska jordbrukare (Handlingar 1871 s. 28, 1872 s. 35 och 1873 s. 27). För år 1874, då verksamheten nedlades, infördes blott ett utdrag av Söderbergs berättelse 1874–1876 -bilagor s. 67).

Hösten 1872 riktades inom styrelsen kritik mot den i *Handlingar* för år 1871 införda berättelsen. Den ansågs i synnerhet vad språket beträffade så bristfällig att den tillskyndat sällskapet åtlöje (A I 67 – St § 17/30.9.1872 -bil.). Sekreteraren Nylander fritog sig från ansvar och ansåg att han skulle ha gjort sig skyldig till förfalskning om han i sak hade ändrat den i Söderbergs namn tryckta berättelsen. Språkligt hade han rättat den, men inte ansett sig skyldig att skriva om den från början till slut.

Katalog över odlingsförsöken på Runsala experimentalfält.

KATALOG

öfver

Odlingsförsöken på Runsala Experimentalfält
år 1865.

Norra Fältet.

- Rutan N:o 1 a. Hafra, gödsl. med ångk. benmjöl.
b. Korn, d:o.
" " 2 a. Rofvor, d:o.
b. Ärtor, d:o.
" " 3 a. Korn, gödsl. m. benmjöl utan föregående behandling.
b. Hafra, d:o.
" " 4 a. Ärtor, d:o.
b. Rofvor, d:o.
" " 5 a. Hafra, gödsl. m. benmjöl, aska och koksalt.
b. Korn, d:o.
" " 6 a. Rofvor, d:o.
b. Ärtor, d:o.
" " 7 a. Korn, gödsl. m. benmjöl, behandladt med svafvelsyra.
b. Hafra, d:o.
" " 8 a. Ärtor, d:o.
b. Rofvor, d:o.
" " 9 a. Hafra, utan gödning.
b. Korn, d:o.
" " 10 a. Ärtor, d:o.
b. Rofvor, d:o.
" " 11. Potatis, gödsl. m. benmjöl och aska, satta i numererade rader för försök med blastens afskärning på olika tider.

9

- Rutan N:o 50 a. Hvit Senap, gödsl. m. stallgödsel.
b. Vallmo, d:o.
" " 51 a. Majs, d:o.
b. " från St. Petersburg, d:o.
c. " " Illinois, d:o.
d. " " Pyreneerna, d:o.
e. " " d:o, skördad på Ulluna Exp.fält.
" " 52 a. Ceratocloa, gödsl. m. stallg., radsädd.
b. d:o, d:o, bredsädd.
" " 53. Seradella, gödsl. m. stallgödsel.
" " 54 a. Hästandmajs, d:o.
b. d:o, d:o.
c. Morötter, Carottes des vosges, d:o.
d. d:o, Frankfurter, d:o.
e. Röda foderbetor, d:o.

Vestra Fältet.

- Rutan N:o 1. Svart Vicker och hafra, utan gödning.
" " 2. d:o, d:o.
" " 3. d:o, d:o.
" " 4. Korn, Hafra och Ärtor, blandade till grönfoder, gödsl. m. stallgödsel.
" " 5. d:o d:o d:o, gödsl. m. guano.
" " 6. d:o d:o d:o, " chilispeter.
" " 7. d:o d:o d:o, " svafvels ammon.
" " 8. d:o d:o d:o, " ångk. benmjöl.
" " 9. d:o d:o d:o, utan gödning.
" " 10 a. Alopecurus pratensis (Ångskaffe).
b. Anthoxantum odoratum (Vårbrädd).
c. Arundo arenaria.
d. Aira cespitosa (Ångståtel).
e. Avena elatior (Knylhafre).
" " 11 a. Agrostis alba.
b. Briza media (Darrgräs).
c. 1. Bromus schraderi.
c. 2. " pratensis.
d. " coarctatus.
e. " sterilis.
f. " canadensis.

6.9 På annan plats utlagda försök

För att kunna bedöma hur allmängiltiga de på experimentalfältet vunna resultaten var borde försöken upprepas på olika håll och gärna samordnas med motsvarande försök på experimentalfälten i Sverige. I eget land visade andra sällskap intresse för att utföra försök med utsäde från experimentalfältet (D XXIV 15 nr 200). Hushållningssällskapet sände utsäde (B I 27 s. 217). Resultat från Mustiala och från Ulfsby publicerades i sällskapets *Handlingar* (6.3 s. 108). Från Pyhämaa svarade J.J. Lybeck (D XXIV 13 nr 269) med uppgifter om resultat av försök med korn och med havre på sju kvadratalnar stora rutor. Också andra inberättade sina resultat (A I 71 – St § 7/20.11.1876).

6.10 Samtida omdömen om experimentalfältet

De långvariga bekymmer som experimentalfältet åsamkade sällskapet gav många anledning att säga sin mening om värdet av försöksverksamheten. De flesta som uttalade sig ville därmed åvägbringa förbättringar och tog därför fasta på brister i verksamheten.

När Nylander formulerade styrelsens till plenum avgivna utlåtande om fältets framtid (A I 65 – St § 22/19.8 och § 2/23.9.1870 -bil.) utgick han från att ”ändamålet med ett experimentalfält torde väl i allmänhet vara att ställa frågor till naturens besvarande, utan avseende å därav för tillfället härflytande ekonomisk vinst eller förlust [...]. Om naturen nekande besvarar en till densamma ställd fråga, så visar sig svaret uti en dålig växt.” Det var sålunda naturligt att fältet givit ett dåligt ekonomiskt utbyte samtidigt som det gett jordbrukarna värdefulla svar. Mot styrelsens förståelsefulla utlåtande reserverade sig prosten Hjelt, som ansåg att de för verksamheten uppoffrade medlen hade ”blivit bortplottrade på anställande av en mängd onyttiga experimenter, såsom odlandet av potatisvariationer i oändlighet, eksilkesmask, biskötsel m.m.” Också platsens olämplighet och avlägsna läge ansåg han utdöma experimentalfältet, vilket i sig självt kunde ses som ett misslyckat försök som snarligen borde överges. Häremot opponerade sig magister Reuter: rön och försök i mångfaldiga hänseenden hade anställts. Också Reuter hävdade ”att ett experimentalfälts bestämmelse ingalunda kunde vara att blott avse materiell vinst eller behållning, utan att inför allmänheten framlägga resultaten av de gjorda försöken, de där snarare kunde utfalla till förlust än till vinst för odlaren” (A I 65 – P § 4/27.9.1870).

Hösten 1873 tog Söderberg upp verksamheten till kritisk granskning i en 13.12.1873 daterad inlägga (Asken): ”Att experimentalfältet å Runsala icke uppfyller, eller ens kunnat uppfylla sin bestämmelse till verklig nytta och gagn för landets praktiska jordbrukare, är en så allmän klagan att jag förmodar den icke är obekant för någon av bestyrelsens herrar ledamöter. [...] Vad som i första rummet huvudsakligast kan läggas experimentalfältet till last är [...] att ända ifrån dess första tillvaro ingen systematiskt ordnad plan funnits, varken för gödnings- eller odlingsförsökens verkställande. Därför äro de hitintills vunna resultaten av ett underordnat värde för praktiska jordbrukare...” En annan väsentlig brist såg han i att jordens näringstillstånd inte blivit kemiskt klarlagt. Utan kännedom därom kunde resultatet av gödslingsförsök inte rätt tolkas. Växtodlingsförsöken borde

inriktas dels på acklimatiseringsförsök med nya växter för att pröva deras relativa värde sinsemellan, dels på komparativa gödslingsförsök.

Söderbergs övertygelse att experimentalfältet kunde bringas att motsvara allmänhetens önskemål omfattades inte av plenum, där von Troil hävdade att anläggningen varit från början förfelad och numera förde en tynande tillvaro som borde bringas till ett slut (A I 69 – P § 11/17.2.1874). Redaktör Rönnbäck invände att experimentalfältet grundade sig på en principiellt riktig idé, men att resurserna var för små för idéns förverkligande. Eftervärlden har givit Rönnbäck rätt.

7 Maskinprovningar på experimentalfältets tid

I K. Finska Hushållningssällskapets *Tidskrift* (3/1867 s. 190) berättade Alfthan hur lantbrukssällskapet i Halle hade organiserat en provningsstation för lantbruksmaskiner och redskap. Provningarna skulle utföras på experimentalfältet eller på någon gård i sällskapets distrikt.

Tre år senare föreslog Nylander att Hushållningssällskapet skulle anställa försök med olika fabrikers plogar för att utröna deras inbördes företräden (A I 65 – St § 9/28.10.1870). Förslaget godkändes i princip och sällskapet beslöt införskaffa en kraftmätare. Följande vår (A I 66 – St § 8/21.4.1871) underrättade sällskapet genom annons plogtillverkarna att det ämnade anordna en provplöjning 30–31.5 utanför Aningais tull, varvid plogarna skulle bedömas icke allenast efter sitt arbetsresultat och deras av ploginstruktören vitsordade lätthanterlighet, utan även med avseende å den dragkraft de erfordrade (B I 29 – nr 158/1871). Trots att plogtillverkarna visade föga intresse lyckades sällskapet få ihop trettio plogar. Plöjningen utfördes av ploginstruktörerna och dragmotståndet mättes med en Överum kraftmätare (Handlingar 1871 s. 5). Nylander kritiserades för att han inte i sällskapets årsbok utförligare redogjort för provningsresultatet (A I 67 – St § 17/30.9.1872). Han försvarade sig med att det genast blivit framlagt i tidningen i *Åbo Underrättelser* (88/10.6.1871). – Redogörelsen ledde till en kompletterande tidningspolemik (ÅU 97, 102, 133 och 145/1871).

Under experimentalfältets sista år utfördes maskinprovningar också där. De gällde en slätter- och en skördemaskin. Förslag om att dessa maskiner skulle underkastas prov framställdes av major Jack, som erbjöd sin egen gård som försöksplats (A I 69 – St § 15/29.4 och §§ 7 och 18/17.6.1874). Sällskapets notarie Mellner fick göra en studieresa till Sverige, Norge och Danmark för att där följa med motsvarande provningar. Slättermaskinen provkördes utanför Nylands tull 15.7 och på experimentalfältet 22.7 och skördemaskinen på Lill-Heikkilä och på en närliggande gård 8. och 10.8 samt på experimentalfältet 13.8 (A I 69 – St § 7/10.7 och § 3/23.7.1874, B I 30 s. 126 och 136, Handlingar 1874–1876 s. 68). Båda maskinerna var av märket Buckeye och inköptes av sällskapet samt såldes på auktion efter att ha provats och hållits till påseende (B I 30 s. 173).

Resultatet av dessa provningar finns inte i sällskapets arkiv. Däremot ingår i *Åbo Underrättelser* (167/23.7.1874) en utförlig redogörelse för provkörningen med slättermaskinen på experimentalfältet och en vecka efter det att också skördemaskinen hade provkörts där ägnade tidningen saken en ledare (ÅU 190/19.8.1874). Slättermaskinen förutspåddes en snabb spridning medan skördemaskinen ansågs ha visat sig olämplig vid vårt jordbruks dåvarande ståndpunkt.

När experimentalfältet redan stod inför att avvecklas sammanträdde stats- och läneagronomerna år 1874 för att avge utlåtande i frågor som Jexp. hade förelagt dem. Utöver dessa frågor diskuterade agronomerna också behovet av en agrikulturkemisk försöksstation och av en redskapsprovninganstalt. Önskemålet om en sådan anstalt hade framställts av agronom Hahnsson från Åbo. Hans förslag hade inte vunnit de övrigas gillande. Hushållningssällskapet fick agronomernas ställningstaganden för utlåtande (D I 5 s. 84) och understödde varmt Hahnssons förslag (A I 69 – St § 1/16.10.1874, B I 30 s. 266). Liksom Hahnsson ansåg sällskapet att anstalten kunde förläggas till Mustiala.

8 1800-talets sista kvartsekel

8.1 Översikt

I sitt nyss nämnda utlåtande av år 1874 (B I 30 s. 265) om agronomernas ställningstaganden i olika frågor hade sällskapet understrukt behovet av en agrikulturkemisk försöksstation, men i motsats till agronomerna ansett att denna inte borde placeras på Mustiala, utan på Runsala. Vid det sjunde allmänna finska lantbruksmötet år 1876 i Helsingfors upptogs diskussionsfrågan: Är inrättandet av en agrikulturkemisk försöksstation för jordbruket i landet av behovet påkallat, samt var borde en sådan förläggas och hur inrättas? Alla som deltog i diskussionen var ense om behovet. Silfversvan erinrade om sällskapets insats och framhöll Åbo som en lämplig plats. Andra nämnde Helsingfors, Mustiala och Kronoborg. Vid lantbrukstjänstemännens ”lantbrukaremöte” år 1883 antecknades att Jexp. låtit veta att stadgar för en agronomisk försöksstation på Mustiala redan hade blivit fastställda.

De män på Mustiala som framom andra förde försöksverksamhetens utveckling vidare stod Hushållningssällskapet nära, men sin insats inom försöksverksamheten gjorde de på andras uppdrag. Från och med år 1875 är sällskapets arkiv inte någon väsentlig källa för forskningen om försöksverksamhetens uppbyggande.

Inte heller om den av enskilda den här tiden bedrivna försöksverksamheten har arkivet mycket att ge. Bäst känd är Mikael von Essens verksamhet på Herrenäs i Hattula, men även om han brevväxlade med Hushållningssällskapet var det inom Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskap som han redogjorde för sina försök.

Trots att Hushållningssällskapet år 1874 förlorade sin ledande roll inom försöksverksamheten finns i dess arkiv en del uppgifter om försöksverksamheten under senare tid vilka kan ha sitt intresse vid sidan av i tidskrifter och tidningar relaterade samtida försök.

Verksamheten gällde inte bara fältförsök, utan också provandet av tekniska innovationer. Så sent som år 1899 föreslog sällskapet i ett utlåtande om Lantbruksstyrelsens (D I 9 s. 65) förslag om en allmän redskapsutställning jämte -provning att de enskilda sällskapen skulle tilldelas anslag för maskinprovningar, ”vilka prov skulle på ett exakt sätt ådagalägga ej blott ett redskaps eller en maskins duglighet för det arbete man därmed avsett utföra, utan ock dess lätthet att draga eller arbeta med, dess styrka beträffande såväl konstruktion som material, dess farlighet för skötaren m.m.” (A I 94 s. 41 – St § 2/24.2.1899 -bil., Handlingar 1899 s. 17).

Tiden för enskilda sällskaps agerande var emellertid förbi. Hösten 1902 bad sällskapet Pellervo Hushållningssällskapet sända en representant till ett möte avsett att åstadkomma samarbete sällskapen emellan för att förverkliga önskemålet om avprovning av jordbruksmaskiner (A I 97 s. 140 – St § 6/22.10.1902 - bil.). Önskemålet hade fått vila länge nog i fåfång väntan på regeringens initiativ till ”en fullständig agrikulturkemisk försöksstation [...] vid vilken bl.a. även regelbundna maskin- och redskapsprovningar skulle föranstaltas”. Hushållningssällskapet sände sin sekreterare Arno Reuter till mötet och denne utsågs till ordförande i en av mötet tillsatt delegation som skulle föra saken vidare (Handlingar 1903 s. 94).

8.2 Växtodlingsförsök

8.2.1 Nordlings försök i Enare

År 1880 fick Hushållningssällskapet genom sällskapet i Uleåborg del av kronolänsman X. Nordlings begäran om frön från experimentalfältet för försök på Toivoniemi boställe i Enare (D XXIV 27 nr 411 och A I 75 – St § 5/30.12.1880). Två år senare fick det Nordlings berättelse (A I 77 s. 310 – St § 17/1.11.1882) och lovade honom stöd för hans försöksverksamhet (Kopieboken s. 71 – 24.2.1883). Nordling bad då att få och fick medel för en benstamp. Sällskapet sände honom också frön som han önskat (A I 79 s. 90 – St § 13/18.1.1884) och fick självt utsäde från honom, vilket det i brist på eget försöksfält sände till Mustiala (A I 79 s. 157 – St § 14/28.11.1884).

Nordlings berättelser visar att han snarare drev en mönsterfarm än sysslade med växtodlingsförsök (A I 78 s. 137 och 367 – St § 5/4.4 -bil. och § 4/29.11.1883 -bil. samt Handlingar 1878–1883 I s. 102 och II s. 303 och 310).

8.2.2 Reuters försök med strandkål

År 1888 sände sällskapet med stöd av statsmedel litteratören Ossian Reuter utomlands för att studera fiskkonservering. Därefter reste han några år som sällskapets instruktör i skärgården. I samband med sin verksamhetsberättelse för år 1891 föreslog han odlingsförsök med strandkålen, *Crambe maritima* (A I 87 s. 70 – St § 4/29.3.1892 -bil.). Sällskapet beviljade honom ett mindre anslag för högst tre år för sådana försök.

Försöken utfördes på en holme utanför Tvärminne. Efter det första året meddelade Reuter att odlingsförsöken ”hittills ej kunnat visa några resultat” (A I 88 s. 60 – St § 10/28.3.1893, Handlingar 1892 s. 93). För år 1893 avgav han en hoppfull berättelse (Handlingar 1893 s. 35) och anslaget utbetalades också för det tredje året (A I 89 s. 71 – St § 9/17.4.1894). Tyvärr visade sig optimismen ha varit obefogad (D XXIV 43 nr 106, Handlingar 1894 s. 62).

8.2.3 Potatisförsök och sockerbetsförsök

År 1891 tilldelade Jexp. (D I 8 s. 20) sällskapet tusen mark för inköp av utländskt potatisutsäde för att utdelas i poster om högst fem kappar för försök i syfte att

finna bättre sorter än de förut odlade (A I 86 s. 101 – St § 2/24.3.1891). Genom annons (Kopieboken s. 487) fick sällskapet kontakt med ett par hundra jordbrukare i länet som var villiga att utföra försök och att delge sällskapet resultatet (A I 86 s. 164 – St § 22/26.6.1891). Knappt var fjärde försöksvärd lät självmant sällskapet få del av resultatet, varför sällskapet kungjorde att det kunde ställa ersättningsanspråk om inte försöksresultaten inberättades (A I 86 s. 233 – St § 28/30.11.1891, Kopieboken s. 864). Trots de i kungörelsen angivna frågorna blev svaren inte enhetliga (D XXIV 39). Slutsatser av svaren delgavs medlemskåren i sällskapets *Handlingar* (1891 s. 61).

För att kunna bilda sig en säkrare uppfattning om de prövade sorterna bad sällskapet genom en ny kungörelse hösten 1892 om erfarenheter av årets odling (A I 87 s. 151 – St § 9/6.10.1892, Kopieboken s. 415). Först när dessa erfarenheter förelåg avgav sällskapet sitt utlåtande till Jexp. (A I 88 s. 56 – St § 6/28.3.1893 - bil., *Handlingar* 1892 s. 92).

De sockerbetsförsök som sällskapet engagerade sig i när 1800-talet led mot sitt slut och intresset för en inhemsk betsockerfabrik vaknande har behandlats i häftet nr 10 i denna serie.

8.3 Maskin- och redskapsprovningar

8.3.1 Äggkläckningsmaskin

Våren 1879 fäste Rönnbäck styrelsens uppmärksamhet vid en insändare i Elfborgs läns hushållningssällskaps tidskrift (A I 74 – St § 19/17.5.1879 -bil.), där godsägare V. Rosenblad förklarade att han lyckats förbättra utlandets bästa äggkläckningsmaskin så att den från att ha varit ”en leksak eller ett svårskött kuriosum inom experimentalvärlden” blivit ett solitt och lätthanterligt redskap för praktikern. Styrelsen beslöt beställa en maskin för hundra ägg och Rönnbäck fick presentera den inför plenum (*Handlingar* 1878–1883 I s. 131). Följande år verkställde major A. Jack på Koristo försök med maskinen. Av 84 insatta ägg erhöles 32 kycklingar, 44 ägg var obefruktade och 8 innehöll döda kycklingar (A I 75 – St § 23/20.4 och § 16/8.6.1880).

8.3.2 Apparater för gräddens avskiljande

Hösten 1880 beslöt sällskapet på Rönnbäcks förslag inköpa en Cooley apparat för gräddsättning och lät honom presentera den vid plenum (A I 75 – St § 23/27.10 och P 1.11.1880). Följande vår erbjöd sig M. von Haartman att på Tuorla utföra försök med apparaten. Vid provningen jämfördes apparaten med den Schwartzska metoden (A I 76 – St § 18/23.3 och § 13/6.5.1881 -bil.). Provningsberättelsen är daterad 6.5.1881. I sällskapets *Handlingar* (1878–1883 I s. 122) lät Rönnbäck veta att apparaten, i vilken ”gräddsättningskärnen under avkylandet befinna sig under vatten i en sluten behållare”, visat sig ganska ändamålsenlig men krävde större kostnader än de vid den Schwartzska metoden använda kärnen.

När sällskapet lät utföra försöket med gräddsättningsapparaten var det medvetet om att centrifugalförfarandet inom kort komme att ersätta de gamla gräddsättningsmetoderna. I sina *Handlingar* (1878–1883, bilagor s. 326) hade det infört ett föredrag om centrifugalförfarandet i mjölkhushållningen, vilket Rönnbäck hade

hållit vid plenum 26.2.1879. Vid det i Åbo 1881 anordnade åttonde lantbruksmötet utställdes både Cooleys gräddsättningsapparat och de Laval's separator samt demonstrerades ett mejeri i arbete, men någon jämförande provningsberättelse lät sällskapet inte utarbета.

8.3.3 Lemströms frostfacklor

Sommaren 1885 anmodades sällskapet att på 4–5 orter utföra försök med en förbättrad version av professor Selim Lemströms frostfacklor (A I 80 s. 202 och 251 – St § 5/26.6 -bil. och § 2/26.10.1885, D I 7 s. 72 -bil.). Sällskapet vände sig till sex enskilda jordbrukare (Kopieboken s. 281 – 26.6.1885), men försöken uppsköts till följande år. Då tog ”Föreningen för spridande av kunskap om frostfacklor” kontakt och sällskapet skrev åter till försöksvärdarna (A I 81 s. 64 – St § 17/2.4.1886, Kopieboken s. 417 – 30.11). Kort efter utgången av år 1886 framlade Rönnbäck ett utförligt sammandrag av erfarenheterna från fem försöksplatser (A I 82 s. 58 – St § 6/18.2.1887 -bil.) och ett motsvarande besked avgick till Jexp. (B I 33 nr 128/1887) samt relaterades i *Handlingar* (1886 s. 61).

Avsikten var att försöken skulle upprepas följande år, men det stannade vid iakttagelser (*Handlingar* 1887 s. 80). Från Loimaa sände A. Wirzenius en 20.12.1887 daterad utförlig berättelse (D XXIV 35).

Ett par år senare fick sällskapet från det danska lantbrukssällskapet en förfrågan om erfarenheter av nattfroster och om möjligheterna att skydda sig mot deras skadeverkningar. Sällskapet svarade att Lemströms frostfacklor erbjudit en metod varav man i början väntat sig större resultat än vad erfarenheterna visat att de kunde medföra (A I 84 s. 42 – St § 5/22.1.1889 -bil., *Handlingar* 1889 s. 86).

8.3.4 Mattssons kastmaskin och sädessorterare

Våren 1889 vände sig förre lantbrukshållaren Carl Johan Mattsson från Skofat i Korpo till några av sällskapets styrelsemedlemmar i Åbo och visade dem en modell i liten skala av en av honom konstruerad kastmaskin och sädessorterare. Styrelsen blev intresserad och beställde en maskin för att underkastas provning (A I 84 s. 115 – St § 25/5.6.1889) och M. von Haartman erbjöd sig att i Mattssons närvaro verkställa provningen på Tuorla (A I 84 s. 176 – St § 14/28.11.1889). Provningsberättelsen blev positiv och Rönnbäck föreslog komparativa försök med andra för samma ändamål använda maskiner (A I 84 s. 183 – St § 6/27.12.1889 -bil., *Handlingar* 1889 s. 99). Nu erbjöd sig W. af Heurlin på Qvidja som försöksvärd (A I 85 s. 142 – St § 23/22.7.1890). Också nu blev provningsberättelsen positiv för Mattssons maskin (A I 86 s. 128 – St § 20/27.4.1891 -bil.) och sällskapet fann det bäst att maskinens vidare utvecklande och saluförande övertogs av redskapshandlare P. Sidorow i Helsingfors (A I 86 s. 143 och 163 – St § 9/2.6 och § 19/26.6.1891, *Handlingar* 1891 s. 50).

8.3.5 Sidéns hästskyddare

År 1890 bad veterinären L. Fabritius att sällskapet skulle underkasta Sidéns patenterade hästskyddare provning (A I 85 s. 148 – St § 7/28.8.1890 -bil.). Häst-

skyddaren uppgavs både skydda hästens bogar och minska behovet av dragkraft. För provningen hade Fabritius själv anskaffat Rud. Sacks självregistrerande dynamometer. Provningen verkställdes hos M. von Haartman på Tuorla. Till sin 18.10.1890 daterade provningsberättelse fogade denne av dynamometern ritade diagram som visade dragmotståndet då en stenlastad träskodd släde dragits uppför en sluttande sandströdd gårdsplan (A I 85 s. 197 – St § 38/1.11.1890 -bil.). Den till sin ton reserverade berättelsen lades till styrelsens protokoll, som också fick upptaga ett för Sidéns hästskyddare positivare provningsomdöme från Tyskland (Handlingar 1890 s. 108).

FINSKA
HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS ARKIV OCH SKRIFTER
SOM KÄLLA FÖR FORSKNINGEN

21

Om lantbruksrådgivningen 1797–1917
Del 1 : Tiden fram till 1856

Av
Lars Zilliacus

Åbo 1990

Innehållsförteckning

FÖRORD	133
1 FÖRHISTORIEN	135
1.1 FINSKA HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPET, ETT SENFÖTT BARN AV 1700-TALET	135
1.2 FÖRMYNDARLINJEN I 1700-TALET STRÄVANDEN ATT FRÄMJA ALLMOGENS HUSHÅLLNING	135
1.2.1 Byggningsbalken och överhetens bud	135
1.2.2 Jacob Faggots förslag och David Cneiffs tankar	136
1.2.3 Diskussionen i Patriotiska Sällskapets Hushållningsjournal.....	137
1.3 VÄGLEDARLINJEN I 1700-TALET STRÄVANDEN ATT FRÄMJA ALLMOGENS HUSHÅLLNING...	138
1.3.1 Statsmaktens syn	138
1.3.2 Åbo Akademis betydelse.....	138
1.3.3 Sällskapet Aurora som Hushållningssällskapets föregångare.....	140
1.3.4 Svaret på hertig Carls initiativ år 1792, ett ställningstagande för vägledarlinjen	140
2 TIDEN 1797–1855	141
2.1 FINSKA HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS FÖDELSE OCH ETABLERING	141
2.2 RÅDGIVNINGENS MÅL OCH MÅLGRUPPER	143
2.3 RÅDGIVNINGENS EKONOMISKA UNDERLAG.....	144
2.4 RÅDGIVNINGENS ORGANISATION	144
2.4.1 Sällskapets medlemskår och arbetsfördelning.....	144
2.4.2 Sällskapets samarbete med kronans och kyrkans folk	146
2.4.3 Tankar på lokala organisationer	147
2.4.3.1 Under den svenska tiden	147
2.4.3.2 Under de två första kejsarnas tid	149
2.4.4 Tankar på länesällskap.....	151
2.4.4.1 Böckers förslag.....	151
2.4.4.2 Uleåborgs läns hushållningssällskap	152
2.4.4.3 Viborgs läns lantbrukssällskap.....	152
2.4.4.4 Planer på ett sällskap i Vasa län och i Tavastland	153
2.5 RÅDGIVNINGENS MEDEL OCH METODER	154
2.5.1 Det skrivna ordet.....	154
2.5.1.1 Folkskrifter.....	154
2.5.1.2 Almanacksuppsatser	156
2.5.1.3 Tidskrifter.....	157
2.5.1.4 Omdömen om det skrivna ordets verkan	158
2.5.2 Det talade ordet	159
2.5.3 Sporrande föredömen.....	160
2.5.3.1 Hedersbelöningar	160
2.5.3.2 Premier, lån och understöd.....	161
2.5.3.2 Mönstergårdar	164

2.5.3.3 Omflyttning av jordbrukare	166
2.5.4 <i>Spridande av utsäde, avelsdjur och redskap</i>	167
2.5.4.1 Utsäde.....	167
2.5.4.2 Avelsdjur	170
2.5.4.3 Redskap	171
2.5.5 <i>Resande rådgivare</i>	172
2.5.5.1 Rådgivare utan fackutbildning.....	172
2.5.5.2 Utbildade instruktörer.....	174
2.5.5.3 De första försöken att få en agronom som rådgivare	176
2.5.6 <i>Expositioner och demonstrationer</i>	178
2.5.7 <i>Tävlingar</i>	180
2.5.8 <i>Lantbruksmöten</i>	181

Förord

Finska Hushållningssällskapet stiftades den 1 november 1797 som en organisation för hela det dåvarande Finland och med en mycket vid målsättning. Under de 120 följande åren fram till Finlands självständighetstid fick sällskapet se andra organisationer födas och övertaga mycket av dess tidigare uppgifter. Dels grundades nya hushållnings- och lantbrukssällskap och inom dem lantmannagillen, dels skapades specialföreningar för att främja utvecklingen inom särskilda ämnesområden som ursprungligen hört sällskapet till. Härtill kom att mycket av det som sällskapet sysslat med övertogs av statliga organ. När självständighetstiden gick in omfattade sällskapets statsunderstödda verksamhet blott den allmänna rådgivningen inom lantbruket, skogsbruket och fisket i den svenska skärgården i landets sydvästra hörn. – Senare har också skogsbruket och fisket undandragits sällskapet.

Sällskapets arkiv och tryckta skrifter utgör en värdefull källa till kunskap, inte minst om hur man under tidernas lopp har strävat att genom upplysning och rådgivning hjälpa den enskilde jordbrukare att förkovra sig i sin näring. Syftet med föreliggande häften är att fästa uppmärksamheten vid denna källa och att vägleda dem som där vill söka kunskap.

Häftena riktar sig främst till dem som är engagerade i våra dagars väl utbyggda lantbruksrådgivning. De vet att upplysning och rådgivning är så invävda i varandra att man inte kan berätta om rådgivningen utan att tala också om upplysningen. De vet också att det ofta är svårt att draga gränsen mellan rådgivningen och sådant som försöksverksamhet, avelsarbete och kreaturskontroll, hjälp vid anskaffandet av produktionsmedel och vid avsättningen av produkter.

I många fall har jag avsiktligt överskridit gränserna. Jag är medveten om att mycket av det som inryckts i dessa två häften med fördel hade kunnat framläggas i särskilda häften om t.ex. övergången från mjölkhushållningen till mejerihandteringen, om hästskötseln och hästaveln samt om vallodlingens genombrott. Men jag är i mitt fjärde kvartsekel också medveten om sannolikheten för att jag inte får tid för sådana häften. Av detta skäl har jag också tillåtit mig att överskrida ramen i det att jag i någon mån har berört också den väsentliga del av sällskapets verksamhet som gällt uppgiften att vara de rådandes rådgivare, uppgiften som tolk för opinionen och som remissinstans för statsmaktens företrädare.

För att hålla de två häften om rådgivningen inom måttligt omfång har några ämnesområden med numera ingen eller mindre fast anknytning till lantbruket helt utelämnats. Det gäller skogsbruket, trädgårdsskötseln, fisket och husdjurens hälsovård, vilka redan har ägnats var sitt häfte. Det gäller också hemslöjden, som jag hoppas kunna behandla i ett särskilt häfte.

Också i fråga om de ämnesområden som nu behandlats innehåller arkivet en myckenhet av uppgifter till vilka inga hänvisningar har gjorts. Dels har dessa uppgifter förefallit mindre väsentliga, dels visar de uppgifter som jag pekat på

vidare. Alla läsare behöver inte ha samma uppfattning om vad som är väsentligt. Upptäckarglädjen väntar den som gräver ned sig i arkivet och letar vidare på egen hand.

I motsats till vad som varit fallet i tidigare häften har tiden före Hushållnings-sällskapetets instiftande här ägnats relativt stort utrymme. Så har skett för att i framställningen av mångt och mycket i sällskapetets verksamhet kunna visa på ursprung och utvecklingslinjer. Avsikten har ingalunda varit att uttömmande skildra sällskapetets förhistoria. Många under 1700-talet tagna initiativ har jag helt förbigått, så mycket hellre som de utförligt har presenterats av Lars Westerlund i två år 1988 utgivna böcker, *Provincialschäfrarna i Sverige åren 1739–1766* och *Sockensamhällen och provinssamfund*. Böckernas notapparat och källförteckningar visar den intresserade vidare på vägen mot ökad kunskap.

Av tidigare antydda skäl har föreliggande framställning inte förts längre än till Finlands självständighetstid. Också tiden 1797–1917 är så lång att jag har funnit det befogat att dela den itu med året för Nikolaj I:s död och Alexander II:s trontillträde, 1855, som gräns. Utan denna uppdelning skulle det ha blivit ofrånkomligt att upprepat hänvisa till tidens politiska och ekonomiska förhållanden som förklaring till hur sällskapetets verksamhet utformats.

1 Förhistorien

1.1 Finska Hushållningssällskapet, ett senfött barn av 1700-talet

I Hushållningssällskapets 100-årshistorik har Gustaf Cygnaeus ägnat drygt 4 av bokens 15 kapitel åt att teckna bakgrunden till sällskapets födelse. Hans bakgrundsteckning står sig än i dag, om än mycket sedan hans tid har skrivits om 1700-talets idéströmningar och vad de ledde till.

År 1983 utkom i Köln-Wien en av H.D. von Engelhardt och Hubertus Neuschäffer skriven historik: *Die Livländische gemeinnützige und ökonomische Sozietät (1792–1939)*. I den nämns födelseåren för 13 under 1700-talet grundade ekonomiska sällskap. Först bland dem står det år 1723 stiftade ”Society of Improvers in the Knowledge of Agriculture in Scotland”. ”Die Freie Ökonomische Gesellschaft zu S:t Petersburg”, vars årsberättelser finns på tyska, har samma födelseår 1767 som Hushållningssällskapets närmaste förebild, det ”Patriotiska Sällskapet” i Stockholm.

Sistnämnda sällskaps av Staffan Högberg år 1961 skrivna historia skildrar också en del av Hushållningssällskapets förhistoria. Hur Patriotiska Sällskapets idé konkretiserades på olika håll i norden har belysts i dess årsskrift 1984 av sekreteraren Ebbe Gyllenstjerna i en uppsats ”Något om Patriotiska Sällskap i våra nordiska grannländer”. Den ideella bakgrunden för Hushållningssällskapets tillkomst får sin belysning också i Sten Lindroths verk om den år 1739 stiftade Kungliga Svenska Vetenskapsakademien.

De diskussioner som fördes inom Finska Hushållningssällskapet av dess grundläggargeneration framstår i rätt dager om man utöver den bakgrund som jag just har pekat på beaktar också ett par utvecklingslinjer i strävandena att främja allmogens hushållning i 1700-talets Finland. Den ena kunde kallas förmyndarlinjen, den andra vägledarlinjen.

1.2 Förmyndarlinjen i 1700-talets strävanden att främja allmogens hushållning

1.2.1 Byggningsbalken och överhetens bud

Förmyndarlinjen kom till uttryck i lagar och överhetsbeslut. Före storskiftet var alla i byalag boende bönder så beroende av varandra vid markernas utnyttjande att den enskilde inte kunde vara fri i sitt handlande. Byggningsbalken i 1734 års lag bestämde i mycket bondens göranden och låtanden.

Kort före lilla ofreden emanerade 25.11.1740 en kunglig förordning angående landskulturen. I den anbefalldes landshövdingarna att ”ej mindre hädanefter än härtills söka med all sorgfällighet uppmuntra och handleda invånarna i varje län

uti allt vad till vidare förbättring i landskulturen, med vad därtill efter varje landsorts beskaffenhet hörer, lända kan". Syftet var närmast att främja nyodlingen.

Den 20 februari 1742 avgavs KMt:s brev till landshövdingarna angående landskulturen. I det skisserades en organisation med socknevis valda ombud, som samlade hos landshövdingen bland sig skulle utse fyra eller flera vilka de av erfarenhet funnit vara de bästa hushållare på egna hemman. Dessa skulle för landshövdingen framlägga vad de förmenade "vara bäst, nyttigast och drägligast för lantmannen att efter handen kunna uppodla och förbättra sina hemman". Vidare borde dessa utvalda hushållare eller oeconomi i sockenstugan i kyrkoherdens och andra ståndspersoners närvaro diskutera med socknemännen och sedan så mycket som möjligt "själva efterse eller säker underrättelse inhämta huru var och en efterlevat och verkställt vad honom ålegat". Med KMt:s brev följde ett förslag till byordning, enligt vilket en ålderman borde tillsättas i varje by för att leda samarbetet i byn till helhetens bästa.

Brevet emanerade under brinnande krig. Lilla ofreden gick emellertid relativt snabbt förbi och arbetet på Finlands upphjälpande tog fart, men den skisserade organisationen kom inte till stånd. Inte heller förslaget till byordning fick någon större betydelse här och storskiftet förtog det en del av dess syften.

1.2.2 Jacob Faggots förslag och David Cneiffs tankar

Tanken och den enskildes insats borde bringas att tjäna helhetens bästa kom till uttryck också hos Jacob Faggot. Innan han sattes att leda storskiftet utgav han år 1746 skriften *Svenska Landtbrukets Hinder och Hjelp*. I den föreslog han att allmogen skulle göras solidariskt ansvarig för sin skattetunga. Detta skulle leda till att de lata och liderliga skulle få uppsyningsmän och pådrivare i sina sockenbor och kronobetjäningen skulle få rådrom och skyldighet att allvarigare driva på lantkulturens flitiga ans. Den högsta ledningen av lantushållningens främjande skulle tillkomma ett länsvis inrättat kammar- och lantgille med landshövdingen som ordförande och lagmannen, landskamreraren, landssekreteraren, en häradshövding, en lantmätare, en kronofogde och en häradsskrivare som ledamöter. Gillet skulle sammankomma fyra gånger om året och avgöra alla de mål som hörde till lantushållningen eller kammarväsendet.

Faggots tankar togs i Finland upp av Johan David Cneiff, som med förord av Faggot 1757 utgav sina *Tanckar huru En tilbörlig Landt Hushållning Skyndsammast Synes kunna uphjelpas i Österbottn*.

Cneiff var knuten till schäferistaten, vilken kunde betecknas som Sveriges och därmed Finlands första rådgivningsorganisation. Den upprättades genom ett beslut av år 1739 och hade till huvuduppgift att trygga tillgången på fin ull för de expanderande manufakturernas behov. För fältarbetet tillsattes provinsialschäfrar. Dessa skulle också ge råd i jordbruk och husdjursskötsel i allmänhet. Schäferistaten lyckades inte infria förväntningarna och avvecklades år 1766, utan att bestående ha påverkat vår lantbruksrådgivning. Cneiff hade då hunnit verka i över 20 år som provinsialschäfer med sitt boställe Hermans i Närpes som bas.

När Cneiff skrev sin bok hade han redan kommit till insikt om att han som provinsialschäfer blott föga kunnat uträtta för lantushållningen. Orsaken härtill såg han i det att hans huvuduppgift att införa finulliga får gjorde honom impopulär samt i att ingen var skyldig att höra på honom och följa hans råd. Nu lade han

fram en plan på en riksomfattande organisation för hela lantushållningens upphjälpande. Centralt skulle den ledas av ett kungligt landt-oeconomie collegium. Regionalt skulle verksamheten handhas av en lantekonomiedirektör i vart härad och av honom underställda uppsyningsmän. ”Och som alltid är bättre att sköta litet väl än mycket illa borde sällan något större distrikt en lantekonomieuppsyningsman tilldelas än varuti 60 fulla mantal finnas.” Å andra sidan borde distriktet omfatta minst 50 hela hemman, ”ty i annor händelse kunde ingen uppsyningsman därstädes hava sin utkomst”. I varje uppsyningsmannadistrikt skulle hemmansbrukarna gemensamt utse ”en för hushållning och vett väl beryktad bonde i var by till ålderman” samt till hans biträde en rättare.

Hela organisationen skulle alltså vara centralt styrd, men samtidigt ha en fast förankring i bygdesamhället. Allmogen skulle själv vara med om att utforma lokalt anpassade planer för en förnuftig lantushållning och själv välja dem som skulle döma överträdelser. Cneiff inskräppte att uppsyningsmannen varken var befälhavare eller domare över allmogen. Ändå skulle den enskilde bonden enligt Cneiffs förslag ha varit underställd helhetens förmyndarskap.

Lika litet som Faggots förslag om det solidariska ansvaret blev Cneiffs plan realiserad, men skrifterna blev knappast utan betydelse för senare tiders diskussioner om hur lantbrukets rådgivning borde gestaltas.

1.2.3 Diskussionen i Patriotiska Sällskapets Hushållningsjournal

Diskussionen om hur allmogen skulle förmås att förbättra sin lantushållning fördes vidare genom Patriotiska Sällskapets Hushållningsjournal. I dess första häfte för år 1777 ingår uppsatsen ”Utkast til Socken-Sällskapers Inrättning, hwarigenom snarast och säkrast Naringars förökande winnes, utan ringaste kostnad för Kronan och rubbning i Arfs-Jord-egande och Besittningsrätt”. Uppsatsen är signerad J af D, vilket i Hushållningssällskapets exemplar av journalen har förtydligats till Joh. af Darelli.

De sällskap som föreslogs i uppsatsen skulle allt efter ortens tillgång på ståndspersoner omfatta en eller flera socknar. I en storsocken kunde tvenne sällskap inrättas. Ståndspersonernas insats skulle vara avgörande för sällskapets verksamhet, men i sällskapen skulle ingå också allmogemän, främst sådana som svarade för byordningarnas efterlevnad. Som närmaste styresman skulle sällskapen ha landshövdingen. Vidare skulle de stå i brevväxling med Patriotiska Sällskapet.

Förbättringar i allmogens hushållning skulle sällskapen åvägabringa ”dels genom efterdomen, råd, uppmuntringar och försäkringar, dels genom goda och allvarsamma föreställningar. Sådana hinder, dem sällskapet ser och med goda skäl prövar vara i vägen för hushållningen och (som) icke kunna förebyggas genom någon sällskapets eget bemödande, måste angivas på högre ort.”

Sällskapen borde sålunda dels som vägledare, dels som förmyndare förmå socknemännen att förbättra sin hushållning. Samtidigt borde sällskapen genom framställningar hos överheten påverka förutsättningarna för den enskildes hushållning.

I journalens julinummer fördes liknande tankar fram i uppsatsen ”Tankar om wissa författningars uplifwande och widtagande til Landtbrukets förbättring”. Tankarna torde ha varit F. Mozelius'. I följande häfte vände sig märket Philodemus (G.W. af Sillén ?) med skärpa emot förmyndarmentaliteten i de

tidigare uppsatserna: ”Jag, som i mer än 15 år idkat lantbruk, [...] har redan i förflutna tiden ofta föreställt mig och andra huru det skulle tillgå, om en, med någon art (av) myndighet försedd provinsialschäfer, ekonomiedirektör eller intendent, överlanthushållare eller socknesällskapsledamot besökte mig på ämbetets vägnar, översåge gårdens tillstånd i byggnad och ägor, och förehölle mig allt vad däri än felas i fullkomlighet.” Enligt Philodemus övertygelse hade vanföreställningen att bönderna inte förstod sin egen hantering endast alltför mycket påverkat författningarna och de välmenta förslagen till lantbrukets upphjälpande: ”Begynnare i lanthushållningen, helst de som något läst, äro mest illfänige förbättrare och lärare, under det de förvärva sig förfarenhet.”

1.3 Vägledarlinjen i 1700-talets strävanden att främja allmogens hushållning

1.3.1 Statsmaktens syn

Det kungliga brevet 20.2.1742 angående landskulturen utgick ifrån att allmogen var okunnig och från tanken att i varje socken därför borde ”utses och väljas en eller flere förnuftiga och beprövade lanthushållare, som kunde råda och styrka de övriga socknens invånare [...] Varandes nogsamt bekant att intet kraftigare medel kan vara att bringa allmogen ifrån sina förfäders gamla vana, än att någon med gott exempel dem föregår samt sedan vägleder och giver dem goda råd.”

Statsmaktens främsta företrädare i länet var landshövdingen. När landshövdingen i Uleåborg J.F. Carpelan kallats till ledamot av Finska Hushållningssällskapet tillställde han detta en 26.5.1787 daterad skrivelse (D IV 2 s. 1, D II 7 s. Q 4), riktad till befallningsmännen i hans län. I den sade han sig vara övertygad om att orsaken till lantbrukets efterblivenhet låg i allmogens okunnighet, fördomar och lättja samt i kronobetjäningens efterlåtenhet. Han bifogade en kungörelse som innehöll både råd och påbud riktade till allmogen.

1.3.2 Åbo Akademis betydelse

Av utomordentlig betydelse inte bara för strävandena att klarlägga hur lantbruket kunde förbättras, utan också för bemödandena att förmå allmogen att tillämpa förbättringarna blev den akademiska undervisningen. År 1741 fick Uppsala universitet i Anders Berch sin första professor i något som närmast motsvarade lanthushållning och under hans inseende framlade år 1751 Andr. G. Oldberg en avhandling *Tankar om Undervisning vid Landt-Bruk*. Han föreslog tillsättandet av lantekonomier som allmogens vägledare: ”När sådana lant-oeconomi med foglighet och utan tvång undervisa lantmannen uti de förevarande behov, ständigt resa omkring sitt distrikt, [...], föredraga sina påminnelser anten i by- eller sockenstämmor, sammankalla en eller annan person ifrån de närmaste byar till den ort varest något nytt arbete förehaves att få lära huru därmed tillgår, övertala socknemännen till ett eller annat försök i smått, samt vid sitt eget hemvist inom sitt distrikt föregå de övriga med goda efterdömen, så att hans råd bestyrkes med egen gärning, så kan icke annat följa än att lantbruket skall efter hand förbättras.”

Tanken att den enskilde bonden skulle genom samtal och föredömen förmås till förbättringar i sin hushållning omhuldades också vid Åbo Akademi. Där hade år 1747 inrättats en professur i ekonomi med Per Kalm som förste innehavare. In-

sikter i lantbruket ansågs så viktiga för tidevarvets ståndspersoner att ekonomiprofessorn kom att examinera de flesta ämbetsmän som utgick från akademien. Kalm tillträdde sin professur hösten 1752 efter sin långa resa till Amerika. Under tiden för resan sköttes professuren av Johan Kraftman, själv en föredömlig jordbrukare. År 1761 utgav denne sina *Tankar om den wanmagt uti hwilken Finska Landtman sig befinner*. Här framhöll han exemplets makt: ”Det som i mitt tycke fogeligast sätter lantushållningen på fötter hos finske bonden är den eftersyn han kan hava av ståndspersoner som äro trevna lantmän; ty när deras bönder, drängar och torpare, även de nästgränsande, bliva ledda till arbete och med sina egna ögon se att hans hushållning väl lyckas och är indräktigare än den de förut varit vana vid, så rätta de sig därefter i hopp att även på samma sätt erhålla någon förmån.”

Kalm dog år 1779 och hann som professor påverka en stor del av Hushållningssällskapets stiftargeneration. Under hans presidium hölls ett stort antal disputationer. År 1757 försvarade Abraham Indrenius avhandlingen *Enfaldiga Tanckar wisande hvad en Präst kan bidra till Oeconomiens Uphjelpande* och tjugu år senare Alexander Saurén avhandlingen *Om Boställs Förläningens Nytt i Landthushållningen*.

Indrenius framhöll att prästerna genom sina akademiska studier förvärvat sig inte bara kunskaper, utan också förmåga att bedriva självstudier, tänka logiskt, anställa försök, göra iakttagelser och draga slutsatser. På sina prästgårdar borde de vara en föresyn för allmogen. ”De kunna på bröllop, barnsöl, begravningar och andra sammankomster, i det ställe som vid sådana tillfällen merendels annat mindre angeläget haves för händer, prata med sina åhörare om åtskilligt, som länder till hushållningens befrämjande. Bonden tror helst sin präst. Men blott tal och persuasioner göra ej allena tillfyllest: han är så inrotad i sin gamla sedvana, att det är ganska svårt att avleda honom därifrån. Goda exempel kunna skaffa bästa nyttan. Nu finnes i större delen av socknarna, besynnerligen här i Finland, inga synnerliga lantgoods och herrgårdar, vilkas flit och arbetsamhet kunde tjäna gemene man till efterträttelse. Officeraresäten och boställen brukas gemenligen av okunniga och utfattiga landbönder. Skall då någon förbättring väntas, så låter det allra bäst sig göra genom prästernas exempel även i denna saken.”

Saurén kullkastade i sin avhandling påståendet att officersboställena inte kunde tjäna som föredöme. Erfarenheten visade annat. Så hade också de tjugu åren mellan de två disputationerna varit fredliga år och officerarna hade kunnat ägna sig åt sina boställen. Samtidigt hade intresset för lantbruket ökat hos ståndspersonerna i allmänhet, inte minst tack vare Akademien. Saurén pekade också på annat som hörde tidevarvet till. Lantbrukande ståndspersoner tjänade som föredöme för allmogen också genom sina torpare och landbönder och inte minst genom att ungdomar från trakten ofta tjänade en tid på boställena och herrgårdarna innan de övertog egna torp eller hemman.

Samtida med Kalm var den praktiskt inriktade professorn i kemi Per Adrian Gadd. Han hade börjat sin bana som provinsialschäfer och var en tid också plantagedirektör. Sin största betydelse hade han som produktiv lantbruksförfattare. Gadd gick ur tiden samma år som Hushållningssällskapet föddes.

Det största inflytandet på studenterna utövade under slutet av vår svenska tid Henrik Gabriel Porthan.

1.3.3 Sällskapet Aurora som Hushållningssällskapets föregångare

Fostrade vid Åbo Akademi och knutna till den var också många av de män som år 1770 stiftade sällskapet Aurora. I Hushållningssällskapets 100-årshistorik har Cygnaeus (s. 74) påvisat hur nära många av de ämnen och de tänkesätt som fördes fram i *Tidningar utgivna af ett sällskap i Åbo* och i denna tidnings efterföljare sammanföll med dem som präglade Hushållningssällskapets första årtionde. Tänkesätten präglades inte bara av en strävan att främja den materiella utvecklingen, utan också av patriotismen, inte minst i betydelsen omtanke om mindre lyckligt lottade samhällsmedlemmar. Och medlen att hjälpa var inte förmyndarens, utan vägledarens: upplysning, uppmuntran och föredöme.

1.3.4 Svaret på hertig Carls initiativ år 1792, ett ställningstagande för vägledarlinjen

År 1792 kom några av Finska Hushållningssällskapets blivande stiftare att officiellt ta ställning till behovet av ett hushållningssällskap i Åbo. Det innebar också ett linjeval, ett avståndstagande från förmyndarlinjen och ett prioriterande av upplysning och föredömen.

Handlingarna härom finns inte i sällskapets arkiv. De hänför sig till en brevväxling mellan regeringen i Stockholm och landshövdingens ämbetet i Åbo. En sen utskrift av några av dessa handlingar har jag fått se bland Eero Matinollis efterlämnade papper på Turun Yliopisto, Suomen historian laitos. De bär anteckningen Vol 19 FR 346 och hänvisar alltså till en filmrulle i vårt riksarkiv och vidare till riksarkivet i Stockholm. – Bruno Lesch nämner hithörande handlingar i en uppsats i *Historisk Tidskrift för Finland 1918*: ”Ur den gustavianska diskussionen om de finländska jordbrukarnas villkor”.

Det började med att KMt 12.4.1792 inbegärde en berättelse angående näringarnas tillstånd i Åbo och Björneborgs län med Åland. Berättelsen daterades 20.8 av landshövdingen E.G. von Willebrand samt kontrasignerades av landskamreraren A.J. Winter och landssekreteraren Olof Wibelius. Själva berättelsen upptar i utskriften 123 sidor. Härtill kommer bilagor, bl.a. av P.A. Gadd.

Efter en omständlig och svassande inledning slår landshövdingen fast att lantbruket, som giver nödig livsbärgning, är en amma för de andra näringarna och bör därför på allt upptänkligt sätt genom uppmuntringar och verkligt understöd uppdrivas till all möjlig avkastning. I länets södra delar låg lantbruket emellertid enligt landshövdingens uppfattning ”vida före hela det övriga Finland”, men kunde onekligen ytterligare uppdrivas. ”Men som motiverna därtill ligga förnämligast uti mera hushållskunskap, som efter handen tyckes allt mer och mer utbreda sig, så ser jag icke vad Kungl. Majt. nu emellertid därtill skulle kunna göra. Nog omtalas åkerbrukssällskaper, lantbruksgillen i avseende att verka upplysning i hushållningen; men jag tvivlar att något därmed huvudsakligen uträttas. Dessa gillen, dessa societeter borde utgöras av folk som besitta teoretisk och praktisk kunskap uti ekonomin, och var finns många av dem? Dessa gillen borde exekvera säkra och experimenterade rön, om deras kredit hos menige man skulle bibehållas, och uti vår hushållning är ännu icke mycket experimenterat. Ett försök misslyckat, vore ensamt kraftigt att göra en sådan societet hos allmogen utskrattad. Med ett ord, många hinder möta sådana inrättningar hos oss att åstadkomma någon nytta. Sådana inrättningar måste ju äga någon auktoritet; därav

uppkomme ett tvång för allmogen och av tvånget missnöje och ledsnad, som kunde skada hela hushållningen [...] Exempel och efterdömen verka allra mest och erfarenheten visar att bonden icke längre följer fars och farfars sed, varöver så mycket klandras, än han av ett förelående exempel finner att ett annat åkerbruks- och hushållssätt än det gamla är mera lönande och mera fördelaktigt [...]"

Efter att ha exemplifierat betydelsen av föredömen övergår landshövdingen till att visa på medel att få fram föredömen. Därefter framför han flera olika önskemål och förslag gällande hushållningens upphjälpande, de flesta sådana som togs upp av Hushållningssällskapet under dess första tider.

Några månader efter det att landshövdingen avgivit sin berättelse tog regenten ett steg helt i överensstämmelse med några av tankegångarna inom riksdagen ett halvt sekel tidigare. I ett 3.9.1792 daterat cirkulär anmodades landshövdingarna att till vinnande av säker och på erfarenheten grundade upplysningar om de bästa medlen till lantbrukets och hushållningens upphjälpande kalla till sig vissa kunniga lantbrukare av ridderskapet och adeln, ståndspersonerna och allmogen att uti detta angelägna ärende med dem överlägga och redogöra. Mötet i Åbo hölls på landskansliet 12.12.1792. Redogörelsen för mötet namnger all de 22 närvarande. Hälften av namnen återfinns i Hushållningssällskapets första medlemsförteckning. Mötet inleddes med en uppläsning av den berättelse som landshövdingen hade avgivit till KMt. Alla fick alltså kännedom om dess passus om lantbrukssocieteter, men den redan av landshövdingen förkastade tanken på sådana togs inte upp i redogörelsen för mötet.

Det som några sedermera dominerande män bland Hushållningssällskapets stiftare i första hand fick i tankarna när det år 1792 gällde att visa på möjligheterna att upphjälpa lantbrukets och hushållningens upphjälpande var alltså hushållningssällskap. Men de avvisade tanken och motiverade detta med att det var ont om folk med teoretisk och praktiskt kunskap i ekonomin och likaså ont om erfarenhetsgrundad kunskap som kunde ges spridning. Fem år senare omfattade samma män med iver tanken på Hushållningssällskapet. Vad hade åstadkommit förändringen? – Tiden var alltför kort för att tillgången på kunskapsrikt folk eller på beprövad kunskap väsentligt skulle ha hunnit förbättras. Det som hade förändrats var Kungligt Majestät.

När regenten Hertig Carl inbegärde landshövdingens berättelse hade blott en månad förflutit sedan de sammansvurnas mord på hans bror Gustav III och endast ett par år sedan överste Hästesko af Måla gård från Melkylä i Bjärnä som den enda av Anjala-männen avrättats. Hertigen kunde knappast väntas vara gynnsamt inställd till tanken på medborgarsocieteter. Kanske kunde man genom att avvisa tanken på sådana rentav öka hans intresse för andra förslag. Måhända kunde man samtidigt genom att likväl visa på motiv för den förkastade tanken hjälpa till att hålla den levande tills de överhetliga förutsättningarna för dess förverkligande förändrats till det bättre. Man visste ju att Gustav IV Adolf blott fyra år senare skulle bli myndig och tillträda tronen.

2 Tiden 1797–1855

2.1 Finska Hushållningssällskapets födelse och etablering

Ett år efter Gustav IV Adolfs trontillträde var man i Åbo väl beredd att stifta ett sällskap för hushållningens främjande. Hur Finska Hushållningssällskapet föddes

1.11.1797 i biskopsgården i Åbo och hur man förstod att tillvinna det konungens bevågenhet samt stöd och medverkan av landets ledande män inom kyrkan, akademien, förvaltningen, militären och näringslivet har utförligt skildrats av Gustaf Cygnaeus i sällskapets 100-årshistorik. Närmast på basen av den har Håkan Sandström i sällskapets 150-årshistorik redogjort för sällskapets födelse och etablering. Här må ytterligare hänvisas till det föredrag som Svante Dahlström höll vid 150-årsjubileet: "Finska Hushållningssällskapets uppkomst och första år". Föredraget ingår i sällskapets årsbok 1948.

De viktigaste tryckta källorna från etableringstiden är sällskapets äldsta årsböcker, kallade *Redogörelse för Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets göromål*, vidare *Utdrag af Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets Dagbok 1800–1803* samt *Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets Handlingar*, första tomen. Sällskapets tryckta proklamation *Til Finska Allmänheten* (A I s. 4 – P § 1/1.11.1797) med besked om att sällskapet bildats och om dess syften ingår i arkivbandet D II 1 s. 145. Proklamationen infördes i första numret år 1798 av *Åbo Tidningar* och åtföljdes av en redaktionell uppmaning att stöda det nya sällskapet (Cygnaeus s. 113).

I sällskapets arkiv har de som forskat i sällskapets födelse och etablering främst utnyttjat protokollserien A I. Cygnaeus (s. 101 och 106) nämner vilka som enligt Porthans uppgifter i brev deltog i det stiftande mötet. Porthan själv hörde emellertid inte till dem. Vidare hänvisar Cygnaeus till den första matrikeln (E I 1). Ett utdrag ur matrikeln finns på samma tryckark (D II 1 s. 145) som proklamationen till allmänheten. Det upptar 151 namn. Ordningsföljden för de första namnen i matrikeln bestämdes genom lottning vid plenum 9.12.1797 (A I 1 s. 18 – § 5). Resultatet av lottningen finns bevarat på de första bladen i bandet D II 7 under rubriken "Förteckning på Finska Hushållnings Sällskapets Herrar Ledamöter". Förteckningen har 79 namn och följs av anteckningen "Ovanstående äro konstitutiva ledamöterna som lottade om rum i matrikeln och utmärka de röda N^o ordningen för envar enligt lottningen. Efter skedd lottning avstod lagman Wibelius N° 18 till herr konter amiralen och kommandören von Stedingh samt herr professoren Pipping N° 29 till herr kammarherren och riddaren von Carleson, varigenom Wibelius fick N° 78 och Pipping N° 79."

Hur det nya sällskapet hälsades välkommet av dem som kallats till medlemmar framgår av några svar på kallelsebreven (D II 7 s. A 4, D 1, N 1, P 7 och Z 7). – Från Örebro skrev överkammarjunkare C. Hamilton att han själv länge umgåtts med planer på ett liknande sällskap.

Patriotiska Sällskapet dröjde några år med att ta ställning till det nya sällskapet. Våren 1801 räckte det handen till välkomsthälsning (D II 2 s. 9): "Sedan det Kungliga Finska Hushållningssällskapet alltifrån sin stiftelse genom uppmuntande belöningar och nyttiga kunskapers kringspidande visat sig hysa det mest verksamma nit för hushållningens uppkomst i landet, kan det Svenska Patriotiska Sällskapet icke längre underlåta att förklara det Kungliga Finska Hushållningssällskapet sin deltagande fägnad häröver och sin önskan av all framgång i detta ädla bemödande."

"Tillika har Patriotiska Sällskapet ansett sig böra Kungliga Finska Hushållningssällskapet vid handen giva ett av Patriotiska Sällskapet, i anledning av det förras stiftelse, nyligen fattat beslut rörande en viss naturlig gräns, som Sällskapet trott böra fastställas emellan båda sällskapens verkningskrets, vad hedersbelöningars utdelande vidkommer, och ansett sin egen befattning i denna del böra

inskränkas till Svea och Götha rike allenast samt Norrland, på den grund vars billighet Kungliga Finska Hushållningssällskapet själv torde inse, att detta senare sällskap bättre än det Svenska Patriotiska är i stånd att känna och pröva de omständigheter som kunna berättiga eller icke de sökande inom Storfurstendömet till de ifrågavarande belöningar.”

Hushållningssällskapet hade givetvis ingenting att invända mot förslaget (A I 3 s. 130 – P § 3/15.6.1801 och B I 1 s. 97). Trots att förslaget om en gränsdragning gällde endast utdelandet av belöningar kom gränsen att gälla hela verksamheten.

2.2 Rådgivningens mål och målgrupper

Sällskapets första stadgar (A I 1 s. 6 – P § 1/9.12.1797) angav som sällskapets syfte att främja den enskilda hushållningen i allmänhet och lanthushållningen i synnerhet, med vad därtill hörer eller därmed i någon måtto gemenskap äger. – Under självhushållningens tid var det svårt att avgränsa lantbruket från övriga former av hushållning.

Redan i följande mening slår stadgarna fast: ”Upplysta och allmänt utspridda begrepp i förenämnda ämnen anser sällskapet vara den säkraste grund för all förkovran i vår hushållning.”

En precisering av i vilka avseenden sällskapet ansåg förbättringar i lanthushållningen påkallade gavs i det upprop som sällskapet 1.4.1798 utfärdade om belöningar ”till uppmuntran av flit och idoghet för allmogen”. I det nämndes omsorg om byggnader och nyttjande av skogssparande byggnadsmaterial, nyodling och inte minst uppodling av kärr, dikning och jordförbättring, potatisplantering, förbättrad foderförsörjning och boskapsskötsel (D II 1 s. 1).

Tyngdpunkterna vid valet av mål för rådgivningen kom i mycket att bestämmas av de ekonomiska resurserna och av vid dem knutna villkor. På egen begäran fick sällskapet statsmedel för potatisodlingens främjande och under sina första årtionden såg det ett av sina främsta mål i att få potatisen allmänt odlad i landet.

Ju närmare sällskapet kom det målet, desto mera ägnade det sig åt den av kejsaren givna uppgiften att främja lin- och hampodlingen och -hanteringen. I sitt förslag om huru anslaget härför borde användas nämnde sällskapet också fårskötseln och även den ägnades under några årtionden stor uppmärksamhet.

I princip skulle sällskapet enligt de nyss citerade stadgarna (§ 1) ”bjuda till (att) efter hand utvidga de ekonomiska kunskaperna så bland ståndspersoner som allmoge”. Den egentliga målgruppen för rådgivningen blev dock allmogen. Intresset för välgörenhet och allmänt väl var stark hos många av tidevarvets sällskap och kom till uttryck också i Hushållningssällskapets första upprop till allmänheten: ”Låtom oss med förenade krafter söka gagna det allmänna. Det gives ingen olyckligare medlem i samhället än den som aldrig gjort något för den allmänna goda saken.”

Upplysningen skulle ges av dem som var mest upplysta och spridas bland dem som bäst behövde den; men helt naturligt riktades rådgivningen främst till dem som var mest mottagliga för råd och dessa fanns snarare bland de burgnare bönderna än i landsbygdsbefolkningens breda bottenskikt.

Under hela perioden inballoterades knappt ett tiotal allmogemän i sällskapet. Dess rådgivning var till allra största delen riktad till sådana som stod utanför och nedanför dess egen krets. – Begreppet allmoge, som ofta återkom i handlingarna,

tycks inte ha varit helt entydigt. När det gällde att avgöra vaccinatörernas rätt till ersättning för att vaccinera allmogebarn fann sällskapet skäl att anteckna till protokollet att till allmogen skulle hänföras ”icke allenast jordbrukare såsom hemmansinnehavare, torpare, landbönder m.m. [...], utan även klockare och andra kyrkobetjante, sockenhantverkare och gärningsmän samt bruksarbetare, vilka väl egentligen icke därunder kunde begripas” (A I 6 s. 188 – P § 1/15.9.1804).

2.3 Rådgivningens ekonomiska underlag

I sin första proklamation till allmänheten vädjade sällskapet om medborgarnas stöd. Alla uppmanades att medverka till sällskapets syften, den ene med sina kunskaper, ”den andre med sin nit och drift och åter en annan med sin förmögenhet”. Sällskapets stadgar har alltid räknat med en medlemsavgift. Enligt de första stadgarna (§ 7) var denna 3 riksdaler och år 1855 1 rubel och 50 kopek.

Mycket snart fick sällskapet också små donationer till fri disposition (A I 1 s. 22 – P § 4/2.1.1798) och med tiden genom testamenten betydande belopp att disponera för bestämda ändamål. Störst var de tillgångar sällskapet fick genom assessor Ahlmans testamente av år 1798. En tidvis ganska fri tolkning av testamentena gjorde det möjligt att anlita donationsmedlen för olika slags rådgivningsaktiviteter och för sällskapets allmänna verksamhet.

Avgörande för sällskapets möjligheter att verka har likväl statsmaktens stöd varit. Genom resolution 20.11.1798 (D I 1 s. 2) beviljades sällskapet samma portofrihet som Patriotiska Sällskapet åtnjöt. Genom kungligt brev 20.6.1801 (D I 1 s. 7) tillförsäkrades sällskapet i tio års tid 1.000 riksdaler om året för potatisodlingens främjande.

Redan innan freden i Fredrikshamn hade fogat Finland som ett storfurstendöme till Ryssland utlovade Alexander I 2.250 rubel om året för samma ändamål. Dessutom skänkte han en engångssumma om 2.000 rubel till sällskapets fria förfogande (D I 1 s. 45). När han sommaren 1812 besökte Åbo lovade han på regeringskanseljens förslag och utan någon framställning från sällskapets sida sällskapet ett årligt anslag om 10.000 rubel för lin- och hampodlingens främjande (D I 1 s. 46).

Då medlemsavgifterna med tiden visade sig otillräckliga för sällskapets allmänna verksamhet anhöll det i en utförlig motiverad skrivelse (B I 4 s. 65) hos KMt om ett årligt anslag om 1.000 rubel, vilket beviljades per 1.1.1817 (A I 13 s. 6 – P § 2/2.1.1817 och D I 1 s. 63).

För sina ekonomiska resurser och deras användning har sällskapet år för år redovisat i sina årsberättelser.

Räkenskapsböckerna finns bevarade (F I) och innehåller också brev och uppgifter även om annat än ekonomin.

2.4 Rådgivningens organisation

2.4.1 Sällskapets medlemskår och arbetsfördelning

Under hela den nu ifrågavarande tiden trycktes medlemsförteckningen i årsböckerna, om än inte alla år. Cygnaeus (s. 164, 304 och 369) ger detaljer och översikter. Det var ett ganska slutet sällskap med några hundra medlemmar, så

gott som enbart ståndspersoner och nästan idel män. När sällskapet år 1832 bad ett par aktade fruar om hjälp vid tillsynen över sällskapets slöjdskola uppgav det urskuldande att det av sina stadgar var förhindrat att invälja kvinnliga medlemmar (B I 15 s. 122). – Likväl hade det som en hedersbevisning invalt en kvinnlig medlem redan år 1813.

Sådana kommunikationerna var hade endast de i och nära Åbo bosatta medlemmarna möjlighet att regelbundet delta i sällskapets arbete. För att hålla kontakten med landsorten och för att rycka in aktiva landsortsbor i verksamheten utsågs korrespondenter (Cygnaeus s. 126, 200 och 313).

Under det första halvåret i sällskapets historia behandlades alla ärenden vid sällskapets plena, ibland efter beredning av tillfälliga utskott. Därefter tillsattes ett permanent beredningsutskott (BU) för att förbereda alla viktigare ärenden och avgöra mindre viktiga. Dess första ordförande blev Porthan (A I 1 s. 43 – P §§ 3–4/1.5.1798). En månad senare tillsattes ett bestående ekonomieutskott (EU) för frågor gällande sällskapets egen ekonomi (A I 1 s. 51 – P § 5/1.6.1798).

Ännu samma år tillsattes ett redskapsutskott (RU) efter det att plenum hade godkänt BU:s förslag om att sällskapet skulle skaffa sig en samling av jordbruksredskap och modeller samt efter prövning avge omdömen om dessa (A I 1 s. 63 – P § 2/1.8.1798). Detta utskott försjönk efter några år i överksamhet, men återupplivades (A I 11 s. 24 – P § 4/15.3.1811). När sällskapet fick sitt anslag för potatisodlingens främjande tillsatte det på Porthans förslag ett särskilt potatisutskott (PU) (A I 4 s. 65 och 114 – P § 7/15.2 och § 9/1.5.1802). Dessa två utskott kom nära att syssla med rådgivningsfrågor och när sällskapet år 1821 efter lång förberedelse antog nya stadgar sammanfördes de två utskotten i ett åkerbruksutskott (ÅU) (A I 17 s. 93 § 10).

Också anslaget för lin- och hamphanteringens främjande ansågs med skäl kräva ett särskilt utskott, snart kallat slöjdutskottet (SU). Pleniprotokollen för tiden mellan 1.11.1813 och 8.11.1816 saknas. Utskottets första protokoll är daterat 15.2.1815 (A II 4 s. 1).

Vaccinationen hörde ju inte till lantbrukets främjande på annat sätt än att den motiverades bland annat med att den skulle rädda landets viktigaste tillgång, dess arbetskraft, undan koppornas härjningar. Det utskott (VU) som sällskapet tillsatte för kampen mot kopporna kom emellertid att syssla med i mycket enahanda problem som de vilka mötte i lantbruksrådgivningen: det gällde att genom upplysning övervinna fördomar inför det nya och oprövade och att förmå allmogen att tillämpa det. År 1825 upphörde sällskapets befattning med vaccinationen.

Alla dessa utskott beaktades i de år 1821 (A I 17 s. 91 § 10) antagna, i huvudsak av sekreteraren Carl Christian Böcker utformade stadgarna. När dessa justerades år 1835 kritiserade Böckers efterträdare Lars Arnell (A I 30 – P § 5/5.5.1835) uppdelningen av arbetet på många utskott. Från och med år 1843 trädde helt nya stadgar i kraft (A I 37 – P § 2/10.2.1842 -bil.). Enligt dem (§§ 8–9) fick sällskapet blott ett Utskott (U), vartill kom ett i förordning 30.11.1837 bestämt utskott (FU) för förvaltningen av Mustiala lantbruksinstitut.

Att verkställa sällskapets och utskottens beslut gällande rådgivningen ankom på sekreteraren. Någon fast anställd rådgivningspersonal fanns inte.

2.4.2 Sällskapets samarbete med kronans och kyrkans folk

För att utforma och leda sin upplysnings- och rådgivningsverksamhet förfogade sällskapet i Åbo över landets främst krafter. Uppgiften att från landets huvudort sprida upplysningen över landet och få råden tillämpade ute i bygderna skulle ha varit helt övermäktig utan en landsomfattande fältorganisation, om inte sällskapet skulle ha kunnat utnyttja de organisationsnät som kronan och kyrkan hade byggt upp.

När konungen tog sällskapet i sitt hägn lät han i ett öppet brev 4.2.1798 (D I 1 s. 1) veta: ”Det alla som vederbör have sig hörsammeligen att efterrätta.” Sällskapet tvekade inte att för sina syften utnyttja kronans och kyrkans folk. När det våren 1799 diskuterade de hinder kampen mot kopporna mötte fann det att allmogens fördomar var det första som borde övervinnas och att det bäst kunde ske genom en kungörelse som skulle tillställas landshövdingarna samtidigt som biskoparna skulle anmodas att i brev till prästerskapet ”väcka dem att vid sådana kungörelsers uppläsande såsom ock vid andra tjänliga tillfällen i möjligaste måtto därmed förena sina uppmaningar och undervisningar” (A I 1 s. 126 – P § 7/1.4.1799).

Ett par år senare förmådde sällskapet KMt att utfärda en allmän kungörelse om potatisplanterings uppmuntran och utvidgande i Finland (D V 5 s. 30). I den sades uttryckligen: ”Wi förvänta av prästerskapets nit och omsorg för allmänt bästa, att de upplysa deras åhörare om nyttan och angelägenheten av denna hushållsanstalt, uppmuntrar till dess efterföljd och även föregår med eget efterdöme.”

För att påverka landshövdingarna och biskoparna behövde sällskapet inte konungens stöd. Snarare var det de som förmådde KMt att genom sitt höga namn påverka kronobetjäningen, kyrkoherdarna och allmogen. Biskopen i Åbo Jacob Gadolin var ju sällskapets försatt ordförande och hans efterträdare på biskopsstolen och senare som sällskapets ordförande Jakob Tengström, gjordes av kejsaren till ärkebiskop och överhuvud för hela prästerskapet. Som t.f. landshövding i Åbo samordnade Wibelius kronans och sällskapets strävanden. En framställning om att sällskapet måtte utsända resande rådgivare av slutade han med löftet: ”vad av konungens befallningshavande i länet i sådan väg kan fordras som biträde, skall icke utebliva”. I arkivet finns de ”ordres” och cirkulär gällande potatisodlingen vilka han daterade 2 och 22.3.1802 (D V 5 s. 33 och 36). – Redan på sommaren hade sällskapet vänt sig till domkapitlet med begäran om att prästerskapet skulle bringa dess råd inför hungersnöden till allmän kännedom (A I 3 s. 149 – P § 5/15.7.1801 och B I 1 s. 95).

Också utan cirkulär från landshövdingarna och från domkapitlet med anmaning att stöda sällskapet i dess strävanden kunde sällskapet räkna med aktivt stöd av kronans och kyrkans män ute i landsorten. Många av dem hade själva kallats till medlemmar i sällskapet, än flere var de som fått sin fostran vid Åbo Akademi och där lärt känna och uppskatta dem som stod bakom hänvändelserna från sällskapets sida.

I sina direkta kontakter med medhjälpare runtom i landet kunde sällskapet anlita postens tjänster. Ofta nog fann sällskapet det likväl lämpligast att anlita tillfälliga resande för att frambefordra brev och andra försändelser. Denna tid var ju hästen det snabbaste kommunikationsmedlet till lands och på isvägar och segelfarkosten på öppna vatten.

2.4.3 Tankar på lokala organisationer

2.4.3.1 Under den svenska tiden

Även om Hushållningssällskapet hade förmånen att kunna ty sig till kronans och kyrkans tjänster när det gällde att nå bygdernas folk framfördes inom sällskapets egen krets då och då tankar på en lokalorganisation för lanthushållningens främjande. Den 6 dec. 1799 inlämnade Olof Wibelius ett memorial (Dagboken 1800 s. 75), där han föreslog att sysslomän, ekonomiekommissarier eller ombudsmän skulle tillsättas för att handleda allmogen. Medel för ändamålet skulle friställas om man indrog skallfogde-, klockare- och kyrkväktarsysslorna. Sysslomannen skulle avlönas med de spannmålskappar som dittills uppburits för skallfogdar, klockare, kyrkväktare och spögubbar.

Sysslomannen skulle tillsättas av kyrkoherden och församlingen genom val mellan tre av sällskapet föreslagna personer. Sällskapets ombud skulle han vara genom att stå under dess befallning i allt som gällde hushållningens upphjälpande. Samtidigt skulle han ha vissa kyrkliga åligganden. Enligt Wibelius förslag skulle sällskapet sålunda tillskansa sig befogenheter inom den gamla församlingsorganisationen.

Wibelius var angelägen om att framhålla att han ville förse allmogen med rådgivare, inte med förmyndare (s. 83): ”Det förstår sig att intet tvång härvid äger rum och att allmänheten emot sin fria vilja icke kan tvingas till det ena eller andra, utan bör antagandet av goda råd och nyttiga föreskrifter ankomma på övertygelsen om gagneligheten; och det är just dessa tjänstemäns goda och förståndiga uppförande som skall bereda menige man att lämna sina gamla fördomar och villor. Deras beskedlighet, nit och kloka bemödande skall förvärva dem menige mans aktning, kärlek och förtroende samt sällskapets erkänsla och berättiga dem till särskild hugkomst [...] Den upplyste medborgaren inser nog vikten därav att dessa tjänstemän [...] med förstånd och människokännedom behandla menigheten, om de skola gagna i all åsyftad vidd.” Sysslomän behövde inte tillsättas socknevis, utan det kunde räcka med en eller ett par i vart härad.

Wibelius förslag mötte kritik (Dagboken 1800 s. 148) och sällskapet ställde sig skeptiskt till förslaget, som främst i fråga om lönen befarades möta så stora svårigheter att sällskapet ”allra minst i sin början då dess anseende och förtroende hos allmänheten ännu icke hunnit stadgas [...]” (A I 2 s. 217 – BU § 2/22.2.1800). Wibelius insisterade inte och förslaget lämnades vilande. – Som t.f. landshövding i Åbo tillämpade han våren 1802 i syfte att främja potatisodlingen liknande tankar i sina ”ordres” till underlydande och i sitt cirkulär till possessionater i länet (D V 5 s. 33 och 36).

Vid sekelskiftet pågick inom sällskapet en livlig diskussion om att inordna klockarena i kampen mot kopporna. För den diskussionen, som också berörde deras ställning i övrigt, har jag redogjort i häftet 13 i denna stencilserie.

Våren 1800 fick sällskapet mottaga ett anonymt memorial (D IV 2 s. 62), vars författare föreslog att sällskapet i en tryckt hänvändelse till prästerskapet och allmänheten skulle taga initiativet till lantmannasällskap i varje församling. Domkapitlen borde fås att stöda initiativet. Förslagsställaren gillade inte tanken på ”ekonomiska fogdar”. Det att de i byggningsbalken förutsatta husesynerna hade försummats kom sig enligt hans tro inte av brist på tid hos kronobetjäningen, utan av övertygelsen att den rätta vägen att upphjälpa allmogens hushållning inte var övervakning, utan råd och anvisningar för ett förnuftigt jordbruk. Denna

övertygelse ledde författaren till förslaget att i varje socken vid offentliga kyrkostämmor upprätta ekonomiska eller lantbrukssällskap av de kunnigaste och redligaste män såväl av herrskaper som allmogen. Sällskapet skulle på bestämda tider samlas till förtroliga samtal och rådplågningar i alla förefallande mål rörande seder, hushållsätt och ordning. ”Detta skulle ostridigt utan någon ceremonialisk sanktion av höga överheten lätteligen kunna och bära verkställas; detta skulle sammanknyta lärare och åhörare, herre- och dannemän med varandra till ett gemensamt ändamål [...] Uti ett sådant utskott av hedrade och vältänkande jordbrukare skulle socknens lärare (= kyrkoherden) alltid vara ordförande, eller rättare den förste som nitälskade för skick och arbetsamhet, inhämtade andra erfarna mäns tankar, samtalade och i skrift författade deras överläggningar.” För att få resultaten av överläggningarna omsatta i handling borde ordföranden till biträde få klockaren och en annan skrivkunnig man.

Sällskapet omfattade syftet med förslagen i det anonyma memorialet, men ”ansåg den ceremoniella formen icke vara nog tjänlig eller i verkställighet möjlig” och nöjde sig med att uppmana alla sina ”i landsorten vistande ledamöter att i var sin ort söka utsprida ibland allmogen ljus och kunskap i hushållningen” (A I 2 s. 231 och 122 – BU §§ 4/17.4, och P § 12/1.7.1800). Uppmaningen gavs i *Dagboken* (1800 s. 114).

Ett av vicehäradshövding Mollerus i Kuopio 8.12.1800 daterat förslag (D IV 4 s. 124) om lantmagistrater i varje socken ansåg sällskapet vara av tvetydig nytta (A I 3 s. 275 – BU § 12/21.3.1801).

Trots att Hushållningssällskapet ställde sig skeptiskt till tanken på lokala sällskapet uppstod ett sådant vid denna tid, nämligen ”Landtmannasällskapet uti Ilmola” (Ilmajoki), stiftat 11.12.1803. Det formella initiativet utgick inte från Hushållningssällskapet, men det lokala sällskapet förklarade sig ämna verka för de syften som Hushållningssällskapet hade gjort till sina (Cygnaeus s. 275). – Sällskapet fortlever som en museiförening.

Vid samma tid fick sällskapet mottaga ett anonymt memorial (D IV 5 s. 19) till vilket fogats ”en förtjänt mans allaredan år 1760 författade tankar rörande hushållningens upphjälpande i Finland”. Det senare avslutades med ett förslag (D IV 5 s. 45) ”att vissa ekonomiska samhällen av förfarne redlige samt pålitelige lantushållare i länen, häraderne och jämväl socknarne allt efter omständigheterna upprättades, vilkas göromål då bleve att med goda råd, nyttiga föreställningar och i synnerhet lovvärda efterdömen gå menigheten till handa; giva akt på ordning och landets hushållning; rätta vad i godo kunde åstadkommas; men giva vederbörande vid handen där emot lagarna oförsynt handlades.” – Förslaget behandlades av BU, som i sitt ställningstagande hänvisade till sitt beslut av den 17 april (A I 2 s. 277 – BU § 1/23.6.1800).

År 1804 belönade sällskapet en anonym prisskrift om tiggeriernas avskaffande (A I 6 s. 199 – P § 7/1.10). Den infördes i sällskapets *Handlingar* (2 s. 134) under titeln ”Om uppfostrings-, Industrie- och Barmhärtighets-anstalter i Finland”. I skriften föreslås ekonomie- eller industriskolor med en direktion bestående av adelsmän, possessionater och bönder och med kyrkoherden som inspektör. Direktionen kunde samtidigt utgöra ett ekonomiskt sockensällskap, sådant som redan 1742 överhetligt påbjudits (s. 194–197).

2.4.3.2 Under de två första kejsarnas tid

Redan från begynnelsen hade sällskapet försökt skapa en nära kontakt med bygderna genom att vissa medlemmar i landsorten utsetts att korrespondera med sällskapet (A I 2 s. 67 – P § 4/15.4.1800, Cygnaeus s. 200). Dessa korrespondenter kom i mycket att verka som sällskapets ombud. Effektivast utnyttjades de under Böckers sekreterartid 1813–1833.

Sin syn på de våren 1815 utsedda korrespondenternas uppgift framlade Böcker i ett cirkulär till dem (B I 3 s. 113). Efter att ha betonat sällskapets fosterländska syfte och dess behov av sakuppgifter för att kunna fylla sin uppgift förklarade han att sällskapet ville ”genom sin utvidgade brevväxling lika som mångfaldiga sin varelse i alla trakter av vårt fädernesland” och hoppades att korrespondenterna i var sin krets ville ”med sina råd, och om så passar sig, genom sitt efterdöme stärka och upplysa de arbetsamma, uppmuntra de försumliga och hos sällskapet till utmärkande eller belönande anmäla dem sådant förtjänar.” I sällskapets *Redogörelse* (1816– s. 7) lät han veta att sällskapet hoppades att ”varje korrespondent inom sitt distrikt kunde bliva en föreningspunkt för ortens tänkande och patriotiska landsmän”.

Bland de år 1815 utsedda korrespondenterna fanns prosten C. Fr. Stenbäck i Kuortane (B I 4 s. 95). Följande år tillställde han sällskapet ett brev (D XXIII 6 s. 36) där han berättade att han varit med ”såsom bivistande ledamot uti den kommitté av ämbetsmän, handlande och lantmän, som av kejsarens högtrespektive befallningshavande nyligen var sammankallad till Vasa (för) att meddela upplysningar om landskulturens, handelns och näringarnas tillstånd i Vasa län”. Där hade han fört fram önskemål om strömrensningföretag och sannolikt också om annat som han tog upp i brevet. Till detta andra hörde inte minst önskemålet att det liksom i Sverige måtte bildas ”sällskap av kloke, driftige och nitiske jordbrukare” i socknarna. Dessa sockensällskap borde inte bara ha tillsyn över strömrensningföretagen, utan förses med makt att efter en viss instruktion ha inseende över socknens hela ekonomi. De i Österbotten vanliga sockenskrivarna borde bli självskrivna sekreterare i sällskapen, De borde också övertaga brofogdesysslan och förses med boställen för att själva kunna tjäna som föredöme. De borde uppgöra driftsplaner för enskilda lägenheter och tillsammans med byåldermannen verkställa syner för att se hur planerna följts.

BU ägnade Stenbäcks förslag grundlig behandling (A I 13 s. 117 – § 1/27.11.1816) och tog klar ställning emot hans förmyndarmentalitet: ”Men att såsom herr prostens mening syns vara det allmänna skulle sträcka sin uppgift till skattemäns hushållning och för den lämna om också blott råd, anser BU vara av erfarenheten nogsamt utrett huru litet det skulle båta. Det är ock alldeles stridande emot den princip man nu så allmänt yrkar för hushållningen, att nämligen regeringen endast bör skydda näringarna och befordra upplysningens kring-spridande, men för övrigt lämna begagnandet därav åt enskilda omtanken.”

Plenum omfattade BU:s inställning (A I 13 s. 16 – P § 10/1.2.1817). Det gillade i så måtto Stenbäcks förslag att det ansåg att tillsynen över krononybygggena borde skärpas och att sällskapet borde verka för att byordningar skulle allmänt antagas. Vad förslaget om sockensällskap beträffar ville sällskapet höra korrespondenternas åsikt. För den skull infördes utdrag ur Stenbäcks brev i sällskapets tryckta *Underrättelser* (7/1817 s. 23). Böcker kunde inte avhålla sig från att förse utdraget med en not, i vilken han påpekade att Stenbäcks förslag inte kunde passa överallt:

Frihet utgör livsprincipen för all industri. Statens bemödanden att på förmyndarvis befrämja densamma har sällan befunnits svarande mot ändamålet.

Uppmaningen i *Underrättelserna* att utlåta sig om Stenbäcks förslag tycks inte ha efterkommit. Däremot återkom denne själv till sitt förslag om sockensällskap. Det gjorde han dels i ett privat brev (BS 4 s. 111), dels i sina 9.1.1818 insända ”Anteckningar till någon upplysning om beskaffenheten av skogen och mossarna uti Kuortane socken” (D XX 2 s. 85). ”Anteckningarna” var Stenbäcks svar på hänvändelser som sällskapet 1.7 och 1.8.1817 hade gjort till korrespondenterna efter att av KMt ha anmodats utlåta sig dels om skogshushållningen i landet, dels om möjligheterna till myrodling. Sällskapets åtgärder med anledning av dess uppdrag har behandlats i häftet 16 i denna serie.

Vid samma tid som sällskapet fick del av Stenbäcks ”anteckningar” fick det i ett annat sammanhang skäl att diskutera ett förslag om sockensällskap. Redan år 1809 (A I 11 s. 76 – P § 2/4.11) hade sällskapet belönat kronofogden Reinhold Holmbergs anonymt insända svar på en åren 1804 och 1807 uppställd prisfråga om tjänliga stängselsätt. Svaret hade emellertid återlämnats till författaren för ytterligare bearbetning och återficks våren 1818 (A I 14 s. 140 – BU § 4/25.9.1818). Holmbergs skrift ingår i D VI 1 (s. 283) och i D XXIII 4 (s. 51).

Författaren synes starkt påverkad av sällskapets uppmaning i *Dagboken* år 1800. Efter att ha påpekat att prästerna på sina boställen borde kunna påverka allmogen med tal och föredömen fortsätter han (s. 304): ”Merändels har ock Finska Hushållnings Sällskapet någon ledamot av possessionaterna i varje socken: Han borde i synnerhet vara en ledare och föregångare, samt dessutom inrätta ett litet sällskap i socknen av de förståndigaste och hederligaste lantmän och bönder, vars ordförande han skulle vara, talande med dem över varjehanda hushållsämnen och även hägnaderna, varom han således kunde giva dem den fullkomligaste kunskap till utövning och vidare befordran bland deras medbröder, varjämte detta sällskap kunde hos Finska Hushållnings Sällskapet anmäla dem till hedersbelöningar, som därav gjort sig förtjänte. Och Hushållningssällskapet skulle jämväl genom dessa små socknesällskaper eller underavdelningar få en bättre organisation och förening med landet, samt följaktligen vinna mera inflytande och verksamhet.”

Tanken på lokala sällskap skymtar också i det utlåtande som E.K. Finckenberg 1821 avgav om förslaget till ändring av sällskapets stadgar (D II 1 s. 290 b): ”Måne icke ett lantmannasällskap kunde inrättas i var korresponderande ledamots distrikt eller åtminstone föreslås, om ortens patrioter ville förena sig därutinnan, och kunde icke härom nämnas i stadgarna, helst blott såsom en önskan? Det kunde giva anledning till många nyttiga företag.”

Trots att man ingenstädes tog fasta på exemplet från Ilmola fortsatte tanken på någon form av sockensällskap att sysselsätta sinnena. I ett 1.2.1832 inlämnat anonymt svar (D VI 3 s. 158) på en prisfråga om förebyggandet av missväxternas följder föreslogs inrättandet av sockenstyrelser. Tankarna påminner om Faggots förslag av år 1746. Sålunda föreslogs i prisskriften: ”Alla jordbrukare uti en församling ingå förening sinsemellan till inbördes garanti och säkerhet så i avseende till kronoutskyldernas fullgörande som till sina åboende hemmans tillbörliga ans och skötsel. Inrätta en sockenstyrelse, välja en ordförande som i egenskap av sockenvisitator årligen före skördetiden inspekterar alla hemman i socknen, men i synnerhet de vars innehavare äro kände för mindre idoge. Härvid skulle han tillse om ängarna och åkrarna äro tillbörligen hägnade, rödjade och

dikade, om det erforderliga antalet av boskap och hästar finnes, om åkern tillräckligen har gödslats med den å hemmanets ladugård befintliga spillningen, om densamma har blivit genom artificiell spillning förökad, om folknummern står i förhållande till hemmanets öppna åker eller om nya uppodlingar äro av nöden ...” BU ansåg att skriften inte var prisgill. Så blev också sällskapetets beslut (A I 27 – BU § 5/24.5 och P § 17/1.11.1832).

Det dröjde därefter ända till år 1846 innan sällskapet åter fick ta ställning till ett förslag om sockensällskap. Förslagsställaren var postmästaren Mathias Weckström i Helsingfors med jordbruk i Kyrkslätt och Pojo. Då hade frågan om länesällskap aktualiserats på olika håll i landet, också i Nyland, och sällskapet förmodade ”att inrättandet av ekonomiska föreningar i allmänhet komme att bidra till lantbrukets förkovran, men trodde att det därmed åsyftade ändamålet säkrast kunde ernås genom stiftandet av länehushållningssällskaper som genom deras vidsträcktare verkningskrets och närmare tillsyn bäst vore i tillfälle att befrämja en förbättrad lanthushållning och från vilka sockenföreningarna egentligen borde utgå.” Sekreteraren fick i uppdrag att privat låta Weckström veta att sällskapet inte ansåg sig kunna ta befattning direkt med de föreslagna sockensällskapen, men däremot med nöje ville medverka till inrättandet av länehushållningssällskap (A I 41 s. 94 – U § 3/1.10.1846).

Vid denna tid föreslog sällskapet i ett utlåtande om guvernörens i Vasa berättelse att sockensällskap skulle bildas i alla socknar där modellfarmer komme att inrättas (B I 20 s. 85).

2.4.4 Tankar på länesällskap

2.4.4.1 Böckers förslag

Senare än tankar på sockensällskap framfördes inom Hushållningssällskapet förslag om sällskap för olika län, detta trots att man var väl medveten om att länesällskap under 1800-talets två första årtionden i snabb takt hade bildats i Sverige. Med uttrycklig hänvisning till förhållandena där föreslog Böcker i ett år 1820 framlagt förslag till nya stadgar för sällskapet att länesällskap skulle inrättas i varje län (A I 17 s. 188 mom. 2).

Beredningsutskottet delade Böckers uppfattning om nyttan av länesällskap men fann ”rådligast vara att låta frågan därom vila tills antingen något lägligt tillfälle sig företer att därom göra motion hos högsta makten, genom vars inflytande en sådan sak enligt utskottets tanke lättast och kanske endast låter sig realiseras, eller ock sällskapet genom herrar landshövdingar och sina korrespondenter kan inhämta det uti varje län så många kunde finnas för slika inrättningar hugade att de med utsikt om framgång och bestånd kunna öppnas” (A I 17 s. 130 – BU § 1/5.4.1821).

Trots att Böcker inte fick sitt förslag godtaget ägnade han tanken på länesällskap stort utrymme när han i sällskapetets årsbok (Redogörelse 1820– s. 33) redogjorde för stadgeförslaget: ”På ena sidan har sällskapet icke kunnat undgå att anmärka huru Finland är alltför vidsträckt för ett sällskap, som skall sträcka en praktisk åtgärd till flere angelägenheter, huru det ofta måste hända, att den rätta punkten för verksamheten icke träffas, eller att verkställigheten bliver lam och långsam, varemot erfarenheten i flere länder ådagalagt att slika smärre corporationer, som verka inom en krets, där varje ledamot äger en fullständig lokal känne-

dom, och ofta inom distriktet känner varje person med vilken sällskapet kan komma i relation, äro de förträffligaste redskap i Regeringens hand för att äga jämn och säker översikt av landets tillstånd och att till verkställighet befordra flere allmänna angelägenheter; men på den andra (sidan) fruktar sällskapet att de som skulle komma att utgöra dessa samfund ofta äro dels för få, dels för mycket spridda (för) att kunna formera sådana sällskap, eller åtminstone icke på annan fot än att ledamöterna hade endast ett eller annat sammanträde om året, och att de flesta saker skriftligen avgjordes. Sådana sällskap måste ock av egen drift, utan yttre föranledande formera sig själva.”

Kort efter det att sällskapet hade begravt Böckers förslag om länesällskap fick han ett tillfälle att återupptaga tanken. Det skedde när han skulle formulera ett betänkande som KMt hade inbegärt om uppodlingen av landets kärr och mossar. Böcker påpekade (B I 9 sist och Underrättelser 7/1826 s. 1–) att uppgiften att bevilja lån för kärrens uppodlande och att övervaka lånens användning lämpligen kunde överlätas åt länehushållningssällskap (Redogörelse 1820– s. 36).

2.4.4.2 Uleåborgs läns hushållningssällskap

Böcker var ingalunda ensam i sin övertygelse om att det behövdes länehushållningssällskap. Utan något formellt initiativ från Åbo uppstod ett sådant år 1828 i Uleåborg (D XXIII 12 s. 71). Böcker skyndade sig att offentligt betyga att hans eget sällskap ”med livlig fågnad” sett stiftandet ”av det länehushållningssällskap som bildat sig uti Uleåborgs län” (Redogörelse 1828 s. 11). Påpassligt försökte han utnyttja exemplets makt och framlade än en gång sina tankar om behovet av länesällskap: ”Måtte framgång kröna detta samfunds vackra och ädla syftsmål och uppmuntra Finlands övriga landskap att följa sina nordliga landmäns exempel. Finlands hushållning skiljer sig uti flere avseenden i dess särskilda landskap genom lokala förhållanden så bestämt, att sådana smärre associationer i vissa fall, och i synnerhet vad praktiska detaljer beträffar, äga mera tillfälle att verka inom egen krets än Sällskapet, vars omsorger för sådana detaljer nu omfattar så vitt åtskilda och till klimat och naturbeskaffenhet så olika landsorter som Nyland och lappsocknarna.”

2.4.4.3 Viborgs läns lantbrukssällskap

Exemplet från länet längst i norr följdes först av gränslänet i sydost. Hösten 1844 fick Hushållningssällskapet på remiss t.f. guvernörens i Viborg C. von Kothens framställning till KMt om ett hushållningssällskap och en lantbruksskola i Viborgs län. Då hade Böcker efterträtts av Arnell, vilken i sitt hemland Sverige hade hunnit vara landshövding i två län och därmed ordförande i två hushållningssällskap. Det av Arnell formulerade svaret (B I 19 s. 238) innebar inte bara ett stöd för von Kothens framställning, utan också ett förslag om ett sällskap i vart län: ”I sammanhang med den för Viborgs län nu väckta särskilda fråga vågar Eders Kejsrerliga Majestäts Finska Hushållningssällskap i djupaste underdånighet yttra den övertygelse att inrättningen av hushållningssällskaper i Finlands övriga län sannolikt skulle bidra till upphjälpan det av landskulturen i allmänhet och att Eders Kejsrerliga Majestäts Hushållningssällskap av dylika filialinrättningar skulle vinna det kraftigaste understöd för sina bemödanden ...” – Protokollen informerar

utförligt om von Kothens framställning och om sällskapets ställningstagande (A I 39 – U § 2/17.10 och § 5/24.10 samt P § 3/1.11.1844).

I häfte 12 i denna serie har jag på tal om J.V. Snellman berört hur tanken på länesällskap under de två följande åren fördes fram i Viborgstidningen *Kanava* och i Snellmans *Saima*. Hösten 1847 stiftades så lantbrukssällskapet i Viborgs län (Cygnaeus s. 409). Till sekreterare fick det nya sällskapet snart den i Finland födde och från Sverige återflyttade majoren Fredrik Edelsvärd. Enligt svenskt föredöme tog sällskapet initiativ till lokala hushållsgillen och ville verka genom dem. Dessa strävanden blev allmänt bekanta också i sydvästra Finland genom ett i *Åbo Tidningar* (92/24.11.1854) infört och i Viborg framlagt förslag till gillenas organisation och verksamhetsformer.

2.4.4.4 Planer på ett sällskap i Vasa län och i Tavastland

Också på andra håll förekom organisationssträvanden. Våren 1840 bad Böcker i ett brev till G.A. Arlan i Vasa (BS 19) om uppgifter om ”kärrodlingss- eller rättare mossodlingssällskapet i Vasa” och i slutet av år 1846 hörde sig guvernören i Vasa för om ett blivande hushållningssällskap där man kunde påräkna en i Mustiala utbildad fogde och déjà för modellfarmen på Korsholm (A II 5 s. 92 – FU § 2/23.12.1846). I sin berättelse om näringarnas tillstånd i länet 1842–1844 (D XVIII s. 104) tog guvernören upp tanken på ett hushållningssällskap men förkastade den med hänvisning till det ringa antalet possessionater i länet och till att också det gamla sällskapet i Ilmola visade föga livaktighet. Trots guvernörens passivitet fann Hushållningssällskapet skäl att i sitt med anledning av berättelsen givna utlåtande (B I 20 s. 85) föreslå ett lantbrukssällskap i länet av samma skäl som år 1844 gällande Viborgs län (A I 42 s. 59 – U § 4/3.6.1847).

Guvernören i Tavastehus hade i sin motsvarande berättelse uttalat en önskan om att få bilda ett av Hushållningssällskapet oavhängigt samfund av egendomsinnehavare i länet (A I 42 s. 46, 67 och 3 – U § 3/24.3 och § 5/3.6 samt P § 2.3/7.6.1847). Hushållningssällskapet anmodades yttra sig i saken. Yttrandet blev tillstyrkande (B I 20 s. 89). Sällskapet fann det önskvärt att det föreslagna samfundet inrättades i Tavastland och var ”jämväl av underdånighet av den tanke att om dylika samfund skulle åstadkomma någon verklig nytta bör deras verksamhet vara fullkomligen fri och icke på något sätt beroende varken av Finska Hushållningssällskapet eller någon annan myndighet eller ämbetsman.”

Trots att Hushållningssällskapet således inte längre ville se sig som en samlande moder för filialsällskap framhöll det i sitt yttrande: ”Dock hemställer sällskapet om icke – därest flere hushållningssällskaper eller lantmannasamfund i landsorterna inrättas – någon allmän centralmyndighet för dem i nåder kunde utses, till vilken de hade att ingiva berättelser om deras verksamhet, på det Regeringen därom icke måtte lämnas utan kännedom och således vara ur stånd att överskåda dessa nu isolerade sällskapers och samfunds arbeten till deras landsorters bästa samt leda och förena dem till ett gemensamt mål.”

”Sällskapet hämtar anledning till denna underdåniga tillstyrkan därav att ett hushållningssällskap för Uleåborgs län och ett annat för Ilmola socken i Vasa län redan länge existerat, utan att varken Edert Kejsersliga Majestäts Finska Hushållningssällskap eller den större delen av allmänheten under de senaste tjugu åren haft den ringaste kännedom om dem och deras verksamhet.”

2.5 Rådgivningens medel och metoder

2.5.1 Det skrivna ordet

2.5.1.1 Folkskrifter

För uppgiften att med hela landet som verksamhetsområde sprida på upplysning stödda råd låg det nära till hands att ty sig till tryckta skrifter. Redan i de första stadgarnas första paragraf nämndes främst bland medlen att utvidga de ekonomiska kunskaperna, ”så ibland ståndspersoner som allmoge i Finland”, utgivandet av tryckta skrifter, avpassade efter dessa olika lanthushållares olika behov och upplysning (A I 1 s. 6 – P § 1/9.12.1797).

Gränsen mellan upplysning och rådgivning är flytande. Här beaktas endast de av sällskapets skrifter som avsett att ge vägledning vid handlingsbeslut i en bestämd situation eller inför en begränsad uppgift inom lantbruket. T.ex. sällskapets åren 1803 och 1844 utgivna *Försök till Lärobok i Landthushållningen för Finske Bonden* faller utanför ramen, likaså dess år 1811 tryckta skrifter om cirkulationsbruchs lämplighet för Finland och om de för Finland lämpligaste stängselsätten.

Till sin upplysta medlemskår riktade sig sällskapet i sina tryckta årsberättelser eller *Redogörelser* och i sina *Handlingar* samt i publikationer vilka kunde ses som en första form av medlemsblad och som närmare behandlas under rubriken Tidskrifter. I ett till prästerskapet sänt cirkulär om linodlingen framhöll sällskapet ”huru önskeligt det vore, att fullständiga samlingar utav de skrifter om landets hushållning sällskapet utgivit och än utgiver måtte finnas vid alla kyrkor på det sällskapet då det utbeder sig sina landsmäns och i synnerhet det vördiga prästerståndets medverkan för något allmänt gagneligt, måtte kunna såsom kände förutsätta dessa och endast åberopa vad där är skrivet” (A I 19 s. 14 b – P § 4/1.11.1823).

Direkt till allmogen vände sig sällskapet i mera lättfattliga skrifter. Sällskapet hade stiftats efter en höst med missväxt och dess första folkskrift gällde nödbrödsämnen. Förslaget väcktes vid plenum 1.2.1798 (A I 1 s. 26 § 6) och professor Josef Pipping åtog sig att sammanställa skriften. En månad senare godkändes den för tryckning i 3.000 exemplar på finska och 1.000 på svenska. Den bär titeln *Beskrifning på Hedemossans och Renmossans beredning til sund och wälsmaklig föda*.

I samband med beslutet att trycka skriften nämndes i förbigående att landshövdingarna skulle anlitas för att sprida den. Landshövding Krabbe i Vasa skyndade sig att på sitt läns vägnar tacka för skriften och bifogade en tryckt kungörelse om nödbröd, vilken han själv hade utfärdat 21.4.1798 (D II 7 – E 3). Också prästerskapet hjälpte till med att sprida sällskapets folkskrift, därtill anmodat av biskop Gadolin (A I 1 s. 33 – P § 7/1.3.1798). År 1812 fann sällskapet för gott att låta utdela restupplagan i norra delen av Åbo och Björneborgs län. Då erbjöd sig biskop Tengström att låta prästerskapet uppmana församlingarna att följa de givna råden (A I 12 s. 41 – P § 8/15.5.1813). – Skriften utdelades gratis.

Ett år efter beslutet att utgiva en folkskrift om nödföda beslöt sällskapet utgiva en liknande skrift om nödfoder (A I 1 s. 116 – P § 12/1.2.1799 och Cygnaeus s. 131). Skriften sändes för utdelning i socknarna även åren 1818 och 1825 (Redogörelse 1817– s. 16 och 1824– s. 9 samt D VI 3 s. 137). Sistnämnda år åtföljdes

den av prov på Islandslav och vitmossa med en önskan om att proven måtte förvaras vid kyrkorna.

Samma tryckår 1799 som skriften om nödfoder bär sällskapet tredje folkskrift *Underrättelse om Boskaps Pestens igenkännande, förekommande, botande och hämmande* (A I 1 s. 130 – P § 10/1.4.1799). Båda skrifterna utkom också på finska.

Måhända utan kännedom om dessa folkskrifter daterade kapten Fredric Bronikowsky på Sundsberg i Kyrkslätt 20.2.1800 ett brev (D IV 4 s. 135) med förslag om att sällskapet skulle inrätta ett eget tryckeri för att bl.a. utgiva med färgade träsnitt illustrerade korta råd om att tillvarataga och utnyttja naturens alster av olika slag. Dels skulle de tryckas som kort på stadigt papper, dels som tapeter, dels på tygdukar för att som jul- och brudgåvor saluföras av klockare, gästgivare och traktörer samt på marknader efter att först ha bekantgjorts från predikstolen. Förslaget vann inte sällskapet gillande (A I 3 s. 288 – BU § 5/11.4.1801).

När BU avvisade Bronikowskys tankar hade det redan omfattat ett av kamrarrådet Winter väckt förslag om att utgiva en hushållningsjournal för allmogen och ”lägre ståndspersoner” (A I 2 s. 255 och 258 – BU § 5/23.5 och § 1/7.6.1800). Våren 1801 beslöts att journalen skulle utkomma vid behov och tryckas för gratis utdelning i 2.000 exemplar på finska och 1.000 på svenska. På svenska skulle den heta *Hushålls Underrättelser för Menige Man* (A I 3 s. 71 – P § 15/16.3.1801, Dagboken 1801 s. 51). Den finska titeln blev *Huonen hallituxen Neuvoja Yhteiselle Kansalle*. Distributionen skulle ske genom kronobetjäningen och prästerskapet.

Syftet med hushållsunderrättelserna angav sällskapet i en vädjan ”Till Finlands Hushållare”, införd i *Åbo Tidningar* (35/2.5.1801): ”En allmoge har ej nog odling att kunna fatta och använda vidlyftiga och inbundna teorier; han fordrar korthet, tydlighet och en säker nytta. Var han finner dem, där ger han även sitt förtroende. Detta förtroende ger en väckelse åt hans slumrande kunskapsbegär, han begynner hågfällas för en läsning, varav han lärt inse fördelen, och det nyttiga fröet till upplysning utvecklar sig småningom.” Denna vädjan gällde skriftliga bidrag av praktiska lantbrukare.

Av hushållsunderrättelserna utkom blott två häften. De har tryckåren 1801 och 1802 (Cygnaeus s. 188).

Då det första häftet lät vänta på sig blev Tengström otålig och i ett memorial 15.7.1801 (D II 1 s. 40) yrkade han på snabba råd inför följderna av den hotande missväxten. Sekreteraren kunde emellertid meddela att han redan hade uppsatt en kungörelse (D IV 4 s. 145). Den lät sällskapet nu trycka i 4.000 exemplar på finska och 2.000 på svenska (A I 3 s. 141, 307 och 149 – P § 11/1.7, BU § 1/7.7 och P § 5/15.7.1801).

Av den finska upplagan av hushållsunderrättelserna togs ett nytryck år 1814 (Cygnaeus s. 311) med anledning av att generalguvernören hade anmodat sällskapet att utsträcka sin verksamhet till det med storfurstendömet återförenade Viborgs län (D II 2 s. 125 och A I 11 s. 49 – P § 4/1.4.1812). Nytrycket tillställdes församlingarna för gratis utdelning (B I 3 s. 83 b och 98 b, Redogörelse 1814– s. 12).

Följande år utgav sällskapet en av assessor Johannes Julin sammanställd och likaså främst för Viborgs län avsedd folkskrift, *Neuwo kuinga Wiinaa niistä Suomen maasa säilywäisistä Jywäin-Laista ja Maan-Perunoista, hyödyllisimällä*

tawalla taitaan polttaa ja Perunoista Leipää valmistaa. Skriften utkom också på svenska (Redogörelse 1815– s. 17).

År 1818 lät sällskapet på båda språken trycka och i Vasa län gratis utdela en av Johan Gadolin utarbetad skrift, *Om luttring av salpeter* (A I 14 s. 127, 37 b och 41 – BU § 1/27.2, P § 9/2.3 och P § 4/1.4.1818, Redogörelse 1817– s. 12).

Tidens flitigaste lantbruksförfattare var Böcker. Det är emellertid svårt att med stöd av sällskapets arkiv dra en gräns mellan hans verksamhet som sällskapets sekreterare och som fri författare. År 1824 lät sällskapet på båda språken trycka hans *Några råd för dem, som odla kärr och mossar* och följande år hans *Neuvoja Karjan elättämisestä Karjan ruuan puutteessa*. Efter missväxtåret 1832 utgav sällskapet hans *Råd till bonden*. Tre år senare, när Böcker redan hade frånträtt sekreterarposten, lät sällskapet trycka hans skrift *Om odling av mossar och kärr*.

Missväxtåren gav anledning såväl till sällskapets sista som till dess första folkskrifter under denna långa period. Hösten 1835 bad landshövdingen i Viborg om sällskapets till allmogen riktade råd om nödbrödsämnen. I stället för att taga nytryck av sin egen skrift lät det nu översätta utdrag ur Gustava Schartaus bok *Wälmenta råd i missvexter* samt sände 200 resp. 100 exemplar till landshövdingarna i Viborg och i S:t Michel (A I 31 – P § 7/18.1 och § 4/1.3.1836 samt B I 17 – 24.2 och 1.3.1836). Hösten 1835 anmodades sällskapet av Finansexpeditionen (D I 2 s. 102) att inför den hotande foderbristen utgiva en skrift om nödfoder (A I 48 – U §§ 2–5/30.8.1853). Skriften sammanställdes av Arnell och N.H. Pinello. Väl vetande att det krävdes lång tid för att utverka trycknings-tillstånd för en ny publikation beslöt sällskapet att införa skriften på svenska i *Åbo Underrättelser* och på finska i sin egen tidning samt att sända särtryck till guvernörerna (B I 22 – 7.9.1853).

Sällskapets folkskrifter finns tyvärr inte upptagna i Eric Holmbergs aldrig fullföljda förteckning över sällskapets tryckta skrifter. Del I ingår i sällskapets årsbok 1930. I *Redogörelse 1820–* (s. 8) uppräknas sällskapets till dess tryckta skrifter.

Också helt utomstående författares skrifter kunde sällskapet ge en bred spridning (Redogörelse 1836– s. 17). År 1836 inlöste det på linplanteringsfondens bekostnad 1.000 exemplar av den i Sverige utgivna skriften *Den kloka fårgubben* samt 2.000 exemplar av dess finska version *Se taitava ja ymmärtäväinen Lammas-Ukko* (A I 31 – SU § 2/1.7.1836). Skriften tillställdes samtliga kyrkoherdar för att gratis utdelas ”till idoge och omtänksamme hushållare av bondeståndet” (B I 17). När den finska upplagan tog slut lät sällskapet ta en ny om 1.000 exemplar (A I 39 – U § 1/7.3.1844).

2.5.1.2 Almanacksuppsatser

Tanken att för sällskapets syften utnyttja almanacken med dess breda spridning låg nära till hands. Den av svenska vetenskapsakademien i Stockholm utgivna almanacken innehöll sedan gammalt rådgivande uppsatser. Redan 1799 föreslog Winter i ett memorial (D V 5 s. 7) att sällskapet skulle låta utarbeta och på svenska och finska i almanackens format trycka en skrift om potatisodling. Skriften skulle gratis tillställas alla bokbinderier i Finland för att ”biläggas nästa och följande årens almanackor”. Samma tanke tog han åter upp när han 1800 gjorde sitt förslag om en serie folkskrifter. Då framkastade han som en möjlighet

att skrifterna på sällskapetets bekostnad skulle fogas som bilaga till almanacken (D IV 4 s. 100 och A I 2 s. 255 – BU § 5/23.5.1800).

Vetenskapsakademien hade inte lyckats ge uppsatserna i den finska almanacken en tillfredsställande språkdräkt och sommaren 1802 föreslog Porthan (A I 4 s. 158 – P § 6/15.7) att sällskapet skulle åtaga sig att förse almanacken med uppsatser. Kort därefter hade sällskapet funnit anledning att i ett utlåtande till vetenskapsakademien kritisera den finska almanackens uppgifter om marknader i Finland (B I 1 s. 173). Porthans förslag avstyrktes av BU (A I 4 s. 331 – § 9/3.9.1802), som befarade, dels att sällskapet inte skulle förmå anskaffa material både för sina egna *Hushållsunderrättelser* och för almanacken, dels att översättningen för almanacken skulle bli ekonomiskt betungande. Däremot ville också BU få finskan i almanacken bättre.

När BU:s protokoll skulle föredras inför plenum meddelade sekreteraren att han i brev från vetenskapsakademins sekreterare (D II 2 s. 78) hade underrättats om akademins önskan att till införande i de finska almanackorna erhålla sådana avhandlingar, som var lämpade efter den finska allmogens upplysning och behov. Ärendet remitterades ånyo till BU, som nu föreslog att sällskapet skulle efterkomma akademins önskemål och samtidigt upphöra med att utge sina *Hushållsunderrättelser* (A I 5 s. 28 och 232 – P § 11/15.12.1802 och BU § 4/28.1.1803). Plenum gillade förslaget, dock så att sällskapet även framgent kunde utge *Hushållsunderrättelser* när särskilda omständigheter så krävde (A I 5 s. 75 – P § 6/15.3.1803).

Särskilt under Böckers tid lade sällskapet stor vikt vid almanacksuppsatserna och hoppades att allmogen skulle spara dem ”och på detta sätt småningom samla sig en Handbok uti landthushållningen av redbart värde” (A I 17 s. 154 – BU § 2/3.4.1822). I Böcker hade sällskapet en kunnig och självständig författare av almanacksuppsatserna. Även efter det att han hade frånträtt sekreterarposten skrev han för almanacken, men år 1839 beslöts att uppsatserna skulle författas av sekreteraren, dåmera Lars Arnell (A I 34 – P § 4/15.1). Samma år inköpte sällskapet genom denne ett stort antal av de i Sverige utgivna almanackorna för att uppsatserna i dem kunde tjäna till vägledning när sällskapet fyllde sin uppgift att förse almanacken i Finland med dessa uppsatser (A I 34 – ÅU § 5/30.10.1839).

I den år 1957 utgivna *Suomen almanakan juhlakirja* har J. Vallinkoski förtecknat de finska almanacksuppsatserna med angivande av deras författare.

Någon gång har sällskapet utgivit för almanacken skrivna uppsatser som fristående folkskrifter. Så skedde när sällskapet år 1844 av KMt hade anmodats att utlåta sig om utvägar till en förbättrad ladugårdsskötsel. I utlåtandet hänvisade sällskapet till almanackorna för åren 1834–1842 (B I 19 s. 268). Samtidigt beslöt sällskapet att i sammandrag utge almanackornas uppsatser om ängsodling och ladugårdsskötsel (A I 40 s. 50 – U § 11/2.5.1845). Guvernörerna anmodades biträda med att sprida skriften (B I 20 s. 77).

2.5.1.3 Tidskrifter

Utöver sina i det föregående nämnda och närmast till allmogen riktade skrifter utgav sällskapet främst för sin vitt spridda medlemskår avsedda publikationer. De flesta av dessa skrifter och deras innehåll har detaljerat förtecknats av Eric Holmberg i sällskapetets årsbok 1930.

Viktigast för rådgivningen blev de periodiska skrifterna, låt så vara att de ganska sällan gav konkreta råd. De spred kännedom om förhållandena i landets olika delar, informerade om sällskapets verksamhet, förde fram nya rön och väckte diskussion om dessa. Sålunda tjänade de den rådgivning som medlemmarna på var sin ort förväntades bedriva bland allmogen.

Tanken att sällskapet borde ge ut en egen hushållsskrift föddes tidigt (A I s. 148 – P § 4/1.7.1799). Den gav Tengström anledning att föreslå samarbete med *Åbo Tidning* (D II 1 s. 36) och ledde snart till att sällskapet började utgiva först *Utdrag af Kongl. Finska Hushållningssällskapets Dagbok* och senare *Underrättelser från Kongl. (Kejserliga) Finska Hushållnings Sällskapet*. Den år 1823 inledda andra samlingen av dessa *Underrättelser* upptog inte sällskapet som utgivare, utan sekreteraren Böcker och den efterföljdes 1827–1831 av dennes *Tidning för Landthushållare*. Böckers bemödanden att utge också en finsk version av sin tidskrift stannade vid ett försök (D VI 3 s. 133, Cygnaeus s. 310).

När Böcker redan frånträtt sekretariatet vände sig Finströmsprosten F.P. von Knorring till honom med planer på ”en svensk bondetidning för ålänningar och svenskar i Finland” (BS 19 – 4.10.1839). Det stannade vid planer.

Svårigheterna för tidskriftsföretag under slutet av perioden belyses av en begäran som J.G. Hammardahl 13.7.1848 riktade till sällskapet om stöd för tidskriften *Teknologen* (D XVIII s. 139, A I 43 s. 101 – U § 9/11.9.1848). Följande år utgav han tillsammans med N.H. Pinello *Tidning för landtbrukare och näringsidkare* (Cygnaeus s. 407). Båda tidskrifterna stod sällskapet nära genom att de två redaktörerna tidvis var i sällskapets tjänst.

Åren 1851–1853 utgav sällskapet en populärt hållen jordbrukstidskrift på finska: *Suomen Huoneenhallitusseuran Sanomia*. Tyvärr saknas protokollen från år 1850 då beslutet om att utgiva tidskriften fattades och då en kommitté för att föra ärendet vidare tillsattes. I sin till generalguvernören 6.11.1850 (B I 21) riktade anhållan om att få trycka tidskriften redogjorde sällskapet för dess syfte. Vid kommitténs sammanträde 14.1.1851 (A I 46 s. 37) antecknades att gymnasieadjunkten Erik Eurén hade åtagit sig att redigera tidskriften och beslöts om tryckning och distribution. Upplagan skulle till en början bli 1.000 exemplar.

Trots att både guvernörer och pastorer anmodades att främja spridningen stannade antalet prenumeranter första året vid 204 (A I 46 s. 56 och 74 – U § 8/12.4 och U § 7/10.10.1851 samt B I 22). Restupplagan utdelades följande år gratis. År 1852 ökade antalet prenumeranter med 26. Nu nedskars tidskriftens omfång och prenumerationspris (A I 47 s. 99 och 110 – U § 3/16.9 och U § 8/8.10.1852). Det hjälpte inte. Hösten 1853 vägrade Eurén att fortsätta och tidskriften nedlades (A I 48 – U § 17/10.101.1853, B I 22–10.10 Redogörelse 1850– s. 5 och 1852– s. 15). – Tidskriften avslutades med en detaljerad innehållsförteckning för de tre årgångarna.

2.5.1.4 Omdömen om det skrivna ordets verkan

”Böcker och skrifter uti hushållningen felas icke för andra än dem, som förakta allt vad som är tryckt” sades i en sommaren 1799 till sällskapet inlämnad prisskrift (D VI 4 s. 14 b). Vid samma tid varnade Wibelius (D IV 2 s. 38 b) sällskapet för att över hövan lita på verkan av tryckta skrifter: ”De orsaker som väckt min misströstan om ett mera utbredd och kraftigt gagn av hushållshandböcker äro

flere, men förnämligast mera allmän okunnighet att läsa väl och redigt i bok: ett inskränkt och oövat begrepp för att fatta rätta meningen och förståndet av det som läses och de föreskrifter som givas samt lika allmän farhåga att i tillit till dessa föreskrifter gå ifrån gamla bruk och sedvanor.”

Också Winter ställde frågan: ”Kan vår finska allmoge upplysas blott genom utgivna skrifter?” Själv tvivlade han därpå och yrkade på goda råd och efterdomen (D IV 2 s. 79). Lika gjorde Porthan i en diskussion om potatisodlingens främjande (D V 5 s. 16): ”(Det) är ingalunda tillräckligt, ehuru visserligen nyttigt, att genom tryckta underrättelser upplysa folket. Vår allmoge läser ej mycket och är ännu mindre beredvillig eller alltid i stånd att företaga sig de undervisnings och råds verkställande, som honom i tryck meddelas...”

Våren 1801 berättade Pipping (D XIV 1 s. 44) att han hos ett fyrtiotal personer av allmogen hade hört sig för om användningen av det sleke som rekommenderats i den folkskrift som han själv varit med om att utarbета. Ingen av de tillfrågade hade känt till det ens till namnet. Detta visade enligt Pipping att sällskapet saknade det biträde vid nyttiga underrättelsers kringstridande, som det hade rätt att fordra.

Under Böckers tid hyste sällskapet emellertid stark tro på det skrivna ordets verkan (Redogörelse 1822– s. 8). Mot slutet av den nu behandlade perioden försvagades tilliten. Då sällskapet i maj 1845 (B I 19 s. 268) hos KMt utlät sig om vad som ytterligare kunde göras för att befördra ladugårdsskötseln nämnde det sina egna skrifter och konkluderade som sin övertygelse ”att Finlands jordbrukare icke varit eller bleve i avsaknad av undervisningar till boskapskötseln och ängsodlingens ändamålsenliga bedrivande”, men tillade att sällskapet icke ville ”fördölja sin erfarenhet att, särdeles i avlägsnare landsorter, de meddelade föreskrifterna vunnit föga insteg hos allmogen”.

De svar som guvernörerna samma år gav på sällskapets hänvändelse om hjälp med att sprida de föregående årens samlade almanacksuppsatser vittnade om allmogens ringa intresse för skriftliga råd (D XVIII s. 86–88, 95). Tio år senare ville sällskapet utvärdera sina bemödanden att genom en folkskrift förmå allmogen att rätt använda nödfoder och bad därför guvernörerna inberätta huruvida sällskapets råd blivit efterföljda och vilka resultat man därvid iakttagit (A I 50 – U § 14/21.5.1855 och B I 23 s. 21). Guvernörerna lät frågan gå vidare till kronofogdarna. Svaren finns i mappen D XXIV 2. Emellertid berättar de bara om erfarenheterna av de prövade nödfodermedlen, inte om i vilken mån sällskapets råd lett till att medlen prövats.

Tydligast tolkades misströsten om det skrivna ordets verkan av redaktören för *Suomen Huoneenhallitusseuran Sanomia* (1853 s. 185) när tidskriften nedlades. Han konstaterade resignerat att det var lönlöst att utgiva en sådan tidning innan folket lärt sig läsa och att förstå vad det läste. Först måste man få fasta folkskolor.

2.5.2 Det talade ordet

Det talade ordet bar inte långt, men det trängde in hos dem det nådde. Sällskapet var därför angeläget om att ute i bygderna vinna förkunnare av de budskap som dess tryckta skrifter spred över landet. När sällskapet kort efter det att Pipping hade framlagt sina erfarenheter av hur föga allmogen påverkades av folkskrifter lät trycka sin kungörelse inför den hotande missväxten, sände det såväl kungörelsen som sin första folkskrift till landshövdingarna för att uppläsa i alla kyrkor.

Samtidigt vände sig sällskapet genom domkapitlen till kyrkoherdarna (B I 1 s. 95 och 99). Så bragtes det som sällskapet hade utgivit i tryck genom tidens massmedium, predikstolen, i muntlig form också till de icke läsvanas kännedom.

För uppgiften att genom det talade ordet påverka allmogen väntade sig sällskapet stöd också av andra än prästerskapet. Sitt upprop 1.4.1798 om belöningar avslutade det med en hänvändelse till ”sina i landsorterna varande respektive medlemmar samt vördige prästerskapet och vederbörande kronoämbetsmän” att de måtte ”vid sockenstämmor och andra tillfällen då allmogen sammankommer” göra värdet av sällskapets avsikter väl kända (D II 2 s. 59). När sällskapet något år senare i sin *Dagbok* (1800 s. 114) redogjorde för diskussionerna om sockensällskap uppmanade det likaså sina medlemmar att genom tillfälliga samtal med allmogen bana väg för sällskapets råd.

2.5.3 *Sporrande föredömen*

2.5.3.1 Hedersbelöningar

Det verksammaste medlet att få allmogen att följa givna råd såg sällskapet i ”efterdörets mäktiga verkan” (Dagboken 1801 s. 134). Detta gällde inte minst Porthan (D V 5 s. 16). Råd och befallningar bätar föga. Bonden måste få se råden ”inför sina egna ögon med framgång och förmån verkställas; då han ingalunda är till efterföljd så obenägen som man gemenligen klagar. Därtill bör honom likväl lämnas skälig tid.”

Porthan framhöll ståndspersonernas betydelse som föredöme för allmogen (D IV 2 s. 103 b). Lika gjorde bl.a. kapellanen B. Rönnbäck i Tavastkyro (D IV 2 s. 213). Gabriel Hanelles i Libelitz (D II 7 s. 4) däremot ansåg att allmogen var villig att följa endast sina likars exempel: ”Ståndspersoners efterdöme verkar vanligen föga hos allmogen, dels för allmogens fördom (förkärlek) för sina förfäders bruk och sedvänjor, dels för deras outplånliga inbillning att ståndspersoners företag gemenligen överstiga allmogens förmåga.” – När sällskapet år 1801 sände ut sina första resande rådgivare (se avsnitt 2.5.5) instruerades de att framför allt försöka förmå ansedda bönder att föregå den övriga menigheten med sitt exempel.

Redan före Hushållningssällskapets tid hade Patriotiska sällskapet bemödat sig om att också i Finland genom offentliga belöningar få fram föredömen bland allmogen. Hushållningssällskapet lät sig självt ledas av exemplets makt och vände sig 2.4.1798 med ett upprop ”Til Finska Allmänheten” (D II 2 s. 59). Efter att först ha uppräknat vilka slags arbeten det ville belöna riktade sig sällskapet till ståndspersonerna med en önskan om att de måtte främja sällskapets syften och ”androm till efterdöme” utmärka och hedra dem som gjort sig kända för särdeles flit och hushållsdrift, ”väl vetande att efterdöme, upplysning, uppmuntran och hedersbevisning i umgänget väl och riktigt avpassade och använda nödvändigt skola uppliva nationalindustrin”. – Uppropet trycktes i 3.000 exemplar. Dess tillkomst belyses av protokollen (D V 5 s. 3, A I 1 s. 27, 33 och 36 – P § 8/1.2, § 9/1.3 och § 3/2.4.1798).

Genom att med sina belöningar såsom någonting värt att ta efter utpeka sådant som redan i praktiken visat sig förmånligt undvek sällskapet risken att råda allmogen till vanskliga företag. ”Men att vår allmoge ej lätt vidtager alla nyheter som honom föreslås, är en verklig lycka” ansåg Porthan (Dagboken 1800 s. 119)

och Tengström varnade: ”och kan det även vara rådligast för våra bönder att ej på eget bevåg våga många nya försök så länge de ej hava mera färdighet att tänka klokt och säkert på egen hand” (D IV 2 s. 147).

De beviljade belöningarna – medaljer, värdeföremål eller pengar – finnes upptagna i sällskapets protokoll och årsböcker. I denna stencilserie ingår som fristående häften läns- och kommunvis uppgjorda förteckningar över t.o.m. år 1850 gjorda framställningar om belöning och över till dem hörande handlingars plats i arkivet.

Som landshövding i Kuopio tillät sig Wibelius stundom att föregripa sällskapets beslut och utdelade i sällskapets namn belöningar också av ovanligt slag, främst för att främja potatisodlingen så som han själv tidigare hade föreslagit (D V 5 s. 9, B I 1 s. 419, B I 2 s. 19, D V 14 s. 115 och 129). Inte minst ansågs det viktigt att genom belöningarna stöda av sina sockenmän oförstådda föregångsmän och att göra dessa till godtagna föredömen (D IV 2 s. 213, D VIII 20 s. 458 och A I 32 – ÅU § 3/11.4.1837, B I 1 s. 419).

Längre än till den egna församlingen spreds budet om utdelade belöningar genom kungörelser och tidningsnotiser (A I 1 s. 113 – P § 3/1.2.1799). Sällskapet drog sig inte för att anmoda landshövdingarna att i kyrkorna låta uppläsa vad de i sina årsböcker meddelat om beviljade belöningar (A I 3 s. 273 – BU § 8/21.3.1801 och B I 1 s. 128). I sitt brev till landshövdingarna påpekade sällskapet uttryckligen att det med sina belöningar inte endast ville belöna den trevnes och idoges flit, utan också locka andra till efterföljd. Då landshövdingen i Tavastehus bad att få färdigt tryckta kungörelser att distribuera fruktade sällskapet för kostnaderna och beslöt att framgent sprida kännedom om beviljade belöningar genom tidningspressen och sina egna publikationer (A I 4 s. 79 – P § 5/1.3.1802, A I 12 s. 72 b – P § 3/16.9.1813 och A I 25 s. 52 b – P § 3/1.12.1830).

De kostnader som belöningarna åsamkade sällskapet fick Böcker att undra om belöningarna i motsvarande mån främjade sällskapets syften. Enligt hans erfarenhet fanns åtminstone bland dem som själva ansökte om belöning sällan någon ”som uti annat än fåfänga och ärelystnad utmärkte sig framför mången av sällskapet obemärkt sockenbo” (A I 21 s. 95 – BU + EU § 1/25.2.1826). Hans tanke att sällskapet borde begränsa sitt utgivande av belöningar vann gillande. – Redan Wibelius hade också kritiska synpunkter på belöningarna, trots att han ivrade för sådana (Dagboken 1800 s. 84).

2.5.3.2 Premier, lån och understöd

I sitt uppdrag om hedersbelöningar band sällskapet endast i fråga om kvinnlig hemslöjd belöningens storlek vid prestationens. Mera preciserade var bestämmelserna om de premier och lån, som sällskapet tidigt tydde sig till i samma syfte att få fram föredömen. Arkivet har föga att ge om dem utöver de uppgifter som lättare tillgängliga finns i sällskapets tryckta skrifter.

Början gjordes när prosten J. Mollin år 1800 yrkade på åtgärder för att förmå allmogen i Karkku att köra med oxar (D IV 4 s. 116). Sällskapet beslöt då att av egna medel utlova 3 riksdaler åt varje dräng som kört med oxar i ett år och åt varje husbonde som gjort det i två år (A I 3 s. 124 – P § 13/1.6.1801) och en kungörelse utfärdades till socknens invånare (B I s. 88). Sällskapets medlemmar underrättades genom *Redogörelsen* (1800– s. 21 och 1805– s. 10) och *Dagboken* (1801 s. 100).

De åtta första premierna erlades våren 1803 (Redogörelse 1802– s. 27). Premieringen var avsedd att pågå tre år, men förlängdes med två år och utsträcktes till tre andra socknar. Årsböckerna namnger de premierade.

Uppenbarligen hade Mollin rådgjort med Wibelius. I ett 15.11.1802 inlämnat memorial (D IV 4 s. 286) framhöll denne att sällskapet måste kunna framvisa påtagbara resultat av sina strävanden. I Karkku skulle det framför allt gälla att öka tillgången på foder och därmed på gödsel. Bäst kunde det ske genom att öka ängsmarken på bekostnad av steril åkerareal. För att kunna handleda folket till en bättre hushållning bad han om 100 riksdaler. Uppenbarligen tänkte han sig någon form av premiering. – I samma memorial föreslog han att sällskapet skulle ombestyras att det ”till allmänt efterdöme” uppfördes ett hus av lera vid var och en av de landsvägar som ledde ut från Åbo. Vidare ville han att sällskapet för att skapa föredömen skulle draga försorg om att de kala bergen utanför staden beskogades. Wibelius’ memorial förpassades till utskottsbehandling och själv flyttade han till Kuopio.

För att väcka intresse för vallodling tillställde bergsrådet S.G. Hermelin i Sverige år 1802 genom Porthan sällskapet 50 riksdaler att utgivas som premie åt ”den finske jordbrukare som vederbörligen styrker sig allra först hava av egen växt gjort insamling av något betydande kvantum moget och fullgott klöverfrö” (A I 4 s. 147 – P § 6/1.7.1802). Sällskapet drog gränsen för vad som kunde anses som ett betydande kvantum vid 25 skålpund (A I 4 s. 211 – P § 10/15.10.1802) och premieringen utlystes i sällskapets *Dagbok* (1802 s. 183) och *Redogörelse* (1801– s. 32). I *Dagboken* hade samma år införts Hermelins erfarenheter av klöverodling och meddelats om utdelning av frö. Trots det dröjde det till år 1807 innan ens en del av Hermelins gåva kunde ges ut som premie. Då premierades R. de la Chapelle för att han bärgat 100 skålpund klöverfrö på Undermalms rusthåll i Tenala (Underrättelser 2/1807 s. 35 och Redogörelse 1808– s. 8). Som landshövding i Kuopio yrkade Wibelius på premiering av vallfröodling (D XXIII 8 s. 89), vilket gav sällskapet anledning att påminna honom om att en premiering redan hade utlysts (A I 8 s. 31 – P § 7/2.1.1806).

Samtidigt som sällskapet delgav medlemskåren beskedet om Hermelins gåva meddelade det att ”en hög herre vars namn erkänslan icke fått upptäcka” skänkt ett lika stort belopp att utgivas som premie åt den allmogeman som besatt 2 tunnland med timotej och en lika stor areal med alopecurus (A I 4 s. 226 – P § 11/1.11.1802 och A I 5 s. 210 – P § 5/1.11.1803). Kort därefter uppgav sällskapet närmare bestämmelser för premieringen och erbjöd utsäde för odlingen (Redogörelse 1802– s. 19). Trots att kungörelse sändes till landshövdingarna (B I 1 s. 319) torde ingen ha anmält sig.

Mot slutet av perioden framstod en förbättrad foderproduktion som en grundförutsättning för att lantbruket som helhet skulle kunna förkovras. Då visade sällskapet igen på premier som ett medel att driva fram förbättringar. Det skedde i de utlåtanden som sällskapet på anmodan av senaten avgav om möjligheterna att förbättra boskapsstammen och utfodringen (B I 19 s. 196 och 268), varom mera under 2.5.4.2. Det skedde också i de utlåtanden sällskapet år 1845 avgav över guvernörernas i Vasa berättelse (B I 19 s. 273) och år 1853 över guvernörens i Nyland berättelse (B I 22 – 1.6). När sällskapet i det senare utlåtandet tillstyrkte premiering av vallodling med ädlare grässlåg (A I 48 – U § 3/27.4.1853) lät det förstå att en sådan premiering inte skulle behöva pågå många år ”emedan dessa

odlingar äro så lönsamma att sedan de i någon ort en gång blivit införda, föga någon skulle underlåta att därav draga fördel”.

Sin största användning fick premieringen när det gällde att främja linkulturen. Början gjordes när ryttmästare Hisinger år 1802 erbjöd sig att i minst tio år med 7 riksdaler premiera hemman i Tavastland för linnevävnad av egen odling (A I 4 s. 212 – P § 11/15.10.1802 och Dagboken 1802 s. 185 samt Redogörelse 1801– s. 34). Endast år 1807 torde sällskapet ha varit i tillfälle att utbetala premien (Redogörelse 1806– s. 13). Tanken på premier togs likväl upp och förordades av sällskapet då det år 1807 (A I 9 s. 40 b – P § 10/1.4) efterkom KMt:s anmodan att föreslå åtgärder för hemslöjders befordrande i det inre av landet. I sitt svar (B I 2 s. 65) stödde sig sällskapet på förslag av Wibelius (D IV 5 s. 135). Han föreslog premier för lin, hampa och ull.

Kort därefter trädde kejsaren i konungens ställe som sällskapets beskyddare. Till hans första välgärningar hörde det stora anslaget för lin- och hampkulturens främjande. I sitt förslag om hur anslaget skulle användas föreslog sällskapet för KMt (B I 2 s. 136) premiering som ett av de bästa sätten och i KMt:s nådiga kungörelse 4.8.1814 utlovades premier åt dem som producerat lin av egen odling. Premierna storlek bands vid mängden lin. Premierna fick sålunda snarare karaktär av prisstöd än av uppmuntran i rådgivande syfte av enstaka föredömen. Premieringen kom trögt i gång (Redogörelse 1817– s. 8, 1818– s. 6) och genom KMt:s kungörelser 1.3.1820 och 17.6.1835 förenklades ansökningsförfarandet och vidgades kretsen av dem som kunde premieras så att premieringen egentligen kom att gälla hemslöjden, inte odlingen. I en år 1841 till KMt avgiven redogörelse för linkulturen medgav sällskapet att premiering av linodling inte hade lett till allmänt utvidgad odling (B I 19 s. 32). Några år senare föreslog sällskapet att premieringen skulle begränsas (B I 20 s. 114) och vid periodens slut att den skulle upphöra (A I 49 – U § 3/16.11.1854). Premieringen upphörde 1861. Materialet belysande premieringen finns i arkivets serie D XVI och i slöjdutskottets protokoll.

Också för att utbreda potatisodlingen kunde sällskapet utnyttja statsmedel till premier. Under 1820-talet började det i större utsträckning ty sig till denna möjlighet. I Viborgs län prövades den redan tidigare (A I 12 s. 86 – P § 6/1.11.1813). I ett tryckt memorial bad sällskapet 1.11.1823 (D V 11 s. 28) om medlemmarnas åsikt om premier för detta syfte. I *Underrättelser* (7/1826 s. 85 och 98) anlade Böcker allmänna synpunkter på belöningar som medel att främja potatisodlingen och återgav också andras uppfattning. Uppgifter om premieringen och dess resultat gavs i *Redogörelse* (1824– s. 11, 1827– s. 19 och 51, 1830– s. 13, 1831– s. 6, 1834– s. 4 och 1836– s. 13). I mitten av 1830-talet överstyrdes en del av potatisanslaget till sällskapet i Uleåborg för fem år. Primärmaterialet belysande premieringen av potatisodlingen finns i arkivets serier D V, D III (t.ex. D VIII 16 s. 233) och D XVII (t.ex. s. 95).

Tanken på premiering togs givetvis upp också när det gällde husdjursskötseln. Samme höge herre som år 1802 ville premiera vallodlingen hade skänkt ytterligare 50 riksdaler för att enligt sällskapets förgottfinnande premiera framsteg inom husdjursskötseln. Sällskapet valde att främja fårskötseln och uppgav följande år 5 punkter som i fem år måste iakttagas av dem som ville tävla om premien (Redogörelse 1802– s. 17). Ingen torde likväl ha anmält sig. I sitt svar till KMt år 1807 om hemslöjders införande föreslog sällskapet också premier för ullproduktion (B I 2 s. 63). Vid blotta förslag stannade under perioden också premieringen

gällande ladugårdsskötseln. Förslagen fördes fram i sällskapets nyss nämnda utlåtanden till senaten åren 1844 och 1845 (B I 19 s. 196 och 268).

Också genom billiga lån och rena understöd försökte sällskapet få fram föredömen. År 1801 övertog det förvaltningen av professor Bilmarks fond, som var avsedd att ge allmogemän små 3 procents lån för nyodlingsföretag (Cygnaeus s. 266). Lånemöjligheterna kungjordes (Redogörelse 1803– s. 15), men ingen sökande anmälde sig. Lika litet intresse väckte de lån som sällskapet för liknande ändamål utlovade ur assessor Ahlmans fond. Då föresatte sig sällskapet att själv, ”uti de orter där kyttlandsbruket ännu är okänt eller uti sin linda uppleta personer som äro hugade till slika företag och kunna med exempel föregå sina sockenbor”.

Förslaget hade år 1816 utgått från överste von Knorring på Kumo gård (D XXIII 6 s. 16–20). Tyvärr saknas protokollen för året. Följande år meddelade von Knorring att han utsett tre ”förmögna, idoga och för redlighet kända jordbrukare” i socknen (D VIII 12 s. 81). Med stöd av Ahlmans fond beviljades dessa tre dels lån, dels understöd för betydande uppodlingsföretag (A I 14 s. 121 b och 33 b – BU + EU § 1/19.2 och P § 6/2.3.1818). Arbetet borde utföras enligt förelagd plan och stå färdigt inom tre år. När tiden gått ut kunde sällskapet med tillfredsställelse anteckna att dess lån och understöd för kärrodlingens främjande lett till att föredömena hade fått efterföljd (A I 17 s. 45 – P § 7/17.4.1821 samt Redogörelse 1817– s. 13 och 1820– s. 16, Underrättelser 7/1826 s. 4).

2.5.3.2 Mönstergårdar

Viktigast var det att få fram föredömen gällande lantbruket som en organisk helhet. Sällskapet borde därför förmå enskilda medlemmar att följa ett ”i hela världen godkänt hushållssätt”, framhölls år 1799 i en prisskrift om de hinder som fjättrade finske bondens idoghet (D VI 4 s. 14). Präster och boställsinnehavare borde undergå examen i ”hushållsvetenskapen” för att bli kompetenta att tjäna som föredömen. ”Bonden, som kommer merändels varje söndag till kyrkan, får se sin prästs goda hushållsanstalter, får höra honom vid gästabud, husförhör och flera tillfällen tala med förstånd och erfarenhet i hushållningen, skulle aldrig undgå att efterfölja honom.”

Författaren tog också upp en helt ny tanke. Han föreslog bolag för att uppodla hemman om förslagsvis 20 tunnland åker och 30 tunnland äng. Sådana hemman skulle tillförsäkras 60 års skattefrihet på villkor att de följde en driftsplan som gjorde dem till föredöme för traktens allmoge.

Ett par år senare framlade också kapten Bronikowsky ett förslag om aktiebolag för inköp i varje socken av mindre hemman, som skulle utarrenderas till unga bönder med skyldighet att sköta dem enligt sällskapets lokalt anpassade driftsplaner (D IV 5 s. 64). Sällskapet ställde sig avvisande (A I 3 s. 297 – BU § 3/29.4.1801).

I sitt memorial av år 1799 om hushållningens upphjälpande i de övre orterna (D IV 2 s. 33) föreslog Wibelius att sällskapet skulle utlova ett bestämt belopp åt boställsinnehavare och mindre possessionater som förband sig att följa en av sällskapet fastställd driftsplan eller som förmådde någon bonde att göra det. En annan utväg att få fram lokala mönsterbruk såg Wibelius i att sällskapet självt köpte ett hemman, där införde en mönstergill hushållning och sedan sålde hemmanet på villkor att planen bibehölls (Dagboken 1800 s. 5). – När Wibelius blivit

landshövding i Kuopio lät han sällskapet veta att han av KMt fått tillstånd att odla överloppsjordar på försök och som medel att utsprida kunskap om ängsodling och på hans begäran beslöt sällskapet sända vallväxtfrö till Kuopio (D XXIII 8 s. 89, A I 7 s. 197 – BU § 9/31.10.1805 och A I 8 s. 31 – P § 7/2.1.1806).

År 1800 föreslog kapten A.M. Gripenberg att sällskapet med medel ur assessor Ahlmans fond skulle köpa en egendom nära Tammerfors för att driva den ”efter de mest godkända och beprövade grunder, varvid nya och upplysande försök icke heller borde uraktlåtas” (A I 3 s. 243 – BU § 2/22.1.1801 och D IV 2 s. 165).

År 1803 avgav sällskapet ett inbegärt utlåtande om ett förslag att låta kronans arbetskommenderingar uppodla kronolägenheter (Handlingar 3 s. 49–). Sällskapet ställde sig avböjande men ansåg likväl att det kunde prövas i avlägsna trakter för att där åstadkomma mönsterlägenheter.

Tanken på mönstergårdar var allmänt omhuldad: ”Sedan en sats en gång är fulleligen bevist och utredd, bör man upphöra med resonementer och deklamationer, utan skrida till verkställighet. En bonde sättes icke i verksamhet genom anmaningar och prismedaljer; han vill ha exempel. Om en skicklig och driftig växelbrukare kunde placeras i varje socken, hoppas jag att nyttan därav skulle snart visa sig.” – Orden är ur Otto Fr. Wetterhoffs *Tankar om Tavastlands upphjälpande* (Handlingar 2 s. 279).

I sitt svar på sällskapets prisfråga om förekommande av missväxternas följder i norra Finland tog också Henrik Deutsch upp tanken på mönstergårdar: ”Som emellertid illa utförda försök verka lika mycket ont som goda exempel överträffa all både muntlig och skriftlig undervisning” borde sällskapet inlösa och understöda några hemman i socknarna, förse dem med ”tillärde accordsmän” och göra dem till ”ekonomisk föresyn”. Främst borde hemmanen vara föredömen i odling, förvarande och brännvinsbränning av potatis (Underrättelser 8/1818 s. 11).

År 1824 återkom Bronikowsky och erbjöd Nupurböle gård i Esbo åt sällskapet (D V 11 s. 202). Han sade sig vara övertygad om att sällskapet bäst skulle nå sina syften om det självt ägde jordbruk på olika håll i landet. Det skulle påverka dem som arbetade på gården, grannar och vetgiriga och nyfikna socknebor. – Erbjudandet lämnades obeaktat (A I 20 s. 26 b – P § 3/22.6.1824).

Den gamla tanken att prästgårdarnas roll som mönstergårdar borde framhävas och alla präster borde undergå examen i lantbrukshållning togs åter upp i en år 1830 granskad prisskrift om förekommandet av missväxt. Skriften har förkommit men den refererades utförligt av Böcker (A I 25 s. 82 b – BU § 1/27.9.1830 -bil.).

1830-talet dominerades av diskussionen om lantbruksundervisningen. Diskussionen var först knuten till de Ahlmanska skolorna. År 1834 uppställdes ånyo prisfrågan hur undervisningen i lantbrukshållning borde ordnas vid dem. I ett av svaren föreslogs (D X 13 s. 165) att sockenskolorna skulle ges karaktär av modellfarmer, där söndagseftermiddagarna skulle vara öppna för traktens allmoge. Då erfarenheten visade att ”bonden verkar kraftigast på bonden” vore det väl om dessa mönstergårdar skulle drivas av bönder. Författaren tänkte sig närmast att modellhemmanen skulle påskynda införandet av växelbruket som sålunda genom exemplets makt skulle spridas från granne till granne.

Under 1840-talet fördes tanken på mönstergårdar fram i guvernörernas berättelser till KMt om näringarnas tillstånd i deras län. Guvernören i Vasa föreslog att ödeshemman t.ex. i Kuortane och Laukas skulle upplåtas åt från Mustiala utexaminerade för att göras till mönster- och lärlingsgårdar och guvernören från Uleåborg ville att sådana som genomgått lantbruksinstitutet skulle

understödas för att kunna skaffa sig egna gårdar och bättre redskap, på villkor att de utförde försök (D XVIII s. 103 och 105). Hushållningssällskapet avstyrkte i väntan på erfarenheter från modellfarmen på Korsholm (AI 42 s. 59 – U § 4/3.6.1847 och B I 20 s. 81). Guvernör von Kothen i Viborg framhävde med kraft behovet av en skollägenhet och sällskapet underströk betydelsen av en sådan som mönstergård (A I 39 – U § 5/24.10.1844, B I 19 s. 239). Några år senare insände von Kothen en positiv redogörelse för den av M.O. Beloff skänkta modellfarmen intill Viborg (D XXIII 17 s. 42).

2.5.3.3 Omflyttning av jordbrukare

Med den kännedom man inom sällskapet hade om landets olika delar var man väl medveten om att den ena landsdelen kunde tjäna den andra till föredöme i någon del av hushållningen. Trögheten i folkkaraktären garanterade att en omflyttning av jordbrukare från en trakt till en annan skulle ge föredömen av varaktigare verkan än den man kunde påräkna av boställsinnehavare, som ju fikade efter bättre boställen och snart flyttade från orten. Det framhöll Gabriel Hanelles i Libelitz (D II 7 s. D 4) år 1798. Han tänkte sig närmast att till Karelen skulle fås kolonister från Ilmola och Lochteå, där man visat benägenhet att röra på sig. Snabbast kunde en omflyttning i stor skala åstadkommas i händelse de indelta regementena kunde förmås att med hustrur och barn ombyta sina stationsorter ”allt efter som de av dem i deras hemort utövade hushållsgrenar och slöjder behövde å andra ställen införas”.

Petter Schatelowiz i Pojo föreslog i samma syfte att man till föredömen skulle införskriva dalkarlar och göra dem till kronotorpare (D IV 5 s. 84). Överstelöjtnant Lilljenberg ville att man skulle flytta svenska kolonister till Finland och finska till Sverige. Sällskapet fann hans förslag ”röja en kunnig och nitisk lantushållare, men det oaktat icke vara av den beskaffenhet att därav för närvarande kunde göras något bruk” (A I 2 s. 89 – P § 6/1.5.1800).

När prosten Agander i Kuopio tackade för att han kallats till medlem i sällskapet påtalade han länets brist på i träslöjd kunnigt folk och fann det ”ganska nödigt att sådane helst av ogifta karlar kunde hit förskaffas, vilka här skulle gifta sig, bliva boende i landet, hava god förtjänst och fortplanta konsten i landet till allmän båtad” (D IV 4 s. 94). Förslaget lades till handlingarna (A I 2 s. 121 – P § 8/1.7.1800). Orealiserat blev likaså major B.H. Aminoffs förslag (D XXIII 6 s. 23) att bereda raska, gifta drängar från Virmotrakten möjlighet att slå sig ned som hemmansbrukare i Ikalis. – Ett exempel på hur en inflyttad bonde kunde påverka sina grannar gav landbonden på Muhluniemi postmästarboställe i Laukas (Dagboken 1801 s. 184).

Också en tillfällig vistelse på annan ort kunde tänkas ge impulser och kunskande. Det framhöll sällskapet när det efterkom KMt:s anmodan 17.8.1804 (D I 1 s. 21) att föreslå utvägar att införa hemslöjder i det inre av Finland (B I 2 s. 64 b). Ett årtionde senare föreslog prosten B.J. Ignatius att några förståndiga bönder från Österbotten skulle sändas till Längelmäki och Orivesi för att under någon tids vistelse på stället lära sig linhanteringen och efter hemkomsten verka som rådgivare. På samma sätt kunde kvinnor sändas till Ångermanland för att lära sig linesslöjd (Underrättelser 6/1817 s. 28 och 30).

Konkreta följder fick med tiden ett initiativ som år 1801 togs av ryttmästaren Mikael Hisinger på Fagervik. Då föreslog han att sällskapet vid försäljningen av Hatanpää skulle undantaga några hemman och upplåta dem åt linodlare från Ångermanland (A I 3 s. 169 – P § 9/15.8.1801). Följande år återkom han, nu med förslag om inlösen av torp eller frälsehemman för att där placera hushåll från Ingå och från Norrland som föredömen i odling av humle, respektive lin (A I 4 s. 190 och 337 – P § 9/15.9 och BU § 4/24.9.1802). BU fann förslaget värt att bringa till allmän kännedom, även om sällskapet självt saknade medel att förverkliga det. Plenum tog ställning till ärendet först nära tre år senare och var mera skeptiskt (A I 7 s. 45 – P § 8/1.4.1805).

Då hade sällskapet nyss nåtts av KMt:s anmodan att inkomma med förslag om hemslöjders införande bland allmogen och sällskapet i sin tur vänt sig till sakkunniga i olika län (A I 6 s. 268 – BU § 1/27.10.1804, B I 1 s. 403, Cygnaeus s. 245). I ett utkast till svar (B I 2 s. 61) föreslogs två utvägar att ge spridning åt den färdighet i hemslöjd som fanns i en del trakter, men saknades i andra: ”att antingen förmå kunnigt folk att flytta ifrån de socknar som idka (hamp)planteringen” eller att ”få några lärlingar att ifrån de orter som behöva undervisningen (att) flytta på en tid till trakter varest planteringen är i gång”. Sällskapets förslag gillades av KMt (D I 1 s. 39), men blott några månader senare bröt kriget ut och det utlovade anslaget gick om intet.

Det att kejsaren efterträdde konungen som sällskapets beskyddare bröt inte kontinuiteten i sällskapets verksamhet. Från och med år 1813 fick sällskapet anslag för spånadskulturens främjande (D I 1 s. 46) och hösten 1816 överlämnade KMt (D I 1 s. 65) till sällskapet för åtgärder 1.500 rubel som Hisinger hade förärat för överflyttning av ett eller flera hushåll från Ångermanland för att tjäna som föredömen i linhantering. Kort därförinnan hade Böcker inför sällskapet framlagt ett memorial (A III 4 s. 34), där han ingående diskuterade olika möjligheter att lära ungdomen odla och behandla lin, bland dem (s. 50) att inflytta norrlänningar, att sända finska flickor till Norrland, att förmå ståndspersoner runtom i landet att anställa drängar från linsocknarna i Tavastland. Vid ett utskottssammanträde 29.6.1816 (A III 4 s. 64 – § 3) beslöts fråga landshövdingarna om det fanns lediga kronohemman som kunde upplåtas åt personer från linsocknarna. I brevet till landshövdingarna (B I 4 s. 118) framhölls att allmogen måste få se framgångsrika linodlare för att odlingen skulle bli allmän. Böckers tankar återkommer i sällskapets redogörelse till KMt för åtgärder för linkulturens främjande (B I 4 s. 128).

De möjligheter Hisingers donation gav tänkte sällskapet först utnyttja för att placera hushåll från Ångermanland på Fagervik (A II 4 s. 68 – SU § 1/24.9.1816). Då sällskapet en kort tid därefter inrättade sitt linnelöjdsinstitut på Bennvik vid Kaskö placerades två från Ångermanland överflyttade hushåll där (Redogörelse 1816– s. 9). De kom sålunda att främst tjäna undervisningen i hemslöjd, inte rådgivningen i lantbruk.

2.5.4 Spridande av utsäde, avelsdjur och redskap

2.5.4.1 Utsäde

Mer övertygande än andras föredöme verkar erfarenheten av att pröva själv, om än i liten skala. I sin strävan att förmå jordbrukarna att tillägna sig bruket av nya

kulturväxter, nya slags husdjur och redskap var sällskapet angeläget om att gratis eller till billigt pris förse med utgångsmaterial dem som det ville förmå att anamma det nya bruket.

Sällskapets första åtgärd för att utbreda potatisodlingen bestod i att på egen bekostnad upphandla och i Ikalis-trakten sprida 50 tunnor utsäde (A I 1 s. 31 – P § 6/1.3.1798). Paragrafen om beslutet inleds sålunda: ”Föredrogs till avgörande det tillförne upplästa memorialet rörande potatoes kringsändande till några socknar, varest sistlidet år missväxt i synnerhet inträffat.” Memorialet nämns emellertid inte i något tidigare protokoll. Uppenbarligen avses en 27.12.1798 daterad framställning (D V 5 s. 1). Den saknar underskrift men handstilen är A.J. Winters och i *Dagboken* (1800 s. 31) talas om Winters memorial. Sitt förslag avslutade denne: ”Då ingen betalning äskas, kunna avnämare icke fela, om därom på predikstolarna tjänligen kungöres. Ståndspersonerna i orten lära ock ej underlåta att med undervisning och goda råd understödja sällskapets avsikt. Sedan bonden fått något att börja med och funnit nyttan av planteringen lärer han ej underlåta att därmed fortfara.”

Ett drygt år senare föreslog Winter i ett likaså oundertecknat memorial (D V 5 s. 7), hänvisande till att den första utdelningen hade medfört avsedd verkan, att också andra trakter skulle förse med utsäde. Sällskapets möjligheter att på detta sätt främja potatisodlingen förändrades helt genom statsanslaget av år 1801.

Ett sätt att förvissa sig om att den en gång införda odlingen inte genast frångicks må särskilt nämnas: det potatisutsäde som gavs åt soldaterna i Wibelius län införlivades med soldattorpets inventarier (B I 3 s. 212). Då ju potatis inte kan lagras mer än ett år måste den sättas varje vår för att soldaten skulle kunna svara för inventariet.

Arkivserien D V med dess 16 band gör det möjligt att i detalj följa utdelningen av potatisutsäde och dess resultat. En översikt ger Cygnaeus (s. 227, 332 och 394).

De erfarenheter som sällskapet vunnit i sin uppgift att sprida potatisodlingen stödde det sig på när det år 1813 erhöll sitt anslag för linhanterings främjande. Då föreslog det att medlen till en del skulle användas till inköp av gott linfrö för att ”dels hållas till salu för det möjligen lindrigaste pris, dels ock till någon del utan betalning utdelas till mindre förmögna lantbrukare, helst i de trakter varest, i anseende till odlingens försummande hitintills, på frötillgång alldeles icke är att räkna” (B I 2 s. 136). Arkivserien D XV och slöjdutskottets protokoll ger detaljerade uppgifter om utdelningen.

Vallväxtodlingen, som under 1800-talet småningom undanträngde naturängarna, främjade sällskapet likaså genom att sprida utsäde. Början gjordes då bergsrådet Hermelin våren 1801 tillställde sällskapet 200 skålpund klöverfrö och 20 skålpund timotejfrö för utdelning bland hugade odlare (A I 3 s. 117 – P § 2/1.6). Gåvan utdelades i smärre partier i särskilda trakter (Redogörelse 1800– s. 20). Följande år skänkte Hermelin ytterligare 100 skålpund klöverfrö och sällskapet beslöt utdela det i poster om 5 skålpund (A I 4 s. 147 – P § 6/1.7.1802). Snart kunde sällskapet ge spridning åt uppmuntrande erfarenheter av odlingen (A I 9 s. 5 b – P § 7/1.12.1806).

Vallväxtodlingen var länge en angelägenhet nästan enbart för ståndspersoner. Sällskapets egna medel kunde rimligtvis inte användas för att förse dessa med utsäde. Däremot såg sällskapet en uppgift i att utan egen förlust eller vinning förmedla utsäde till sådana som ville försöka sig på vallodling. Bland vallväxterna nämndes också vickern och hösten 1802 beslöt sällskapet på förslag av Wibelius

att från Stockholm införskriva fem tunnor frö ”att i smärre partier av en halv tunna utdelas till tio finska possessionater, som av nästa års växt borde dubbelt återbetala sitt erhållna utsäde, varefter sällskapet ånyo ville på lika sätt utdela tio tunnor och så vidare i progression, till dess denna nyttiga foderväxts odling kan åtminstone i några trakter av landet bliva rotfäst, för att sedermera genom exemplens och övertygelsens förenade styrka än vidare utspridas” (A I 4 s. 227 – P § 12/1.12.1802). – Några år senare beslöt sällskapet att för förmedling från Stockholm anskaffa ”gräsfrö” av olika slag (A I 8 s. 31, 126 och 132 – P § 7/2.1, § 6/1.9 och § 3/1.10.1806, D XXIII 8 s. 91, Redogörelse 1805– s. 9).

Såsom i fråga om potatisodlingen ville Wibelius utnyttja indelningsverket också när det gällde att ge vallodlingen en bred spridning. Hösten 1806 anmodade KMt (D I 1 s. 37) sällskapet att förse Wibelius med vallväxtfrö för att av honom fördelas på de nya soldattorpen i Rautalampi. Själv lät han sällskapet veta att han på egen hand ville bestämma om detaljerna (A I 9 s. 7 – P § 2/2.1.1807). För leverans vintern 1808 rekvirerade han 150 skålpund timotej- och 50 skålpund klöverfrö (D XXIII 8 s. 97), men kriget kom emellan. I varje fall påverkade Wibelius begäran sällskapets bemödanden att trygga tillgången på vallväxtfrö (A I 9 s. 59, 60 b och 63 – P § 7/1.9, § 1/15.9 och § 1/15.10.1806, A I 10 s. 10 b och 22 – P § 7/15.1 och § 9/2.5.1808 samt D XXIII 8 s. 91).

Under Böckers tid togs nya initiativ. År 1821 gjorde sällskapet på hans förslag en framställning hos KMt om att få anlita potatisanslaget till olika ändamål (A I 17 s. 205 och 58 b – PU + ÅU § 1/13.4 och P § 16/2.5.1821). Sällskapet framhöll att det inte var till fyllest att med belöningar utmärka personer som med framgång följt sällskapets råd, ”utan borde driftiga personer av allmogen, som finnas för sådana företag fallne, genom lämnade understöd och skänker av plogar och gräsfrö, av goda hingstar och gumsar m.m. uppmuntras att ingå på de önskade försöken. Den vinst de därav droge bleve då den kraftigaste uppmuntran för de övriga att uti enahanda företag ingå” (B I 19). – Sällskapets framställning blev emellertid avslagen (D I 1 s. 109).

Redan kort efter det att Böcker tillträtt sekreterarposten meddelade sällskapet i sin *Redogörelse* (1814– s. 12) att sekreteraren hade åtagit sig att göra en början till handel med foderväxtfrö och i ett 2.12.1817 daterat meddelande i sin *Underättelser* (7/1817 s. 77) gav sällskapet beskedet att han hade till salu frön av de flesta foderväxter. Åbo brand vållade uppenbarligen ett avbrott i fröförmedlingen. Mot periodens slut ville sällskapet igen bestående trygga tillgången på vallfrö, men valde nu att understöda enskilda handelsmän. År 1843 träffades sålunda överenskommelse med Abraham Kingelin och annonserades i sällskapets namn därom (A I 38 – U § 8/24.3 och § 5/12.4.1843, B I 19 s. 145, Handlingar 4.1 s. 14).

Utan att fodertillgången förbättrades kunde inte ladugårdsskötseln förkovras, det framhöll sällskapet (B I 19 s. 196) när det av senaten anmodades utlåta sig om boskapsstammens förbättrande. Detta gav senaten anledning att 19.12.1844 (D I 2 s. 38) anmoda sällskapet inkomma med närmare förslag om hur fodertillgången kunde förbättras. Medan sällskapet övervägde sitt svar fick det för utlåtande guvernörens i Vasa hemställen om utdelning av vallväxtfrö och premiering av vallodling (D I 2 s. 39). De två ärendena behandlades delvis samtidigt (A I 40 s. 17 och 50 – U § 1/22.1 och § 11/2.5.1845), men svaren blev givetvis två.

I sitt svar (B I 19 s. 268) på frågan om fodertillgången kunde förbättras hänvisade sällskapet till sina almanacksuppsatser och uttalade i underdånighet

”sin övertygelse att Finlands jordbrukare icke varit eller bliva i avsaknad av undervisningar och vägledningar till boskapsskötselns och ängsodlingens ändamålsenliga bedrivande”. De meddelade föreskrifterna hade likvisst vunnit föga insteg hos allmogen. Bäst kunde den genom egna försök övertygas om att de givna råden varit välbetänkta och ledande till målet. Nu gällde det att genom premieringar förmå allmogen att pröva dem och att tillhandahålla utsäde för vallinsädd, till och med genom gratis utdelning som premier.

I sitt utlåtande med anledning av Vasaguvernörens hemställdan tillstyrkte sällskapet givetvis förslaget om premier för ängsodling och om att tillhandahålla vallväxtfrö. Nyröjd mark borde likväl inte genast utnyttjas för vallodling, utan först bringas i hävd genom spannmålsodling (B I 19 s. 273).

2.5.4.2 Avelsdjur

Också när det gällde förbättringar inom olika grenar av husdjursskötseln ville sällskapet göra en början genom att förmedla gott utgångsmaterial. Först riktades intresset på biskötseln, vilken liksom potatisodlingen var känd, men föga utbredd i landet. I fråga om biskötseln nöjde sig sällskapet med att nå ståndspersoner: ”Men då sällskapet aldrig kunnat hysa det osannolika hopp, att i en hast göra densamma allmän, vilket, utan föresyn av upplystare och omtänksammare egendomsinnehavare alldeles icke och i allt fall icke annorlunda än småningom låter sig göra...”. Bisamhällena införskrevs enligt subscription (A I 1 s. 149 – P § 6/1.7.1799 och A I 2 s. 168 – P § 14/1.10.1800, Redogörelse 1799– s. 10). När samhällen införskrivits tre år trodde sällskapet att behovet av utgångsmaterial var fyllt (Redogörelse 1802– s. 13 och 1804– s. 9), men fann det snart påkallat att fortsätta införseln.

En engångsföreteelse blev däremot utdelningen av ”angoriska silkesharar”. Av dem fick sällskapet tio par av professor Pipping för gratis utdelning, ett par per socken, på villkor att mottagaren sedan hans stam hade vuxit till tio skänkte ett par åt en granne (D XXIII 8 s. 56). Ett par uppgavs inom 5 år kunna förkovras till halvannan miljon kaniner (A I 6 s. 37 – P § 13/2.1.1804 och Redogörelse 1803– s. 12, A I 9 s. 45 – P § 3/2.5.1807).

Liknande tankar på att sprida avelsmaterialet framförde sällskapet på tal om fårskötseln i det svar (B I 2 s. 63) som det i överensstämmelse med Wibelius förslag (D IV 5 s. 135) gav på KMt:s anmodan att föreslå åtgärder för hemslöjders införande i det inre Finland. Som en lämplig åtgärd föreslogs att sällskapet bland ståndspersoner skulle utdela avelsgrupper om 1 bagge och 2 tackor på villkor att mottagaren av sin avel skänkte en likadan grupp åt en bonde.

Då sällskapet kunde utnyttja sitt linkulturanslag också för att främja fårskötseln (Cygnaeus s. 340) införskrev det ett par gånger också ”isländska” får. Dessa utplanterades i grupper hos ståndspersoner. Då detta inte längre innebar någonting nytt i rådgivningsväg och inte heller ledde till bestående resultat hänvisas här endast till Böckers översikt i *Underrättelser* (9/1819 s. 84 och 2/1823 s. 23). Hans i *Tidning för Landthushållare* (7 – 24 s. 53) senare framlagda förslag om utplanterande av små avelsgrupper electoralfår blev ej förverkligat. Sällskapet ansåg då att fårskötseln måste drivas i stor skala för att vara lönsam och att en ”ädlare ras troligen icke är lämplig för allmogen och mindre possessionater” (A I 30 – BU + SU + ÅU § 2/28.10.1835).

Vid sitt första plenum år 1844 fick sällskapet ta del av senatens av L.G. von Haartman undertecknade anmodan 16.1.1844 (D I 2 s. 31) att utlåta sig om ett färdigt förslag om en förbättrad boskapsavel. Förslaget refererades utförligt vid utskottsbehandlingen (A I 39 – U § 1/8.3.1844). I sitt utlåtande (B I 19 s. 196) betonade sällskapet att det först gällde att ta vara på de goda anlag som fanns i landets inhemska boskapsstam. Sällskapet avstyrkte likväl inte import av avelsdjur för att utplaceras i små grupper. Däremot emotsatte det sig förslaget att kronobetjäningen skulle hålla uppsikt över dessa. ”Då all inblandning av kronobetjänante i den enskilda mannens hushållning verkar störande och i flere avseenden vore obehaglig” föreslog sällskapet att uppsikten skulle anförtros åt kommunerna i samråd med guvernörerna. Innan sällskapet avgav sitt utlåtande hade det tagit del av John Julins förslag (D II 5 s. 215) om betydligt större avelsgrupper, men lämnat det utan avseende (A I 39 – P § 1/10.4.1844).

Den första importen skedde år 1847 och 30.7.1849 (D I 2 s. 61) sände senaten till sällskapet guvernörernas berättelser om de utplacerade avelsgruppernas användning. Bland handlingarna ingår det med baron Adolf Rotkirch på Stensböle gård enligt nådiga kungörelsen av 16.7.1845 uppgjorda kontraktet gällande en avelsgrupp om en tjur och två kvigor av ayrshireras. Enligt kontraktet borde tjuren konstnadsfritt upplåtas för betäckning av ”kringliggande landsorts jordbrukare tillhögiga, bättre och mera vårdade kreatur av inhemska raser”. Medan tjurarna sålunda skulle få utnyttjas för genomgående korsning skulle de importerade hondjuren endast få paras med de importerade tjurarna (Handlingar 4.1 s. 15).

2.5.4.3 Redskap

Till de uppgifter sällskapet tidigast förelade sig hörde att införa bruket av bättre åkerbruksredskap. I sina första stadgar ålade sig sällskapet att ombesörja att lämpliga redskap blev i stort förfärdigade till bruk och nyttjande (A I 1 s. 6 § 1). Allra först gällde det emellertid att komma underfund med hurdana redskap som var lämpliga och innan sällskapet fyllt sitt första år tillsatte det ett särskilt redskapsutskott ”till prövning och urskillnad av de lämpligaste och fördelaktigaste åkerbruksredskapen” (A I 1 s. 65 och 70 – P § 2 och 7/1.8.1798). – Redskapsrådgivningen borde bygga på redskapsprovning och -utveckling.

Redskapsutskottet hann knappast i större utsträckning medverka till att bättre redskap togs i användning innan det försjönk i passivitet (Cygnaeus s. 127 och 342), men det väcktes snart till ny verksamhet (A I 11 s. 18 b och 24 – P § 4/1.12.1810 och § 4/15.3.1811). Utskottets protokoll för åren 1814–1818 finns i bandet A III 3. Våren 1821 höll utskottet ett sammanträde tillsammans med potatisutskottet (A I 17 s. 205). Det året antog sällskapet nya stadgar och redskapsutskottet ingick i ett nytt åkerbruksutskott (A I 17 s. 93). Det utskottets protokoll för år 1822 ingår i A III 3, senare protokoll i serien A I. Utskottets protokoll vittnar om ambitiösa bemödanden att utröna olika redskaps ändamålsenlighet och att förbättra dem.

När sällskapet år 1817 i sina *Underrättelser* (nr 7 s. 77) gav besked om var dess skrifter, frö och förnödenheter fanns till salu nämnde det också att gräftor och dikesbilar för kärrbruk tillsaluhölls av sekreteraren. År 1821 förslog Böcker att sällskapet skulle medverka till att få i gång industriell tillverkning av redskap. För detta ändamål borde potatisanslaget få utnyttjas (A I 17 s. 205 – PU + RU §

1/13.4.1821, A III 3 – ÅU § 4/19.1.1822). Framställningen härom avlogs emellertid av KMt (D I 1 s. 109). Ej heller lyckades sällskapet utverka ekonomiskt stöd för att anställa en ”mekanikus” för att förfärdiga redskapsmodeller eller stöd för en privat redskapsfabrik (A I 18 s. 9 och 32 – P § 4/7.2 och § 10/3.5.1822, B I 9 nr 1350).

Snart fann sig Böcker själv som verkstadsföretagare och bad sällskapet försträcka honom medel ur potatisanslaget för att till avsalu kunna tillverka redskap. Sällskapet hade emellertid förlorat förtroendet för honom som företagare (A I 23 s. 111 och 43 – ÅU § 4/22.3 -bil. och P § 7/23.5.1828).

Uppgiften att tillverka och sprida ändamålsenliga redskap hade likväl inte förlorat i betydelse. Den uppgiften kunde sällskapet kort efter Böckers tid överföra på Mustiala lantbruksinstitut. År 1845 bad guvernören i Viborg om några godkända åkerbruksredskap för att tjäna som modell vid redskapstillverkningen i fängelset. Sällskapet sände genast en plog, en harv och en från Mustiala anskaffad mullfösa (A I 40 s. 41 – U § 3/10.4.1845). Samma år utvidgades smedjan på Mustiala med tanke på tillverkning av redskap till avsalu och den hann under återstoden av perioden tillverka 650 redskap av många olika slag (Handlingar 4.1 s. 12 och tab. III).

2.5.5 Resande rådgivare

2.5.5.1 Rådgivare utan fackutbildning

Sällskapets stiftare höll styvt på upplysning och föredömen. Men det fick inte stanna vid det. För att allmogen skulle förmås att ändra sin hushållning måste den enständigt handledas. Det framhöll Wibelius och det sade Porthan (Dagboken 1800 s. 77 och 117).

Den förste som föreslog resande rådgivare var brukspatron M. Linder på Svartå (D IV 4 s. 49). Förslaget gällde tjärbränningen. BU gillade förslaget och Tengström åtog sig att försöka förmå någon från Österbotten att resa som rådgivare till Nyland. Han lyckades inte (A I 1 s. 64 och 103 – P § 2/1.8 och § 8/1.12.1798).

Tanken att genom resande rådgivare ”snarare och säkrare till verkställighet befordra sina förut meddelade råd” förverkligade sällskapet första gången hösten 1801. Behovet hade aktualiserats av hotande hungersnöd och Wibelius hade som t.f. landshövding i Åbo föreslagit att sällskapet på egen bekostnad skulle utsända skickliga personer att med kronobetjäningens biträde uppleta av sällskapet rekommenderade nödbrödsämnen, uppvisa dem för allmogen och inför dess ögon tillreda dem till föda (D IV 4 s. 154).

Förslaget gillades genast och sällskapet överlät åt Porthan och professor Hellenius att utse tre studenter att emot åtnjutande av skjuts för en häst och 32 skillingar i dagtraktamente beresa särskilda trakter i länet (A I 3 s. 202 – P § 10/15.10.1801). De tre blev Carl Johan Hjerpe, Barthold Laurell och Carl Reinhold Sahlberg. De försågs med ett öppet brev och en detaljerad instruktion (B I 1 s. 113). I den uppmanades de att kontakta prästerskapet och kronobetjäningen samt att framför allt försöka förmå ansedda bönder att föregå den övriga menigheten med exempel. Uppenbarligen hade Wibelius gjort ett utkast till denna instruktion, där det säges (D IV 7 s. 23): ”Då man talar ömt och kärligt med

allmogen, husbonden till bevis av uppriktighet och välmening så vinner man förtroende och uträttar mycket gott.”

På dagen en vecka efter det att sällskapet fattade sitt beslut körde de tre studenterna längs var sin utfartsväg från Åbo och vid sitt plenum två månader efter beslutet kunde sällskapet anteckna att de tre hade fullgjort sitt värv med oförtruten flit, uppmärksamhet och omtanke (A I 4 s. 21 – P § 2/15.12.1801). Deras utförliga reseberättelser visar hur de gick till väga och hur deras råd blev emottagna (D IV 4 s. 160, 173 och 187). Lättast tillgänglig är redogörelsen för detta sällskapets första försök med resande rådgivare i *Dagboken* (1801 s. 170 och 1802 s. 2 och 23). – Huruvida Wibelius löfte om att själv sända en ”kunnig nämndeman” till Hitis för att instruera i potatisodling fullföljdes är oklart (A I 4 s. 10 – P § 10/16.11.1801).

Tengström fann erfarenheterna av detta försök med resande rådgivare så positiva att han i ett 1.3.1802 daterat memorial (D V 5 s. 27) som det bästa sättet att främja potatisodlingen föreslog att sällskapet för hela sommaren skulle sända ut rådgivare för att stötta av prästerskapet, kronobetjäningen och sällskapets medlemmar undervisa i allt som gällde potatis. BU (A I 4 s. 267 – § 1/12.3.1802) anmärkte härtill att det vore dålig ekonomi att sända rådgivare till sådana orter, ”där planteringen antingen är alldeles okänd och varest utan förelysande exempel av ståndspersoner ännu ingenting kan uträttas, eller där planteringen är så allmänt antagen och idkad att den utan närmare åtgärd ensamt genom åtlydande av KMt:s nådiga författning kan bringas till vederbörlig höjd.”

När Tengströms förslag togs upp hade sällskapet redan efter att ha tagit del av prosten Z. Cygnaeus’ i Tavastehus klagan över nöden i länet erbjudit landshövdingen att tidigt följande vår sända två studenter också till Nylands och Tavastehus län (A I 4 s. 248 – BU § 2/18.12.1801 och B I 1 s. 151). Erbjudandet antogs och Hjerpe sändes till Tavastland, Laurell till Nyland försedd med ny instruktion som ägnade potatisen större uppmärksamhet (A I 4 s. 92 och 99 – P § 5/1.4 och § 2/15.4.1802 samt B I 1 s. 159). Också denna gång avgav de utförliga berättelser över sina resor (D IV 4 s. 239 och 272, A I 4 s. 313 – BU § 9/30.7.1802 och *Dagboken* 1802 s. 190, 1803 s. 3).

I en år 1817 publicerad prisskrift om missväxternas följder (Underrättelser 6/1817 s. 28) föreslog prosten B.J. Ignatius i Halikko att några förståndiga bönder från Österbotten skulle beredas tillfälle att under en tids vistelse i Tavastlands linsocknar lära sig linhanteringen för att i sin tur kunna lära ut den i sin hembygd. Vidare borde (s. 30) åtminstone en förständig kvinnsperson från varje socken i Österbotten sändas till Ångermanland för att efter sin hemkomst sprida färdigheten i linnelöjd.

Ungefär vid samma tid föreslog kapten W. Klementsef i Kemi att sällskapet skulle för 2–3 år anställa minst två instruktörer i linodling och ställa dem under kyrkoherdarnas tillsyn (D XV B 4 s. 427).

Också för linodlingens främjande ville sällskapet anlita resande rådgivare. I sitt till KMt riktade förslag om hur linodlingsanslaget skulle användas påminde sällskapet om att Wibelius kort före kriget fått löfte om statsmedel avsedda att till en del användas för att från andra orter inkalla kunniga personer för att utbreda linodlingen i hans län (B I 2 s. 139). Några år senare måste sällskapet meddela att det hade misslyckats i sina bemödanden att förmå någon från Tavastland att resa norrut som instruktör i linodling. Som orsak till misslyckandet antyddes tavastlänningarnas ovillighet att försvåra avsättningen av sina egna linneprodukter (Redogörelse 1816– s. 10).

Som nybliven landshövding i Kuopio bad Wibelius sällskapet ombestyras att han fick två hjonelag från Nådendal för att lära ut konsten att sticka strumpor. Två systrar förmåddes att resa, men försöket utföll inte väl (D IV 5 s. 132, A I 8 s. 13 – P § 5/2.12.1805 och D VIII 13 s. 335, A I 11 s. 30 – P § 7/1.7.1811).

När de i kap. 2.5.3.3 nämnda hushållen från Ångermanland hade placerats på Bennvik ansågs frågan löst. De stannade där också efter det att linodlingsinstitutet hade nedlagts, men de lyckades inte tillvinna sig allmogens förtroende (Redogörelse 1834– s. 9). Sällskapet antog att det kunde bero på att de var utlänningar och tog därför fasta på ett förslag om att engagera en torpare från Pargas, som efter ett par årtiondens vistelse i Ångermanland hade flyttat hem med sin familj (A I 29 – SU § 10/28.4.1834 och D XXIII 15 s. 137–139). Ett par år senare antecknades att hans undervisning icke medfört den ringaste nytta (AI 31 – SU § 6/29.3.1836).

Också sällskapets befattning med vaccinationen gav erfarenheter värda att beakta vid lantbruksrådgivningen. I båda fallen gällde det ju inte minst att övervinna fördomar. Knappt hade Böcker blivit sällskapets sekreterare innan han inom vaccinationsutskottet framkastade tanken att som vaccinatörer engagera allmogemän ”såvida man utav dem kunde vänta mindre granntyckthet att igenom avslag avskräckas ifrån flere försök att beveka föräldrarna, ävensom att de ej skulle skynda sig att resa från ena gården till den andra, varutom de, såsom varande av samma stånd med allmogen både för sin bekantskap med dess fördomar och föreställningar, samt det förtroende de framför en ståndsperson skulle äga, lättare kunde häva de betänkligheter det råa sinnet finner vid denna oskyldiga förrättning” (A II 1 s. 23 – VU § 13/17.12.1813). – Böckers förslag följdes med framgång.

2.5.5.2 Utbildade instruktörer

Redan Wibelius förslag av år 1799 (se 2.4.3.1) om hur lantbruksrådgivningen skulle inordnas i landsbygdens samhällsliv förutsatte fast anställda, för uppgiften skolade och inom var sitt distrikt resande rådgivare. För att fylla de kompetenskrav han ställde skulle de på sällskapets försorg och bekostnad utbildas av sällskapets sekreterare eller av Åbo Akademis professorer (Dagboken 1800 s. 82).

En mansålder senare föreslogs i en anonym prisskrift att sällskapet skulle grunda ett institut för att utbilda folklärare i lantbrukshållning (D VI 3 s. 168). Dessa lärare skulle utsändas till varje socken för att bistå jordbrukarna med råd och dåd samt om så önskades undervisa deras barn. Förslaget tilldrog sig inte uppmärksamhet (A I 27 – BU § 5/24.5.1832).

Nära till hands låg tanken att låta de Ahlmanska sockenskolorna verka som centra för till vuxna jordbrukare riktad rådgivning. Det föreslog Tengström i en prisskrift om hur skolorna borde inrättas. Skriften utgavs i tryck. Av lärarna borde krävas att de skaffat sig minst ett års utbildning vid Åbo Akademi bl.a. i ekonomi inklusive trädgårds- och biskötsel samt veterinärlära (s. 21). Under sina ferier borde de kringresa i byalagen och meddela sina socknebor varjehanda nyttiga råd och underrättelser (s. 26). – Så blev det dock inte.

Några år efter det att institutet på Mustiala hade trätt i funktion föreslog Carl Procopé att där utbildade elever skulle sändas ut för att i större byar i Viborgs län gå till handa med anvisningar om jordbrukets bedrivande (A I 39 – U § 5/24.10.1844). Ett liknande förslag gjorde guvernören i Åbo i sin berättelse över

näringsarnas tillstånd i länet 1842–1844 (D XVIII s. 102). Sällskapet ställde sig avvisande till förslaget, dels på grund av att det vore svårt att bereda instruktörerna arbete året runt, dels för att eleverna när de lämnade institutet ännu inte kunde anses mogna att undervisa andra (A I 42 s. 59 – U § 4/3.6.1847 och B I 20 s. 81).

De hittills nämnda resande rådgivarna och förslagen om sådana hade till syfte att främja allmogens hushållning. Mindre benäget var sällskapet att ombestyras av rådgivare för ståndspersonernas behov av handledning. År 1801 bad assessor Björkbom sällskapet att från Uppland införskryva en man kunnig i lerhusbyggnad och lovade erlægga 32 skillingar per dag, men BU tyckte att assessorn själv kunde ta kontakt med likasinnade och med Uppland (A I 3 s. 293 – BU § 13/11.4.1801). Ett liknande förslag senare samma år avvisades likaså (A I 4 s. 243 – BU § 2/4.12.1801).

Inställningen förändrades under den av tekniska innovationer intresserade Böckers tid. Särskilt angeläget ansåg han det vara att på de större gårdarna ersätta dikespaden med dikesplog. Olika slag av sådana plogar presenterades i *Underrättelser* (6/1824 s. 114 och 7/1826 s. 139). Mest lovande visade sig en dikesplog som utvecklats av inspektoren A.J. Rosvall på Peipola gård i Elimä. Uppgifter om Rosvall och hans plog insändes av hans husbonde P. af Forselles (D XXIII 2 s. 106). Efter att ha provat plogen i arbete (A I 26 – ÅU § 3/30.3.1831) föreslog sällskapet i en till generalguvernören 1.6.1826 ställd skrivelse (B I 13 s. 84) att Rosvall skulle sättas i tillfälle ”att resa i kring till flere landsorter för att visa redskapets bruk och förmå åtminstone de driftigaste jordbrukarne till dess antagande”.

Svaret (D XVII s. 16) blev att man först borde skaffa sig grundligare erfarenhet av uppfinningens värde, vilket sällskapet också gjorde (A I 23 s. 58 b – P § 6/3.9.1828 och A I 24 s. 64 – ÅU § 2/3.6.1829 -bil.). I brev 20.10.1828 till Rosvall erbjöd sällskapet ett visst arvode per dag om han ville resa omkring i landet för att visa sin plog i arbete (B I 14 s. 38 b). Rosvall lät nu veta att han var villig att på vissa villkor helt ägna sig åt uppgiften som resande rådgivare (D XVII s. 54 och 37). Sällskapet fann villkoren alltför kostsamma (A I 24 s. 60 och 61 b – ÅU § 1/16.1 och § 3/29.4.1829). Många var likväl de gårdar som Rosvall på sällskapets bekostnad tillfälligt besökte för att visa sina plogar i arbete (A I 25 s. 145 och 149 b – ÅU § 2/21.4 och § 1/28.9.1830, BS 5 s. 95, Handlingar 4.1 s. 11).

Med Böckers avgång svalnade intresset för Rosvalls arbete. Denne drabbades med åren av personliga svårigheter och kom på obestånd. År 1835 ville han ta fasta på sällskapets erbjudande av år 1828 (D XXIII 16 s. 237 och 273), men sällskapet ställde sig avvisande med motiveringen att dikesplogen redan var tämligen välkänd i landet (A I 30 – ÅU § 3/27.2.1835 och A I 31 – ÅU § 6/23.11.1836). Så sent som år 1839 (D II 5 s. 57) bad han om sällskapets intyg i hopp om att staten skulle bereda honom arbete som resande rådgivare. Sällskapet ägnade ärendet en grundlig rekapitulation och ställde sig åter avvisande, ”helst Rosvallska dikesplogen numera ej begagnas på de ställen, varest den redan varit införd, varav med någorlunda sannolikhet kunde slutas att densamma icke svarade emot ändamålet” (A I 34 – ÅU § 4/30.10.1839, B I 18 s. 143).

Trots att sällskapet ansåg att elever från Mustiala inte var vuxna uppgiften att ge erfarna jordbrukare råd om lantbruksdriften kunde de väl anförtros uppgiften att bibringa tekniska färdigheter. Våren 1844 föreslog FU (A II 5 s. 600 – § 2/3.4.1844) att sällskapet från Sverige skulle införskryva en rättare för att under-

visa eleverna på Mustiala ävensom enskilda jordbrukare i godkända utländska redskaps hanterande. Arnell tog kontakt med landshövding R. von Kraemer i Uppsala (D XVIII s. 1–9) och en vid Degeberga institut prisbelönad plogdräng kom för hösten till Finland med en engelsk och en amerikansk plog (A I 39 – U §§ 2–6/22.8, § 2/5.9, § 8/10.10 och § 2/12.12.1844). Under sina resor åtföljdes han av en elev från Mustiala, vilken därefter ensam sändes i samma ärende till Nyland. Instruktörens ankomst annonserades (Åbo Tidningar 57/20.7.1844) och somliga godsägare rekvirerade hans besök för att lära sina plogdrängar att hantera vändplogen (D II 5 s. 240 och 247). Förväntningarna tycks inte helt ha infriats.

Så tycks inte heller ha blivit fallet med det försök sällskapet vid samma tid gjorde att främja linhanteringen genom att skola instruktörer. År 1841 (B I 19 s. 29) redogjorde sällskapet inför KMt för hur det verkat för att utbreda linodlingen samt anhöll om 1.500 rubel för studier utomlands. Framställningen bifölls (D I 2 s. 19) och Arnell begav sig själv på resa åtföljd av en elev från Mustiala. En del av anslaget användes för att på Klein-Roop i Livland utbilda eleven till en linvräkare, kunnig i att sortera och packa lin. Arnells resa resulterade i en skrift, men utbildningen av en instruktör var förgäves (A I 53 – U § 2/10.12.1858).

Uppenbarligen främst med tanke på herrgårdarna och boställena var sällskapet år 1852 betänkt på att inkalla en instruktör i ostberedning. Initiativet utgick från henne själv, fru Anna Schucani från Schweiz. Hon skrev från Sverige och erbjöd sina tjänster (A I 47 s. 12 och 90 – P § 5/1.6 och U § 4/25.5.1852). Sedan medlemmarna i sällskapet Utskott skaffat sig tillfälle att smaka på osten och inte funnit den särdeles smaklig samt vidare inhämtat att osten inte visat sig begärlig i Sverige, lät sällskapet fru Schucani veta att det tyvärr saknade medel för att utnyttja hennes tjänster (A I 47 s. 107 och 23 – U § 3/8.10 och P § 3/1.11.1852, B I 22).

När perioden gick ut hade sällskapet skaffat sig en viss erfarenhet av resande rådgivare av olika slag, men hade ingen sådan i sin tjänst.

2.5.5.3 De första försöken att få en agronom som rådgivare

Begreppet agronom tycks till en början ha betytt en bildad man som studerat lantbruk och som med sina kunskaper hjälpte utövande och blivande jordbrukare. Redan innan ordet agronom uppträder i sällskapets handlingar efterlystes där sådana män.

I slutet av F.W. Radloffs tid som sekreterare inlämnade märket CID ett förslag om att sällskapet skulle sända någon till England för att där inhämta kunskaper om lantbrukets tekniska vinningar och sedan hjälpa jordbrukare i vårt land att tillämpa dem (D IV 4 s. 370). Förslagsställaren räknade med att landets possessionater gärna skulle vara med om att bekosta resan bara de försäkrades om ”erhållande del av den resandes relationer”. Förslaget gick till Redskapsutskottet men kan inte följas vidare (A I 11 s. 57 b – P § 3/15.16.1812).

Radloffs efterträdare Böcker kallades inte agronom, men hade i teori och praktik studerat lantbruk och gav säkerligen råd vid sina tillfälliga besök hos jordbrukande ståndspersoner (A I 25 s. 150) och åt grannar till hans jordbruk Tainus i Jurva. När det hösten 1828 var aktuellt att besätta posten som andra sekreterare yrkade Böcker på att hans egen tid skulle reserveras för krävande uppgifter som att visa och förklara bruket av modeller samt att anställa resor, dels för

att lära känna landet, dels för att meddela hugade lanthushållare önskade upplysningar (A I 23 s. 91 – BU § 6/1.12.1828).

Behovet av en högt skolad lantbruksfackman kändes påträngande när det gällde större torrlägningsföretag och framhölls redan i sällskapets till KMt 13.5.1821 avgivna betänkande om medlen att befordra uppodlandet av kärr och mossar i landet (B I 9 sist) samt på nytt i sällskapets utlåtande om torrlägningsföretag i norra Karelen (B I 18 s. 133 och A I 34 – ÅU § 2/30.4.1839). Sällskapet ansåg sig inte kunna tillstyrka större torrlägningsföretag om dessa inte kunde anförtros åt ”en person av vars sakkännedom företagens framgång och därmed förenade kostnaders ändamålsenliga användande med säkerhet kunde beräknas”. Sådana personer hade i andra länder vanligen införskrivits från Skottland, ”där insikterna uti kärrodlingföretag uppnått en högre ståndpunkt”.

Sommaren 1840 besöktes Mustiala av agronomen Anders Johnsson från Sverige, tillkallad för att utlåta sig om några kärr (A II 5 s. 182 – FU § 3/25.9.1840). Han hade efter utbildning i Skottland från år 1832 varit anställd som agronom hos olika hushållningssällskap. Bland Böckers papper (BS 19) finns ett odaterat koncept till en uppsats om tjänsteboställen. I det påtalas bristen på kringresande agronomer och säges att ”den resa agronomen Johnsson gjort i landet livligen övertygat mången lanthushållare (om) huru mycket det levande ordet är mera värt än det döda och huru man på några timmar kan sålunda lära mera än under månatal ifrån böcker”.

År 1844 fäste ordföranden för sällskapets Utskott S.W. von Troil uppmärksamheten vid nyttan och nödvändigheten av att det i landet fanns en agronom som kunde bistå jordägarna med råd och upplysningar (A I 39 – U § 6/8.2.1844). Också han tänkte närmast på kärrodling. På hans förslag gjorde sällskapet en framställning hos KMt om en agronom på stat (B I 19 s. 205). I framställningen påvisades behovet och sades att andra länder införskrivit agronomer från Skottland, men att i vårt land snart skulle finnas för uppgiften lämpliga personer. Senaten svarade med att inbegära närmare förslag (D I 2 s. 41). Arnell vände sig till Johnsson, som nu var i statens tjänst, och fick uppgifter om för hans tjänst i Sverige gällande instruktioner och lönevillkor (A I 40 s. 38 och 55 – U § 2/15.3 och § 4/22.5.1845), varefter sällskapet 2.6.1845 på nytt vände sig till KMt (B I 19 s. 276).

Medan sällskapet väntade på senatens svar fick det för utlåtande guvernörernas berättelser om näringarnas tillstånd åren 1842–1844 och fann anledning att förnya sina önskemål om en agronom på stat (A I 42 s. 59 – § 4/3.6.1847 samt B I 20 s. 81). När svaret äntligen gavs 5.4.1848 var det nekande (D I 2 s. 56 och A I 43 s. 73 – U § 13/6.5.1848).

I sin framställning om en agronom på stat hade sällskapet också föreslagit att denne skulle få ett biträde och samma dag hemställt om statsbidrag till sin notarie G. Hobin för agronomiska studier utomlands (A I 40 s. 60 – U § 1/30.5.1845 och B I 19 s. 278). Denna framställning avslogs omgående (D I 2 s. 45).

Innan också framställningen om en agronom på stat hade avslagits beviljade sällskapet förre privateleven vid Mustiala Zackris Cajander ett lån för att han skulle utbilda sig utomlands (A I 41 s. 124 – U § 2/14.12.1846). Tre år senare återvände han från Skottland och höll då inför sällskapet ett föredrag (A I s. 63 och 67 – U § 4/15.11 och P § 1/6.12.1849). Föredraget återgavs i *Åbo Tidningar* (99/1849). Det mottogs väl och Cajander anställdes hos sällskapet (A I 44 s. 78 – U § 8/12.12.1849). Han blev emellertid inte anlita av jordbrukarna i den

utsträckning som han väntat sig och samarbetet med sällskapet tycks inte ha varit friktionsfritt (A I 47 s. 72 – U § 2/30.3.1852 och B I 22 – 30.3.1852). Protokollen för år 1850 saknas. Han avgick om ett par år (Redogörelse 1848– s. 5).

När försöket med Cajander inte slog väl ut tycks enskilda medlemmar i sällskapet gemensamt ha försökt ”försäkra sig om råd och biträde vid odlingar, ängsvattning och andra större lantmannaarbeten” och i detta syfte ha tagit kontakt med agronom I.W. Howing i Sverige. Hösten 1851 meddelade denne sällskapet att många av dess medlemmar i södra Finland ingått förbindelse med honom för att få goda råd och upplysningar (D XXIII 17 s. 471). Nu bad han sällskapet försöka skaffa honom tillstånd att fritt få röra sig i landet och sällskapet vände sig till generalguvernören (A I 46 s. 80 – U § 1/18.11.1851 och B I 22 – 21.11.1851). Howing flyttade till Finland och blev snart sekreterare i Viborgs läns lantbruks-sällskap, men dog redan 1852 (Cygnaeus s. 393, Redogörelse 1850– s. 6, Handlingar 4.1 s. 10).

Måhända verkade lärare på Mustiala i någon mån också som rådgivare. År 1855 bad elementarläraren Robert von Fieandt att lärarna måtte få två månaders årlig semester för att såsom resande agronomer biträda landets jordbrukare (A I 50 – FU § 1/5.7.1855). Han fick beskedet att det stod honom fritt att under sin semester syssla med rådgivning.

Önskemålen om en agronom på stat kvarstod och när sällskapet anmodades utlåta sig om guvernörernas berättelser för perioden 1848–1850 fick det än en gång tillfälle att framlägga sitt önskemål (AI 48 – U § 3/27.4.1853 och B I 22 – 1.6.1853). Även nu knöts det till behovet av sakkunskap vid torrlägningsföretag. Initiativet ledde inte till resultat under den nu behandlade tiden.

2.5.6 Expositioner och demonstrationer

Expositioner som medel för rådgivningen – som ett sätt att hjälpa den hjälp-behovande att välja en bättre möjlighet – tydde sig sällskapet första gången till då det efter missväxterna under dess första år beslöt att kringsprida prov på de lavararter som det självt ansåg vara bättre än bark som nödföda (A I 1 s. 26 – P § 6/1.2.1798, A I 3 s. 151 – P § 5/15.7.1801, B I 1 s. 95, Dagboken 1801 s. 118). I detta fall rörde det sig om expositioner av enklaste slag och om ett val mellan ont och värre. Expositionen förenades med demonstration då sällskapet hösten 1801 (se 2.5.5.1) sände ut studenter för att lära allmogen känna igen och utnyttja växter som kunde tjäna som nödföda.

När sällskapet först tog upp frågan hur det skulle förverkliga sin föresats att förse landet med tjänligare åkerbruksredskap erinrade det sig att Åbo Akademi redan ägde en samling redskap och modeller och att på landskansliet förvarades av Patriotiska Sällskapet översända modeller. Dessa samlingar fick som lån bli början till sällskapets modellkammare (A I 1 s. 39, 63 och 84 – P § 8/2.4, 2/1.8, § 4/1.11.1798, Dagboken 1800 s. 43), som snart under ledning av ett särskilt redskapsutskott förkovrades genom gåvor från olika håll. Modeller införskrevs också från den svenska Lantbruksakademins verkstad (Redogörelse 1814– s. 12). Inventarieförteckningar från de första åren berättar om sällskapets samling och om hur den hopbragts (E VI 1 s. 22, 30, 36, 41, 45 och 48).

Det som fanns i modellkammaren sågs knappast av allmogen. Somliga redskap sändes emellertid ut till församlingarna. När sällskapet fick utsträcka sin verk-

samhet också till Viborgs län bad landshövding Stjernvall om modeller till tjänliga redskap och sällskapet diskuterade ingående vilka redskap som kunde vara tjänligast innan det efterkom hans begäran (A III 3 – § 1/31.12.1814 och § 2/9.3.1815).

Sällskapets protokoll saknas för några år, men ett protokoll hållet i Keuru moderkyrka 31.8.1817 (D IV 1 s. 217) berättar om hur kyrkoherden överlämnade en av sällskapet beviljad belöning för kärrodling och då utnyttjade tillfället till att låta tre föredömliga kärrodlare i procession bära fram sällskapets ”såsom modell hitskänkta dikesyx och -gräfte samt en ny spade”. Fem år senare beslöt sällskapet åter att sända en dikesbila, en rotyxa och en gräfte till församlingar i trakten av Tavastehus (A III 3 – ÅU § 4/12.2 och A I 18 s. 24 – P § 5/6.4.1822, Redogörelse 1821– s. 24).

Det som Åbo brand 1827 sparade (Redogörelse 1824– s. 38) av sällskapets modellsamling finns förtecknat (A I 22 s. 62 – P § 3/1.10.1827). Böckers efterträdare Arnell visade föga intresse för att förkovra modellsamlingen och på hans förslag överfördes mot slutet av perioden det som fanns kvar till Mustiala (A I 44 s. 71 – FU § 14/12.7.1849).

Några år efter branden belönade sällskapet med medalj ”cadetten vid Strörensningss Corpsen” C.R. Westling som under sina resor bland allmogen gratis utdelat ritningar och modeller (A I 26 – ÅU § 1/30.3.1831, D XXIII 16 s. 139 och Redogörelse 1830– s. 7).

År 1840 anmodade senaten sällskapet (D I 2 s. 16) att utlåta sig om guvernörens i Vasa län förslag att lantbruksinstitutet på Mustiala skulle förse länet med redskap att tjäna som modeller. Direktör Gripenberg ansåg att inga redskap borde ges spridning förrän de prövats på Mustiala och där var man ännu inte rustad för den uppgiften (A II 5 s. 197 – FU § 1/29.1.1841). Hans åsikt går igen i sällskapets utlåtande (B I 19 s. 7). Fem år senare sände sällskapet på begäran av guvernören i Viborg en plog, en harv och en mullfösa för att tjäna som modeller vid tillverkningen på korrektionsanstalten där (A I 40 s. 41 – U § 3/10.4.1845).

Så tidigt som år 1816 diskuterade sällskapet något som ett senare sekel skulle kalla regelrätta fältvandringar. Förslag hade väckts om att anmoda lärarna vid de Ahlmanska skolorna ”att efter vissa givna regler, i synnerhet under exkursioner på fälten bibringa allmogen riktiga idéer uti de viktigaste delar av lantbrukshållningen”. Sällskapet betvivlade emellertid lärarnas kompetens och ansåg det rådligast att endast låta visa upp föredömliga jordbruksredskap (A I 13 s. 4 – P § 3/2.12.1816).

Som en exposition med demonstration kan man beteckna den uppvisning av plogar i arbete, vilken sällskapet i form av en plöjningstävling anordnade hösten 1844 då det från Sverige hade införskrivit en plogdräng (se 2.5.5.2) och i *Åbo Tidning* (68/28.8) lät herrar possessionater och jordbrukare veta att en plöjning med engelska och amerikanska plogar verkställdes 2.9 kl. 10 å den emot Ringsberg belägna plantagen i Åbo (A I 39 – U § 5/22.8.1844).

Kraftigast uttalade sig sällskapet för expositioner som ett medel att förkovra ladugårdsskötseln. När det anmodats att till senaten avge ett utlåtande om en förbättrad boskapsavel (se 2.5.4.2) framhöll brukspatron John Julin (D II 5 s. 215) som sin på erfarenhet grundade övertygelse att det bästa sättet att leta fram de goda djur som fanns inom landets egen boskapsstam och att väcka intresse för att förbättra ladugårdsskötseln var att anordna kreatursexpositioner med höga premier. Till sin framställning fogade han *Helsingfors Tidningar* 79/11.10.1843 där han hade redogjort för hur han själv på Fiskars från och med år 1840 hade

anordnat sådana expositioner. Ett par år senare refererade tidskriften *Teknologen* (22/1845) det årets lantbruksfest på Fiskars.

I sitt utlåtande till senaten (A I 40 s. 17 – U § 1/22.1.1845 och B I 19 s. 196) tillstyrkte sällskapet expositioner av djur och när det följande år skulle föreslå åtgärder för att förbättra ladugårdsskötseln upprepade det förslaget och hemställde ytterligare om ”att vid de årliga kreatursexpositionerna jämväl ladugårdsprodukter finge uppvisas” för premiering (B I 19 s. 268).

Småningom fick expositioner och demonstrationer en framträdande plats också vid de i det följande behandlade lantbruksmötena. Redan i sin inbjudan till det första mötet, införd i *Åbo Tidning* 84/1847, nämnde sällskapet att det under mötet skulle anordna en klubb i Societetshuset, ”varest åtskilliga nyare skrifter i lanthus-hållningen bliva tillgängliga”.

I berättelsen över det andra mötet (1850) säges helt kort att de vid mötet exponerade redskapen och artiklarna lämnats utanför berättelsen. I en i den officiella tidningen införd annons om mötet hade tillkännagivits att exhibitionsföremål kunde inlämnas och i tidningens skildring av mötet uppräknades de åtta föremål som exponerats, bland dem harvar, ladugårdsinredning och byggnads-material.

Det tredje mötet anordnades på Mustiala enkom därför att där fanns så mycket att visa. Protokollet från FU:s under mötet anordnade sammanträde (A I 47 s. 20 – FU 1.7.1852) låter veta att där i närvaro av en stor del ståndspersoner och allmoge anordnades en plöjningstävling, en plogdemonstration och en uppvisning av täckdikning med enris, sten och tegelrör.

Intresset för expositioner som ett medel att påverka utvecklingen måste ha influerats av uppgifter om stora utställningar utomlands. Vid lantbruksmötet i Åbo år 1850 uppläste ordföranden en inbjudan från ”Det fria ekonomiska sällskapet i S:t Petersburg” att delta i dess utställning i kejsarrikets huvudstad samma höst. Utställningen var avsedd att omfatta lantmannaalster också från Finland och senaten hade i god tid anmodat Hushållningssällskapet att uttala sig om förslaget till utställningsregler (D I 2 s. 76). Sällskapet ägnade ärendet stor omsorg och föreslog åtgärder för att göra det så lätt som möjligt för allmogen att delta (A I 44 s. 65 – U § 2/22.11.1849 och B I 21 – 20.11.1849). Arrangörerna visade tillmötesgående och sällskapet fick ett detaljerat utställningsprogram, tryckt på svenska och finska (D XXIII 17 s. 109). – Arkivet saknar uppgifter om hur utställningen utföll. Lika litet finns där uppgifter om världsutställningen i London 1851.

2.5.7 Tävlingar

I människornas tävlingslust fann sällskapet ett verksamt stöd för sin strävan att införa förbättringar. Tävlingarna väckte intresse för nya medel och metoder, visade hur de borde användas och förmådde allmogens föregångsmän att tillämpa dem. Redan de av sällskapet vid 1800-talets ingång utlysta premieringarna innebar en tävling. I mitten av seklet utnyttjades tävlingsmomentet främst för att sporra intresset för expositioner och demonstrationer. – Vid de i det föregående nämnda av J. Julin på Fiskars anordnade expositionerna tävlade korna i mjölkproduktion och dragoxarna i gång. ”Den käckaste oxen tillryggalade banan, 322 ½ famnar, på 7 ½ minuter.”

Den vid lantbruksmötet på Mustiala år 1852 anordnade plogdemonstrationen fick sitt största intresse genom en plöjningstävling (A I 47 – FU §§ 5–6/1.7). Tävlingsreglerna infördes i god tid i *Sanomia Turusta* (1852 s. 92). I sin finska tidskrift (1852 s. 232) lät sällskapet veta att tävlingen väckt stort intresse.

2.5.8 Lantbruksmöten

Redan under sina första år såg sällskapet en uppgift i att sammanföra jordbrukare från olika håll för att otvunget utbyta idéer och erfarenheter. I detta syfte började det anordna ”veckoklubbar”, närmast avsedda för till Åbo i andra ärenden inresta lanthushållare. Böcker försökte aktivera denna verksamhet (Redogörelse 1824– s. 5), medan andra sekreteraren Costiander ironiskt framhöll att det rådde större brist på idéer än på tillfällen att utbyta dem (A I 25 s. 108 – EU § 2/26.11.1830).

Några år efter det att Böcker lämnat sekreterarposten fick man i hans tidning (Åbo Tidningar 79 och 88/1837) läsa först att Tysklands förnämsta lanthushållare ämnade ha årliga sammankomster för att ”upplysa tvistiga punkter och befrämja en närmare bekantskap mellan lanthushållare” och sedan om hur det första mötet avlupit. I sin tidskrift *Teknologen* (48/1845 samt 13 och 47/1846) ivrade Hammar-dahl för sådana möten. Inom kort skulle han själv sitta som notarie vid det år 1847 anordnade första allmänna lantbruksmötet i Finland.

Mötet anordnades av Hushållningssällskapet i anslutning till dess 50-årsjubileum. Tanken på ett sådant möte tycks ha varit så allmänt omfattad att mötet utan vidare inrycktes i programmet när sällskapet första gången behandlade sitt förestående jubileum (A I 41 s. 107 – U § 2/24.10.1846). Alla var då väl medvetna om vilket intresse det under sommaren anordnade första allmänna lantbruksmötet i Sverige hade tilldragit sig (D XVIII s. 91). Sällskapets till KMt riktade anhållan om att få anordna mötet gjordes i en enda mening (B I 20 s. 66) och lika kort blev senatens jakande svar (D I 2 s. 49). Både anhållan och svaret var undertecknade av L.G. von Haartman.

Mötet hölls under ordförandeskap av sällskapets ordförande geheimrådet C.A. Ramsay i Akademihusets solennitetssal 2–4.11.1847 och upptog inte färre än 41 diskussionsfrågor. Deltagarförteckningen hade 215 namn. Mötesförhandlingarna utgavs i tryck av Arnell, som också var mötets sekreterare. Manuskriptet finns i arkivet (D XXII A). De utförligt relaterade diskussionerna belyser ingående läget och utvecklingen inom många då aktuella grenar av lanthushållningen. Cygnaeus (s. 395) har skildrat ramen för mötet.

Mötet avslutades med en diskussion om platsen och tiden för kommande möten. Önskemålet om ett nytt möte omfattades av sällskapet (D XVIII s. 66 och B I 21 s. 2) och bifölls av KMt 23.5.1849 (D I 2 s. 60).

Det andra allmänna lantbruksmötet förbereddes av dess blivande ordförande och sekreterare, Ramsay och Pinello, vilka utarbetade stadgar med 16 paragrafer (A I 44 s. 47 – U § 3/2.8.1849). Mötet hölls 21–24.1.1850 i Åbo (Cygnaeus s. 399). Också detta mötes handlingar utgavs i tryck av sekreteraren. Deltagarförteckningen upptar 140 namn. Trots att mötet förlängdes med en dag hann inte alla de 56 av sällskapet framlagda diskussionsfrågorna behandlas. Urvalet av frågor och den utförligt återgivna behandlingen av dem ger en god bild av gårdsbrukets detaljer på några välkända gårdar. Särskilt intresse ägnades erfarenheterna av importerade nötkreatur och frågor gällande skogsbruket. Också nu var man

enig om att ett nytt möte borde utlysas. Sällskapet gjorde en framställning hos KMt (B I 21 – 1.6.1850) och fick åter ett jakande svar (D I 2 s. 83).

Till ordförande för det tredje allmänna lantbruksmötet utsågs igen Ramsay (A I 46 s. 11 och 68 – P § 1/19.7 och U § 8/15.8.1851) och en särskild styrelse tillsattes med Pinello som sekreterare (A I 46 s. 70 – U § 1/23.8.1851). Ordförande och sekreterare framlade förslag till stadgar och 41 diskussionsfrågor, (A I 46 s. 82 – U § 5/25.11.1851). Mötet hölls på Mustiala i samband med årsexamen vid månadsskiftet juni-juli 1852 (Cygnaeus s. 400). Inkvartering och traktering krävde här särskilda åtgärder (A I 47 s. 11 och 75 – FU § 7/30.3, U § 7/30.3.1852).

Uppgifterna om detta tredje möte är mindre utförliga än om de två föregående. Mötets notarier dog kort efter mötet och mötesförhandlingarna finns varken i manuskript eller i tryck. Lyckligtvis utgav en av gästerna från Sverige, J.A. Arrhenius, genast i Uppsala en 48-sidig *Relation om Finlands tredje allmänna landbruksmöte år 1852 på Mustiala*. Deltagarna sades ha varit jordbrukare av alla klasser från landets alla trakter. Då protokollen saknas kan man inte utpeka de frågor som ansågs viktigast. Måhända kan som sådana anses frågor om växelbruket, ladugårdsskötseln och framsteg i fråga om plogar och tröskverk.

Också nu enades man om ett nytt möte, på Mustiala, i Borgå eller i Viborg (A I 48 – U § 11/10.6 och § 4/10.10.1853). I sin framställning till KMt anhöll sällskapet om att få anordna mötet i Borgå sommaren 1855 (B I 22 – 1.11.1853). KMt biföll, men kriget kom emellan och mötet uppsköts (D I 2 s. 108 och 109).

Sin syn på lantbruksmötenas betydelse lade sällskapet fram också i en i *Sanomia Turusta* (1852 s. 91) inför det då stundande lantbruksmötet införd uppmaning ”kehoitus mennä maanwiljelyskokoukseen Mustialaan”. Här framkastades tanken att man inom socknarna skulle sammanskjuta medel för att sända någon bonde till mötet. Denne skulle sedan för sina socknebor redogöra för vad han sett och hört. Samma uppmaning införde sällskapet i sin finska tidskrift (1852 s. 92). – Redan tidigare hade det hänt att guvernören i S:t Michel hade förmått några bönder att besöka en dimission på Mustiala.

När sällskapet efter den nu ifrågavarande periodens utgång i sina *Handlingar* (IV 1 s. 9) gav en översikt av sin verksamhet under Nikolaj I:s tid antecknade det: ”Näst efter det finska lantbruksinstitutets inrättande anser sällskapet de trenne lantbruksmöten sällskapet [...] föranstaltat hava i märklig mån bidragit till höjandet av det finska jordbruket.”

FINSKA
HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS ARKIV OCH SKRIFTER
SOM KÄLLA FÖR FORSKNINGEN

22

Om lantbruksrådgivningen 1797–1917
Del 2 : Tiden 1856–1917

Av
Lars Zilliacus

Åbo 1990

Innehållsförteckning

3. TIDEN 1856–1917	189
3.1 RÅDGIVNINGENS MÅL OCH MÅLGRUPPER	189
3.2 RÅDGIVNINGENS EKONOMISKA UNDERLAG.....	190
3.3 RÅDGIVNINGENS ORGANISATION	192
3.3.1 <i>Den statliga administrationen</i>	192
3.3.2 <i>Hushållningssällskapets verksamhetsområde och inre arbetsfördelning</i>	193
3.3.3 <i>Nya sällskap</i>	195
3.3.3.1 Utanför Hushållningssällskapets eget län.....	195
3.3.3.2 Nya sällskap i Hushållningssällskapets län	198
3.3.4 <i>Lantmannagillena</i>	204
3.3.4.1 Före år 1898	204
3.3.4.2 Lantmannagillena 1898–1905	207
3.3.4.3 Lantmannagillena från och med 1906	209
3.3.5 <i>Lantbrukssällskapens samarbetssträvanden</i>	211
3.3.6 <i>Lantbrukets specialorganisationer</i>	213
3.3.6.1 Landsomfattande och regionala föreningar	213
3.3.6.2 Lokala specialföreningar	216
3.4 RÅDGIVNINGENS MEDEL OCH METODER	217
3.4.1 <i>Det skrivna ordet</i>	217
3.4.1.1 Sällskapets årsböcker och almanacksuppsatser	217
3.4.1.2 Tidskrifter och tidskriftsplaner	218
3.4.1.3 Folkskrifter.....	220
3.4.2 <i>Resande rådgivare</i>	222
3.4.2.1 Agronomer och konsulenter	222
3.4.2.2 Instruktörer.....	231
3.4.3 <i>Lantbruksmöten och utställningar</i>	244
3.4.3.1 Impulser utifrån.....	244
3.4.3.2 De allmänna lantbruksmötena	244
3.4.3.3 Sällskapets plena som lantbruksmöten	249
3.4.3.4 Regionala lantbruksmöten och expositioner av allmän natur	250
3.4.3.5 Specialutställningar	252
3.4.3.6 Sällskapets permanenta exposition med försäljning	253
3.4.3.7 Lokala expositioner	254
3.4.3.8 Demonstrationer av redskap och maskiner i arbete	255
3.4.4 <i>Sporrande föredömen</i>	256
3.4.4.1 Hedersbelöningar för föredömlig jordbrukargärning	256
3.4.4.2 Tävlingar och premieringar	257
3.4.4.3 Mönstergårdar	262

3.4.4.4 Exkursioner.....	263
3.4.4.5 Omflyttning av jordbrukare	264
3.4.5 <i>Bättre produktionsmedel i jordbrukarens hand</i>	264
3.4.5.1 Redskap, maskiner och byggnader.....	264
3.4.5.2 Handelsgödsel och utsäde.....	266
3.4.5.3 Avelsmaterial	267

3. Tiden 1856–1917

3.1 Rådgivningens mål och målgrupper

Såsom tidigare framstod på de flesta lantbruk som det viktigaste att fylla det egna hushållets behov av produkter av olika slag. Självhushållningen trängdes likväl småningom tillbaka av marknadshushållningen och intresset inriktades alltmer på de driftsgrenar som kunde ge pengar. Ladugårdsskötseln, som alltid setts som en förutsättning för åkrarnas växtkraft, framstod allt tydligare som lantbrukets säkraste inkomstkälla. Missväxten 1856 ställde frågan om man inte i stora delar av landet borde övergå från spannmålsodling till ladugårdsskötsel (A I 53 – U § 8/19.11.1858 -bil. och A I 54 – P § 5/1.11.1859).

Inkomsten från ladugården kunde emellertid inte ökas genom att man bara skaffade sig bättre djur och förkovrade sin mjölkhantering. Samtidigt måste fodertillgången förbättras. Det åter förutsatte en övergång från ängsskötsel till vallodling och med tiden också odling av foderrotfrukter. Foderväxtodlingen inom ramen för ordnade växtföljder blev föremål för allt intensivare rådgivning.

Vallarnas sega grässvål kunde lika litet som de gamla ängarnas brytas och vändas för att redas för sådd om inte årdret ersattes med vändplog. En förbättrad bebrukning framstod alltmer som ett oavvisligt mål för rådgivningen. Samtidigt som åkern erövrade alltmer av den sankna ängsmarken blev också allt som gällde torrläggning och dränering allt viktigare. Ökade åkerarealer krävde ökad arbetskraft och arbetssparande maskiner. Jordbrukets mekanisering blev ett nytt mål för rådgivningen och hästräfsan och slåttermaskinen det första som rådgivaren kunde visa på. – Lantbrukskemins vinningar i form av konstgödsel och växtskyddsmedel ägnades ännu under denna tid föga uppmärksamhet av rådgivningen.

Genast i början av perioden fick sällskapet anledning att överväga målen för rådgivningen. Det skedde när Alexander II kort efter sitt trontillträde besökte sitt storfurstendöme och anbefalldes senaten att hemställa om åtgärder för landets utveckling och senaten i sin tur anmodade sällskapet att ”oförtövat föreslå de åtgärder, sällskapet, med avseende å jordbrukets och lantmannanäringarnas nuvarande ståndpunkt och behov anser vara mest ägnade att befrämja desammas uppkomst och förkovran” (D I 2 s. 130 – 8.5.1856). I ett privat brev till sällskapets ordförande inskräpte L.G. von Haartman att sällskapet nu hade en enastående möjlighet att påverka utvecklingen (D XXIV 3 – icke diarief.). Han föreslog att sällskapet skulle tillsätta ett särskilt utskott för att utarbeta ett betänkande och nämnde också vilka som kunde utses till medlemmar samt antydde vad betänkandet kunde innehålla. Sällskapet rättade sig efter anvisningarna och innan året var till ända insände det sitt betänkande (A I 51 – P § 24/26.11.1856 och B I 23 s. 120). År 1857 utgavs det jämte bilagor i tryck: *Kejsrerliga Finska Hushållnings-Sällskapets underdåniga utlåtande angående åtgärder till*

befrämjande af finska landtbruket och dess binäringar, med dertill hörande bilagor.

Utlåtandet innehöll en genomtänkt målsättning och skulle senare ofta åberopas. Hur målen för lantbrukets rådgivning förändrades under den långa tid som nu behandlas återspeglas i de landsomfattande och i de regionala lantbruksmötenas program.

Ännu vid periodens utgång 1917 var 2/3 av landets befolkning sysselsatt inom lantbruket och blott ett litet fåtal hade fått fackutbildning. Rådgivningen ville såsom tidigare hjälpa också de svagaste att förkovra sitt lantbruk, men ju svårare och mer kapitalkrävande de förändringar var som man genom rådgivningen ville åstadkomma, desto mer inriktades den på sådana som först kunde väntas följa råden. De aktivt rådsökande, främst ståndspersoner med större gårdar, framstod som en viktig målgrupp för rådgivningen. Från dem var steget inte långt till de rådtagande föregångsmännen bland allmogen, vilka blev en allt viktigare målgrupp ju mer rådgivningens organisationsnät byggdes ut.

3.2 Rådgivningens ekonomiska underlag

Under perioden 1856–1917 kom rådgivningen att i allt högre grad bedrivas med allmänna medel. För Hushållningssällskapets del var de stora donationernas tid förbi och medlemsavgifterna förslog inte långt.

När perioden gick in åtnjöt sällskapet av statsmedel sedan gammalt den s.k. statsfonden av år 1816. Den utgick med 857 rubel 20 kopek om året. Efter myntreformen år 1863 utgjorde beloppet 3.428, 80 mark (Handlingar 4.3 s. 45 och 5.2 s. 27).

Uppenbarligen stärkte Hushållningssällskapets vidlyftiga betänkande om åtgärder för jordbrukets upphjälpande statsmaktens tilltro till sällskapets vilja och förmåga att verka. Den 18 mars 1857 anmodade Finansexpeditionen sällskapet att ”föreslå beloppet av det årliga understöd varav Hushållningssällskapet uppgivit sig vara i behov för att framdeles i större omfattning än härintills kunna bidra till lantbrukets och näringarnas höjande inom landet” (D I 2 s. 136).

Sällskapets svar gick enligt konceptboken (B I 23 s. 253) längre än vad protokollen anger (A I 52 – U § 6/28.9 och P § 3/29.9.1857). Till den del önskemålen gällde sällskapets löpande kostnader, främst sekreterarens lön, tycks de ha lämnats obeaktade. Till denna del gjorde sällskapet en ny framställning år 1861 (B I 24 s. 297) och hänvisade då till KMt:s reskript 5.12.1816 (D I 1 s. 63). Svaret innebar att sekreterarens lön kunde ökas med 200 rubel från det anslag som tidigare utgått för länsslöjdens främjande (D I 3 s. 37).

Utöver sitt statsanslag för sin allmänna verksamhet åtnjöt sällskapet sedan gammalt anslag för potatisodlingens och för länsslöjdens främjande. Potatisanslaget hade sällskapet börjat använda för lantbruksinstitutets behov och anslaget indrogs vid utgången av år 1858 (D I 2 s. 159, A I 53 – P § 4/15.9.1858). Anslaget för länsslöjdens främjande nedskars genom KMt:s beslut 21.1.1857 (D I 2 s. 134) och indrogs helt genom beslut 1.5.1861 (D I 3 s. 23). Intresset för länsslöjd hade börjat avtaga och den då nyss grundade linnefabriken i Tammerfors förväntades helt konkurrera ut hemslöjden. Sällskapet hade därför självt föreslagit att staten skulle upphöra med att stödja den (A I 55 – U § 8/11.5 och P § 3/19.6.1860 samt B I 24 s. 213).

Samtidigt som sällskapet hos KMt anmälde att anslaget inte kunde ”leda till det därmed syftade ändamålet” framhöll det att ”tillika mångfaldiga andra med den allmänna hushållningen förknippade ämnen” tog sällskapets verksamhet i anspråk. Sällskapet hemställde därför om att få disponera anslaget för andra ändamål. Härtill biföll KMt (D I 3 s. 23), dock så att sällskapet i slutet av varje år skulle framlägga en dispositionsplan för godkännande. Anslaget kallades därefter anslaget av 1.5.1861 och utgjorde ursprungligen 2.800 rubel silver, vilket efter myntreformen omräknats till 11.200 mark (D I 3 s. 105, A I 60 – St § 35/18.3.1865). Av detta anslag fick sällskapet snart dela med sig till andra sällskap och dess egen andel disponerades också för annat än rådgivning. Sällskapets årsböcker erbjuder en möjlighet att följa med hur anslaget användes tills det försvinner med år 1905.

Sin syn på hur statsmakten med sina anslag bäst kunde främja lantbruket förde sällskapet fram så snart det ombads utlåta sig. Så skedde år 1866 då 120.000 mark skulle disponeras (A I 61 – St § 9/8.11.1866 -bil., Handlingar 6.2 s. 10 och 103). Följande år fick sällskapet ett anslag om 1.300 mark för att sprida redskap och frön samt för premiering (D I 4 s. 162) och ett par år senare ett ungefär dubbelt så stort anslag för enahanda ändamål. Anslaget kallades först anslaget av 25.6.1869 eller fonden för anslag till premier (D I 5 s. 11–12, A I 64 – St § 19/27.9.1869). Anslaget blev återkommande och kallades senare anslaget av 12.4.1872 (D I 5 och 6, se registren) tills det år 1883 ökades till 8.000 mark och började kallas anslaget för jordbrukets främjande (D I 7 s. 8 och 15, A I 78 s. 305 – St § 7/29.10.1883). Sex år senare knöts villkoren för detta anslag till villkoren för anslaget av år 1861 (D I 7 s. 184, A I 84 s. 170 – St § 2/28.11.1889).

Med tiden fördelades statsmaktens stöd till rådgivningen på allt flere organisationer och småningom nåddes större långsiktighet vid statsanslagens beviljande. Nyttillkomna sällskap krävde och fick en del av den gemensamma kakan och år 1893 lät statsmakten veta att sällskapens anslag skulle omfördelas (D I 8 s. 85). Hushållningssällskapet hoppades med skäl att dess anslag skulle ökas (D I 8 s. 47, A I 88 s. 119 och 147 – St § 4/19.9 -bil. och § 2/11.12.1893, A I 89 s. 37 – St § 9/15.1.1894 -bil.). En verkligt betydande ökning i sällskapens statsanslag genomfördes fr.o.m. 1899. För de fem närmaste åren fick sällskapet 13.000 mark om året av anslagssumman 250.000 mark (D I 9 s. 11). De anslag som det av gammalt åtnjöt lämnades därtill orörda och dess totala anslag blev sålunda av samma storleksklass som grannsällskapens eller omkring 20.000 mark om året. I sin årsbok för 1898 (s. 124) vågade sällskapet påstå att en god tid randats för landets lantbruks- och hushållningssällskap.

När 5-årsperioden gick ut ökades anslagen ytterligare (D I 10 s. 70) och för år 1905 redovisade Hushållningssällskapet för statsanslag om drygt 45.000 mark (Årsberättelse 1904–05 s. 119). Från och med följande år spjälktes sällskapets distrikt på språkliga grund (se 3.3.3.2 avsnittet om Lounais-Suomen Maanviljelysseura) och sällskapets anslag skars kraftigt ned. Sällskapet hade svårt att anpassa sig och vände sig till KMt (Årsberättelse 1907 s. 140), som visade förståelse och följande år redovisade sällskapet för drygt 53.000 mark (Årsberättelse 1908 s. 123). Sällskapets statsanslag förblev därefter ganska oförändrade till periodens slut (Årsberättelse 1916 s. 98).

För Hushållningssällskapets vidkommande gör översikterna i dess årsböcker det lätt att följa med förändringarna i rådgivningens ekonomiska underlag. Detaljerna fås ur räkenskapsböckerna (F I 134–201).

3.3 Rådgivningens organisation

3.3.1 Den statliga administrationen

Hittills hade hushållningssällskapet varit det enda sakkunnigorgan som statsmakten hade kunnat ty sig till i frågor gällande lantbrukets förkovran. Statsmaktens stöd hade getts sällskapet till ganska fri disposition och Finansexpeditionen i Senatens ekonomidepartement hade i mycket varit sällskapets närmaste överordnade. Under nu föreliggande period utbyggdes den statliga organisationen och kom småningom att allt mer påverka också lantbruksrådgivningens ramar och resursanvändning.

Genom förordning 17.9.1860 tillskapades vid senaten en särskild Expedition för jordbruket och allmänna arbeten, i det följande kallad Jordbruksexpeditionen, förkortat till Jexp. Enligt förordningen ägde detta nya administrativa organ att bereda bl.a. alla ärenden som gällde Hushållningssällskapet och lantbruks-sällskapen. Dess förste chef blev Sebastian Gripenberg. Sedan sin tid som direktor för det av sällskapet förvaltade Mustiala var han väl förtrogen med sällskapet.

Ett sakkunnigorgan, som kunde anmodas utlåta sig också i frågor som gällde lantbrukets rådgivning, fick statsmakten i den grupp som bestod av de här senare behandlade (se avsnitt 3.4.2.1) stats- och läneagronomerna. Gruppen utökades snart med lantbruksinstitutens föreståndare och senare med företrädare för lantbrukssällskapen. När denna grupp år 1883 sammanträdde till sitt "lantbrukar-möte" framlade chefen för Jexp., senator Norrmén, frågan "Huruvida och under vilken form och benämning i landets huvudstad borde inrättas en central auktoritet" för lantbruket. Den tryckta mötesberättelsen redogör för diskussionen. – Tanken på ett fristående centralt ämbetsverk för lantbruket, "för utlåtanden och översyn", hade tagits upp redan vid det sjunde allmänna lantbruksmötet år 1876.

Norrméns inledningsanförande citerades fyra år senare av lantbruksrådet Nils Grotenfelt när han vid det allmänna lantbruksmötet i Viborg 1887 inledde diskussionsfrågan "Kan jordbrukets intresse inom vårt land anses tillräckligt tillgodosett genom nu förefintliga institutioner, eller vore det skäl att till biträde åt Jexp. inrätta en rådgivande myndighet, och huru skulle en sådan lämpligast inrättas?"

Grotenfelt yrkade liksom tidigare Norrmén på att lantbruket borde få en central myndighet och han fick understöd bl.a. av Hushållningssällskapets styrelseordförande, som intygade att sällskapet, "vars åsikt regeringen ofta inhämtat" inte skulle saknat nödig erfarenhet för att rätt kunna besvara förelagda frågor.

Våren 1891 fick sällskapet av Jexp. för utlåtande ett kommittébetänkande med förslag om en lantbruksstyrelse (D I 8 s. 22). På basen av ett av sekreteraren Ernst Rönnbäck uppgjort förslag avgav sällskapet sitt yttrande (A I 86 s. 191 – St § 1/30.9.1891 -bil. och Handlingar 1891 s. 23). I det ifrågasattes det ändamålsenliga i att göra Lantbruksstyrelsen till ett kollegialt ämbetsverk i stället för att koncentrera ansvaret hos verkets chef. Vidare betonades att tjänstemannamötena borde bibehållas och återkomma vart femte år samt förutsattes att också allmänna lantbruksmöten fortfarande skulle ordnas.

Den nittonde mars 1892 emanerade som nr 11 i Finlands författningssamling HKMt:s nådiga kungörelse angående inrättandet av en Lantbruksstyrelse. Samma dag gavs en instruktion för det nya ämbetsverket. Hushållningssällskapet underlättades genom ett cirkulär "till kännedom och efterrättelse" om att Lantbruks-

styrelsen, i det följande förkortat Lst., vidtagit med sin verksamhet 1.9.1892 (A I 87 s. 148 – St § 4/6.10.1892 -bil.).

Till Lst:s uppgifter hörde ”att ställa sig i förbindelse med landets hushållning- och lantbrukssällskap för att i samverkan med dem befordra lanthushållningens intressen”. Då ju Lst. bestämde över sällskapens statsanslag blev det i praktiken inte ett med sällskapen jämställt och samverkande, utan ett överordnat och dirigerande organ.

För att stärka Lst. som sakkunnigorgan i frågor där regeringen äskade dess utlåtande stadgades om ”den förstärkta lantbruksstyrelsen”. Till den hörde utom Lst:s ledande tjänstemän tre för 3 år av sällskapen valda konsultativa ledamöter, av vilka en valdes gemensamt av Hushållningssällskapets medlemmar i Åbo och Björneborgs län och av Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskap. Första gången utsågs godsägaren E. Duncker från Artsjö (D I 8 s. 37 och 39, A I 87 s. 110, 121 och 14 – St § 4/17.6, § 2/4.8 och P 16.9.1892). Han efterföljdes först av friherre V.M. von Born och sedan av friherre Otto Wrede, båda från Nyland. Hösten 1904 utsågs friherre Axel Cedercreutz från Kjulo.

3.3.2 Hushållningssällskapets verksamhetsområde och inre arbetsfördelning

Under den här behandlade perioden förlorade Hushållningssällskapet sin dominerande ställning bland lantbrukssällskapen och dess ännu i början av tidsavsnittet i många avseenden landsomfattande verksamhet blev småningom regional och vad uppgifternas art beträffar starkt beskuren tills dess statsunderstödda verksamhet med ingången av år 1906 begränsades till att omfatta den svensktalande skärgården i sydväst. Händelsernas gång relateras i de närmast följande kapitlen. Endast långsamt anpassades sällskapets organisation och stadgar till förändringarna.

Under Arnells sekreterartid hade arbetet inom sällskapet varit starkt centraliserat. Detta hade medverkat till att möjliggöra de länge dolda oegentligheter i skötseln av sällskapets ekonomi, vilka ledde till hans avsked 1854. Vidare hade centraliseringen lett till att många medlemmar känt sig fjärrnade från en aktiv insats. Detta påpekades i den tryckta revisionsberättelse som vid plenum 1.11.1854 framlades av dem som utsetts att bringa klarhet i balansen och gav anledning till en översyn av de 1841 antagna stadgarna (A I 49 – P § 3/1.11.1854 -bil.). Genom att ändra stadgarna ville man förebygga missbruk och ”tillvägabrinda ett livligare intresse för sällskapets verksamhet och en större gemensamhet mellan dess vitt kring landet bosatta ledamöter”.

Förslaget att ändra stadgarna väckte en offentlig diskussion, inledd av J.V. Snellman i hans Litteraturband. Cygnaeus (s. 416) har skildrat stadgeändringens förlopp. Protokollen ger detaljer (A I 50 – P § 3/1.11.1855). När de nya stadgarna redan var utarbetade föreslog 21 medlemmar från Helsingfors med omnejd vittgående ändringar syftande till att bereda på avlägsna orter bosatta medlemmar ökade möjligheter att påverka sällskapets beslut och verksamhet.

De nya stadgarna av år 1855 kvarhöll emellertid beslutanderätten i Åbo och främst hos sällskapets ledande organ, fortfarande kallat Utskottet. I § 24 erbjöds likväl en möjlighet att i Åbo eller på andra orter bilda särskilda kommissioner av 3 eller flera medlemmar i sällskapet för att handha bestämda uppgifter. Denna möjlighet blev inte utnyttjad annat än i Åbo, där sällskapet år 1856 på förslag av

E. Julin tillsatte kommissioner såsom för smörberedning, för trädplantering o.s.v. (A I 50 – U § 3/16.10.1855 och A I 51 – U § 1/15.1.1856, B I 23 s. 62, 71). Kommissionerna arbetade självständigt och snart tillsattes en tillfällig kommission för att granska deras arbete (A I 53 – U § 7/8.1 och 4/19.3.1858). De ansågs då motiverade, men de tycks småningom ha upphört att verka. Lika gick det med försöket att såsom under sällskapets första tider genom utsedda korrespondenter upprätthålla regelbunden kontakt med olika landsorter (A I 54 – U § 10/25.11.1859 och Handlingar 4.4 s. 66).

Sällskapets medlemmar deltog givetvis i dryftandet av gemensamma intressen också utöver vad de fast organiserade formerna förutsatte. Sålunda beslöts att sällskapets samlingsrum från och med år 1860 alla måndagskvällar skulle hållas öppet för diskussioner (A I 54 – P § 4/16.12.1859). Vilken verkan beslutet fick är okänt, men för visso gav det då begynnande årtiondet mer än nog av stoff för medborgerlig diskussion.

Stadgarna av år 1855 förblev inte länge i kraft. Redan sju år senare tog man itu med en revision av dem (A I 57 – P § 12/28.2 och § 9/17.6.1862). Efter grundlig beredning antogs nya stadgar från och med år 1864 (A I 58 – P § 5–6/2.11.1863, Cygnaeus s. 432). För att säkerställa att i varje plenum deltog tillräckligt många och initierade medlemmar bestämdes (§§ 8 och 33) att sällskapet skulle utse 20 delegerade och när stadgarna trettio år senare översågs ålades de delegerade (§ 16) uttryckligen att närvara vid samtliga plena och särskilt sätta sig in i förekommande frågor, utan att likväl ha större rösträtt än övriga medlemmar. Sällskapets på annan ort bosatta medlemmar fick genom stadgarna av år 1863 möjlighet att genom insända valsedlar påverka besättandet av sällskapets viktigaste tjänster, en möjlighet som sex år senare preciserades (A I 64 – P § 1/29.6 och § 1/2.11.1869).

Hösten 1866 inrättades inom sällskapet en läseklubb, som genast fick 35 medlemmar. Medlemmarna erlade en medlemsavgift om 12 mark för anskaffande av utländska tidskrifter till sällskapets bibliotek, där klubben sammankom (Handlingar 6.2 s. 26 och A I 61 – St § 10/5.9, § 2/2.10 och P § 11/2.10.1866). Till klubbens prövning överlämnade sällskapet en skrift om tobaksodling (A I 62 – St § 7/22.1.1867) och klubben å sin sida väckte hos sällskapet förslag om att den kritiska våren 1867 utreda landets behov av potatisutsäde och att fylla det genom import. Initiativet lede till att sällskapet införde 1.137 tunnor potatis från Stettin (Handlingar 6.2 s. 204). Klubbens verksamhet varade emellertid blott en vinter.

Ju mer näringslivet och inom det lantbruket utvecklades, desto mer krävande blev sällskapets uppgift att samtidigt vara ett sakkunnigorgan för statsmakten och en rådgivare för praktikens män. År 1888 yrkades vid plenum på en stadgeändring som skulle ge sällskapet ökad betydelse som remissinstans. Det första förslaget omfattades inte av styrelsen, utan denna tillsatte en kommitté för att överse stadgarna (A I 83 s. 5, 56 och 117 – P § 9/24.2, St § 7/16.4 -bil. och § 19/29.10.1888). Arbetet påskyndades från medlemskårens sida (A I 84 s. 31 – P § 8/1.11.1889 -bil.). Önskemål om att tillförsäkra styrelsen sakkunskap framfördes också vid valen hösten 1890 (A I 85 s. 36 – P § 16/3.11.1890) och ånyo när stadgeförslaget äntligen nådde plenum (A I 86 s. 10, 23 och 40 – P § 10/27.2, § 3/5.6 och § 11/2.11.1891 -bil.).

Vid denna tid började sällskapets verksamhet få en allt fastare förankring ute i bygderna genom tillkomsten av lokala lantmannagillen. Ett vid stadgeändringen gjort förslag om att gillen och liknande föreningar måtte beredas möjlighet till medlemskap och till representation i styrelsen blev likväl förkastat. Under

diskussionen framhöll sekreteraren att växelverkan mellan sällskapet och gillena bäst kunde åstadkommas genom öppna diskussionsplena.

Vid styrelsevalet 1897 tog Uno Bremer åter upp tanken ”att någon till det egentliga bondeståndet hörande person” borde inväljas men tanken lämnades ännu vid detta sekeljubileets festplenium därhän (A I 92 s. 52 – P § 11/2.11.1897).

Den av statsmakten 1905 framtvingade reduktionen av sällskapets distrikt motiverade en översyn av verksamhet och stadgar. Frågan togs upp vid ett möte med lantmannagillenas ombud 10.11.1906 (Årsberättelse s. 25), och vid plenum 8.11.1907 (A I 102 s. 49 – § 17) väckte agronom Ruben Bremer förslag om en stadgeändring som skulle ge gillena representation i styrelsen. Förslaget ledde till en stadgeändring (A I 103 s. 121, 127, 22, 39 och 50 – St § 1/4.5, § 1/11.5, P § 2/30.5 -bil., § 1/10.10 och § 3/13.11.1908). Under ärendets gång hördes också gillena (D XXIV 62 – 17.10.1908, A I 103 s. 193 – St § 5/8.10.1908).

I de ändrade stadgarna (Årsberättelse 1908 s. 26) definierades det geografiska området för sällskapets statsunderstödda verksamhet (§ 1) och gavs medlemskap också åt inom området verkande gillena och föreningar (§§ 2 och 5). Även om sällskapet i huvudsak förblev en förening av personliga medlemmar förbehölls vissa ärenden sällskapets förstärkta styrelse, i vilken varje kollektiv medlem skulle vara företräd (§33). Samtidigt stadgades (§ 48) att det ålåg sällskapets sekreterare att leda lantmannagillenas verksamhet och att för den skull titt och ofta beresa sällskapets område. Med de år 1908 vidtagna ändringarna blev stadgarna gällande till år 1930 (A I 123 s. 3 – P § 9/26.2.1930 -bil.).

Stadgarna av år 1855 angav som sällskapets uppgift att genom uppmuntringar, rön och spridande av nyttiga kunskaper befordra åkerbruket och övriga näringar, men de bestämde ingenting om hur själva rådgivningen skulle organiseras och bedrivas. Sådana bestämmelser infördes inte heller vid stadgeändringarna 1863, 1891 eller 1908. De viktigaste besluten också gällande rådgivningen fattades av plenum eller av Utskottet, snart kallat Bestyrelsen och senare Styrelsen. Arbetet leddes närmast av sekreteraren, som likväl knappast själv deltog i fältarbetet förrän agronom Arno Reuter år 1900 tillträdde sekreterarposten. Från och med 1860-talet fick emellertid rådgivningens fältarbete snabbt växande omfattning och betydelse och det utfördes av fackutbildad personal. Enligt den år 1908 genomförda stadgeändringen ankom det på förstärkta styrelsen att antaga och entlediga konsulenter och instruktörer.

3.3.3 Nya sällskap

3.3.3.1 Utanför Hushållningssällskapets eget län

Tanken på nya sällskap hade åter förts fram när Hushållningssällskapet vid periodens ingång diskuterade sin stadgeändring. J.A. von Essen hade då yrkat på att i stadgarna skulle sägas ut att sällskapet efter yttersta förmåga borde verka för att filialsällskap skulle bildas (A I 50 – U § 2/28.9.1855): ”Dels har den allmänna rösten skäligen oförtydligt uttalat sig för realiserandet av denna idé, dels anser jag för min ringa del denna väg vara den enda Hushållningssällskapet har att välja.” Då hade tanken tillbakavisats av hovrättsrådet G.A. Thileman (A I 50 – U § 1/16.10.1855) och det med i mycket samma motiv som de varmed Böckers förslag om filialsällskap hade förkastats en mansålder tidigare: brist på lämpliga personer och på vilja att göra uppoffringar för allmänt väl. – Kort därefter anmälde von

Essen att han inte önskade kvarstå i sällskapets ledande organ (A I 51 – U § 10/11.1.1856).

Den av Thileman befarade bristen förefanns i varje fall inte i Helsingfors eller trakten däromkring. Redan 29.1.1856 hölls i huvudstaden Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskaps stiftande möte. Bland stiftarna återfanns många av de 21 som genom sin gemensamma skrivelse hade önskat påverka Hushållningssällskapets stadgeändring. Det gäller bland annat för mötets ordförande general R. Munck och sekreterare J.V. Snellman. Så snart det nya sällskapet hade fått överhettlig sanktion sände det ett artigt brev till Hushållningssällskapet och gav uttryck åt sin önskan om samarbete (A I 52 – U § 4/2.2.1857). Brevet fick ett lika artigt svar (B I 23 s. 210).

När Hushållningssällskapet år 1856 (se 3.1) avgav sitt stora utlåtande till KMt var diskussionen om nya sällskap så känd att sällskapet på den punkten (se 3.3.2) kunde vara ganska kort: ”Även bildandet av lantbrukssällskaper i de län, där sådana ännu ej finnas, är av mycken vikt och betydelse; dock anser Sällskapet tiden därtill ej böra på förhand bestämmas, utan att sådant finge bero på den håg och iver för förbättringar i jordbruket, som småningom ofelbart komma att utvecklas ibland dessa läns jordbrukande innevånare.”

Tanken på länesällskap förde Hushållningssällskapet fram också då det hösten 1857 till KMt avgav sitt svar på en fråga om sitt anslagsbehov (B I 23 s. 253). Blott någon månad senare gjorde sällskapet en uttrycklig framställning hos KMt om tillstånd att tillvägabringa lantbrukssällskap i de län där sådana ännu saknades (B I 23 s. 275). Framställningen stödde sig på ett betänkande om behovet och nyttan av lokala lantmannagillen, varom närmare på avsnitt 3.3.4.

Den 29 februari 1860 lät Finansexpeditionen (D I 2 s. 192) veta att det inte fanns några hinder för att bilda lantbrukssällskap och genom dem hushållsgillen. Hushållningssällskapet beslöt genast att i en tryckt skrivelse vända sig till för uppgiften lämpliga ledamöter i de län där sällskap saknades och anmoda dem att medverka till att nya sällskap bildades (A I 55 – U § 2/30.3.1860). Sekreteraren Pinello formulerade skrivelsen (A I 55 – U § 6/11.5.1860 -bil.). Den sändes emellertid inte till av sällskapet utsedda medlemmar, utan sällskapet vände sig till guvernörerna och bad dem distribuera breven och själva vidtaga åtgärder för att få nya sällskap till stånd (A I 55 – U § 5/25.5 och § 4/28.9.1860 samt B I 24 s. 230).

Sällskapets strävan gällde att åvägabringa nya sällskap i Björneborg, S:t Michel, Kuopio och Vasa. I början av år 1861 meddelade A.F. Järnefelt på Anola att Björneborgs lantbrukssällskap hade konstituerat sig 19.2.1861 (D XXIV 8 nr 16 och 38) och bifogade stadgarna. Hushållningssällskapet sände dessa till generalguvernören med hemställan om att det nya sällskapet måtte få träda i verksamhet (A I 56 – U § 2/1.3.1861). Generalguvernören returnerade emellertid handlingarna och hänvisade till senaten (A I 56 – U § 2/10.5.1861). Sällskapet sände dem nu till Jexp. (B I 24 s. 277). Svaret gavs i KMt:s namn 14.11.1861 (D I 3 s. 42). Det var jakande och vidarebefordrades till det nya sällskapet (A I 56 – U § 2/30.11.1861 och B I 24 s. 312).

I Kuopio tycks man ha vänt sig direkt till KMt och 7.8.1861 ha fått sina stadgar fastställda. En månad senare skrev K. Furuhejm och A. Manninen på finska och utbad sig Hushållningssällskapets samarbete (D XXIV 8 nr 126). Det nya sällskapet hälsades varmt välkommet (A I 56 – P § 4/1.11.1861 och B I 24 s. 303). Från S:t Michel sände guvernören 9.8.1861 (D XXIV 8 nr 129) protokollsutdrag av 14.3 och 27.6 samt stadgar och bad Hushållningssällskapet utverka stadfästelse.

Detta skyndade sig att vidarebefordra handlingarna (A I 56 – U § 2/18.10 och P § 5/1.11.1861, B I 24 s. 303–304). KMt:s svar är daterat 28.2.1861 (D I 3 s. 57 och A I 57 – U § 2/21.3.1862).

Från Vasa fick Hushållningssällskapet ingen respons trots att ett sällskap fanns också där 1863. Däremot fick Hushållningssällskapet redan i maj 1862 (A I 56 – U § 7/12.5) ett brev med besked om att ett lantbrukssällskap i Kemi och Torneå med KMt:s tillstånd trätt i funktion. Det hette Nordfinska landtmannaföreningen och insände nu sina stadgar samt hoppades få stå i förbindelse med Hushållningssällskapet. Det nya sällskapet hälsades varmt välkommet (B I 25 s. 25). Jexp. jämställde det med de övriga sällskapen. Sålunda anmodade Jexp. 16.1.1863 (D I 3 s. 75) Hushållningssällskapet att jämt fördela anslag ”emellan Nylands och Tavastehus läns, Björneborgs, S:t Michels, Kuopio, Viborgs, Vasa, Uleåborgs och Nordfinska lantbrukssällskaperne”.

För det skede som Lars Westerlund i sin skrift *Hushållnings- och lantbrukssällskapen i Finland åren 1797–1909* kallat den andra expansionsfasen 1880–1909 och som såg antalet sällskap mer än fördubblas, är Hushållningssällskapets arkiv en mindre givande kunskapskälla. Det första av de då tillkomna sällskapen som gav sig till känna var Keski-Suomen Maanmiesseura. Våren 1892 sände det en anhållan om understöd för en blivande utställning (D XXIV 40 nr 81) och lät veta att det omfattade 3 namngivna socknar i Tavastland och 4 i Vasa län. Det hade grundats 1883 och fått sina stadgar godkända 1889. Hushållningssällskapet svarade att det inte gav understöd annat än åt sockengillen (A I 87 s. 73 och 125 – St § 10/29.3 och § 7/4.8.1892, Kopieboken s. 104). Ett par år senare antecknades att ett i Jyväskylätrakten nyligen bildat lantbrukssällskap ”Keski-Suomen Maanviljelys-Seura” föreslagit utbyte av skrifter (A I 89 s. 118 – St § 16/2.11.1894). Hushållningssällskapet hälsade det nya sällskapet välkommet och sände sina på finska tryckta årsböcker (Kopieboken s. 351).

År 1892 anhöll också Kaakkois-Hämeen Maanviljelysseura om bidrag för en utställning (D XXIV 40 nr 94 och 246) och fick likaså ett avböjande svar (Kopieboken s. 106), vilket likväl modifierades så att en mindre prissumma beviljades (A I 87 s. 74 och 113 – St § 11/29.3 och § 9/17.6.1892). Ett par år efter denna brevväxling antecknades att Hämeen läänin Maanviljelysseura 1.5.1894 anmält att det med godkända stadgar trätt i funktion (A I 89 s. 77 – St § 11/16.5.1894 -bil.). Såväl 1892 som 1894 var det tavastländska sällskapets brev undertecknat av T.W. Sainio. – Hushållningssällskapet hälsade välkommen och sände sina stadgar och skrifter (Kopieboken s. 210).

År 1894 fick Hushållningssällskapet också besked om att Itä-Karjalan Maanviljelysseura hade fått sina stadgar godkända samt inlett sin verksamhet 8.1.1894 (A I 89 s. 54 – St § 20/20.2.1894 -bil.). Hushållningssällskapet hälsade också det sällskapet välkommet samt sände sina stadgar och skrifter (Kopieboken s. 77).

Våren 1896 fick Hushållningssällskapet ett brev från Kajaanin Maalaisseura (D XXIV 44 nr 67). Detta sällskap sade sig ha verkat från år 1891 och vinnlagt sig om att åstadkomma husbondeföreningar. I tre år hade det åtnjutit understöd av Uleåborgs läns hushållningssällskap och bad nu om stöd av Hushållningssällskapet. Framställningen avslogs (A I 91 s. 72 – St § 17/24.4.1896).

Under 1800-talets sista årtionden uppstod också andra lantbrukssällskap långt utanför Hushållningssällskapets distrikt. År 1880 grundades sålunda Itä-Hämeen

Maalaisseura, år 1885 Perä-Pohjolan Maamiesseura och år 1887 Pohjois-Karjalan Maanviljelysseura, utan att detta satt spår i sällskapets arkiv.

I slutet av år 1898 lät Jexp. veta att lantbrukssällskapen framgent finge använda sina statsanslag endast inom för varje sällskap angivet område (D I 9 s. 11). Sålunda delades landet i 13 distrikt. Hushållningssällskapets verksamhetsområde skulle omfatta Åbo och Björneborgs län med Åland, utom Ulfby, Ikalis och Loimijoki härader, vilka bildade Satakunta lantbrukssällskaps distrikt. År 1903 ändrades distriktsindelningen så att Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskaps område uppdelades på språklig grund och den finska delen tilldelades Uudenmaanlänin Maanviljelysseura. Vidare avskildes vissa kommuner från Viborgs läns lantbrukssällskaps område och hänfördes till det nybildade Läntisen Viipurin länin maanviljelysseura, och Kajana härad utbröts ur Uleåborgs läns lantbrukssällskaps distrikt och tilldelades direkt Kajaanin maalaisseura (D I 10 s. 70). I beslutet sades uttryckligen att Jexp. för denna gång ej funnit skäl att bifalla framställningar om direkt statsunderstöd åt Ålands lantmannaförening, Österbottens svenska lantbrukssällskap, Keski-Karjalan och Itä-Hämeen maanviljelysseura eller åt Pohjois-Vaasan länin maalaisseura.

När nya sällskap efter år 1904 intog sin plats i ledet hade Hushållningssällskapet redan slutligt förlorat sin ledande plats och dess arkiv har intet av värde att berätta om de nya sällskapen.

3.3.3.2 Nya sällskap i Hushållningssällskapets län

Organisationer på Åland

På Åland vann tanken på regionala sällskap genklang hos prosten Frans Petter von Knorring i Finström. När han 28.1.1860 hos Hushållningssällskapet hemställde om ett filialsällskap på Åland (A I 55, före prot. U/19.4) hade han redan förberett ärendet så långt att befallningsman Scheffer i Jomala hade lovat åtaga sig sekreterarposten. Vidare antydde von Knorring att sällskapets sammankomster kunde hållas i det blivande skolhuset i Godby biblioteks- och samlingsrum. ”Såsom medlemmar skulle alla ståndspersoner på Åland, utgörande inemot 50 herrar inkallas, samt ifrån varje socken ett antal förståndiga hemmans- och icke hemmansägande bönder”. Nu hoppades von Knorring att Hushållningssällskapets ordförande, guvernören Cedercreutz skulle ”grundlägga och inviga” filialsällskapet vid ett förestående besök på Åland. Hushållningssällskapet gillade von Knorrings tankar och sände honom olika sällskaps stadgar till vägledning (A I 55 – U § 4/9.2.1860 och B I 24 s. 187).

I september samma år meddelade von Knorring (D XXIV 7 nr 4671) att filialsällskapet eller gillet skulle träda i funktion 31.10 med ett möte i det nya skolhuset, varvid regler för verksamheten skulle uppgöras. Det förefaller emellertid som om von Knorring varit ganska ensam i sin iver. I ett brev 12.10.1861 (D XXIV 8 nr 133) lät prosten Chydenius i Jomala sällskapet veta att åtskilliga sammanträden visserligen hållits för att förbereda ett sällskap, men att endast 3–4 personer infunnit sig till det möte 2.10.1861 som utlysts för att antaga stadgarna. Chydenius befarade därför att planerna skulle gå om intet. Uppenbarligen gick det så även om Hushållningssällskapet aldrig dementerade den i dess *Handlingar* (V 1 s. 13) införda uppgiften att ett sällskap blivit bildat på Åland.

Ett kvart sekel senare togs tanken på ett lantbruksgille på Åland upp av Hushållningssällskapets sekreterare Ernst Rönnbäck (A I 81 s. 34 – St § 10/27.1.1886 -bil.) och sällskapet sände ett tryckt cirkulär i 40 exemplar ”Till Ålands jordbrukare” (B I 33 nr 58/1886). Nu kunde sällskapet hänvisa till annorstädes vunna erfarenheter av lantbruksgillen och utlovade ”hjälp till självhjälp” om ett lantbruksgille på Åland vann allmänt deltagande under ledning av insiktsfulla och nitälskande män. Intresset för saken underblåstes av sällskapets resande föredragshållare Uno Bremer, som enligt sin egen berättelse försökt ”uppmuntra lantmännen till att sammansluta sig till dylika fackföreningar” (Handlingar 1886 s. 53 och 57). Denna gång var steget kort från tanke till handling. Den 16 april 1886 stadfäste senaten stadgar för ”Ålands lantbruksgille” (D I 7 s. 88–93, Handlingar 1886 s. 70). Ordförande för gillet blev kungsgårdsarrendatorn Herman Lignell på Haga.

Ålands lantbruksgille fick en god start genom de konkreta uppgifter det fick då sällskapet i juni 1887 anordnade ett lantbruksmöte med utställning i Godby, men redan när det gällde att följa upp de då fattade besluten fann Hushållningssällskapet skäl att påtala gilletts brist på livaktighet. Lignell svarade att han utlyst två sammanträden men att dessa inte blivit beslutföra (A I 84 s. 59 – St § 16/22.2.1889 -bil., Kopieboken s. 431/1889).

Gillet hölls likväl vid liv och från dess årsmöte 1893 sände sekreteraren Julius Sundblom en anhållan om att sällskapet åter måtte föranstalta ett lantbruksmöte i Godby (A I 88 s. 83 – St § 2/25.5.1893 -bil.). Rönnbäck framlade för sin styrelse ett förslag till svar där han framhöll att sällskapet erbjudit hjälp till självhjälp men att gillet självt ingenting gjort. Styrelsen delade sin sekreterares uppfattning och gilletts anhållan avslogs (Kopieboken s. 750). Redan följande år beviljades gillet emellertid 300 mark för en utställning (A I 89 s. 86 – St § 10/22.6.1894).

Det till livaktighet vaknade gillet vände sig snart till Lst. och bad om direkt stöd för att avlöna en ambulerande rådgivare i kreatursskötsel. Framställningen avslogs (D I 9 s. 25) och ålänningarna uppmanades anlita den ena av Hushållningssällskapet underställda länedejorna (A I 91 s. 67 – St § 3/24.4.1896, Kopieboken s. 832, D XXIV 44 nr 205). – Samma år fick gillet åter sällskapets stöd för en utställning (A I 91 s. 91 – St § 5/12.6.1896 -bil.).

Ett par år senare lät emellertid Lst. sällskapet veta att gillet åter bett om direkt statsanslag, men att det syntes bäst att gillena stöddes genom sällskapen (A I 93 s. 49 – St § 4/22.2.1898 -bil.). Sällskapet var av samma åsikt och förklarade sig villigt att tillgodose Ålands behov (Handlingar 1897–1898 s. 57). Gillet bad åter om sällskapets stöd och fick det (A I 93 s. 81 – St § 14/18.5.1898, D XXIV 46 nr 166).

År 1899 indelade sällskapet hela sitt verksamhetsområde i distrikt för 17 gillen, ett av dem Ålands lantmannagille, samt tillställde gillena mallstadgar (se 3.3.4.2). De gillen som inte beaktade mallstadgarna förvägrades ett par år senare understöd. Till dem hörde Ålands lantbruksgille, som sålunda inte heller hade ändrat sitt namn (A I 96 s. 118 – St § 8/22.5.1901). Avslaget på dess anhållan om anslag föranledde gillet att ändra stadgarna, men inte namnet (A I 96 s. 136 – St § 10/19.6.1901, D XXIV 49 nr 407). – År 1902 anhöll gillet om att en rotfruktsodlingsinstruktör skulle stationeras på Åland (A I 97 s. 83 – St § 7/5.4.1902, D XXIV 51 nr 311).

Följande år ersattes gillet med Ålands Lantmannaförening. Hur det gick till framgår inte av arkivet. Där finns blott ett utdrag ur ett ”Protokoll fört vid Ålands

Lantmannaförenings konstituerande sammanträde den 24 januari 1903” (D XXIV 55 – 18.2). Utdraget återger önskan om en egen instruktör för Åland.

Ålands Lantmannaförening upptas i sällskapets *Handlingar* 1903 (s. 21) bland lantmannagillena men var synbarligen en centralorganisation för gillena på Åland. I ett följebrev 6.2.1904 (D XXIV 56 – diverse) uppgav föreningens sekreterare Oscar Olsoni att han bifogade föreningens stadgar och nämnde att särskilda stadgar inte fanns för de 11 ”filialerna eller de s.k. lantmannagillena”. – Stadgarna har inte återfunnits i arkivet.

Föreningens önskan om egna tjänstemän gällde alltså först en rotfruktsodlingsinstruktör men snart också en sekreterare (A I 98 s. 159 – St § 6/4.9.1903 och D XXIV 55 nr 1293). Trots att sällskapet ställde sig positivt (Kopieboken s. 834) torde föreningens önskan om eget statsanslag inte ha uppfyllts förrän år 1904. Då stödde sällskapet åter föreningens ansökan om anslag för en egen instruktör och anslag beviljades för två år (A I 99 s. 130 – St § 7/26.4.1904, D XXIV 56 nr 307, Kopieboken s. 514, D I 10 s. 76).

Under dessa år beslöt Jexp. förnya distriktsindelningen i landets sydvästra hörn. Lst. bad de här verksamma lantbrukssällskapen och Ålands Lantmannaförening utlåta sig (A I 100 s. 126 – St § 4/14.6.1905). Hushållningssällskapet i sin tur vände sig till medlemsgillena under antagande ”att ett nytt lantbrukssällskap skulle omhändertaga de åländska kommunernas intressen” (A I 100 s. 170 – St § 17/23.8.1905). Kort därefter beslöt styrelsen likväl föreslå en distriktsindelning ”enligt vilken Hushållningssällskapet skulle övertaga de åländska ökommunerna tills det nya för Åland tilltänkta lantbrukssällskapet hunne konstituera sig” (A I 100 s. 71 – St § 2/25.9.1905). I sitt svar till Lst. föreslog sällskapet sålunda att hela Åland tillsvidare skulle höra till sällskapets distrikt (B I 35 s. 478). Jexp:s beslut om distriktsindelningen per 1.1.1906 följde sällskapets förslag (D I 10 s. 104, A I 100 s. 209 – St § 6/9.11.1905).

På Åland väckte beslutet missnöje. Enligt lantmannaföreningens årsberättelse hade man där redan år 1904 önskat ombilda föreningen till ett självständigt ”Ålands lantmannaförbund” med direkt statsanslag (Årsberättelse 1907 s. 5 och 208). I april 1908 fick sällskapet av Lst. för utlåtande en framställning om statsanslag åt Ålands lantmannaförbund (A I 103 s. 109 – St § 2/28.4.1908).

Sällskapet avstyrkte och redogjorde för sin egen verksamhet på Åland (B I 36 – 908 s. 18). Framställningen avlogs och Ålands Lantmannaförening fortsatte sitt samarbete med sällskapet, dock ej helt utan irritation (Årsberättelse 1908 s. 5 och 216, 1909 s. 306, 1910 s. 345).

Både inom sällskapet och inom föreningen fanns en önskan att förbättra relationerna (A I 105 s. 170 – St § 15/29.12.1910 och D XXIV 65) och sällskapet beslöt anordna lantmannadagar i Mariehamn 25–26.3.1911 för diskussion om ärendet (A I 106 s. 48 – St § 17/20.1.1911). Redan 18.2 sammankom likväl sådana som ville ha ett eget sällskap för Åland till Ålands lantbrukssällskap konstituerande möte.

Det nya sällskapet vände sig till KMt, bifogade stadgar och budget och bad om statsanslag (D I 12 s. 46). Hushållningssällskapet anmodades utlåta sig (D I 12 s. 34) och tillkallade företrädare för gillena. Det visade sig att många åländska gillen önskade kvarstå i Hushållningssällskapet (A I 106 s. 147 – St § 2/9.11.1911) och sällskapet motsatte sig att ett åländskt sällskap skulle beviljas direkt statsanslag (A I 107 s. 60 – St § 3/7.3.1912 s. 21, Årsberättelse 1911 s. 8 och 63).

Medan Hushållningssällskapet förberedde sitt utlåtande inbjöds det av interimstyrelsen för det åländska sällskapet till ett allmänt diskussionsmöte i Godby 30.7.1911 (A I 106 s. 115 – St § 4/25.7.1911, D XXIV 66). Vid mötet föreslog redaktör Julius Sundblom att frågan om misshälligheternas avvecklande skulle hänskjutas till en kommitté där utom parterna också Lst. och de svenska lantbrukssällskapens förbund skulle vara företrädare (A I 107 s. 52 – St § 10/20.2.1912 och D XXIV 68 nr 18). Förslaget godkändes av Hushållningssällskapet, men först sedan det framförts av Ålands Lantmannaförening; sällskapet tillerkände inte Ålands lantbrukssällskap någon talan (A I 106 s. 144 – St § 18/8.11.1911, D XXIV 66 nr 500).

Den föreslagna vägen ledde till bestående resultat. Kommittén sammanträdde 3.11.1912 (D XXIV 69 – 6.12 nr 327). Man var ense om att särförhållandena på Åland motiverade en särskild organisation för att bevaka ålänningarnas intressen. För den skull borde man bilda en delegation av ombud för samtliga på Åland verkande till Hushållningssällskapet hörande gillen. Ålands Lantmannaförening skulle därmed bli obehövlig. – Tanken på en åländsk gillesdelegation hade först förts fram av den på Åland och av Hushållningssällskapet högt betrodde bonden Fridolf Sundberg på Örnäs (A I 107 s. 58 – St § 30/20.2.1912). På kallelse av Hushållningssällskapet sammanträdde företrädare för gillena 29.9.1913 (B I 37 – 1913 s. 57, D XXIV 69 – 6.12 nr 393). Kort därefter godkände sällskapet stadgar för den blivande gillesdelegationen (A I 108 s. 118 och 124 – St § 5/6.11 och § 2/7.11.1913 -bil.). Delegationens för Ålands lantmannagillen konstituerande möte hölls likväl först 18.1.1914 (A I 109 s. 68 och 77 – St § 18/14.1 och § 5/25.2.1913, D XXIV 71 – 25.2 nr 61 a). Samma år bröt världskriget ut och det hämmade i hög grad gillesverksamheten på Åland.

Lantbrukets samlingssträvanden på Åland har utförligare behandlats i häftet 8 i denna serie.

(Södra) Egentliga Finlands lantbrukssällskap

Sommaren 1880 anordnade Hushållningssällskapet ett lantbruksmöte på Åminne i Halikko och tillsatte en särskild bestyrelse för att handha arrangemangen. Måhända blev arbetet med dem upphovet till Södra Egentliga Finlands Lantbrukssällskap. Detta sällskap skymtar första gången i Hushållningssällskapets korrespondens när godsägaren Arthur Hammarén som dess sekreterare med bifogande av protokollsutdrag 27.8.1882 bad att ploginstruktören skulle medverka som prisdomare vid en plöjningstävling som det nya sällskapet ämnade anordna i samband med sitt årsmöte på Ingeris gård i S:t Bertils (D XXIV 29 nr 278). Enligt utdraget deltog i direktionsmötet utom sekreteraren ordföranden greve August Armfelt samt Yrjö Heerman.

Hushållningssällskapet var inte i tillfälle att tillmötesgå önskemålet, men avlät kort därefter ett brev (Kopieboken s. 335 och 393) till det nya sällskapet och förklarade att det under Armfelts adress hade sänt som gåva 500 st. skrifter som det antingen självt utgivit eller anskaffat för utdelning. Inalles gällde det 20 olika skrifter, de flesta på finska. Armfelt och Hammarén sände ett tack och bifogade enligt breven 25 ex. av det nya sällskapets stadgar (D XXIV 29 nr 438). – De finns inte i behåll.

När Hammarén sommaren 1883 åter vände sig till Hushållningssällskapet kunde han göra det på ett brevpapper med sitt sällskaps namn och hemort Salo i tryck (A I 78 s. 225 – St § 10/27.7.1883 och D XXIV 30–31 nr 125–126). Brevet

gällde det lantbruksmöte som det nya sällskapet den sommaren anordnade på Gästerby i Kimito. Också från de närmast följande åren finns bevis på sällskapets verksamhet (A I 79 s. 345 – St § 4/28.11.1884 -bil., D XXIV 33 nr 130, A I 82 s. 146 – St § 11/12.9.1887, A I 84 s. 131 och 141 – St § 24/19.8 och § 13/21.9.1889).

Ännu år 1884 användes namnet Södra Egentliga Finlands Lantbrukssällskap. Följande år har ordet södra fallit bort (B I 33 nr 22/1885). Under 1890-talet fortgick verksamheten och gällde såsom tidigare inte minst lokala utställningar (A I 85 s. 143 – St § 24/22.7.1890, A I 88 s. 125 – St § 17/19.9.1893, A I 90 s. 71 och 100 – St § 15/10.4 och § 4/28.6.1895, A I 93 s. 67 – St § 9/22.4.1898).

När hela landet senhösten 1898 indelades i 13 distrikt med var sitt lantbrukssällskap lät Jexp. Hushållningssällskapet veta (D I 9 s. 11) att den avslagit en av Egentliga Finlands Lantbrukssällskap gjord framställning om direkt statsanslag men lämnat detta liksom andra inom Hushållningssällskapets distrikt redan förefintliga eller framdeles uppstående mindre lantbruks- eller lantmannasällskap och gillen öppet att ansluta sig till Hushållningssällskapet och anhålla om anslag av detta. Vid ett möte 8.4.1899 beslöt Egentliga Finlands Lantbrukssällskap att upplösa sig och att överlåta sina tillgångar om 240 mark till Halikko härads hästvänsförening samt sitt arkiv till Hushållningssällskapet (D XXIV 47 nr 193). Detta hade ingenting att invända mot beslutet (A I 94 s. 58 – St § 8/29.4.1899, Kopieboken s. 964). Arkivet har emellertid inte återfunnits.

Warsinai Suomen pienten maanviljelijäin seura

Trots att Hushållningssällskapet talat för en decentralisering av rådgivningsverksamheten och hälsat nya sällskap välkomna önskade det inte se nya sällskap uppstå där regionala sällskap redan fanns. Ett sådant fall ställdes det inför när dess resande föredragshållare Uno Bremer (se avsnittet om honom i kap. 3.4.2.1), som under 1880-talet helt enligt sällskapets intentioner åstadkommit lantmannagillan, drev fram en egen centralorganisation för dem.

I början av år 1890 fick sällskapet på remiss en av doktor A.W. Jahnsson och Bremer till KMt ställd anhållan om statsanslag för en ny organisation Warsinai Suomen pienten maanviljelijäin seura (A I 85 s. 66 – St § 2/28.3.1890 -bil.). I framställningen redogjordes för hur man vid möten 17.3 och 17.5.1886 hade beslutat verka för att åstadkomma ett lantmannagille i var kommun i Egentliga Finland och en centralkommitté för dem samt hur man vid möten 18.9.1888 och 5.3.1889 beslutat ombilda centralkommittén till ett lantbrukssällskap och senare fått sällskapets stadgar fastställda av guvernören.

Hushållningssällskapets utlåtande förbereddes av sekreteraren Ernst Rönnbäck. Han nagelfor hårt det nya sällskapets skrivelse. Trots att han ansåg det nya sällskapet onödigt tillstyrkte han statsanslag och det därför att anslaget också skulle medföra kontroll av verksamheten. Emot ett anslag talade Hushållningssällskapets styrelseordförande greve Armfelt, som framhöll att inom distriktet redan med framgång verkade Egentliga Finlands Lantbrukssällskap. Det nya sällskapet kunde blott åstadkomma skadlig splittring. I bakgrunden skymtade språkstriden och konservativa tendenser, ansåg Armfelt. Meningarna var delade och till utlåtandet fogades därför ett protokollsutdrag (B I 34 nr 186/28.3.1890, Handlingar 1890 s. 65).

När det nya sällskapet tre år senare (D XXIV 41 nr 27) bad Hushållningssällskapet om understöd för att anordna föredrag avvisades det med att Hushåll-

ningssällskapet redan dragit försorg om föredrag och med att det var omotiverat att bevilja statsunderstöd åt ett sällskap som redan åtnjöt direkt statsanslag (A I 88 s. 42 – St § 4/13.2.1893, Kopieboken s. 573). – Samma år besökte Rönnbäck det nya sällskapets utställning i Nådendal och rapporterade om sina intryck (A I 88 s. 115 – St § 20/29.8.1893).

När Jexp. år 1898 indelade landet i 13 distrikt för statsunderstödd verksamhet för lantbrukets förkovran bereddes intet rum för ett småbrukarsällskap i Egentliga Finland (D I 9 s. 11). Ännu våren 1900 beviljade Hushållningssällskapet småbrukarsällskapet ett understöd, men meddelade samtidigt att anslagen framgent skulle ges direkt till gillena (A I 95 s. 89 – St § 8/28.5.1900, Kopieboken s. 378). Hösten 1903 fick Hushållningssällskapet av Lst. på remiss småbrukarsällskapets framställning om direkt statsunderstöd och avgav ett detaljerat utlåtande för att påvisa det obefogade i framställningen (A I 98 s. 163 och 173 – St § 2/14.9 och § 15/6.10.1903, B I 35 s. 351). I sitt beslut om statsanslagens fördelning för åren 1904 –1905 tilldelade Jexp. likväl småbrukarsällskapet ett mindre anslag (D I 10 s. 70).

Lounais-Suomen Maanviljelysseura

Avgörande för Hushållningssällskapets ställning och framtid blev att området för dess med stöd av statsmedel bedrivna verksamhet per 1.1.1906 överhettligt kringskars på språklig grund. Sällskapet hade bemödat sig om att på enahanda grunder utöva rådgivning på finska och svenska. Dess folkskrifter utgavs på båda språken och för åren 1884–1905 utkom också dess årsböcker även på finska (A I 79 s. 232 – St § 8/1.8.1884). I stadgarna fanns inga bestämmelser om språket. Ju bredare lager som rycktes med i organisationsarbetet, desto besvärligare blev emellertid språkfrågan.

Hösten 1905 beslöt Jexp. (D I 10 s. 104) att ändra landets indelning i distrikt för lantbrukssällskapens statsstödda verksamhet. Hushållningssällskapets distrikt inskränktes till att omfatta Kimito, Dragsfjärd, Vestanfjärd, Finby, Hitis, Pargas, Nagu, Korpo, Houtskär, Iniö och Åland, dock så att den finska befolkningen här hade rätt att bilda egna gillen och ansluta sig till finska sällskap. Härmed avsågs närmast Lounais-Suomen Maanviljelysseura, vars område skulle omfatta återstoden av Hushållningssällskapets tidigare distrikt, utökat med Loimijoki och Metsämaa kommuner från Satakunta lantbrukssällskaps distrikt.

Hushållningssällskapets arkiv har föga att berätta om hur Lounais-Suomen Maanviljelysseura föddes. Detta sällskap hade fått sina stadgar fastställda av guvernören 25.1.1905 och skyndat sig att anhålla om statsanslag. Jexp. anmodade Lst. att inkomma med en utredning om arbetsfördelningen inom Åbo och Björneborgs län sällskapen emellan. För den skull ägde Lst. införskaffa utlåtanden av Hushållningssällskapet, Varsinais-Suomen pienten maanviljelijäin seura, Ålands lantmannaförening och Satakunta lantbrukssällskap (D I 10 s. 94).

Innan Hushållningssällskapet uttalade sig tog det kontakt med de två sistnämnda (A I 100 s. 126 och 159 – St § 4/14.6 och § 15/3.8.1905). Vidare bad sällskapet de finska lantmannagillena i distriktet uttala sig (A I 100 s. 170 – St § 17/23.8.1905, Kopieboken s. 470). De flesta gillen tog i hovsam form ställning för en anslutning till Lounais-Suomen Maanviljelysseura (D XXIV 57). Hushållningssällskapets styrelsen ansåg emellertid att ett nytt sällskap för sydvästra Finland inte var av behovet påkallat. Om ett sådant likväl skulle sanktioneras borde gränsen mellan de två sällskapen inte följa språkgränsen utan Aura å och Hushåll-

ningssällskapets område ligga söder och sydost om ån (A I 100 s. 171 och 183 – St § 2/25.9 och § 1/28.9.1905). – Under diskussionen föreslogs också att sällskapet skulle återgå till sitt ursprungliga program som ett i hela landet verkande sällskap och en kommitté tillsätts för att utreda förutsättningarna härför.

Sällskapets utlåtande avgavs enligt konceptboken (B I 35 s. 478) på finska, liksom uppmaningen att avgiva utlåtandet varit avfattat på finska. I utlåtandet framhölls inledningsvis sällskapets ställning som ett landsomfattande sällskap. Därefter påvisades att sällskapet objektivt och klanderfritt hade verkat för lantbruket i hela den södra delen av landet och att det var berett att fortsätta därmed. Härvid hänvisade sällskapet till sitt utlåtande av år 1903 (B I 35 s. 351). Om statsmakten emellertid komme att uppdelat distriktet, borde delarna bli ungefär lika stora och lättskötta. Också på Åland stod man i beråd att bilda ett eget sällskap. Rimligt vore att dess distrikt skulle omfatta Åland och Iniö, att det nya finska sällskapet skulle omfatta 39 och Hushållningssällskapet 32 kommuner. Kommunerna namngavs i utlåtandet.

Innan året 1905 gått till ända gav Jexp. sitt ovan nämnda beslut om en uppdelning av länet mellan de där existerande sällskapen (D I 10 s. 104). På Åland hade något officiellt erkänt sällskap inte bildats. Hushållningssällskapet protokollförde beslutet och antecknade: ”Detta senatens beslut skulle självfallet med avseende å sällskapets verksamhet som lokalsällskap iakttagas” (A I 100 s. 209 – St § 6/9.11.1905).

3.3.4 Lantmannagillen

3.3.4.1 Före år 1898

Tanken på lokala gillen var vid periodens ingång välbekant för sällskapets medlemmar genom den tidigare nämnda offentliga debatten med dess detaljerade uppgifter från Viborg (Åbo Tidningar 92/1854). I maj 1857 tillsatte sällskapet på framställning av kapten A. Jack en särskild kommission för att bereda frågan om sockengillen (A I 52 – U § 9/12.5.1857).

Innan kommissionen slutfört sitt uppdrag anordnade sällskapet det fjärde allmänna lantbruksmötet, det första efter kriget. Dess första diskussionsfråga lydde: ”Huru böra hushållningssällskaper organiseras för att kunna gagna ej blott i ekonomisk riktning, utan jämväl i sedligt hänseende.” Mötesförhandlingarna föreligger i tryck och återger (s. 7–16) utförligt diskussionen. Den kom att helt röra sig om lokala sällskap och dominerades av Edelsvärds erfarenheter från Viborgs län. Hushållsgillena där hade med framgång verkat också i sedligt avseende, bl.a. genom att ta initiativet till folkskolor och enligt Edelsvärds uppfattning kunde gillena väl befatta sig också med kommunala frågor. På den punkten rådde emellertid delade åsikter. Mötets mening sammanfattades i två klämmor: 1. Hushållningssällskaperne böra organiseras med och verka igenom hushållsgillen. 2. Hushållsgillenas verksamhet i kommunalfrågor kan ej vara annat än rådpläggande.

De vid lantbruksmötet framlagda åsikterna satte spår i det betänkande som avgavs av sällskapets kommission. Detta gillades av sällskapet och infördes i dess *Handlingar* (4.4 s. 37). Betänkandet slår fast att landets lantbruk inte under sällskapets sextio år utvecklats i önskad takt och att erfarenheter från Sverige och från Viborgs län visade att lokala gillen erbjöd en möjlighet att på en gång och

allestädes utöva ett gagneligt inflytande också på den stora klass av jordbrukare vars framåtskridande var av största vikt för samhället. Det kunde ske vid gillenas sammankomster genom muntliga råd och upplysningar, förevisande av redskap och husdjur, tävlingsplöjningar m.m. Stor betydelse kunde gillena också få genom att ge länehushållningssällskapen ökad kännedom om de lokala förhållandena och om vad som kunde göras för att åstadkomma förbättringar.

Redan vid tiden för lantbruksmötet fanns gillen eller planer på sådana också utanför Viborgs län. Apotekare Carger nämnde vid mötet planer på ett för Tusby och Nurmijärvi gemensamt gille och forstmästare Collin berättade om ett gillesmöte i Janakkala. Inom Hushållningssällskapets eget län togs tanken först upp på Åland (se 3.3.3.2).

I Hushållningssällskapets inkommande handlingar är det länge ont om konkreta uppgifter om nya gillen. Däremot uttalade man sig inom sällskapet allmänt om nyttan av gillen. I en diskussion om näringarnas tillstånd år 1863 framhöll Jos. Brehmer att ”intet torde mera kunna bidra till allmogens höjande ifrån den låga ståndpunkt varå den befinner sig än s.k. gillen, där den upplyste egendomsinnehavaren skulle uppträda, diskutera ämnen i lanthushållningen samt framför allt söka till att med obegränsad humanitet avlägsna det nu rådande misstroendet mellan allmogen och ståndsperson” (A I 58 – P § 14/17.2.1863 -bil.).

De första breven till Hushållningssällskapet från ett gille i dess eget län är av år 1868 och har som avsändare lantbruksgillet i Norrmarks och Sastmola socknar (D XXIV 15 nr 326, A I 63 – St § 9/28.4 och § 14/18.7.1866). Breven gällde mjölkkeärl. Samma år kom ett brev om plogar från Satakunta lantbruksgille (A I 63 – St § 13/29.10.1868, B I 27 s. 258). Sex år senare fick sällskapet ett brev undertecknat av ”rusthollari Juha Brusila Satakunnan maanviljelysseuran 17ta kingeripiirikunnan asiamies” med besked om att gillet, som omfattade Loimaa, Alastaro, Metsämaa och Oripää, ämnade anordna sin första utställning jämte tävlingar 30.9.1872 (D XXIV 19 nr 143).

År 1869 anmodade KMt (D I 5 s. 4) sällskapet att utlåta sig om den lösa befolkningen i Kuopio län. I det sammanhanget yrkade häradsskrivaren Landell på införande av sockengillen, medan andra förmenade att gillena hade uppgått i kommunalstyrelserna (A I 64 – P § 4/30.9 och § 2/2.11.1869, B I 28 s. 100).

Vid ett av Hushållningssällskapet sommaren 1877 anordnat lantbruksmöte på Sundholm nära Nystad diskuterades husbondeföreningar (Handlingar 1877 s. 90). Dessa föreningars syfte var emellertid inte att främja lantbruket, utan att fömå tjänstefolket att anlita livränteanstalter. Sedermera kom benämningen husbondeförening att antagas också av föreningar som arbetade som lantmannagillen.

Ännu år 1883 var gillestanken inte bättre inarbetad i Hushållningssällskapets eget län än att sällskapets sekreterare vid det då anordnade lantbruksmötet på Åminne fann skäl att påpeka att det i Sverige fanns så kallade lantbruksgillen omfattande i regel en eller ett par socknar, vilka gillen verkat mycket gott genom att anordna utställningar och diskussionsmöten (Handlingar 1878–1883 I s. 166).

Kort efter mötet fick sekreteraren av Uno Bremer besked om att denne hade bildat en lantbruksklubb i Vesilahti (A I 78 s. 241 – St § 4/4.9.1883 -bil.). Socknen hörde egentligen inte till sällskapets verksamhetsområde, men väl till de s.k. Ahlmanska socknarna kring Tammerfors där sällskapet verkade med medel ur ”Assessor Ahlmans fond”. Här hade Bremer engagerats som resande föredragshållare (se 3.4.2.1, avsnittet om resande föredragshållare).

Bremer ivrade för lantmannagillen. I sin berättelse för år 1885 (D XXIV 34) sade han: ”Föreningar av denna art vore särdeles önskvärda inom varje socken. Sålunda bleve de förståndigare och mera prononcerade jordbrukarna i stånd att meddela sina idéer och insikter åt de mera tungrodda samt erhöle i utbyte av dessa sistnämnda varningar för risken av vådliga spekulationer.” Bremers skäl för att bilda gillen återgavs utförligt i sällskapetets *Handlingar* (1890 s. 91).

Gillet i Vesilahti uppträder inom kort under namnet Vesilahti och Lempäälä lantmannagille och snart fogas också Tottijärvi till namnet (A I 80 s. 168 – St § 4/11.5.1885 -bil.). Gillets berättelse för år 1892 säges gälla dess tionde år (D XXIV 41 nr 177). I sin berättelse för år 1885 (*Handlingar* s. 77) anmälde Bremer att han hade hållit föredrag på fem orter i Kangasala och talat för att man där borde följa exemplet från Lempäälä. Det första protokollsutdraget från gillet i Kangasala är av 16.3.1888 (D XXIV 36 nr 141). I *Handlingar* 1886 (s. 104) nämnes Bremers berättelse om hans bemödanden att åstadkomma gillen i Birkala och Messuby. Något år senare går gillet i Birkala under namnet Birkala och Ylöjärvi lantmannagille (A I 84 s. 85 – St § 13/17.4.1889, D XXIV 38 nr 328). I berättelsen över sin verksamhet som ”Wanderlehrer” 1889 i de Ahlmanska socknarna nämnde Bremer att av socknarna kring Tammerfors alla utom Messuby hade sina gillen och att dessa redan övervägde att bilda en centralförening (*Handlingar* 1889 s. 93, D XXIV 37).

Lika tidigt som i de Ahlmanska socknarna kom man i gång i Loimijoki. I en ansökan om bidrag uppgav Axel Wirzenius att ett gille hade stiftats där 27.5.1883 och fått sina stadgar fastställda av senaten 19.7 samma år (A I 79 s. 365 – St § 10/22.12.1884 -bil.). Halvtannat år yngre är Töfsala husbondeförening, stiftad 30.12.1884 (A I 81 s. 98 – St § 14/4.6.1886, D XXIV 34 och 35).

Under den senare hälften av 1880-talet bildades gillen på många håll. Intresse för saken fanns också utanför jordbrukarnas egen krets och uppenbarligen inspirerades det även av politiska, stundom språkpolitiska motiv. Det skymtar fram i den nämnda diskussionen om Warsinais-Suomen pienten maanwiljelijäin seura's anhängan om statsanslag och i tidens tidningspolemik. I tidningen *Aura* (47/22.4.1886) ingår en möteskallelse och i den nyss nämnda framställningen om statsanslag namnges några gillen (A I 85 s. 66 – St § 2/28.3.1890 -bil.). Vid denna tid stiftades också Paimion edistysseura. I ett protokoll (D XXIV 38 nr 40) säges att dess fjärde årsmöte hölls 25.9.1890. Från gillet i Halikko och Angelniemi finns ett protokollsutdrag av 28.12.1888 (D XXIV 37 nr 244) och följande år tryckta stadgar (D XXIV 49 – 26.7.1889 och A I 84 s. 108 – St § 13/5.6.1889). Av samma ålder var uppenbarligen Hirvensalo husbondeförening (A I 83 s. 56 – St §§ 8–9/16.4.1888) och Pikis husbondeförening (A I 83 s. 63 – St § 6/7.5.1888, D XXIV 36 nr 156 samt lantmannagillet Koskis (A I 84 s. 73 – St §§ 17–18/26.3.1889, D XXIV 36 nr 132), i Gustafs, i S:t Karins och i Lemo-Mietois-Wirmo-Karjala (A I 84 s. 95 – St § 12/8.5.1889).

När 1890-talet gick in stiftades Reso lantmannagille 13.7.1890 (D XXIV 38 nr 268 och Bremers berättelse). Som jämgamla framstår lantmannagillet i Masku-Nousis (A I 85 s. 119 – St § 5/3.6.1890, D XXIV 38 nr 203 och Marttilan kunnallisseura (A I 86 s. 170 – St § 6/18.8.1891, D XXIV 39 nr 267). – Vid denna tid ivrade också Albert Torsell som resande föredragshållare för att bilda gillen (A I 87 s. 37 – St § 17/21.1.1892 -bil.).

De i det föregående nämnda gillena och föreningarna samt därtill Pöytis lantmannagille uppräknas i ett protokoll 1892 (A I 87 s. 28 – St § 3/21.1). Då

förmodades att det fanns ett gille också i Vemo. Även Bjärnå lantmannagille skymtar denna tid första gången i sällskapets protokoll (A I 86 s. 186 – St § 14/10.9.1891, A I 88 s. 108 – St § 6/29.8.1893) och litet senare Kimito lantmannagille och Rimito husbondeförening (A I 91 s. 83 – St § 10/20.5.1896, D XXIV 44 nr 47 och 131).

De vid lantbruksmötet på Åminne 1883 åberopade erfarenheterna av gillesverksamheten i Sverige visade sig inom kort stämma också i vårt land. Gillena verkade mycket gott genom sina mötesdiskussioner och utställningar. Diskussionerna följde vanligen på föredrag av sällskapets resande rådgivare och utställningarna kunde ofta betecknas som demonstrationer, tävlingar och premieringar. Någon gång gick gillena in för uppgifter som senare har övertagits av tjuvföreningar och kreaturskontrollföreningar. För sin verksamhet åtnjöt gillena ekonomiskt stöd av sällskapet och deras redovisningar gör det möjligt att bilda sig en uppfattning om verksamheten. Handlingarna finns i serierna A I och D XXIV i arkivet.

3.3.4.2 Lantmannagillena 1898–1905

När statsanslagen år 1898 kraftigt ökades ansåg sällskapet att de bäst kunde göras fruktbringande genom gillena. På hösten lade sekreteraren fram ett förslag till indelning av sällskapets verksamhetsområde i 17 distrikt med var sitt gille. Vidare gjorde han ett förslag till stadgar för gillena (A I 93 s. 132 – St § 18/19.12.1898). Han hade tänkt sig att gillenas ordförande och viceordförande skulle utses av sällskapet på förslag av gillena. Sällskapet ville emellertid överlåta alla val åt gillena själva. Likväl utsades i stadgarna att gillet utgjorde en underavdelning av sällskapet (A I 94 s. 42 – St § 4/24.2.1899 -bil.). Förslaget till distriktsindelning godkändes och infördes i årsboken, likaså det av sällskapet antagna stadgeförslaget (Handlingar 1899 s. 29).

I brev till 17 personer uppmanade sällskapet dem att var på sin ort försöka åstadkomma gillen enligt planen (B I 35 s. 76 nr 395–411, Kopieboken s. 129). Brevet inleddes med en redogörelse för syftet med initiativet. Det gällde att så effektivt som möjligt nyttiggöra de ökade anslagen för att höja jordbruket och dess binäringar och då ”detta arbete otvivelaktigt lämnar ett säkrare och effektivare resultat, om arbetet därför spriddes bland de mindre lantbrukarna i bygderna, har Hushållningssällskapet tänkt sig att en del av dessa medel bleve lämpligast använda såsom anslag åt lantmannagillen för anställandet av lantbruksmöten med utställningar och praktiska förevisningar m.m.d.” Det yttersta syftet kom fram i brevets sista mening: ”... ty endast om vi med förenade krafter arbeta på höjandet av jordbruket och dess binäringar, kan detta arbete bära för vårt dyra fosterland välsignelsebringande frukter och vi själva bliva mera mäktiga att motstå det undermineringsarbete, för vilket vårt land då och då tycks bliva utsatt.” – Tidigare samma vår hade bygderna genomkorsats av dem som samlade namn under adressen mot ”februarimanifestet”.

Detta syfte med sällskapets initiativ väckte knappast opposition, men däremot var man inte på alla håll redo att avveckla sina väletablerade gillen för att få gillesverksamheten utsträckt till grannkommunerna. Sålunda meddelade Uno Bremer att han inte kunnat förmå Pikis husbondeförening att ansluta sig till ett för Kustö och delar av S:t Karins gemensamt lantmannagille, men att han trodde sig

kunna bilda ett nytt gille inom det föreslagna nya distriktet (D XXIV 47 nr 306). Sällskapet uppmanade honom att så begå (A I 94 s. 94 – St § 11/7.11.1899 och Kopieboken s. 250). Senare fann husbondeföreningen i Pikis för gott att gå med på sällskapets förslag (D XXIV 48 nr 60 – maj 1900). Paimion edistysseura godkände enligt protokoll 1.9.1900 distriktsindelningen (D XXIV 48 nr 207, -maj) och det redan år 1888 nämnda gillet i Koskis talade senare om året 1900 som sitt första år (A I 95 s. 145 – St § 4/16.11.1900 -bil.).

Det gick trögt att genomföra sällskapets planer och våren 1900 beslöt styrelsen att tillsvidare uppskjuta den slutliga distriktsindelningen (A I 95 s. 89 – St § 6/28.5.1900). Särskilt på finskt håll tycks sällskapets planer ha väckt diskussion och i ett brev 22.6.1900 (D XXIV 48 nr 284) berättade direktör J.H. Kala om ett av dr H. Gebhard 16.6 lett möte i Åbo där man hårt nagelfarit sällskapets förslag och talat om sällskapets förmyndarfasoner. Sällskapets nya sekreterare Arno Reuter drev likväl på saken och sände ett nytt brev till enskilda personer i bygden (A I 95 s. 139 – St § 15/25.10.1900, Kopieboken s. 522, 524).

Ovilligheten inom de gamla gillena att ändra på distrikt och stadgar kom sig till en del av de politiska förhållandena. Halikko och Angelniemi påpekade i en bidragsansökan (D XXIV 49 – 26.7.1901) det vanskliga i att under rådande förhållanden få nya stadgar fastställda. Ingen hade mött upp när gillet hade kallat till ett möte för att diskutera möjligheterna för ett gille omfattande också Uskela, Muurla, Kuusjoki och Kiikala.

När året 1901 gick in hade åtskilliga gillena sänt in förslag till stadgar och sällskapets styrelse hade blott smärre ändringar och justeringar av områdesgränserna att göra (A I 96 s. 53 – St §§ 4–6/4.1.1901 och D XXIV 49). Senare under året inkom ytterligare några förslag (A I 96 s. 137, 144, 200 och 208 – St § 11/19.6, § 4/26.7, § 19/4.12 och § 19/18.12.1900) och i sina *Handlingar* 1901 (s. 22) räknade sällskapet upp 13 med detsamma samverkande gillena.

För att göra denna samverkan resultatrik anordnade sällskapet i anslutning till sitt höstplenium ett möte för gillenas representanter (A I 96 s. 199 – St § 12/4.12.1901 -bil., *Handlingar* 1901 s. 80). Protokollet från mötet är på finska. Vid detta möte framträdde också andelsrörelsen, som ju på finskt håll kring sekelskiftet kraftigt bidrog till uppkomsten av nya gillena. Mötet tillsatte en kommitté för att i samråd med sällskapet dra upp riktlinjer för gillesverksamheten. – Sådana möten blev årligen återkommande.

Mötet stimulerade intresset för att bilda nya gillena och följande årsbok upptar redan 19 gillena (*Handlingar* 1902 s. 56, A I 97 s. 85, 86, 89, 116, 117, 147 – St § 14 och § 19/5.4, § 7/30.4, § 8–9/30.7, § 4/5.11.1902, D XXIV 51). I slutet av år 1903 anmodade Lst. (D I 10 s. 66) sällskapet att insända alla lokalföreningars stadgar. Sällskapet vände sig då till 19 i brevboken antecknade gillena (B I 35 s. 374 och 377) och kunde 8.4.1904 insända stadgar för 14 av dem (A I 99 s. 124 – St § 9/8.4.1904, Kopieboken s. 311). Några gillena saknade uppenbarligen tryckta stadgar. I varje fall fanns 19 aktiva gillena, bland vilka sällskapet fördelade anslag (A I 99 s. 123 – St § 8/8.4.1904). – När sällskapets distrikt vid utgången av år 1905 delades på språklig grund var antalet medlemsföreningar 20 (*Årsberättelse* 1904–1905 s. 83).

Enligt gillenas mallstadgar av år 1899 borde gillena årligen inlämna en berättelse inte bara om sin verksamhet, utan också om lantbruket på orten. Sådana berättelser ingår i serien D XXIV. Såsom tidigare upptog verksamheten främst utställningar och tävlingar. Vid sidan av de framväxande lokala special-

föreningarna åtog sig gillena allt oftare också rena serviceuppgifter. När sällskapetets rådgivningspersonal småningom utökades blev gillenas roll att skapa kontakter, att hjälpa rådgivaren att rätt bedöma de lokala behoven och förutsättningarna samt att få fram sporrande föredömen och att få råden riktade till dem som bäst behövde eller bäst kunde utnyttja dem.

3.3.4.3 Lantmannagillena från och med 1906

Efter uppdelningen av sällskapetets distrikt återstod inom dess område utom Ålands lantmannaförening lantmannagillena i Kimito, Pargas Nagu och Houtskär. Hösten 1907 tycks sällskapetets sekreterare genom personlig påverkan ha försökt få nya gillen till stånd. Också i Finby och Hitis hoppades han att man skulle bilda egna gillen (Kopieboken s. 922–926). Följande år önskade Kimito husbondeförening och Hembygdens vänner i Jomala inträda som medlemmar i sällskapet (A I 103 s. 213 – St § 8 och § 10/15.12.1908). Husbondeföreningens framställning behandlades av sällskapetets styrelse 29.12.1908. En del av protokollet är försvunnet men Kopieboken (s. 953) låter veta att de inlämnade stadgarna inte kunde godkännas, främst för att de förutsatte också kommersiell verksamhet. Föreningen i Jomala förvägrades medlemskap för att den omfattade blott en liten del av socknen (A I 104 s. 124–126 – St § 1/27.5.1909, D XXIV 63 nr 246, Årsberättelse 1909 s. 56).

Sällskapet stimulerade gillesverksamheten och hjälpte till att sprida uppslag från gille till gille. Sålunda började sällskapet år 1906 införa gillenas berättelser i sin egen tryckta *Årsberättelse*. Mötena med gillenas ombud utbyggdes till allmänna lantmannadagar. Av intresse är de synpunkter på gillesverksamheten som Ruben Bremer framlade vid lantmannadagen i Åbo hösten 1908 och i sin berättelse för följande år (D XXIV 65 nr 346 – 15.7.1910).

Verksamheten varierade givetvis från ort till ort och från år till år. I Årsberättelsen 1907 (s. 90) konstaterades att gillena i allmänhet fört en tynande tillvaro och framlades synpunkter och önskemål. Ett par år senare fick verksamheten ett liknande omdöme (Årsberättelse 1909 s. 162), trots bidrag för nya ändamål (A I 104 s. 126 – St § 4/27.5.1909).

En grundförutsättning för att gillena skulle erhålla understöd av statsmedel var att de tillställde sällskapetets årsberättelser upptagande av sällskapetets angivna punkter (B I 36 s. 81 – nr 1803/28.12.1910). Då sällskapetets årsböcker för tiden kort före och efter sekelskiftet är ovanligt digra – någon gång över 400 sidor – samt försedda med detaljerade innehållsförteckningar, vore det obefogat att i detta häfte gå närmare in på den i böckerna skildrade verksamheten. Världskriget medförde begränsningar i rörelsefriheten i sällskapetets distrikt och hämmade på många sätt verksamheten.

Vid periodens utgång fanns lantmanna- eller lantmanna- och fiskargillen i alla socknar i distriktet utom i Lemland. Där verkade likväl ett fiskargille sedan hösten 1909.

Följande översikt ger uppgifter om gillenas tillkomst i sällskapetets distrikt sådant det gestaltats per 1.1.1906. Lg. avser lantmannagille, lf. lantmannaförening och lfg. lantmanna- och fiskargille. Rena fiskargillen har inte beaktats i översikten.

<u>Stiftelseår</u>	<u>Gillet namn</u>	<u>Hänvisning till viktigare källor</u>
1895	Kimito lg.	Ordf. Wredes anhållan 20.4.1896 om bidrag för utställning D XXIV 44 nr 131. Årsberättelse 1907 s. 92
1900	Pargas lg.	Handlingar 1900 s. 56 D XXIV 64 nr 515 = stadgar. A I 104 s. 178 stadgeändringar
1902	Houtskärs lg.	Mötesprotokoll 13.3.1902 i D XXIV 51. Stadgeförslag A I 97 s. 85 och 115
1902	Nagu lg.	Fogelbergs brev 27.9.1900 i D XXIV 48 nr 383 -okt. Ordf. Schaumans brev 13.4.1902 i D XXIV 51 nr 343, A I 97 s. 89
1906	Korpo lg.	Ordf. Eklunds brev 9.2 och 12.4.1906 i D XXIV 59 nr 52 och 175 Om verksamhetsberättelse i A I 102 s. 53, D XXIV 60 nr 499
1907	Brändö lg.	Ansökan om anslag A I 102 s. 106 Gillet's brev 16.4.1907 i D XXIV 60 nr 175
1907	Kumlinge lfg.	Årsberättelse 1907 s. 88 Stadgar godkända A I 102 s. 167 Gillet's brev 28.10.1907 i D XXIV 60 nr 334
1907	Iniö lfg.	Årsberättelse 1907 s. 88 Stadgar godkända A I 102 s. 175
1908	Finströms lfg.	Anhållan om medlemskap 28.11.1908 i D XXIV 62 nr 466 Stadgar godkända A I 103 s. 214
1908	Vestanfjärds lf.	Stadgar insända A I 103 s. 70
1908	Hitis lfg.	Stadgar godkända A I 103 s. 161 Verksamhetsprogram 6.6.1908 i D XXIV 62 nr 284
1908	Korpo-Norrskata lfg.	Stadgar insända 28.3.1908 och ansökan om anslag A I 103 s. 136, D XXIV 61 nr 141
1908	Sottunga lfg.	Stadgar godkända A I 103 s. 177 Mötesprotokoll 24.5.1908 i D XXIV 62 nr 313 – 22.8
1908	Vårdö lfg.	Stadgar godkända A I 103 s. 197 Mötesprotokoll 16.8.1908 i D XXIV 62 nr 396 – 17.10
1909	Sunds lg.	Stadgar godkända A I 104 s. 125 Verksamhetsprogram 1909 i D XXIV 63 nr 172 – 27.5
1909	Föglö lfg.	Stadgar godkända A I 104 s. 125, D XXIV 63 nr 158 – 27.5

1910	Dragsfjärds husbondeförening	Årsberättelse 1910 s. 67 Stadgar godkända A I 105 s. 102, D XXIV 65 – 13.5. Dragsfjärds husbonde- och husmodersförenings tryckta stadgar.
1910	Finby lfg.	Stadgar godkända A I 105 s. 102, D XXIV 65 nr 218 – 13.5
1911	Enklinge lfg.	Stadgar godkända A I 106 s. 85, D XXIV 65 nr – 16.5
1911	Geta lfg.	Stadgar godkända A I 107 s. 85, D XXIV 66 – 16.5
1912	Eckerö lfg.	Stadgar godkända A I 107 s. 94, D XXIV 68 – 29.5
1912	Hammarlands lfg.	Stadgar godkända A I 107 s. 94, D XXIV 68 – 29.5
1912	Västra Jomala lfg.	Stadgar godkända A I 107 s. 94, D XXIV 68 – 29.5
1912	Östra Jomala lfg.	Stadgar godkända A I 107 s. 94, D XXIV 68 – 29.5
1912	Västra Saltviks lfg.	Stadgar godkända A I 107 s. 94, D XXIV 68 – 29.5
1912	Östra Saltviks lfg.	Stadgar godkända A I 107 s. 94, D XXIV 68 – 29.5
1912	Kökars lfg.	Stadgar godkända A I 107 s. 135 och 149, D XXIV 68 – 8.11
1916	Lumparlands lfg.	Stadgar godkända A I 111 s. 102, D XXIV 74 – 24.5

3.3.5 Lantbrukssällskapens samarbetssträvanden

I mitten på 1800-talet sökte Hushållningssällskapet aktivt kontakt med de andra lantbrukssällskap som då fanns och de nytillkomna hälsades välkomna med en önskan om samarbete (B I 23 s. 43, 82 och 284, A I 50 – U § 2/9.11, §§ 6 och 8/6.12.1855, A I 51 – U § 4/4.4, §§ 2 och 10/15.5.1856 och A I 52 – U § 4/2.2 och § 5/29.12.1857). Nära eller regelbundet blev samarbetet inte på länge. I sällskapets *Handlingar* 1868 (6.3 s. 28) skymtar önskemålet om att samarbetet mellan sällskapen skulle stärkas genom att i likhet med vad fallet var i Sverige delegerade från samtliga sällskap skulle sammankallas till gemensamt rådslag.

De samarbetssträvanden som småningom ledde till uppkomsten av en centralorganisation har också en annan upprinnelse. År 1874 sammankallade Jexp. stats- och läneagronomerna för att utlåta sig om 11 frågor (se 3.3.1). Ett liknande möte anordnades följande gång år 1878 och då var också lantbruksinstitutens direktorer med. Däremellan hade vid det allmänna lantbruksmötet 1876 ställts frågan: Skulle det gagna jordbruket att delegerade för samtliga lantbrukssällskap tidtals skulle sammanträda? Frågan blev då obesvarad. Agronommötet 1878 ägnade sällskapens verksamhet stort utrymme och tog även till diskussion frågan ”om möjligheten av att förstärka möjligen blivande agronomsammankomster genom inkallande av delegerade även från lantbrukssällskaperna”. – De två

agronommötenas utlåtanden finns i tryck i Hushållningssällskapets boksamling (Jordbruk 19 s. 23 och 24).

De önskemål som kom till uttryck vid agronommötet 1878 beaktades av Jexp. och när ett liknande möte nästa gång år 1883 anordnades var också sällskapen företrädna av var sin representant (D I 6 s. 126). Hushållningssällskapet representerades av friherre S.W. von Troil, som valdes till ordförande för mötet (A I 78 s. 59 – St § 2/19.1.1883). Över mötet utgavs en utförlig berättelse ”Lantbrukarmötet i Helsingfors den 8–22 mars”. – Dessa lantbrukarmöten blev återkommande och får inte förväxlas med de allmänna lantbruksmötena.

Vid det allmänna lantbruksmötet i Vasa 1894 upptogs på Hushållningssällskapets förslag frågan: Huru skola framdeles, sedan en Lantbruksstyrelse i landet inrättats, de s.k. ”lantbrukaremötena” ändamålsenligt organiseras? (A I 86 s. 240 – St § 6/28.12.1891). Ett par år senare vände sig Vasa läns lantbrukssällskap i en 18.12.1896 daterad skrivelse till övriga sällskap och anknöt till ett initiativ vid förstärkta Lst:s sammanträde och föreslog åtgärder för att åstadkomma ”en korporation som representerar sällskapen”. Hushållningssällskapet reagerade positivt och utsåg sin sekreterare Erik Strähle till representant i en föreslagen stadgekommitté (A I 92 s. 60 och 71 – St § 6/15.1 -bil. och § 5/22.2.1897). På hösten utsände Strähle som kommitténs sekreterare en tryckt kallelse till ett möte i mars 1898 för att diskutera ”lantbrukaremötenas” organisation (A I 92 s. 139 och 146 – St § 9/8.9 -bil. och § 2/30.9.1897). Därmed var Hushållningssällskapets ledande roll i sällskapens samarbetssträvanden slutspelad.

Mötet i mars 1898 antog ”Stadgar för möten med Lantbruks- och Hushållningssällskapens ombud”. De fastställdes av senaten 27.4.1899. Enligt § 7 ankom det på en delegation att handha de löpande ärendena. Dess ordförande Otto Wrede och sekreteraren Emil af Hällström tillställde sällskapen stadgarna och meddelade om följande ombudsmöte 11–17.3.1900 (A I 94 s. 105 – St § 6/14.12.1899, A I 95 s. 53 – St § 5/9.1.1900 och D XXIV 48 nr 322). Efter mötet tillställdes Hushållningssällskapet ett av delegationens ordförande Edvard Björkenheim och sekreteraren I.A. Schröder undertecknat besked om sällskapets andel av möteskostnaderna (A I 95 s. 138 – St § 12/25.10.1900 och D XXIV 48 nr 437).

De vartannat år återkommande ombudsmötena sysslade inte minst med rådgivningsfrågor. Möteshandlingarna utgavs i tryck och växte i omfång. Programhäftet för mötet 1906 innehöll ett förslag till stadgar för en fast centralorganisation. Hushållningssällskapet beslöt genast gå med i det blivande centralförbundet (A I 102 s. 78 och 174 – St § 3/23.2 och § 4/21.11.1907, Kopieboken s. 526). – Redan inför ombudsmötet år 1904 hade sällskapet föreslagit som diskussionsfråga: Anser mötet det vara önskvärt att ett centralorgan för samtliga inom landet arbetande lantbruks- och hushållningssällskap uppstode och vilka funktioner anser mötet att ett sådant organ borde övertaga (A I 98 s. 210 – St § 5/14.12). Frågan upptogs ej.

”Lanthushållningssällskapens i Finland Centralförbund” konstituerades 25.11.1907. Dess konstituerande möte sammanföll med det sjunde och sista mötet av sällskapens ombud och samtidigt med att förbundets stadgar fastställdes avvecklades den förstärkta lantbruksstyrelsen. – Kort efter det att samarbetssträvandena hade lett till detta resultat gav August Teräksinen (1910) i samlverket *Maahenki I* en fyllig skildring av utvecklingsförloppet.

Den inflammerade språkfrågan gav i december 1908 anledning till att ett tjugotal enskilda personer tillställde de tre svenska sällskapen ett förslag om en närmare sammanslutning av dessa sällskap. Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskap reagerade med att be de två andra sällskapen utse medlemmar i en samkommitté för att föra ärendet framåt. De två skrivelserna behandlades vid Hushållningssällskapets styrelsemöte, men protokollet har till en del gått förlorat (D XXIV 62 nr 492 a och 499, A I 103 s. 220 – St § 8/29.12.1908). I varje fall utsåg sällskapet representanter i kommittén (Kopieboken s. 952). Professor Gösta Grotenfelt uppgjorde ett förslag för ”de svenska lantbrukssällskapens i Finland förbund”. Det upptogs till behandling av Hushållningssällskapets styrelse och vid sidan därav ett av sällskapets sekreterare gjort kompletterande förslag (A I 104 s. 103 – § 3/10.5.1909, D XXIV 63). Ett slutligt stadgeförslag uppgjordes av samkommittén. Det gillades av Hushållningssällskapets styrelse och av plenum, som beslöt att sällskapet skulle ingå som medlem i det nya förbundet (A I 104 s. 181 och 45 – St § 10/11.11 och P § 7/12.11.1909 -bil.). Samtidigt beslöt sällskapet kvarstå i det gamla förbundet, en tanke som hävdats av sällskapets ordförande V.M. von Born (A I 104 s. 104 – St § 4/10.5.1909). – Ur det finska förbundet utträdde Hushållningssällskapet år 1919 (A I 113 s. 37 och 90 – St § 8/25.2 och § 3/28.11.1919), som det uppgavs av sparsamhetskäl (Kopieboken s. 318).

För uppgifter om centralförbunden hänvisas till dessas egna skrifter. På samma sätt bör uppgifter om de i början av 1900-talet bildade småbrukarförbunden sökas i dessas skrifter.

3.3.6 Lantbrukets specialorganisationer

3.3.6.1 Landsomfattande och regionala föreningar

Mot slutet av 1800-talet framträdde ett behov av specialföreningar för att främja särskilda grenar av gårdsbruket. Trots att Hushållningssällskapet under denna tid småningom förlorade mycket av sin särställning som initiativtagare och fadder kan dess arkiv och tryckta skrifter bidra till att belysa också de landsomfattande och regionala specialföreningarnas tillblivelse.

Hästavelsorganisationer

Genom annons i *Åbo Underrättelser* 23.2.1867 kallade ”Några hästvänner i Åbo” alla för hästavelns upphjälpande intresserade till Hushållningssällskapets sal 7.3.1867 för att diskutera möjligheterna att stifta en hästavelsförening för länet. Ärendet har likväl inte satt spår i sällskapets protokoll, men ”Hästvänsföreningen” blev inte utan betydelse (Åbo Tidning 11.2.1886).

Tjugu år senare vände sig föreningen till sällskapet med en framställning om stöd för att åstadkomma en hovbeslagsskola (A I 82 s. 183 – St § 10/30.12.1887 -bil.). Föreståndare för skolan blev veterinären Ludvig Fabritius. Med honom som drivande kraft tillkom mot slutet av seklet Hästavelsföreningen Hippos i Åbo. Hippos-föreningar bildades också på andra orter. Åboföreningen föreslog i brev 12.3.1906 (D XXIV 59 – 4.4) att de tre lantbrukssällskapen i länet skulle inleda samarbete för hästavelns främjande. Då hade Lst. (D I 11 s. 10) nyss låtit veta att statens stöd till hästaveln härefter komme att bestämmas enligt senatens beslut av 31.5.1905, vilket förutsatte särskilda hästavelsförbund. Hushållningssällskapet

omfattade Hipposföreningens förslag (A I 101 s. 104 – St § 12/4.4.1906, Kopieboken s. 858). I Satakunta ställde man sig avvisande (A I 101 s. 115 – St § 9/3.5.1906, D XXIV 59). Lounais-Suomen Maanviljelysseura fann det bäst att ett för dess och Hushållningssällskapets distrikt gemensamt hästavelsförbund bildades och inbjöd till samarbete (A I 101 s. 130 – St § 11/23.6.1906, D XXIV 59). Den 23 jan. 1907 höll Egentliga Finlands Hästavelsförbund sitt konstituerande sammanträde (Årsboken 1907 s. 53).

Kreatursavelsföreningar

Hösten 1886 vädjade Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskap om samarbete för att åstadkomma en stambok för ayrshireavel. Hushållningssällskapet gav tanken spridning (A I 81 s. 133 – St § 4/13.10.1886 -bil., B I 33 nr 739).

Sommaren 1899 anordnade Lst. i Riihimäki en utställning av ayrshireboskap och på hösten anmodades (D I 9 s. 79) Hushållningssällskapet att 27.11 sända sin kreaturskonsulent till Lst. för att vara med och utarbeta stadgar för en landsomfattande förening för ayrshireavel (A I 94 s. 104 – St § 4/14.12.1899). I sin skrivelse nr 3/16.3.1901 bad den nya föreningen sällskapet sprida kännedom om föreningen och översände sina stadgar (A I 96 s. 98 – St § 7/12.4.1901, D XXIV 49).

Också intresset för avel av inhemsk boskap drevs fram av Lst. Redan våren 1898 uppmanade den (D I 9 s. 63) lantbrukssällskapen att sörja för ett talrikt deltagande med representativt material i de utställningar av inhemsk boskap som den under sommaren anordnade i Tammerfors och Kuopio. Hushållningssällskapet beslöt verka för saken genom kungörelser i tidningen och i kyrkan (A I 93 s. 64 – St § 2/22.4.1898, Kopieboken s. 520). Självt anslog det medel för att få med djur från Korpo och Nagu (A I 93 s. 94 och 28 – St § 9/2.8 och P § 5/4.11.1898). Samma år bildades avelsföreningen för ostfinsk boskap och år 1904 avelsföreningen för västfinsk boskap. Sällskapet anslöt sig som medlem i den senare och antog ett reglemente för lokala utställningar (A I 102 s. 133 och 145 – St § 4/6.8 och § 2/16.9.1907 -bil.). Hösten 1908 sände den 1905 stiftade avelsföreningen för nordfinsk boskap en inbjudan till sin i Simo anordnade mönstring av nordfinskt avelsmaterial (A I 103 s. 188 – St § 30/22.9.1908, D XXIV 62).

Svinavelsföreningen

Lst:s vädjan om medverkan för att göra expositionerna år 1898 av inhemskt avelsmaterial representativa gällde också svinaveln (D I 9 s. 63). Ett par år senare inlämnade Uno Bremer till Hushållningssällskapet en motion om åtgärder för rotfruktsodling och svinavel (A I 95 s. 49 – P § 23/9.11.1900). En av sällskapet tillsatt kommitté föreslog att sällskapet skulle inbjuda företrädare för alla lantbrukssällskap till Åbo för att dryfta vad som kunde göras, men styrelsen fann det billigare att ta upp frågan vid sällskapets följande ombudsmöte (A I 96 s. 68 och 116 – St § 23/30.1 och § 5/22.5.1901 -bil.). Vid det mötet var man ense om att åtgärder behövdes för att främja svinaveln. Några lantbrukssällskap inledde samarbete för att anskaffa avelsmaterial (A I 102 s. 155 – St § 9/22.10.1907, D XXIV 60 nr 259, 285, 320). Först i december 1908 fick Hushållningssällskapet från interimstyrelsen för Finlands svinavelsförening stadgar och inbjudan till

föreningens möte 10.2.1909 samt en uppmaning att verka för medlemsteckning (D XXIV 62 – 29.12, nr 492, Kopieboken s. 955).

Svinavelsföreningen fick länge kämpa med ekonomiska svårigheter. Ännu för år 1912 vädjade den om sällskapets stöd för att kunna fortsätta verksamheten (A I 106 s. 163 – St § 17/29.12.1911, D XXIV 66 nr 540).

Fåravelsföreningen

Våren 1917 tog Lst. initiativ till åtgärder för en förbättrad fåravel och uppmanade lantbrukssällskapen att genom lokala expositioner mönstra det förefintliga avelsmaterialet (A I 112 s. 41 och 165 – P § 1/23.5 och St § 4/5.12.1917, D XXIV 76 nr 178). Samma år grundades Får- och getavelsföreningen i Finland.

Föreningar för fjäderfäkötsel och biavel

År 1899 inlämnade Hushållningssällskapets sekreterare Erik Strähle som företrädare för föreningen ”Fjäderfäkötselns vänner” en av honom undertecknad framställning om sällskapets stöd för en utställning i Åbo. I framställningen sades att föreningen de senaste fyra åren med gott resultat hade verkat för rationell fjäderfäkötsel i länet (A I 94 s. 46 – St § 15/24.2.1899, D XXIV 47 nr 59). Några år senare fick föreningen sällskapets stöd för framställningar om bidrag av statsmedel (A I 96 s. 185 – St § 5/2.11.1901 och A I 97 s. 165 – St § 4/17.12.1902, B I 35 s. 168).

I slutet av år 1906 grundades i Åbo en förening ”Suomen mehiläishoidon ystävät” som bad Hushållningssällskapet hjälpa till med att insamla statistiska uppgifter om biskötseln (A I 103 s. 71 – St § 14/10.1.1908, D XXIV 61 nr 409). Efter sitt första år redogjorde föreningen utförligt för sin verksamhet och framlade historiska uppgifter (A I 103 s. 179 – St § 16/22.8.1908, D XXIV 62 nr 201).

Hösten 1912 höll styrelsen för ”Suomen siipikarjan- ja mehiläishoitoyhdistys” ett möte i sällskapets sessionssal och bad om understöd för att delta i följande sommars utställning i Åbo (A I 107 s. 148 – St § 12/17.12.1912, D XXIV 68 nr 472).

Mosskulturföreningen

Den 9 juli 1891 anordnade Uleåborgs läns hushållningssällskap ett lantbruksmöte i Paavola socken. Mötet enades om önskemålet att det i vårt land skulle bildas en mosskulturförening som skulle öka och utbreda intresset för och kunskaperna om kärrodling. Sällskapet i Uleåborg sände mötesprotokollet till Finska Hushållningssällskapet för att få del av dess åsikt (A I 86 s. 239 – St § 5/28.12.1891 -bil.). I Åbo omfattade man tanken och föreslog att en kommitté skulle tillsättas med företrädare för alla lantbrukssällskap (Kopieboken s. 929). Samtidigt föreslog Hushållningssällskapet för Jexp. att frågan om en mosskulturförening skulle tagas till diskussion vid det allmänna lantbruksmötet som var avsett att hållas i Vasa år 1893 (A I 86 s. 240 – St § 6/15.3.1893, B I 34 nr 1032/1891). Förslagen gillades och sällskapet i Uleåborg sammankallade kommittén till ett möte i Tammerfors 15.3.1893 (A I 88 s. 26 – St § 3/20.1.1893 -bil.). Mötet, som valde Finska Hushållningssällskapets representant M. von Haartman till ordförande, varade i fyra dagar (A I 88 s. 77 – St § 14/27.4.1893 -bil.). Emedan lantbruksmötet i Vasa hade blivit uppskjutet på obestämd tid bad kommittén om fullmakter att föra ärendet vidare. De beviljades och kommittén lät trycka ett betänkande och ett i

juni 1893 daterat ”Upprop till bildandet av en Finsk mosskulturförening” (A I 88 s. 132 – St § 9/3.11.1893 -bil.).

I december följande år bad interimstyrelsen för Finska mosskulturföreningen Hushållningssällskapet att gå i författning om val av en medlem i föreningens styrelse (A I 89 s. 122 – St § 6/17.12.1894). Valet anordnades i samband med plenum och vald blev M. von Haartman (Kopieboken s. 490).

Fröodlingsföreningar

I början av 1880-talet ivrade sällskapet på många sätt för bättre utsäde. År 1882 tog det initiativet till en fröodlingsförening för landets sydvästra hörn och ett förslag till stadgar avfattades (A I 78 s. 61, 101 och 118 – St § 5/19.1, § 7 och § 21/24.2.1883 -bil.). Enligt dem fick föreningen både service- och rådgivningsuppgifter. I ett tryckt tvåspråkigt upprop inbjöd sällskapet till föreningens konstituerande möte i sällskapets sal 3.3.1883.

Föreningen verkade i nära samarbete med sällskapet. Dess drivande kraft var föreståndaren för sällskapets nyss upprättade kemiska och frökontrollstation, den från Sverige överflyttade Ernst Löthner. Föreningens första årsberättelse trycktes på sällskapets bekostnad (A I 79 s. 163 – St § 10/7.4.1884 -bil., A I 80 s. 79, 92 och 160 – St § 6/9.1, § 10/18.2 och § 9/15.4.1885, A I 82 s. 44 och 152 – St § 25/21.1 och § 6/30.9.1887 -bil.). Föreningens vidare öden får ingen belysning av sällskapets arkiv.

År 1904 trädde Finlands Utsädesförening i verksamhet och tillställde sällskapet sina stadgar samt bad sällskapet verka för allmän anslutning till föreningen (A I 99 s. 178 och 261 – St § 6/28.7 och § 9/27.12.1904). Sällskapet anslöt sig som ständig medlem.

3.3.6.2 Lokala specialföreningar

När sällskapet år 1901 kallade ombud för lantmannagillena till gemensamt rådslag (se 3.3.4.2) var avsikten inte minst att få arbetet ”fördelat på olika specialföreningar såsom tjurföreningar, kreatursförädlingsföreningar, föreningar för odlande av rotfruktsfrö m.m. dyl.” (Handlingar 1901 s. 80). Detta slags specialföreningar har utgått ur gillena och även om de snarare kan ses som organ för service än för rådgivning synes det motiverat att om än blott i form av exempel här behandla också deras tillblivelse.

Så snart de första gillena hade bildats inledde sällskapet samarbete med dem i syfte att ge jordbrukarna tillgång till goda tjurar. År 1895 anslog statsmakten medel för understöd åt tjurföreningar och sällskapet anmodades verka för att sådana kom till stånd (D I 8 s. 108). Sällskapet ville delegera uppgiften till lantmannagillena och insände till Lst. ett motiverat förslag till modellstadgar (A I 90 s. 99 och 118 – St § 3/28.6 och § 4/30.9.1895 -bil.).

År 1900 bildades ”Bjärnå sockens lantmannagilles kreatursavelsförening” och fick snart bidrag för inköp av två tjurar (A I 95 s. 117 – St § 3/27.9.1900 -bil.). Vid samma tid bildades ”Tjur- och avelsföreningen på Åland” (A I 95 s. 146 – St § 6/16.11.1900, D XXIV 48 nr 386). Husdjurskonsulentens förslag om enhetliga stadgar för slika föreningar förkastades av sällskapet (A I 95 s. 160 – St § 3/21.12.1900, D XXIV 48 nr 376). Nya föreningar tillkom emellertid också de

följande åren (Handlingar 1901 s. 93, 1902 s. 115, 1903 s. 115, Årsberättelse 1904–05 s. 74).

Avelsarbete och kreaturskontroll knöts nära till varandra. Hösten 1900 meddelade lantmannagillet i Koskis att det hade anställt en instruktis i ladugårds-skötsel med uppgift bl.a. att utföra provmjölkning och fetthaltsbestämning. Vid samma tid bildades i Kimito en fristående kontrollförening. Båda beviljades understöd (A I 95 s. 144 – St §§ 3–4/16.11.1900 -bil., Handlingar 1900 s.67). Under de sista åren innan sällskapets distrikt delades på språklig grund hade flera gillen och någon lokal avelsförening ambulerande dejor för uppgifter snarlika kontrollföreningarnas (Årsberättelse 1904–05 s. 76, 1907 s. 63, 1908 s. 165 och 1908 s. 232). I sin framställning om statsanslag för perioden 1904–1908 utlät sig sällskapet om de lokala specialföreningarnas betydelse (B I 35 s. 295 och 564).

Från och med år 1908 intogs de lokala avelsföreningarnas berättelser i sällskapets tryckta *Årsberättelse* och från och med år 1910 också kontrollföreningarnas. Någon gång ingår uppgifterna endast i sammandrag.

Också inom svinaveln försökte man organisera ett lokalt samarbete och år 1904 fick sällskapet för godkännande stadgar för Vemo lantmannagilles svinavelsförening (A I 99 s. 129 – St § 6/26.4.1904, D XXIV 56 nr 273).

På växtodlingens område organiserades på initiativ av Finlands Utsädesförening ett lokalt samarbete inom ramen för (ofta) till lantmannagillena anslutna fröodlingsdistrikt. Deras uppgift presenterades i utsädesföreningens år 1906 tryckta småskrift nr 1. De för de ett distrikt i Brändö Lappo år 1910 antagna stadgarna finns i sällskapets arkiv (A I 105 s. 102 – St § 3/13.5.1900, D XXIV 65 nr 197). Vid samma tid godkände sällskapet stadgar för Finströms lantmannagilles fröodlingsdistrikt (A I 106 s. 62 – St § 11/17.2.1911).

3.4 Rådgivningens medel och metoder

3.4.1 *Det skrivna ordet*

3.4.1.1 Sällskapets årsböcker och almanacksuppsatser

Ju längre seklet led desto allmännare blev läskunnigheten och desto bättre förutsättningarna för att nå menige man med det tryckta ordet. De förutsättningarna utnyttjades ivrigt av Hushållningssällskapet, både för att utge egna skrifter och för att sprida andras. Först i början av 1900-talet hade det allmänna utbudet av lantbrukslitteratur blivit så omfattande att sällskapet nära nog helt kunde nedlägga denna del av sin verksamhet.

Sina årsberättelser fortsatte sällskapet givetvis att ge ut. Till och med år 1903 kallades de *Handlingar*, därefter *Årsberättelse*. De tillställdes ju medlemskåren och tjänade rådgivningen främst genom de detaljerade redogörelser de innehöll om rådgivningspersonalens förrättningar på enskilda gårdar. Någon gång byggdes dessa redogörelser ut med allmängiltiga instruktioner, såsom då statsagronomen Forsberg i sin berättelse inryckte en handledning i sockerbetsodling (Handlingar 1872 s. 73). Någon enstaka gång infördes i rådgivningssyfte helt fristående uppsatser eller föredrag som hållits i sällskapet. Sålunda ingick år 1856 (Handlingar 4.1 s. 33) Ch. Hagdahls uppsats om smörberedningen i hertigdömena Schleswig och Holstein och år 1858 (4.3 s. 93) en uppsats om kyttlandsbruket i Österbotten samt kring år 1880 några föredrag.

Den bredaste spridningen fick som förr de uppsatser som sällskapet lät införa i den officiella almanacken. De fick emellertid allt oftare behandla annat än sådant som hörde till hushållningen. Alla finns de förtecknade i *Suomen almanakan juhlakirja* av år 1957. Uppsatserna i lanbruksämnen samordnades bättre än förr med sällskapets övriga rådgivningsaktiviteter. Sålunda stödde uppsatserna åren 1867 och 1871 länedejornas arbete och uppsatserna 1881 och 1887 det då aktualiserade avelsarbetet samt uppsatsen år 1902 nötkreaturspremieringen.

3.4.1.2 Tidskrifter och tidskriftsplaner

Under den nu ifrågavarande perioden gjordes många mer eller mindre framgångsrika försök att tillgodose det med folkbildningen stigande behovet av lanbrukstidskrifter. Somliga av dessa försök endast skymtar i Hushållnings-sällskapets arkiv. Andra kan genom arkivet få värdefull belysning och skall här behandlas.

Tanken på en egen tidskrift dog inte med *Suomen Huonehallitusseuran Sanomia* år 1853. Fem år senare äskade en av sällskapets då nyss tillsatta kommissioner medel för att ge ut ett ”Notisblad för landtbruk och näringar”. Det stannade vid ett förslag (A I 53 – U § 9/15.1.1858). Lika gick det när Nylands och Tavastehus läns lanbrukssällskap samma år föreslog samarbete för att åstadkomma en tidskrift (A I 53 – U § 3/23.4.1858). Följande år förkastades ett förslag om att ge ut en ekonomisk tidskrift som bilaga till *Åbo Tidningar* (A I 54 – U § 6/7.12.1859). Bristen på pengar avgjorde.

I sitt förslag till disposition för år 1864 av 1861 års anslag tog sällskapet upp 3.200 mark för att åvägabrunga en tidskrift på finska (A I 58 – U § 3/31.10.1863). Tanken hade förts fram under en diskussion om näringarnas tillstånd (A I 58 – P § 14/17.2.1863). Framställningen avslogs (D I 3 s. 105) men tanken på en tidskrift levde vidare (A I 58 – P § 5/18.12 och U § 1/28.12.1863, A I 59 – U § 6/11.4.1864). Initiativtagaren, läraren J. Lundell ville att sällskapet skulle i Kuopio utge en tidskrift med lanbruksskoleläraren A. Manninen som redaktör (A I 60 – St § 11/28.10 och P § 10/1.11.1865). Efter en utförlig diskussion lämnades ärendet vilande i väntan på att sällskapet skulle finna en lämplig redaktör i Åbo.

Våren 1866 utsågs publicisten Jakob Alfthan till sällskapets sekreterare. Han hade gjort sig känd som utgivare av den föregående år grundade *Tidskrift för Finlands landtbruk och skogshushållning*. Redan på hösten föreslog sällskapet att 1.200 mark av 1861 års anslag skulle disponeras för en tidskrift (A I 61 – St § 3/31.10 och § 5/18.12.1866 och B I 27 s. 46). Framställningen bifölls (D I 4 s. 123, A I 62 – P § 10/26.4.1867) och sällskapet anmälde hos överstyrelsen för pressärenden (B I 27 s. 54) sin avsikt att utge en tidskrift samt bad om befrielse från skyldigheten att ställa kaution. Svårigheter mötte (B I 27 s. 63 och 90, D I 4 s. 126) men de eliminerades genom förordningen 31.5.1867 om tryckfrihet (A I 62 – St § 5/11.6.1867). Alfthan blev ansvarig utgivare och sällskapet annonserade om att tidskriften skulle börja utkomma 1.7.1867 med sex häften om året (A I 62 – St § 12/30.4 och § 4/24.9.1867). Början blev bra men banan kort. Av *K. Finska Hushållningssällskapets Tidskrift* utkom bara tre häften. På hösten reste Alfthan utomlands och återkom först i februari samt skötte även därefter oregelbundet sin tjänst tills han avgick (D XXIV 16 nr 54).

Redan i februari 1868 fann sig sällskapet föranlåtet att anhålla om att få övergå till en kvartalsskrift (A I 63 – St § 3/27.2 och P § 8/28.2.1868). Jexp. bestämde emellertid att det för tidskriften anslagna beloppet i sin helhet skulle användas för andra ändamål (D I 4 s. 183).

År 1870 förde Lundell igen fram tanken på en finsk tidskrift och fick medhåll, men sällskapets tidigare erfarenheter gjorde att förslaget fick förfalla (A I 65 – P § 8/27.5 och § 3/1.11.1870).

Följande år framlade läneagronomen Theodor Forssell planer på en finsk tidskrift ”Maanviljelyslehti” (D XXIV 18 nr 247) och utverkade sällskapets stöd för deras förverkligande (A I 66 – St § 5/16.11.1871, A I 67 – St § 14/16.1.1872 och A I 68 – St § 11/13.1.1873). Trots stödet nödgades Forssell redan i början av år 1874 meddela att företaget lades ned (A I 69 – St § 8/16.2.1874).

Behovet av en tidskrift var i varje fall uppenbart. Sommaren 1876 föreslog Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskap att alla sällskap genom en garantiavgift skulle skapa förutsättningar för en svensk och en finsk tidskrift för jordbruket och dess binärningar (A I 71 – St § 9/10.8.1876 -bil.). Samtidigt inlämnade Gustav Silfversvan ett förslag om ett veckoblad för handel och näringar. Hushållningssällskapets styrelse ville undvika konkurrens och ansåg att det senare förslaget kunde lämnas vilande. Silfversvan återkom med en ny inlaga och ärendet togs åter upp, lämnades åter vilande och fick slutligen förfalla (A I 71 – St § 2/25.9 -bil. och P § 12/27.9.1877). Förfalla fick också tanken på stöd för en ”Finska Handelstidning” (A I 72 – St § 14/28.5 och § 4/9.6 -bil. samt P § 4/11.6.1877). Lika gick det med ett förslag om att sällskapet skulle börja ge ut en jordbruksbilaga till någon allmänt spridd finsk tidning (A I 72 – St § 11/18.10 och P § 4/1.11.1877).

Det nyländska sällskapet fullföljde emellertid sina planer på två tidskrifter, *Landtmannen* och *Maamies* (Handlingar 1874–1876 s. 59, 1877 s. 49). Hushållningssällskapet gav tidskrifterna ekonomiskt stöd även om det anmärkte på redigeringen (A I 73 – St § 4/23.10 -bil. och P § 6/1.11.1878). Företaget mötte ekonomiska svårigheter och Hushållningssällskapet fann det varken ändamålsenligt eller möjligt att öka sitt stöd (A I 74 – St § 7/28.11.1879). De två tidskrifterna nedlades vid utgången av år 1879 (A I 75 – St § 6/23.2.1880, D XXIV 27 nr 82). Hushållningssällskapet blev då prenumerant på den av det nyländska sällskapets sekreterare Johannes Jernström åren 1880–1899 utgivna tidskriften *Biet*. För att göra tidskriften känd och underlätta dess spridning inlöste sällskapet år 1884 dess fyra första årgångar och skänkte dem till 17 sockenbibliotek (A I 79 s. 143 och 166 – St § 7/19.3 -bil. och § 15/7.4.1884).

Våren 1886 införde ”Vesilaks och Lempäälä landtmannaförening” i olika tidningar (Åbo Tidning 13.3) ett upprop ”Till Finlands lantbrukssällskap och lantbrukare” för att åstadkomma en lantbrukstidskrift på finska. Detta fick Hushållningssällskapets sekreterare, redaktör Ernst Rönnbäck, att engagera sig i ärendet både i sällskapets styrelse och i sin tidning (Åbo Tidning 15.5.1886). Också ett par boktryckare hade visat intresse för att själva börja utge en lantbrukstidskrift och sällskapet ansåg det lyckligast om uppgiften övertogs av det privata initiativet (A I 81 s. 62 och 78 – St § 13/2.4 och § 14/20.4.1886 -bil.).

Lantmannaföreningens initiativ gav upphov till *Suomen Maanviljelyslehti* och i början av år 1887 vände sig tidskriftens redaktionskommitté i en av P. Hannikainen, Th. Forssell och Aug. Wartainen undertecknad skrivelse till Hushållningssällskapet med begäran om ekonomiskt stöd (A I 82 s. 63 – St §

10/18.2.1887 -bil.). Samtidigt som sällskapet styrelse beviljade understödet fick den ta del av ett tryckt upprop där direktionen för Egentliga Finlands lantbrukssällskap kallade till ett möte för att dryfta planer på en lantbrukstidskrift med en finsk och en svensk upplaga (A I 82 s. 64 – St § 11/18.2.1877 -bil.). Hushållningssällskapet ansåg tidpunkten för ett nytt tidskriftsföretag olyckligt vald samt att det vore bäst att inte sammankoppla en finsk och en svensk tidskrift. Mötet hölls i varje fall och beslöt om aktieteckning (A I 82 s. 120 – St § 24/3.6.1887 -bil., Handlingar 1887 s. 48). Därmed försvinner ärendet ur sällskapet arkiv. Hushållningssällskapet fortsatte emellertid att stöda *Suomen Maanviljelyslehti* (D XXIV 36 nr 295, A I 86 s. 71 – St § 20/16.1.1891, A I 88 s. 87 – St § 13/25.5.1893).

Vilken betydelse sällskapet vid denna tid tillmätte pressen som opinionsbildare antyds av det svar sällskapet gav när det år 1891 anmodades utlåta sig om guvernörens i Kuopio anhållan om statsstöd för en lantbrukstilaga. Sällskapet framhöll att även om en sådan behövdes borde stödet inte ges via guvernören, emedan detta skulle ge honom möjlighet att gynna den tidning han gillade och trycka ned den misshageliga (A I 86 s. 177 – St § 2/10.9.1891 -bil. och B I 34 nr 665, Handlingar 1891 s. 38).

I början av år 1892 tillstyrkte sällskapet en ansökan om statsmedel för en av Wartainen redigerad tidskrift *Peltomiehen kotikoulu* (A I 87 s. 44 – St § 2/23.2.1892, B I 34 nr 261).

Sommaren 1896 tog Hämeen läänin maanviljelysseura vid ett lantbruksmöte i Jämsä upp frågan om en ny finsk lantbrukstidskrift på bred bas. Kort därefter förklarade sig Forssell som utgivare av *Suomen Maanviljelyslehti* villig att överlåta sin tidskrift (A I 91 s. 111 – St § 9/9.10.1896 -bil.). Hushållningssällskapet ställde sig skeptiskt till utgivningsplanerna och stannade utanför (Kopieboken s. 956). Ärendet fördes emellertid vidare och togs upp vid lantbrukstjänstemännens möte i Tammerfors och följande år vid lantbrukssällskapens ombudsmöte i Helsingfors (A I 92 s. 177 – St § 16/20.12.1897 -bil.). År 1899 började så tidskriften *Maamies* utkomma. Den fick genast också Hushållningssällskapet stöd (A I 94 s. 64 och 93 – St § 7/29.5 och § 9/7.11.1899). Vid ombudsmötet i mars 1900 fick tidskriften en ny bestyrelse och som dess ordförande vände sig A. Rindell till alla lantbrukssällskap med en redogörelse för tidskriften och dess tillkomst och med ett förslag till fördelning av kostnaderna för dess utgivande (A I 95 s. 100 – St § 4/25.6.1900 -bil.).

3.4.1.3 Folkskrifter

Sällskapet följde nära med vad som i Sverige gjordes för att genom lättfattliga skrifter ge spridning åt förbättringar inom jordbruket. Samtidigt förhöll det sig kritiskt till det skrivna ordets möjligheter att bibringa praktiska färdigheter. År 1869 avlog det ett av föreståndaren för Applerums jordbruksskola i Sverige gjort erbjudande om en folkskrift *Plogkarlen*, ”av orsak att kännedomen om plogens rätta konstruktion och behandling ansetts bära tillsvidare endast på praktisk väg bibringas allmogen härstädes ...” (A I 64 – St. § 14/4.1.1869).

Egna folkskrifter började sällskapet utge på 1860-talet. Redan Lönnrots av sällskapet år 1860 tryckta skrift om spädbarnsdödligheten bar beteckningen folkskrift. Så kallades även den bok om matnyttiga svampar som sällskapet utgav

år 1862. Till allmogen riktades också de två skrifter som sällskapet år 1866 lät översätta till finska och trycka i 2.000 exemplar vardera. Den ena var E.V. Tjäders skrift om rabarber, den andra E. Nonnens om foderväxtodling (A I 61 – St § 11/24.2 och § 6/20.3.1866). Följande år utgav sällskapet en av pastor J.E. Åberg på finska skriven bok om biskötsel (Handlingar 6.2 s. 12).

År 1868 inledde sällskapet serierna *Folkskrifter* och *Kirjasia kansalle*. I den svenska serien utkom det sjätte och sista häftet år 1893. Den finska serien avslutades 1906 med häfte nr 18. Alla de svenska folkskrifterna skrevs på sällskapets försorg och har sin motsvarighet på finska. Den finska serien omfattar dessutom översättningar och bearbetningar av skrifter som funnits tillgängliga på svenska. De två serierna inleddes när sällskapet såg sig nödsakat erkänna att det inte förmått fullfölja sina tidskriftsplaner. Då föreslog sällskapet att det av statsmedel utgående redaktörsarvodet skulle få användas för utgivande av folkskrifter, vartill Jexp. biföll (A I 63 – St § 3/21.2.1868, D I 4 s. 181).

Redan innan svaret delgavs plenum vände sig styrelsen till folkskolläraren A. Svedberg i Munsala och frågade om han vore villig att skriva en avhandling om det fördärliga i att jordbruket betungades med sytningar (A I 63 – St § 18/26.5.1868). När manuskriptet förelåg tänkte man sig först möjligheten att ge ut skriften som bilaga till almanacken (A I 63 – St § 6/18.7.1868), men det slutade med fristående folkskrifter. Svedbergs skrift trycktes i 1.000 exemplar på svenska och 4.000 på finska samt tillställdes samtliga socknar för gratis utdelning genom kommunalstyrelserna (A I 63 – St § 1/1.9.1868, B I 27 s. 269 och B I 28 s. 6, Handlingar 6.3 s. 5).

Följande år utgavs som nr 2 i vardera serien *Några ord om export av finskt smör* (A I 64 – St § 7/23.4.1869). I den finska serien infördes samma år 1869 som nr 3 J. Arrhenius *Parasta kultaamme* (A I 64 – St § 11/29.12.1869) och år 1870 som nr 4 A. Nylanders översättning och bearbetning av D.W. af Grubbens till sällskapet inlämnade prisskrift *Katovuosien syistä, estämisestä ja helpoimmasta kärsimisestä* (A I 65 – St § 12/25.2.1870 -bil.) samt som nr 5 Arrhenius *Rahkasoista* (Handlingar 1870 s. 3). Arrhenius svenska skrifter utnyttjades också för den finska folkskriften nr 6 *Kotieläinten ruokkimisesta katovuosina* (Handlingar 1871 s. 4). Från och med år 1874 är det lätt att i sällskapets årsböcker följa med utgivningen av skrifter. Då blir rubriken ”Utgivna skrifter” återkommande i innehållsförteckningen.

Under samma rubrik upptogs först också uppgifter om de av andra utgivna skrifter som sällskapet anskaffat för utdelning. Senare fördes de under en egen rubrik i innehållsförteckningen och när den egna utgivningen upphörde fortsatte årsböckerna att ge uppgifter om spridandet av lantbrukslitteratur.

Folkskrifterna utdelades gratis och för kostnaderna anlidade sällskapet dels statsmedel, dels sina donationsfonder. Sällskapet var medvetet om ”att allmänheten vanligen icke sätter värde på arbeten, som gratis utdelas, att sådan utdelning oftast verkställdes utan urskiljning, varigenom sådana personer erhålla del därav, som icke intressera sig därför, andra däremot, vilka kunde tillgodogöra sig innehållet, förbigås” (A I 59 – St § 4/22.2.1864). För utdelningen bemödade sig sällskapet om att engagera krafter med lokal personkännedom, prästerskapet och kommunalstyrelserna.

När sällskapet med tiden fick resande rådgivare och föredragshållare anlidades dessa också för att dela ut skrifter. Det tryckta ordet fick sålunda befästa de muntliga råden och bli ett stöd för minnet hos dem som fått motivationen att vid

tillfälle tillämpa råden. År 1870 hade sällskapet i detta syfte låtit trycka läneledjan Wahlroos råd i ostberedning för att av henne själv utdelas (A I 65 – St § 13/20.4 och § 2/20.6.1870 -bil.). Sex år senare fick läneledjorna sprida skrifter om boskapsskötseln (A I 71 – St § 5/18.3.1876), vilka Jexp. hade tillställt sällskapet.

Till denna mer eller mindre riktade rådgivning genom folkskrifter slöt sig sällskapets åtgärd att gratis förse de framväxande sockenbiblioteken med lantbrukslitteratur. Så skedde redan när sällskapet år 1860 inlöste 100 exemplar av A. Manninens skrift *Mietteitä katovuosista Suomessa* (A I 55 – St § 9/13.4.1860). Då lät sällskapet genom tidningsannons veta att sockenbiblioteken gratis kunde erhålla skriften (A I 56 – St § 6/23.1.1860). De år 1866 utgivna skrifterna tillställdes sockenbiblioteken via kyrkoherdarna (B I 27 s. 2). På sin 70-årsdag, som ju inföll det svåra året 1867, skänkte sällskapet 8.540 exemplar av skrifter i sitt lager till sockenbiblioteken i landet (A I 62 – St § 9/28.9 -bil. och P § 4/1.11.1867). Fördelningen anförtrodde sällskapet efter omröstning domkapitlen och inte guvernörerna.

I skärgården var sockenbiblioteken svåra att nå för en stor del av befolkningen. Hösten 1911 framlade agronom F. Erlund ett förslag om att sällskapet där skulle grunda ambulering bybibliotek med 10–15 volymer facklitteratur (A I 106 s. 40 – P § 19/10.11). Han hänvisade till erfarenheter av den läsestuga som studentföreningen Västfinska stammen hade inrättat i Brändö Lappo. Förslaget gillades i princip (A I 107 s. 50, 101 – P § 5/20.2 och St § 4/28.5.1912) och sällskapet tillställde gillena litteratur samt bad om uppgifter om deras bokbestånd för att kunna komplettera det (Kopieboken s. 123). Initiativet beaktades emellertid ej i budgeten och torde ej ha fått bestående resultat.

Sällskapets almanacksuppsatser och fristående skrifter var avsedda att fylla luckor i vår lantbrukslitteratur och att såväl bana väg för som stödja sällskapets övriga rådgivningsaktiviteter. Den breda spridning som sällskapet gav tidens till allmogen riktade lantbrukslitteratur måste ha bidragit till att väcka och öka intresset för de förändringar som sällskapet på olika sätt försökte främja. Sällskapets resande rådgivare kunde vädja till skrifternas ord och det kunde också de lokala ledare som inom de allt talrikare lantmannagillena ivrade för samma förändringar.

3.4.2 Resande rådgivare

3.4.2.1 Agronomer och konsulenter

Statsagronomerna

Sällskapets försök vid 1850-talets ingång att vid sig binda en agronom kröntes inte med framgång. I början av år 1856 erbjöd Cajander ånyo sina tjänster och redogjorde för sin verksamhet som privat konsult under de mellanliggande åren (D XXIV 3 nr 3681). Trots hans påstående att L.G. von Haartman låtit honom hoppas på framgång för sin framställning avvisades han. Sällskapet skyllde på bristande resurser och Cajander återtog sitt erbjudande (A I 51 – U § 4/31.1 och § 6/29.5, P § 9/17.6.1856).

Samma år utarbetade sällskapet det av von Haartman inspirerade betänkandet om åtgärder för jordbrukets upphjälpande. I det (s. 16) upptog sällskapet önskemålet om av staten avlönade ”så kallade agronomer, dels för att biträda vid

odlingsföretag, grunddikning och ängsvattning, dels för att lämna råd ... Nyttan av dylika rådgivare har länge varit insedd och den allmänna rösten har ofta önskningsvis uttalat sig för nödvändigheten av dem”. Sällskapet efterlyste åtminstone en agronom för ettvar av landets åtta län.

När Finansexpeditionen följande år (D I 2 s. 136) anmodade sällskapet att uppgiva vad det behövde för att bättre än dittills kunna bidra till lantbrukets höjande, svarade sällskapet (B I 23 s. 253) med att bl.a. föreslå 1.000 rubel årligen till avlönande av en så kallad resande agronom, vilken utom de i betänkandet förordade läneagronomerna finge av sällskapet begagnas för att meddela undervisning i alla delar av lantbrukshushållningen samt betjäna allmänheten med handledning i jordens dränering och därvid erforderliga avvägningar. KMt svarade 30.6.1858 (D I 2 s. 158) med att bevilja medel för två agronomer, ”vilka det åligger att meddela landets jordbrukare råd och upplysning vid nya ändamålsenliga brukningssätts införande i deras lantbruk”. Sällskapet anmodades inkomma med förslag till instruktion för agronomerna och tillsatte genast en särskild kommission för ändamålet (A I 53 – U § 2/30.7.1858). Av dess tre medlemmar inlämnade lagman Sallmén och löjtnant Silfversvan var sitt förslag till instruktion (A I 42 – U § 4/29.10.1858 -bil.). Sällskapet avgav sitt förslag efter behandling i plenum (A I 53 – P § 3/1.11.1858).

”HKMt:s Nådiga instruktion för de Agronomer, som komma att antagas i Finland” emanerade 22.12.1858. Enligt den skulle agronomerna tillförordnas av senaten, men stå under Hushållningssällskapets förmanskap i sin uppgift att tillhandahålla jordbrukare i landet med råd och förslag. Några månader senare fick sällskapet en förfrågan från Sverige om hur ansökan om agronomtjänsterna skulle göras och gav beskedet att ansökan borde inlämnas till Finansexpeditionen före 24.4.1859. Vid samma tid bad magister R.M. von Fieandt om sällskapets intyg för att kunna söka tjänst som statsagronom (A I 54 – U § 6 och 9/11.3.1859). Kort därefter fick sällskapet av KMt (D I 2 s. 176) meddelande om att danske undersåten Carl Hornbostel och storbritanniske undersåten Henry Gibson hade utsetts att tillvidare bestrida agronomtjänsterna i Finland (A I 54 – U § 3/16.6, P § 1–2/15.9.1859). Enligt den för agronomerna givna instruktionen annonserade sällskapet om att de kunde rekvireras (B I 24 s. 163) samt bestämde deras resrutt. Rekvisitioner och rapporter om deras arbete ingår i regel också i årsböckerna. I många fall anges detaljerat vad som gjordes när på namngivna gårdar och hur agronomerna såg på gårdarnas förutsättningar och skötsel.

År 1862 ansåg statsmakten att agronomerna inte blev tillräckligt utnyttjade (D I 3 s. 64) och lindrade rekvirenternas kostnader för att anlita dem (A I 57 – U § 1/18.7.1862). På grund av de höga resekostnaderna uteslöts Uleåborgs län år 1874 från statsagronomernas verksamhetsområde (D I 5 s. 78). Agronomernas uppdragsgivare var nästan enbart herremannajordbrukare och statsmaktens företrädare, något som sällskapet såg som ett missförhållande (Handlingar 1870 s. 5).

Carl Hornbostel

Carl Hornbostel hörde hemma i den del av Danmark som 1864 förlorades till Preussen. Han hade kommit till Finland 1858 som dräneringsexpert och stannat hos kapten A. von Daehn på Sippola gård i Weckelax. Redan 23.6.1859 meddelade han (D XXIV 6 nr 4431) att han vistades på Sippola samt anhöll om att få vara bosatt där i stället för i Nyslott, som i instruktionen angivits som

stationeringsort (A I 54 – U § 3/1.7.1859). Sällskapet förordade hans ansökan (B I 24 s. 127) och Finansexpeditionen biföll (D I 2 s. 178).

År 1856 fick Hornbostel förordnande som ordinarie statsagronom för landets östra delar (D I 4 s. 50, A I 60 – St § 27/18.3.1865), men hans bana blev inte lång. Han drabbades av tuberkulos och dog i sin födelsebygd 4.1.1867 efter en längre tids sjukledighet (Handlingar 6.2 s. 15).

Henry Gibson

Henry Gibson var skotte och kom till Finland från en nästan tioårig lärartjänst vid Degerbergs lantbruksinstitut i Skaraborgs län i Sverige. I brev 15.8.1859 (D XXIV 6 nr 4445) anmälde han att han anlät till sin stationsort Tavastehus (A I 54 – U § 5/19.8.1859). Den 13 februari 1860 daterade han där en utförlig redogörelse för sina intryck av Finlands lantbruk och för sin syn på vad som borde göras (D XXIV 7 nr 4535). Berättelsen utgavs också i tryck. – Genast vid sin ankomst till landet hade han förordnats att åtfölja den nye chefen för Finansexpeditionen, Fabian Langenskiöld, på en resa genom Kuopio, Uleåborgs och Viborgs län och därefter till Mustiala.

Också Gibson fick snart sin stationsort förändrad. Sällskapet förordade hans ansökan om att få bosätta sig i Åbo (A I 55 – P § 9/21.2.1860 och B I 24 s. 183) och ansökan bifölls, dock så att hans resekostnader skulle beräknas utgående från Tavastehus (D I 2 s. 199). Sällskapet förklarade att det ansåg det värdefullt att i sin egen verksamhet kunna utnyttja Gibsons erfarenhet och råd. Först från år 1863 fick han räkna Åbo som utgångspunkt för sina resor (A I 58 – U § 2/18.4.1863, B I 25 s. 117 och D I 3 s. 94).

Med tiden fann sällskapet skäl till missnöje med Gibsons sätt att sköta rapportering och redovisning (A I 61 – St § 18/5.9.1866) och då Jexp. år 1872 bad sällskapet utlåta sig om en av Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskap framförd åsikt att den ena statsagronomen lämpligen kunde ersättas med en mejeriagronom tillstyrkte Hushållningssällskapet och påpekade att det vore lätt gjort då ju Gibson inte hade en ordinarie tjänst ”och det sätt varpå han under senare tider skött befattningen flerfaldiga gånger givit anledning till missnöje” (A I 67 – St § 19/19.11.1872, B I 29 nr 606). Följande vår underställde sällskapet Jexp:s prövning huruvida Gibson längre kunde anses lämplig för sin befattning (A I 68 – St § 9/18.10.1873 och B I 29 nr 453). Jexp. fann inte skäl till åtgärder (D I 5 s. 71) men fick snart anledning uppmana sällskapet övervaka ”att några för agronombefattningen främmande göromål icke må lägga hinder i vägen för Gibsons egentliga tjänsteverksamhet” (D I 5 s. 87). Den mångkunnige Gibson hade då sysslat med att sätta upp sågverk. Bekymren fortsatte och år 1879 bestämde KMt (D I 6 s. 52) att Gibsons tjänst skulle indragas vid hans avgång.

Gibson fick bekymmer också med sin ekonomi och med sin hälsa (A I 68 – St § 5/16.7.1873 och A I 74 – St § 10/1.8.1879). Under sina sista år blev han föga anlitad. Han dog i Åbo 16.3.1881 (A I 76 – St § 7/23.3.1881).

Protokollens många paragrafer om försummelse i Gibsons rapportering och om hans personliga bekymmer kan lätt ge en snedvriden bild av hans betydelse för vårt lantbruks förkovran. Redan hans förtrogenhet med Skottland och med Sverige – våra främsta föredömen – gjorde honom till en värdefull förmedlare av impulser, av avelsmaterial och av teknisk utrustning. Som resande rådgivare tillvann han sig förtroende som en kunnig fackman. Någon gång kan han ha känt sig i kläm mellan

rekvirentens önskemål och sällskapets direktiv, vilket inte var ägnat att minska sällskapets irritation.

I synnerhet i början av sin bana påverkade Gibson genom sina initiativ och sina bedömningar sällskapets göranden och låtanden också gällande sådant som försöksverksamheten och utbildningen på lantbrukets område.

Henry Gibson

bidrog som statsagronom 1859–1881 genom att utifrån förmedla impulser, redskap, utsäde och avelsdjur verksamt till vårt lantbruks omdaning.

Karl Johan Forsberg

Så snart Jexp. fått besked om Hornbostels död anmodade den Hushållnings-sällskapet att lediganslå ett vikariat och att genom annons tillkännagiva att agronomen T.Th. Forssell tillsvidare stod till tjänst som t.f. statsagronom (D I 4 s. 113 och 117).

Sju personer anmälde sig som sökande till vikariatet och av dem förordade sällskapet läneagronomen i Kuopio Karl Johan Forsberg (B I 27 s. 86). Han blev också förordnad att med Nyslott som stationsort tillsvidare bestrida tjänsten (D I 4 s. 139). Själv önskade han emellertid vara bosatt i Leppävirta och hans önskan villfors (D I 4 s. 145). Den 26 maj 1868 utnämndes han till ordinarie statsagronom för landets östra delar (D I 4 s. 192). År 1870 (A I 65 – St § 12/20.6) bad han att få bosätta sig i eller nära Vasa, sällskapet tillstyrkte och Jexp. biföll (B I 28 s. 170, D I 5 s. 26). Fem år senare fick han på begäran rätt att bosätta sig i eller nära Tavastehus (D I 5 s. 101). Hösten 1876 daterade han sin årsberättelse i Hausjärvi och följande år flyttade han till Hitis gård i Lojo.

Efter Gibsons död var Forsberg den ende statsagronomen och skulle så förbli. Hans förhållande till sällskapet förtydligades av KMt 16.12.1881 (D I 6 s. 100). Den 31 maj 1892 (D I 8 s. 38, A I 87 – St § 5/17.6.1892) meddelade Jexp. att Forsberg blivit utnämnd till lantbruksöveringenjör vid den blivande lantbruksstyrelsen och att senaten hade för avsikt att slopa statsagronomtjänsten. Sin verksamhet som statsagronom avslutade Forsberg med juni 1892 (Handlingar 1892 s. 85).

Läneagronomerna och lantbruksingenjörerna

De i sällskapets utlåtande av år 1856 föreslagna läneagronomerna blev också de snart tillsatta, men de har satt föga spår i sällskapets arkiv. Kuopio och Uleåborgs län fick var sin läneagronom år 1863. Följande höst meddelade Jexp. att A.Th. Forssell hade utnämnts till läneagronom i Nyland (D I 4 s. 39) och i sällskapets årsbok för 1866–1867 (Handlingar 6.2 s. 14) säges att det redan fanns läneagronomer i alla län utom de där de två statsagronomerna var stationerade.

År 1876 inrättades befattningar som biträdande läneagronomer; senare talade man om äldre och yngre läneagronomer.

Också på Åland, som ju hörde till Åbo och Björneborgs län, hade en agronom blivit stationerad redan år 1865. Han hette Jakob Chydenius och sällskapet hade förordat hans ansökan (A I 60 – St § 10/14.1.1865, B I 26 s. 82 och Handlingar 6.1 s. 13). Chydenius dog redan 1871. År 1886, då i länet redan fanns både en ordinarie och en biträdande läneagronom, gjorde sällskapet på sin sekreterares förslag en utförligt motiverad framställning om en särskild läneagronom för Åland och den sydvästra skärgården (A I 81 s. 141 och 164 – St § 12/17.10 -bil. och § 3/23.12.1886, B I 33 nr 828, Handlingar 1886 s. 71). I *Åbo Tidning* (12.11.1886) redogjorde sekreteraren Rönnbäck närmare för sitt initiativ. Framställningen bifölls på fem år (D I 7 s. 97). När tiden gick ut föreslog länets guvernör att befattningen skulle bibehållas och sällskapet tillstyrkte (A I 86 s. 179 – St § 3/10.3.1891 -bil., Handlingar 1891 s. 35).

Läneagronomerna hade sin viktigaste uppgift i att uppgöra torrlägnings- och nyodlingsplaner men de sysslade också med ren rådgivning. Som rådgivare blev emellertid dessa statstjänstemän inte anlitade i önskad utsträckning. År 1891 uppgav guvernören i Kuopio att allmogen inte självmant anlitade läneagronomer-

na och förklaringen härtill trodde han ligga i att allmogen inte visste i vad den behövde råd (A I 86 s. 177 – St § 2/10.9.1891 -bil.). – År 1923 indrogs agronomtjänsterna.

Med tiden framträdde lantbruksingenjörerna som jordbrukarnas viktigaste rådgivare vid större torrläggningsföretag. Där om finns emellertid inte mycket material i Hushållningssällskapets arkiv. Det väsentligaste ligger i det ”Förslag till instruktion för lantbruksingenjörerna i Finland” vilket senaten 3.5.1889 sände på remiss och i sällskapets utlåtande om förslaget (A I 84 s. 91, 103 och 150 – St § 4/8.5, § 2/5.6 och § 2/9.10.1889 -bil. samt D XXIV 37).

Sällskapets resande föredragshållare

Stats- och läneagronomerna hade sin huvuduppgift i att på rekvisition ge konkreta råd åt enskilda jordbrukare. För att sådana råd skulle bli efterfrågade krävdes först en med upplysning förenad allmän rådgivning. Den hävdvunna formen härför var föredraget, åtföljt av diskussion, och forumet lantbruksmötena eller någon gång sällskapets plenum (A I 77 s. 363 – P § 9/13.6.1882 -bil.). Allmogen nåddes inte på länge av denna rådgivning.

Hösten 1878 framlade major Alexander Jack ett förslag om att stats- och läneagronomerna skulle åläggas att under sina resor hålla föredrag för allmogen (A I 74 – St § 14/24.1.1879 -bil.). Han kunde hänvisa till de positiva erfarenheterna som sällskapet vunnit när det på olika orter anordnat föredrag om slöjd. Sällskapet befarade emellertid att agronomerna inte kunde åläggas en sådan skyldighet och att de inte heller alltid var lämpliga för uppgiften. Förslaget fick förfalla.

Ett par år senare erbjöd emellertid agronomen Uno Otto Bremer sällskapet sina tjänster som resande föredragshållare (A I 76 – St § 9/6.5.1881 -bil.). Av Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskap hade han vidtalats för enahanda uppgift i Tavastland och han ville gärna vidga sin verkningskrets, i synnerhet som han hade skaffat sig en samling modeller och ville nyttiggöra den. – Bremer var då lärare på Mustiala men utsågs inom kort till biträdande läneagronom.

Bremers erbjudande antogs och hans verksamhet blev senterad (A I 79 s. 264 – St § 2/10.10.1884). Det intygade sällskapet när det hösten 1881 anhöll om att av 1861 års anslag få använda 1.000 mark för Bremers verksamhet följande år (B I 32 nr 572). Blott hälften beviljades (D I 6 s. 99), men verksamheten fortsattes och fick snart ökat stöd.

Bremer avgav utförliga verksamhetsberättelser som i utdrag infördes i sällskapets indexförsedda *Handlingar* (1878–1893). Berättelserna är rika på erfarenheter och reflexioner: det gällde att vinna åhörarnas förtroende genom att i för dem hemvana förhållanden bjuda på praktiska kunskaper utan katederlärdom. Talaren fick inte vara bunden av koncept och föredraget borde aktivera till utbyte av erfarenheter. Ofta nog kunde saken bäst förklaras om föredragshållaren visade upp redskap och modeller och för att åhörarna ”måtte hava hågkomster ifrån föredragen utöver stunden” hade Bremer för vana att gratis dela ut sällskapets broschyrer i ämnet. Så konservativ som allmogen var måste principen vara att hjälpa åhörarna att med minsta möjliga förändring vinna största möjliga förbättring. Ju bättre känd föredragshållaren var på orten, desto fler åhörare kunde han påräkna. Någon gång hade Bremer bett prästen på orten att vara med och hålla en bibelförklaring. Bästa kunde syftet med föredragen nås inom lantmannagillena.

År 1883 ville sällskapet utbygga Bremers verksamhet så att han efter att ha hållit föredrag på en ort skulle kvarstanna en vecka i socknen och sysselsätta sig med "ambulerande lantbrukslärarverksamhet" (A I 78 s. 102 och 172 – St § 10/24.2 och § 5/11.5.1883 -bil.). Efter några års erfarenhet fann sällskapet skäl att som diskussionsfråga vid det allmänna lantbruksmötet år 1887 föreslå: Har man genom de spridda försök som i vårt land har gjorts att anordna populära föredrag i lantbruk (motsvarande de s.k. Wandervorträge i Tyskland) vunnit sådan erfarenhet att desamma genom styrelsens och jordbrukssällskapens försorg borde allmännares införas och erhålla en fastare organisation (A I 80 s. 293 – St § 1/22.12.1885). – Frågan togs inte upp.

Sällskapet ville självt få Bremers verksamhet utvärderad och bad våren 1888 en person i envar av de socknar Bremer det året skulle besöka att bevista hans föredrag och utlåta sig om dem (A I 83 s. 43 – St § 24/20.2.1888 och Kopieboken s. 467–496). De som efterkom uppmaningen var positiva i sina utlåtanden (D XXIV 36 nr 145, 155 och 168).

Bremers intresse för allmogens ekonomiska villkor och för möjligheterna att förbättra dem också på annat sätt än genom att förkovra yrkeskunnandet ledde honom till att väcka frågor som sällskapet ansåg att han inte borde befatta sig med. År 1890 fick han en varning för att han hade uppmanat allmogen att sammansluta sig i handelslag. Det oaktat dristade han sig att ta upp också önskemål om jordskattens avlyftande (A I 85 s. 80, 119 och 163 – St § 15/28.3, § 6/13.6 och § 24/29.9.1890, Kopieboken s. 987/1890).

Bremers föredrag i sällskapets regi hölls blott i Åbo och Björneborgs län med Åland (A I 81 s. 60 – St § 8/2.4.1886) samt några år i de "Ahlmanska socknarna" kring Tammerfors. Efterfrågan på hans föredrag var stor och hösten 1888 lät han veta att han av tidsbrist måste inskränka verksamheten (A I 83 s. 38 och 132 – St § 8/20.2 -bil. och §§ 5–6/18.12.1882 -bil.). Sällskapet bestämde då att han i första hand borde ägna sig åt gillenas årsmöten.

Från följande år engagerades biträdande läneagronomen Albert Torsell för att hålla föredrag i länets norra del (A I 84 s. 46 – St § 10/22.1.1889, D XXIV 38) och år 1890 jordbruksskoleläraren Harald Fock för föredrag på Åland (A I 85 s. 47 – St § 19/16.1.1890 och Handlingar 1889 s. 92, 1890 s. 89). År 1891 föll Bremer bort för ett par år och följande år ersattes Fock med biträdande läneagronomen C.F. Lindholm, samtidigt som agronomen Arno Reuter ryckte in som föredrags-hållare i Egentliga Finland (Handlingar 1891 s. 47, 1892 s. 87). År 1893 hade verksamheten stor omfattning (A I 88 s. 30 – St § 16/20.1.1893, Handlingar 1893 s. 30). Följande år kvarstod endast Torsell och Reuter (Handlingar 1894 s. 60). – Också Torsell betonade vikten av att låta föredragen åtföljas av diskussion (D XXIV 41 nr 399).

Småningom övertogs uppgiften att hålla föredrag av sällskapets växande kår av fast anställda konsulenter och instruktörer. En uppskattad insats gjorde rotfruktsodlingsinstruktören August Mandelin (Majaniemi). Hösten 1897 framlade han sina erfarenheter och synpunkter (A I 92 s. 144 – St § 22/8.9.1897, D XXIV 45 nr 515). Han hade funnit att föredrag som inte genast åtföljdes av en fördjupande diskussion kunde ha rentav skadlig verkan. I föredragen framförda fakta och åsikter uppfattades ofta fel och lades av åhöraren förvrängda till grund för hans egen förutfattade mening. För sitt tillvägagångssätt redogjorde Mandelin utförligt i sin berättelse för år 1899 (Handlingar s. 91). Det året, februarimanifestets år, var det svårt att begränsa diskussionen till föredragets tema: "Ofta leddes samtalet

över till dagens brännande frågor.” – Också rotfruktsodlingsinstruktören Werner Isaksson framlade i sina berättelser erfarenheter som föredragshållare (A I 93 s. 119 – St § 6/23.11.1898 -bil.).

Sällskapets mejerikonsult

År 1865, då mejerihanteringen ännu hörde till gårdsbruket, föreslog räntmästaren P. Landell att sällskapet skulle anställa kringresande mejerister, men ärendet lämnades vilande (A I 60 – P § 17/20.2 och § 10/16.6.1865). Sju år senare vann en från Nyland utgången hemställan hos KMt om en mejeriagronom Hushållnings-sällskapets stöd (D I 5 s. 57, A I 67 – St § 19/19.11.1872, B I 29 nr 606, Handlingar 1872 s. 9). Enligt sällskapets mening kunde Gibson lämpligen utbytas mot ett par mejeriagronomer.

Först tjugو år efter det Landell framfört önskemålet fick sällskapet en egen mejerikonsulent och då blott för ett par år. I slutet av år 1885 föreslog forstmästare Mikael von Haartman att sällskapet skulle anställa en mejerikonsulent (A I 80 s. 294 – St § 2/22.12.1885 -bil. och Handlingar 1885 s. 48). Själv var von Haartman både jordbrukare och smörexportör och han erbjöd sig att kännbart bidra till konsulentens avlönande. Sällskapet gillade tanken och ingick med en motsvarande framställning till Jexp. (B I 33 nr 849/22.12.1885), som utlovade 1.600 mark om året 1886–1888 (D I 7 s. 84, Handlingar 1886 s. 79). Trots att anslaget inte motsvarade behovet anslog sällskapet tjänsten ledig (A I 81 s. 74 – St § 4/20.4.1886 -bil.) och utsåg bland åtta sökande mejerikonsulenten i Jämtlands län Oskar Molander (A I 81 s. 93 – St § 2/4.6.1886) samt fastställde en instruktion för honom (A I 81 s. 105 – St § 2/2.7.1886 -bil., Handlingar 1886 s. 170). – I *Åbo Tidning* (8.6.1886) redogjorde Rönnbäck utförligt för ärendet.

Enligt instruktionen var konsulentens uppgift att främja produktionen av smör för export, dels genom att bistå exportörerna med klassificering, dels genom att med ledning av sitt klassificeringsarbete under besök hos producenterna hjälpa dem att förbättra sitt smör. Över sitt arbete borde han avge både månads- och årsrapporter. De förra finns som bilagor till sällskapets styrelseprotokoll, de senare (D XXIV 35 nr 20) intogs delvis i sällskapets *Handlingar* (1886 s. 81, 1887 s. 88).

I februari 1886 höll von Haartman vid sällskapets plenum ett föredrag vari han efterlyste statsmaktens och sällskapets åtgärder för att åstadkomma bolags- och bymejerier. Föredraget bragtes till allmän kännedom genom att det infördes i sällskapets *Handlingar* (1886 s. 173) och bidrog sålunda till att bana vägen för Molanders arbete. De som beredde smör för export uppmärksamgjordes genom kungörelse i tidningen på att de kunde anlita konsulentens tjänster (Kopieboken s. 457).

Molander inledde sin tjänst med att tillsammans med von Haartman besöka England för att studera marknaden och först i mitten av juli började han resa i länet (A I 81 s. 114 – St § 4/31.8.1886 -bil.). Redan i slutet av följande år anmälde von Haartman missnöje med Molanders verksamhet som smörprovare och lät veta att han inte efter 1.6.1888 komme att delta i att täcka kostnaderna (A I 82 s. 184 – St § 11/30.12.1887). Molander beklagade att han blivit så föga anlitad och hoppades att hans verksamhetsområde kunde utsträckas att omfatta också Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskaps distrikt (A I 83 s. 65 – St § 14/7.5.1888 -bil.). von Haartman vidhöll emellertid sin ståndpunkt och sällskapet sade upp Molander per 1.9.1888 (Handlingar 1888 s. 59). Ett par år senare bad denne om

vittnesbörd över sin verksamhet i sällskapets tjänst. Det blev gott (A I 85 s. 84 – St § 22/28.3.1890).

Sällskapets konsulenter i kreatursskötsel och i jordbruk

Hösten 1896 beslöt sällskapet anhålla om statsanslag för att avlöna en ”kreaturskonsulent, den där jämte det han med råd komme att bispringa kreaturs- och mejeriägare, inom sällskapets område skulle anställas att såsom ordförande leda den kreaturspremiering, vilken sällskapet i enlighet med det s.k. Skaraborgs systemet ärnar införa” (A I 91 s. 113 – St § 16/9.10.1896). När så sällskapet år 1899 fick ökade statsanslag beslöt det tillsätta ”en kreaturskonsulent, som tillika kunde vara mejerikonsulent” (A I 94 s. 4 och 59 – P § 4/27.2 och St § 14/29.4.1899). Tjänsten besattes med agronom Oskar Olsoni. Hans arbete kom främst att ägnas kreaturspremieringarna och aveln, såsom årsböckerna utvisar. Han avgick 1.11.1901 för att bli föreståndare för lantbruksskolorna på Haga i Saltvik.

Till hans efterträdare som konsulent utsågs bland 13 sökande agronomen Johan Rosenberg (A I 96 s. 163 och 165 – St § 1/5.10 och § 2/12.10.1901, D XXIV 49). Hösten 1905 avgick denne för att bli föreståndare för Överby kreatursskötareskola i Bjärnå och fick då ett mycket gott betyg (A I 100 s. 125 och 177 – St § 1/14.6 och § 13/25.9.1900). Hans detaljerade verksamhetsberättelser trycktes i sällskapets årsböcker och skildrar inte minst de svårigheter som rådgivningsarbetet mötte då det gällde att förmå jordbrukarna att bilda tjurföreningar och att effektivt utnyttja dessa.

Efter Rosenbergs avgång följde ett par år då tjänsten sköttes av tre agronomer i följd. Vid denna tid beskars sällskapets distrikt och statsanslag och förhållandena tedde sig på många sätt osäkra. I början av år 1906 fattade sällskapet ett principbeslut om att ändra tjänsten till en kombinerad tjänst som konsulent i jordbruk och kreatursskötsel (A I 101 s. 60 – St § 13/23.1.1906). När så tjänsten blev ledig och dess innehavare hade klagat över det ringa intresse han mött och påpekat att jordbrukarna var okunniga om hur de kunde få råd i olika frågor, fick sekreteraren Arno Reuter i uppdrag att utreda vad som borde göras (A I 101 s. 165 – St §§ 8–9/29.10.1906).

Reuter kontaktade övriga sällskap och framhöll att konsulenten inte borde vänta på att bli rekviderad, utan borde som vandringslärare röra sig i bygderna för att väcka intresse. Till biträde borde han få en resande de ja. Reuters förslag gillades (A I 101 s. 179 – St § 2/24.11.1906).

Den kombinerade tjänsten som jordbruks- och kreaturskonsulent lediganslogs (Kopieboken s. 292) och till dess innehavare utsågs bland 10 sökande agronomen Ruben Bremer (A I 101 s. 187 – St § 2/22.12.1906, D XXIV 59). Han kom från en befattning som vandringslärare i Helsing och Sibbo. Bremers utförliga verksamhetsberättelser (D XXIV och årsböckerna) är rika på erfarenheter av och kommentarer om uppsökande rådgivningsverksamhet. Han utvecklade stor energi för att förmå jordbrukarna till inbördes samarbete. Detta hans intresse ledde hösten 1913 till att han överflyttade till sällskapet Pellervo.

När Bremer avgick sökte Hushållningssällskapet samarbete med jordbruksskolorna i distriktet (A I 108 s. 87, 118 och 135 – St § 1/27.5, § 6/6.11 och § 10/6.12.1913) och med Lst:s begivande började agronomerna A.Th. Vidnäs på Vrethalla och J.W. Barsas på Ålands lantmannaskola i var sitt distrikt sköta också konsulentbefattningen. Så bröt kriget ut. Det vållade på många sätt avbräck i

rådgivningsarbetet. Hösten 1915 beslöt man åter lediganslå den kombinerade konsulttjänsten och den besattes med agronomen E. Gunnar Hagman (A I 110 s. 141 och 160 – St § 11/27.10 och § 6/11.12.1915, A I 111 s. 86 – St § 3/19.2.1916). Han avgick sommaren 1917 och tjänsten sköttes ännu vid periodens utgång helt tillfälligt (A I 112 s. 116 och 128 – St § 6/23.5 och § 9/20.6.1917).

3.4.2.2 Instruktörer

Statsagronomernas biträden

De första statsagronomerna kom utifrån. Snart fick de till biträde inhemska män, praktiskt förfarna men med klen teoretisk utbildning. Våren 1862 meddelade KMt (D I 3 s. 62) att 800 rubel om året anslagits för inalles fyra biträden. Tjänsterna annonserades och i början av följande år insände Hushållningssällskapet ansökningshandlingarna till Jexp. (A I 58 – U § 3/7.2 och § 4/14.2.1862 samt B I 25 s. 76 och 78). Denna förordnade två biträden åt Gibson och två åt Hornbostel (D I 3 s. 68 och 78, A I 58 – U § 3/24.2.1863 och B I 25 s. 93).

Försöket med biträden åt agronomerna utföll inte väl. Snart frågade Hornbostel huruvida de som rekvirerat hans besök borde betungas med kostnader för medföljande biträde även om rekvirenten inte ansett sig betjänt av biträdet (A I 58 – U § 7/18.4.1863, D XXIV 10 nr 84 och B I 25 s. 109). Svaret blev nej (D I 3 s. 90) och biträdena blev föga utnyttjade. Det förefaller tydligt att de uppgifter för vilka enskilda jordbrukare önskade anlita statsagronomerna var av den art att agronomerna svårigen kunde ens delvis överlåta dem åt sina biträden. Blott två av dessa stannade någon längre tid i tjänsten, nämligen David Tuominen och Gustaf Jansson. Båda hade varit gårdsfogdar. Tuominens meriter finns dokumenterade. Medan han var anställd som agronombiträde blev han elev vid Mustiala (D XXIV 15 nr 149 och 246).

När det första biträdet år 1863 avgick anmodades sällskapet anslå tjänsten ledig (D I 3 s. 103, A I 58 – U § 7/20.10.1863). Kort efter det att sällskapet insänt ansökningshandlingarna till Jexp. lät det Jexp. veta att agronombiträdena inte anlidades (A I 59 – St § 7/22.2.1859, B I 26 s. 4 och 11) med den påföljd att Jexp. beslöt lämna tjänsten obesatt (D I 4 s. 25).

Då Tuominen 1867 bad om löneförhöjning eller avsked förordade sällskapet avsked och att det två då återstående biträdestjänsterna skulle indras (A I 62 – St § 10/18.3.1867). Jordbruksexpeditionen efterlyste närmare utredning (D I 4 s. 131) och fick den (A I 62 – St § 2/16.7.1867 och B I 27 s. 112). Jexp. meddelade nu (D I 4 s. 150) att tjänsterna skulle indras när de blev lediga och att Tuominen genast skulle sändas till Kuopio län och Jansson till Uleåborgs län (A I 62 – St § 14/29.10.1867 och Handlingar 6.2 s. 16).

Ett par år senare meddelade Forsberg igen att Tuominen inte anlidades och det visade sig att detsamma var fallet med Jansson (A I 64 – St § 11/25.2.1869). Båda agronomerna föreslog att biträdena skulle befrias från sina tjänster (A I 64 – St § 4/28.5.1869). Jansson förstärktes av Jexp. att tillfälligt biträda läneagronomen i Kuopio och sällskapet ansåg sig inte ha rätt att avskeda honom (A I 64 – St §§ 3 och 7/10.7.1869). År 1873 fick sällskapet på remiss Janssons ansökan om tjänstledighet och påpekade då än en gång att han inte var anlita (A I 68 – St § 5/23.5.1873 och B I 29 nr 199/1873).

Ploginstruktörerna

I sitt utlåtande av år 1856 till KMt gjorde Hushållningssällskapet inte förslag om praktiskt skolade jordbruksinstruktörer trots att sådana nämns i ett par av bilagorna. Sålunda hade brukspatron Brehmer (s. 155) tagit upp den gamla tanken på sockenlärare. De skulle inte bara undervisa i skolorna, utan också vara rådgivare i allt vad till lantmannanäringarna hörde. Vidare hade Uleåborgs läns hushållningssällskap (s. 304) hänvisande till egna erfarenheter av instruktörer i potatisodling framhållit att ”intet annat medel vore så säkert verksamt till jordbrukets och lanthushållningens förbättrande som utsändande av kunniga, godmodiga och tålsamma instruktörer, dock icke för en flyktig resa genom vidsträckta trakter, utan till en längre tid för gången och flera år fortfarande verksamhet inom mindre vidsträckta distrikter”.

Avgörande för utvecklingen blev inte utlåtandets bilagor, vilka kanske påverkade tänkesätten, utan Gibsons initiativ. Knappt tre månader efter det att han tillträtt sin tjänst framkastade han tanken att bilda smärre bolag för att anskaffa dugliga plogkarlar med uppgift att ”undervisa och vägleda den finske jordbrukaren” att hantera den skotska plogen (A I 54 – U § 3/11.11.1859). Ärendet hänsköts till FU, som fann det bäst att början gjordes med en på Mustiala stationerad plogkarl (A I 54 – FU § 13/25.11.1859). Sällskapets Utskott ansåg för sin del att tanken på bolag kunde vila i väntan på erfarenheter från Mustiala (A I 54 – U § 6/16.12.1859). Innan ärendet kom upp i plenum hann ytterligare Gibson och Mustialadirektorn höras (A I 55 – U § 5/16.2.1860).

Det slutade med att plenum beslöt ingå till KMt med en anhållan om att helst från Sverige få införskriva två plogkarlar, av vilka den ene skulle placeras på Mustiala och den andre ställas till sällskapets omedelbara disposition (A I 55 – P § 5/21.2.1860 och B I 24 s. 192). Framställningen bifölls och sällskapet anmodades inkomma med förslag till instruktion (D I 2 s. 209). Förslaget utarbetades av Sallmén, Pinello och Gibson (A I 55 – U § 8/10.8 och § 3/26.10.1860) och sändes till KMt (B I 24 s. 237). Instruktionen infördes i *Finlands Allmänna Tidning* och i sällskapets årsbok (Handlingar 5.1 s. 4).

Enligt instruktionen skulle plogkarlarna inte bara instruera i plöjning, utan också i fältens jämning samt i grävning av öppna och täckta diken och sålunda bidra till en tidsenlig utveckling av landets modernäring. Båda plogkarlarna skulle antagas och entledigas av sällskapet, men den ene underställas ledningen för Mustiala. Den andre skulle benämnas allmän plogkarl, stationeras i Åbo och ha hela landet som verksamhetsfält.

Våren 1860 vistades Gibson ett par månader i Sverige och kort därefter antecknades helt kort i protokollet (A I 55 – U § 2/1.6.1860): ”Sekreteraren meddelade att agronomen Gibson hade, enligt erhållet förståndigande från högre ort, i Sverige antagit 2 s.k. plogkarlar att såsom instruktörer i plöjning från instundande höst anställas, den ene Gustaf Wallgren å Mustiala och den andre Sven Hassellöf att efter sällskapets förordnande betjäna den jordbrukande allmänheten i landet.” – Uppenbarligen hade Gibson fått fria händer att vidtala tidigare elever och arbetskamrater.

Hassellöf var hemma från Skaraborgs län. Hösten 1865 bad han att få vistas i Sverige över vintern. Han återvände inte inom utsatt tid och förklarades tjänsten

förlustig (A I 60 – St § 19/28.10, § 17/14.11.1865, A I 61 – St § 12/7.5.1866). För att sköta hans väntande uppgifter vidtalades tillfälligt H.Th. Lignell från Åland (B I 26 s. 300 och A I 61 – St § 3/22.5 och § 2/14.8.1866). Denne hade genomgått Aplerums lantbruksskola i Sverige.

Wallgren hade hösten 1859 utexaminerats från Degebergs lantbruksinstitut. När Hassellöfs tjänst som allmän ploginstruktör blev ledig anmälde sig Wallgren som sökande (A I 61 – St § 6/14.8.1866). Han fick tjänsten och skötte den till sin död vid 79 års ålder 1913 (Årsberättelse 1913 s. 36, B I 35 s. 582). – Uppenbarligen lärde sig Wallgren aldrig tillräckligt finska för att fullt kunna meddela sitt vetande på detta språk. År 1898 avslag sällskapet Vesilahti lantmannagilles begäran om ett föredrag av Wallgren med motiveringen att det var ”något som Wallgren i betraktande av sin bristfälliga kunskap i finska språket svårligen skulle kunna hålla” (A I 93 s. 69 – St § 16/22.4.1898). Enligt instruktionen skulle de som rekvirerade plogkarlen erlægga hans resekostnader. Detta tycktes avskräcka allmogen och sällskapet hemställde hos KMt om icke ploginstruktören kunde jämföras med agronombiträdena och staten stå för resekostnaderna (B I 25 s. 118, A I 58 – U § 4/7.3.1863). KMt biföll 16.1.1864 och samma dag anmodade Jexp. sällskapet att föreslå var följande instruktör borde stationeras (D I 4 s. 1 och 5). Sällskapet föreslog Vasa och Ilmola samt Uleåborgs, Vasa och Kuopio län som verksamhetsområde (A I 59 – St § 4–5/11.3.1864 och B I 26 s. 24). Tjänsten söktes av åtta personer och besattes med gårdsinspektören Anders Strandberg (A I 59 – St § 4/13.9 och P § 9/16.9.1864). Instruktören underställdes av KMt lantbrukssällskapet i Vasa och tre år senare överfördes också uppgiften att antaga och entlediga instruktören i Vasa på länets lantbrukssällskap (D I 4 s. 30 och 125).

Ännu samma höst som Strandberg fick sin utnämning meddelade KMt (D I 4 s. 35, A I 59 – St § 8/28.10.1864) att på guvernörens i Kuopio framställning en instruktör komme att stationeras också i hans län. Det ankom på Hushållningssällskapet att besätta tjänsten, men dess innehavare skulle underställas lantbrukssällskapet i Kuopio. Till förste innehavare av tjänsten utsågs bland 6 sökande f.d. fogdeeleven på Mustiala Vilhelm Ulrik Wik (A I 60 – St § 11/2.2 och P § 12/20.2.1865). Då hade KMt redan funnit för gott att bestämma att det framdeles skulle ankomma på lantbrukssällskapet i Kuopio att antaga och entlediga instruktören i dess distrikt (D I 4 s. 70, A I 60 – St § 3/16.12.1865).

Fler för särskilda län avsedda instruktörer anmodades Hushållningssällskapet inte att tillsätta. Den allmänna ploginstruktören Wallgren blev ivrigt utnyttjad och i samma skrivelse där sällskapet år 1867 föreslog att tjänsterna som agronombiträde skulle indragas hemställde det om fler ploginstruktörer (B I 27 s. 112). Jexp. svarade att ytterligare en instruktör fick anställas och anmodade sällskapet föreslå hur distriktet skulle uppdelas mellan honom och Wallgren (D I 4 s. 150). Sällskapet föreslog Borgå som stationsort och företrädesvis östra Finland som arbetsfält för den andre allmänna ploginstruktören (A I 62 – St § 14/29.10.1867 och B I 27 s. 181). Förslaget godkändes (D I 4 s. 172 och A I 63 – St § 10/21.2.1868). Tjänsten lediganslogs och bland åtta sökande utsåg sällskapet inspektören August Lundell (A I 63 – St § 2/28.4 och P § 3/5.5.1868). Hans tjänsteansökan jämte intyg finns i behåll (D XXIV 15 nr 181). Redan hösten 1868 bifölls hans ansökan att få vara bosatt i Raumo socken, dock så att resekostnaderna räknades utgående från Borgå (A I 63 – St § 7/1.9.1868).

Med tiden utsattes sättet att utnyttja de två allmänna ploginstruktörerna för kritik. Den kom till uttryck när stats- och läneagronomerna 1874 gemensamt dryftade av Jexp. förelagda frågor. Frågan nr 8 gällde ploginstruktörerna, och agronomerna förklarade att de allmänna instruktörerna förnämligast anlidades av herremän på större egendomar. Läneploginstruktörerna däremot hade blivit anlidade av allmogen till undervisning i såväl plogens som övriga bättre redskaps bruk, i grävning av diken m.m. De hade visat sig göra stor nytta och borde bibehållas, medan de allmänna instruktörernas tjänster kunde indragas. Agronomernas utlåtande finns i tryck i sällskapet boksamling (Jordbruk 19 nr 23).

Hushållningssällskapet anmodades yttra sig om agronomernas uttalande och det sparade inte på kritik (A I 69 – St § 5/10.9 och § 1/16.10.1874). Dess yttrande (B I 30 s. 262) av 16.10.1874 infördes i dess *Handlingar* (1874–1876 s. 47). I det framhölls att de allmänna instruktörerna inte undervisat herremän, utan ”en rörlig klass av allmogen, som i dag befinner sig på herrgården och i morgon på bondhemmanet, dit medförande den kunskap i plöjning som honom meddelats av den allmänna ploginstruktören.”

När sällskapet avgav sitt yttrande hade det redan fått del av Jexp:s anmärkning att instruktörerna vistades alltför länge på en och samma gård samt förstädigats att sända instruktörerna till namngivna jordbruksskolor (D I 5 s. 83 och A I 69 – St § 3/23.5.1874). Kort därefter meddelade Jexp. att Lundells tjänst indrogs vid utgången av år 1874 (D I 5 s. 85 och A I 69 – St § 4/8.6.1874).

Vid det allmänna lantbruksmötet 1881 var det meningen att diskutera frågan om det ännu fanns behov av resande rådgivare i att plöja och dika. Läneagronomen Sjöström som utsetts att inleda frågan ansåg att sådana ännu behövdes i några få län. Samtidigt påpekade han att instruktörerna borde vara underställda läneagronomerna. – Frågan hann inte diskuteras.

Wallgren kvarstod i tjänst som ”allmän ploginstruktör” men med tiden anlidades han allt mindre för att instruera i plöjning och allt mer för andra uppgifter. Det föranledde år 1889 agronom Bremer att föreslå att ploginstruktörens instruktion av år 1860 skulle försättas i tidsenligt skick och även att sällskapet skulle utverka anslag för en ny instruktörstjänst (A I 84 s. 16 och 27 – P § 11/7.6 och § 3/1.11.1889). Kort därefter påpekade Wallgren själv i en anhållan om ändrad resekostnadsersättning arten av sin verksamhet (A I 86 s. 105 – St § 5/24.3.1891 -bil.). Sällskapet vände sig till KMt (B I 34 nr 350, *Handlingar* 1891 s. 46). Framställningen gav Jexp. anledning att anmoda sällskapet att inkomma med förslag till en ny instruktion som motsvarade de faktiska förhållandena (D I 8 s. 24 och 28, A I 86 s. 136 och 158 – St § 2/2.6 och § 5/26.6.1891, B I 34 nr 517/1891).

Sällskapet lade ned stor möda på sitt uppdrag. En kommitté utarbetade ett betänkande med förslag till instruktion och taxa. Sällskapet åtnöjde sig inte därmed, utan lade det till grund för ett nytt till Jexp. riktat betänkande (A I 87 s. 45 – St § 3/23.2.1892 -bil. och *Handlingar* 1892 s. 51). Enligt det nya förslaget gällde instruktionen inte längre allmänna ploginstruktören, utan praktiska jordbruksinstruktören. Plogen nämndes blott i förbigående. Instruktören ålåg att ”lämna handledning i utförandet av praktiska jordbruksarbeten, förnämligast dikesutstakning och avvägning, tegläggning, dränering, ägors indelning till växelbruk, rotfruktsodling, plogens och andra redskaps användning och skötsel, samt att, i mån av förmåga, tillhandagå med andra arbeten såsom kartläggning m.m. ävensom att meddela råd och anvisningar i avseende å lantmannabyggnaders

placering och uppförande, torps anläggande samt andra angelägenheter berörande lantbrukets ekonomi.”

Efter allt detta meddelade Jexp. 1.11.1892 (D I 8 s. 41) att den efter att ha hört Lst. hade låtit frågan om tjänstens omorganisation för denna gång förfalla.

Ploginstruktörernas tid i rådgivningens historia blev lång men inte längre än att den helt fylldes ut av Wallgrens tjänsteår. Hans rapporter berättar om lantbrukets utveckling under en tid av snabb förändring. Liksom i fråga om statsagronomerna innehåller protokollen, mapparna D XXIV och årsböckerna detaljerade uppgifter om instruktörerna och om de gårdar de besökte.

Sällskapets instruktörer i rotfruktsodling och senare i jordbruk

Ploginstruktörens uppgift var att på rekvisition bistå dem som önskade hans biträde. För att hos allmogen väcka behovet av råd i någonting obekant krävdes emellertid en uppsökande rådgivning. Helst borde rådgivaren stå allmogen nära och genom sin praktiska färdighet tillvinna sig dess förtroende, det framhöll sällskapet på tal om skogsbrukets främjande (A I 77 s. 33 – St § 18/10.2.1882 - bil., B I 32 – 77/1882).

Till det nya som sällskapets resande föredragshållare talade om hörde rotfruktsodlingen. År 1896 anhöll sällskapet om anslag för att anställa två instruktörer i rotfruktsodling (Handlingar 1895–1896 s. 93). Framställningen motiverades främst med behovet att förbättra utfodringen, men också med önskemålet att sprida kännedom i sockerbetsodlingen.

I häftet nr 10 i denna serie har jag på tal om sockerbetsodlingens införande utförligt hänvisat till de ställen i sällskapets arkiv som ger uppgifter om hur sällskapet år 1897 kunde anställa sina första instruktörer i rotfruktsodling och om hur verksamheten utvecklades. Hur instruktörerna själva såg sin uppgift belyses av den berättelse Albert Jansson avgav (Handlingar 1903 s. 184): ”Det verksammaste medlet för nämnda odlings utbredande är nog de ambulerande instruktörerna, vilka komma i beröring med såväl mindre som mera intresserade lantbrukare. Det är liksom att puffa till en pendel i ett ur, som håller på att stanna: då instruktören kommer måste (det) sås, hackas, gallras och rensas. Flere rekvirenter erkände sista sommaren att om jag icke kommit i rättan tid arbetet blivit uppskjutet ehuru jag förklarat när och huru det bör utföras, i händelse jag icke hunne komma så fort som önskligt vore.”

År 1910 ändrades tjänsten som instruktör i rotfruktsodling till en tjänst som jordbruksinstruktör och den då anställde instruktören Fridolf Sundberg på Åland kvarstod i tjänst till slutet av år 1918. Hans verksamhet omfattade redan allt från väckande föredrag och enskild rådgivning till praktisk handledning och hjälp med konkreta uppgifter. Inte minst hjälpte han som drivande kraft jordbrukarna att samarbeta i föreningar och företag.

Sällskapets årsböcker utgör den bästa källan till kunskap om instruktörernas verksamhet.

Instruktriser i ladugården och mjölkammaren

Mamsell Petrell

Fyra år efter det att sällskapet hade avvisat madame Schucanis erbjudande (2.5.5.2) att undervisa i ostberedning föreslog Erik Julin att sällskapet skulle anställa ”ett i ladugårdsskötsel och ostgörning kunnigt fruntimmer, som borde

emot ett visst arvode om dagen av dem vilka önska begagna sig därav å hemman och egendomar i landet tillhandagå med undervisning” (A I 51 – U § 4/15.3.1856).

Sällskapet tillsatte en särskild kommission för att föra saken vidare. Dess uppgift var ”att utse fruntimmer, vilka efter inhämtad tillförlitlig och säker kännedom om smör- och ostberedningen borde resa kring landet, helst ett fruntimmer i varje län, för att såväl på herrgårdarna som hos allmogen söka inlära förbättrade arbetsmetoder” (Handlingar 4.1 s. 74). Vad som avsågs med förbättrade metoder blev klart genom att sällskapet i samma *Handlingar* (s. 33) införde dr Ch. Hagdahls uppsats om smörberedningen vid mejerierna i Schlesvig och Holstein.

Knappt hade kommissionen blivit tillsatt innan sällskapet fick ta itu med sitt av senaten inbegärda utlåtande om jordbrukets ståndpunkt och behov. I utlåtandet (s. 10) föreslog sällskapet att ”fruntimmer av de bildade samhällsklasserna skulle, efter inhämtad tillförlitlig och säker kännedom i ladugårds- och mejeriyrket, helst vid mejerierna i Holland och Holstein, såväl på herrgårdarna som hos allmogen i Finland söka inlära förbättrade arbetsmetoder...”

Söderifrån sipprade nya metoder in i Norden. I *Helsingfors Tidningar* ingick 11.11.1857 ett utdrag ur ett brev från ”en landsman och agronom” som reste på Hushållningssällskapets bekostnad i Schlesien och svarade på frågan om därifrån kunde fås personer som var villiga och lämpliga att överta mjölkhushållningen på gårdar i Finland. Svaret var att det inte rådde någon brist på kunniga personer, villiga att flytta till främmande land. Inte heller föreföll det svårt att där få undervisning i mjölkhushållning. Där fanns många yngre kvinnor från Danmark och Sverige som lärlingar.

Kommissionens protokoll finns inte bevarade. Uppenbart är att den raskt gick från ord till handling. I sin årsberättelse fram till 1.11.1857 (Handlingar 4.3 s. 11) lät sällskapet veta att det som instruktiser anlitate fruntimmer, vilka såväl i Finland som i Ryssland och Sverige inhämtat kännedom i mejeriskötseln. Av ett utkast till kommissionens berättelse för år 1858 (D XXIV 5 – icke diarieförda) framgår att överenskommelse först träffats med mamsellerna Natalie Blomqvist och Amalia Petrell. Försedda med ett av kommissionen utfärdat introduktionsbrev begav de sig på en studieresa genom södra Finland till tyska kolonister nära S:t Petersburg. Brevet och reserutten hör till det nämnda utkastet till berättelse.

Mamsell Blomqvist befanns snart olämplig och ersattes med Edla Silfvius, men inte heller hon visade sig bra (D XXIV 6 nr 4466). Petrell däremot var både kunnig och samarbetsvillig. Enligt kommissionens 2.11.1859 daterade verksamhetsberättelse (Handlingar 4.4 s. 59) fullgjorde hon på ett berömvärt sätt sina skyldigheter. Enligt den följande höst avgivna berättelsen (D XXIV 7 nr 4666) hade hon likväl anlitats av blott några få gårdar. Till berättelsen är fogat ett tryckt brev genom vilket hon erbjöd gårdsägarna sina tjänster. Orsaken till att så få rekvirerade hennes besök ansåg kommissionen ligga i att blott få gårdar hade för mjölkhanteringen lämpliga utrymmen. Kommissionen gillade Petrells förslag att hon skulle på arrende övertaga ladugårdsskötseln på någon lämplig gård för att där utöva sin lärarinneverksamhet.

Sällskapet ville då få veta hur man på gårdarna varit nöjd med hennes verksamhet (A I 55 – U § 2/24.9.1860 och B I 24 s. 225) och fick positiva svar från flere gårdar (D XXIV 7 och 8 – icke diarieförda). Hösten 1860 arrenderade Petrell ladugården på Fiskars, men skulle likväl på rekvisition besöka också andra gårdar. Följande vår utbetalade sällskapet till kommissionen 135 rubel för Petrells kostnader de två föregående åren och lät samtidigt veta att det inte var sinnat att

påtaga sig yttermera kostnader för ändamålet (A I 56 – U § 10/26.4.1861 och B I 24 s. 272).

Länedejorna och deras efterträdare

När sällskapet i sitt av senaten inbegärda utlåtande föreslog instruktiser i ladugården hade det egen erfarenhet att stöda sig på. Julin ansåg de första erfarenheterna av mamsell Petrells verksamhet så positiva att han hösten 1857 ansåg det önskvärt att i varje län skulle anställas helst 2–3 fruntimmer för att med råd och dåd hjälpa possessionater och allmogemän att förbättra smör- och ostberedningen (A I 52 – U § 6/28.9.1857 -bil.). Lika ansåg sällskapet när det till KMt (B I 23 s. 253) ingav sitt svar på frågan vad det behövde för att bättre än förr bidra till lantbrukets höjande. Sällskapet bad då om 300 rubel årligen till avlönande av tvenne resande lärarinnor i ladugårdsskötsel samt smör- och ostberedning, men det blev inte bönhört.

Frågan om rådgivare i ladugården togs åter upp år 1865 då Landell gjorde sitt förslag om kringresande mejerister (se 3.4.2.1, avsnittet om Sällskapets mejerikonstult). Han ville också väcka diskussion om att införskriva s.k. koryktare och att avlöna elever vid mejerier i eget land eller utomlands (A I 60 – P § 17/20.2.1865). Det blev ingen diskussion, men följande år ställdes sällskapet åter inför frågan om resande rådgivare i ladugården. Det skedde i samband med Jexp:s förfrågan om hur sällskapet ansåg att ett från år 1867 väntat anslag om 120.000 mark för lantbrukets främjande bäst borde utnyttjas (se 3.2). Förslag hade bl.a. väckts om att i vart och ett av de fyra nordliga länen skulle avlönas två ambulande dejor, som kostnadsfritt skulle undervisa i kreaturens skötsel och vård samt i mjölkhushållning och mejerirörelse.

Sällskapet svarade (A I 61 – St § 9/8.11.1866) att ”det måste anses vara av de säkrast till målet ledande medel att sätta allmogen i tillfälle att direkte, praktiskt och av personer stående nära dess egen samhällsställning kunna inhämta undervisning i en förbättrad vård av kreaturen och en fullkomnad mjölkhushållning.” Behovet av rådgivning gällde emellertid inte bara i norr. Också i sällskapets eget län var det smör som allmogen beredde knappast i saludugligt skick. Det framhöll Handelsföreningen i Åbo (D XXIV 14 nr 482), då den samma år bad sällskapet bekosta instruktiser, vilka under vandringar från gård till gård skulle erbjuda allmogen kostnadsfri undervisning. Handelsföreningen hänvisade till en skrift om mjölkhushållning av agronom Forsberg. Föreningen befarade att rådgivarna skulle möta på motstånd hos allmogen, varför det inte vore värt att vänta på rekvisitioner från det hållet.

Redan hösten 1867 fick också Hushållningssällskapet löfte om anslag för två länedejor (D I 4 s. 161 och 165). Sällskapet beslöt genast lediganslå de två tjänsterna samt att i kyrkorna kungöra hur besök av dejorna borde rekvireras (A I 62 – St § 3/28.12.1867, B I 27 s. 168). Ingen sökande anmälde sig och tjänsterna anslogs ånyo lediga (A I 63 – St § 7/17.3.1868). De besattes nu endast för det pågående året 1868 och den 8 maj, resp. den 4 juni började de två dejorna sitt resande (A I 63 – St § 3/28.4 och § 3/18.7.1868, Handlingar 6.3 s. 8).

Ännu första året fick sällskapet besked om att anslaget komme att utgå under fem år (D I 4 s. 196, A I 63 – St § 15/24.11.1868) och anslog tjänsterna enligt de nya grunderna åter lediga. Nu besattes tjänsterna utan tidsbegränsning (A I 64 – St § 6/25.3.1869). Anslaget förnyades för tre år i sänder och år 1884 tillsvidare (D I 5

s. 64, D I 6 s. 3, 47 och 93, D I 7 s. 45). – Från år 1878 ersattes benämningen länedejor med länemejerska.

Den ena instruktisen reste i länets norra del, den andra i södra delen. År 1895 överfördes Hvittis från södra till norra distriktet (A I 90 s. 131 – St § 16/8.11.1895). Fyra år senare underställdes länemejerskan i det norra distriktet Satakunta lantbrukssällskap (A I 94 s. 88 – St § 13/7.10.1899) men kvarstod i Hushållningssällskapets tjänst till slutet av år 1902 (A I 97 s. 168 – St § 14/17.12.1902). När länets södra del år 1905 uppdelades på språklig grund indrog sällskapet av ekonomiska skäl sin återstående befattning som länemejerska (A I 101 s. 60 – St § 13/23.1.1906, Kopieboken s. 757).

Nedan anges namnen på Hushållningssällskapets länedejor och -mejerskor, de år då de varit anställda samt var i arkivet deras personalia står att finna.

Södra distriktet	Norra distriktet
1868– 1869 Wilhelmina Grönberg A I 64 – St §6/25.3.1869 D XXIV 15 nr 189 D XXIV 16 nr 31	1868– 1875 Erika Wahlroos D XXIV 15 nr 302 A I 64 – St § 6/25.3.1869
1869– 1871 Charlotta Ekman A I 64 – St § 6/25.3.1869	
1872– 1881 Karolina Lundström A I 56 – U § 4/23.1.1861 A I 62 – St § 12/12.8.1867	1877– 1887 Naema Sunell A I 71 – St § 7/12.5 och § 8/30.10.1876 A I 72 – St § 8/16.4.1877
1881– 1897 Selma Salvin (Heinonen) D XXIV 28 nr 242	1888– 1893 Aurora Almquist (Sjöström) D XXIV 36 nr 86
1897– 1898 Emma Grönholm D XXUV 45 – ansökningar	1894– 1902 Augusta Karlsson D XXIV nr 42 – ansökningar
1898– 1906 Vera Eklund D XXIV 46 – ansökningar	

Länedejorna hade inte varit länge anställda innan det visade sig att Handelsföreningen hade rätt i sin förmodan att allmogen skulle visa sig obenägen att rekvirera dem och snart fann sällskapet för gott att anmoda dejorna att utan rekvisition besöka av sällskapet angivna socknar och där i kyrkorna låta kungöra

avsikten med sitt besök på orten samt att anmäla sig hos kommunalstyrelsen (A I 64 – St § 16/24.2.1869 och B I 28 s. 21 samt Handlingar 6.3 s. 8 och 1870 s. 6).

Hösten 1870 förständigades dejorna att under sina resor också hålla föredrag. Vidare försågs dejorna med utrustning för ostberedning och kommunalstyrelserna uppmanades att bereda dem tillfälle att uppköpa 40 kannor mjölk för att demonstrera hur man borde bereda smör och ost (A I 65 – St § 7/15.11 och § 2/2.12.1870, B I 28 s. 197, D XXIV 18 nr 32).

År 1872 ville guvernören informeras om resultatet av dejornas arbete och sällskapet svarade att någon väsentlig förändring till det bättre inte ägt rum, men att likväl här och där bland allmogen försports tecken till livligare intresse för en rationellare kreatursskötsel och mjölkhushållning (A I 67 – St § 6/1.2.1872).

Småningom lyckades dejorna tillvinna sig allmänt förtroende och då Jexp. 1878 (D I 6 s. 31) frågade huruvida dejorna hade motsvarat ändamålet svarade sällskapet att sättet att med resande dejor sprida kännedom om en rationell ladugårdsskötsel och mjölkhushållning hade visat sig ytterst verksamt: ”Ännu för några år sedan måste länedejorna påtvinga allmogen sin undervisning, som då ofta nog med misstro betraktades, nu däremot emottagas länedejorna nästan överallt med tillmötesgående, man söker deras undervisning och råd samt följer desamma så att numera avkylningsmetoden finnes införd på ett icke ringa antal allmogelägenheter” (A I 73 – St § 3/27.3.1878 -bil. samt Handlingar 1878–1883 I s. 50).

När sällskapet tre år senare (D I 6 s. 85) åter skulle uttala sig om huruvida dejorna fortfarande behövdes förklarade sällskapet att allmogens i löftesrik utveckling stadda mjölkhushållning utan tvivel skulle lida och gå tillbaka, om de råd och upplysningar som bonden blivit van att söka hos länedejorna, till vilka han småningom fattat förtroende, framdeles bleve honom berövade (A I 76 – St § 5/23.3.1881 -bil. och Handlingar 1878–1883 I s. 52). Under de tre senaste åren hade antalet allmogelägenheter med rationell mjölkhushållning fördubblats, påstod sällskapet, men tillade att det inte kom sig enbart av länedejornas arbete ”enär exemplet och inflytandet från herrgårdarna naturligtvis även därtill medverkat”. Lika positivt uttalade sig sällskapet tre år senare då Jexp. återkom med sin fråga (A I 79 s. 126 – St § 18/26.2.1884 och Handlingar 1884 s. 71).

Sin uppskattning av dejornas arbete betygade sällskapet också år 1897 då Lst. frågade om inte en föreslagen tjänst som kreaturskonsulent kunde göra den ena tjänsten som länemejerska umbärlig (A I 92 s. 58 – St § 2/15.1.1897). Sällskapet framhöll då att en länemejerska, utgången från allmogehem, mycket lättare än en konsulent kan sätta sig in i den mindre jordbrukarens ekonomi och till följd därav även lättare vinna hans förtroende (B I 35 s. 3 och Handlingar 1897 och 1898 s. 58).

I början av år 1901 gav en framställning från ett annat sällskap Jexp. anledning att låta Lst. utreda huruvida anslagen för länemejerskorna kunde ges en ändamålsenligare användning (D I 10 s. 13). Hushållningssällskapet anmodades utlåta sig (A I 96 s. 89 – St § 2/15.3.1901) och gjorde det utförligt (B I 35 s. 128 och Handlingar 1901 s. 23). Sällskapet föreslog en vidare användning av anslaget. Mejerihanteringen höll på att övertas av industriella inrättningar och nu behövdes på gårdarna rådgivning i produktion av god mjölk. Vid sidan av kreaturskonsulenter behövdes manliga och kvinnliga instruktörer som instruerade genom att själva utföra mjölkning och annat praktiskt arbete. – Statsanslagen ökades och gavs en friare användning (D I 10 s. 33 och 36).

Ladugårdsskötseln och mjölkhanteringen genomgick under länedejornas tid lika stora förändringar som jordbruket under ploginstruktörernas tid. När de första dejorna anställdes hörde ladugårdsskötsel, mjölkhantering, smör- och ostberedning nära ihop som delar av gårdsbruket. Separatortypen var ännu inte uppfunnen. Småningom uppstod by- och bolagsmejerier och kring sekelskiftet andelsmejerier. Mjölkförädlingen skildes från gårdsbruket.

Impulserna till denna utveckling kom från utlandet och länedejorna bidrog till att förmedla dem. Redan år 1870 bad länedejan Wahlroos att få besöka Sverige och Tyskland för att studera mjölkhushållning och inhämta kännedom om i vilken form dess produkter bäst kunde avyttras utomlands. Sällskapets styrelse ställde sig avvisande då den befarade att ändamålet med resan ej skulle vinnas (A I 65 – St § 14/13.5.1870). Fem år senare utfärdade sällskapet likväl på Wahlroos begäran ett rekommendationsbrev för en statsunderstödd resa till Sverige, Danmark och Tyskland (A I 70 – St § 19/27.5.1875).

Sommaren 1891 sände sällskapet sina länedejor till Danmark och Sverige för att lära känna andelsmejerierna där (A I 86 s. 63 – St § 7/16.1.1891 -bil., B I 34 nr 144/1891 och Handlingar 1891 s. 71). Reseberättelserna finns i behåll (D XXIV 39 – Handlingar). Sex år senare utverkade sällskapet åter ett resestipendium för att bereda sin länemejerska Augusta Karlsson tillfälle att i Danmark och Sverige följa med utvecklingen, särskilt beträffande andelsmejerierna (A I 91 s. 64 och 101 – St § 8/10.3 -bil. och § 4/4.9.1896 -bil.).

Det kontrakt som sällskapet slöt med sin sista länemejerska finns i behåll (D XXIII 31). Sannolikt återgår det i mycket på sådant som gällt också hennes företrädare. Enligt kontraktet ålåg det henne ”att verkställa de resor och förrättningar vartill hon av sällskapets bestyrelse kan förordnas i och för meddelande av råd och undervisning, företrädesvis åt allmogen, rörande allt vad till ladugårdsskötseln och mjölkhushållningen hör, varvid hon bör iakttaga ett vänligt och tillmötesgående sätt, med tålmod och ihärdighet söka övervinna den finska bondens motvilja mot införandet av förbättringar i sin ladugård och sitt mejeri, samt icke tveka att själv lägga hand vid de arbeten, vilka såsom exempel och till undervisning bliva erforderliga”.

Hur länedejorna fullgjorde sin uppgift, vilka gårdar de besökte, vad de där fann och vad de lärde ut kan man dag för dag följa med tack vare deras reseberättelser. Till formen ofta omredigerade infördes berättelserna i sällskapets årsböcker. I original finns många berättelser och brev från rekvisitioner i arkivets serie D XXIV.

När sällskapet våren 1906 i förlitan på sin kreaturskonsulent trodde sig kunna undvara en instruktör i ladugården misstog det sig. Konsulenten klagade över svårigheter att få kontakt med jordbrukarna och hösten 1906 beslöt sällskapet anställa en dea med främsta uppgift att tillsammans med och under ledning av konsulenten ute i bygderna anordna kurser för att väcka och stimulera intresset för kreatursskötseln (A I 101 s. 165 och 179 – St § 8/29.10 och § 2/24.11.1906).

Det dröjde likväl till 1.4.1908 innan arbetet kunde inledas. Det visade sig nämligen svårt att få tjänsten väl besatt (A I 102 s. 160 – St § 16/22.10.1907). Den som först antogs till tjänsten befanns inte kunna tillräckligt svenska. Det slutade med att en manlig kreatursskötare Elis Hagström anställdes (A I 103 s. 105 och 195 – St § 10/18.3 och § 8/8.10.1908). Snart fick han också till uppgift att tidvis verka som kontrollassistent, men han lyckades inte till belåtenhet sköta tjänsten och entledigades hösten 1910 (A I 104 s. 80 – St § 2/24.2.1909 och A I 105 s. 80 – St § 20/24.3.1910).

Samtidigt som Hagström sades upp beslöt sällskapet försöka finna en kvinnlig kreatursskötare, som även skulle undervisa i smörberedning (A I 105 s. 102 – St § 2/13.5.1910). Platsen besattes 1.6.1911 med Elin Salokannel (A I 106 s. 98 och 106 – St § 9/16.5 och § 11/24.5.1911). Hennes inkomst gjordes nära beroende av antalet förrättningsdagar. Från år 1915 tecknade hon sig Skog. Hon kvarstod vid periodens slut, men uppsades per 1.9.1918. Hon var stationerad i Korpo och hennes arbete ägnades främst skärgården. Det bestod till stor del i att utföra fetthaltsbestämningar. Arbetsrapporterna finns i arkivets serie D XXIV och översikter i sällskapets årsböcker.

Sällskapets hästskötare

Den begynnande mekaniseringen innebar att tungt manuellt arbete överläts åt hästdragna redskap eller åt med hästkraft drivna maskiner. Det ställde ökade krav på hästskötseln. – Statsmaktens strävanden att främja hästaveln faller utanför ramen för detta häfte.

De positiva erfarenheterna av länevejornas arbete föranledde sällskapets sekreterare Ernst Rönnbäck att föreslå att sällskapet skulle anställa en kringresande instruktör i hästskötsel (A I 73 – St § 18/23.10 -bil. och P § 5/1.11.1878). På eget bevåg hade han förberett ärendet under ett besök på den nyss inrättade hästskötarskolan på Klemetstorp i Sverige. Sällskapet godkände förslaget och bland tio sökande utsågs brofogden Frans Mellin till stipendiat på Klemetstorp (A I 74 – St § 2/20.2 och § 8/17.5.1879 -bil.) mot förbindelse att i tre år stanna i sällskapets tjänst. Hos KMt anhöll sällskapet i en utförligt motiverad skrivelse (B I 32 nr 249/1879) om 2.000 mark om året för åren 1880–1882 för att kunna avlöna en instruktör. Blott 1.200 beviljades (D I 6 s. 63).

I slutet av år 1879 godkände sällskapet ett av Rönnbäck avfattat betänkande som utmynnade i ett förslag till kontrakt med Mellin (A I 74 – St § 8/23.12.1879 -bil., Handlingar 1878–1883 I s. 123) och sällskapet kungjorde i tidningarna att jordbrukare kunde rekvirera hästskötarens besök. I början av följande år fastställdes hans första reseplan (A I 75 – St § 8/31.1.1880 -bil.).

När den första treårsperioden led mot sitt slut bad Mellin om bättre villkor och sällskapet gjorde en framställning om fortsatt och förhöjt statsanslag (A I 77 s. 5 – St § 6/13.1.1882 -bil. och B I 32 nr 136/1882). Anslaget bibehölls likväl oförändrat för åren 1883–1885 (D I 6 s. 108). Med tiden blev Mellin allt mindre anlitad och hans befattning indrogs vid utgången av år 1885 (Handlingar s. 57).

Mellins verksamhet finns på samma sätt som länevejornas dokumenterad i protokollen och årsböckerna samt i serien D XXIV.

Sällskapets maskininstruktör

År 1883 förordade sällskapet om än förgäves ingenjör E.N. Vigrens anhållan hos KMt om understöd för att utomlands utbilda sig för rådgivning om jordbruksmaskiner (A I 78 s. 82 – St § 2/12.2.1883 -bil., B I 32 nr 216/1883). Sex år senare framkastade Bremer tanken att sällskapet borde utverka anslag för en kringresande instruktör som kunde hjälpa jordbrukarna t.ex. med att inrätta pumpbrunnar (A I 84 s. 27 – P § 3/1.11.1889). Tio år därpå gjorde ökade statsanslag det möjligt för sällskapet att utöka sin rådgivningspersonal och det godkände omedelbart styrelsens förslag att anställa ”en redskaps- och maskininstruktör för att undervisa allmänheten i skötseln av redskap och maskiner samt uppställandet av sådana” (A

I 94 s. 3 – P §§ 1 och 4/27.2.1899). Tjänsten annonserades ledig (Kopieboken s. 891) och besattes per 1.6.1899 med maskinmästaren Otto Ulrik Holmström, född redan 1849 (A I 94 s. 60 – St § 15/29.4.1899 och D XXIV 47). Av ekonomiska skäl uppsades han per 1.6.1904 och fick då ett gott betyg (A I 99 s. 179 – St § 9/28.7.1904).

Ett par år senare anhöll Holmström om att återfå tjänsten, men sällskapet förklarade att det saknade medel för ändamålet (A I 101 s. 66 – St § 6/3.2.1906). Inom kort utlovade emellertid Lst. ökade anslag och förutsatte att sällskapet anställde bl.a. en maskinmontör (D I 11 s. 42). Sällskapet skyndade sig att göra en motsvarande framställning (A I 102 s. 180 – St § 3/14.12.1907, B I 35 s. 645) och Lst. lät veta (D I 11 s. 52) att det förhöjda anslaget för jordbrukets främjande förutsatte att sällskapet meddelade råd också angående vården av jordbruksmaskiner och redskap samt i sådant avseende hos sig anställde en maskininstruktör. Från början av år 1909 knöts Holmström igen vid sällskapet (A I 103 s. 216 och 222 – St § 17/15.12 och § 29/29.12.1909). Han blev emellertid föga anlitad och uppsades åter i slutet av år 1910 (Kopieboken s. 824, Årsberättelse 1911 s. 82).

I sällskapets tryckta årsböcker ingår Holmströms verksamhetsberättelser endast i form av tabeller upptagande tiden och platsen för samt arten av hans förrättningar. Han anlidades främst av större gårdar och då för konkreta uppgifter sådana som att uppmontera tröskverk och hästvandringar, installera och reparera ångmaskiner och lokomobiler, vattenpumpar och vattenledningar. Han tycks ha verkat som montör snarare än som instruktör. En efterföljare fick han först efter det andra världskriget när jordbrukarna stod rådvilla inför den då framstormande mekaniseringen.

Sällskapets byggnadsinstruktör

Hösten 1905 gjorde Finska Byggmästarförbundet en framställning om att sällskapet måtte anställa en byggmästare med uppgift att biträda allmogen med ritningar och förslag till byggnader och byggnadsinredningar m.m. (A I 100 s. 220 – St § 13/24.11.1905). Förslaget ansågs beaktansvärt och i början av år 1906 anhöll sällskapet i en utförligt motiverad skrivelse om anslag för att avlöna en byggnadsinstruktör (B I 35 s. 492). Ansökan avslogs (D I 11 s. 17). En förnyad framställning gav följande vår samma resultat (D I 11 s. 29), men redan på hösten ställde Lst. ökade anslag i utsikt och inbegärde förslag till deras användning med beaktande av att bl.a. en byggmästare borde anställas (D I 11 s. 42). Sällskapet anhöll om medel för en byggmästares lön och resekostnader (A I 102 s. 180 – St § 3/14.12.1907, B I 35 s. 645) och Lst. lät veta att det förhöjda anslaget förutsatte att sällskapet meddelade råd också om uppförande av ändamålsenliga bostäder och ekonomiebyggnader (D I 11 s. 52). I slutet av år 1908 lediganslogs befattningen som byggnadsinstruktör (Kopieboken s. 935) och per 15.4.1909 utsågs bland 19 sökande byggmästare Bruno Gunell från Vasa (A I 104 s. 58 och 82 – St § 2/5.2 och § 5/24.2.1909). Bland hans meriter fanns praktik i Amerika (D XXIV 63). Gunell kvarstod i tjänst ännu vid periodens utgång år 1917.

I sin första verksamhetsberättelse berörde Gunell de svårigheter som mötte den som skulle förmå allmogen att anlita rådgivare på ett fackområde där ingen rådgivning funnits. Skriftliga rekvisitioner var det inte värt att vänta på, utan det gällde för fackmannen att först på ort och ställe få personlig kontakt.

Gunell hade lätt att formulera sig och anlitas inte bara för att göra ritningar och ge råd i konkreta fall, utan också som föredragshållare. Uppgifter ur hans verksamhetsberättelser (D XXIV) infördes i sällskapetets *Årsberättelser*, från och med år 1912 endast som statistik.

Gillenas och de lokala specialföreningarnas instruktörer

Småningom fick allt fler grenar inom lantbruket sina egna resande rådgivare. Denna utveckling mot specialisering motsvarade inte vad brukspatron Brehmer hade efterlyst i sällskapetets betänkande av år 1856 (s. 155). Han önskade att varje socken skulle förses med lärare, som skulle bli ”socknens agronom, skogshushållare och rådgivare i allt vad till lantbruket och lantmannanäringarna hörde” och vara skyldig att på kallelse mot billig avgift infinna sig för att ge råd.

Uppenbarligen bemödade sig agronomen Bremer som resande föredragshållare om att fylla behovet av en med bygden förtrogen lokal rådgivare. I sin berättelse för år 1889 (D XXIV 37 – Handlingar) kallade han sig ”Wanderlehrer”. Dock tycks han ha dragit sig för att praktiskt handleda och ansett att den uppgiften ankom på ploginstruktören. Sålunda föreslog han i sin berättelse att instruktören skulle förses med en mönstergill dikesspade och handgripligen lära ut hur man bör dika. I marginalen har sekreteraren antecknat: ”Föredraganden hade ju kunnat göra det själv.”

År 1890 biföll sällskapet en anhållan från gillena i några av de Ahlmanska socknarna om anslag för en vandrande rådgivare i kreatursskötsel (A I 85 s. 171 och 29 – St § 12/1.11 -bil. och P § 8/3.11.1890). Följande år framhöll husbondeföreningen i Pikis och lantmannagillet i S:t Karins i en gemensam skrivelse att ploginstruktörerna inte förmådde tillgodose behovet av konkret hjälp i att planera för ett rationellare jordbruk på mindre lägenheter. Därför borde Pikis husbondeförening få en egen instruktör med uppgift att i första hand åt häradets jordbrukare uppgöra kartor över odlade och odlingsbara marker, avväga utfallsdiken, uppgöra dikesplaner o.s.v. Vidare borde han ge råd i skogsbruk och skogsplantering (A I 86 s. 144 – St § 10/2.6.1891 -bil.). Framställningen avvisades, dels för att sällskapet inte kunde gynna ett härad framom andra, dels för att sällskapet inte trodde sig kunna finna en person med nödiga kvalifikationer.

Framställningen om en egen mångsidigt kunnig instruktör för Pikis härad hade undertecknats av bl.a. Arno Reuter. När han tio år senare blivit sällskapetets sekreterare tillmötesgick sällskapet efter förmåga gillenas önskemål om egna rådgivare. Sällskapet insåg värdet av att den rådbehövande hade en rådgivare nära till hands. Samtidigt hyllade det principen att råd i första hand skulle ges där de efterfrågades. Sålunda tillbakavisade sällskapet år 1900 ett önskemål om en från gård till gård och från torp till torp vandrande trädgårdsinstruktör och förklarade att de som rekvirerade rådgivarbesök skulle få hjälp framom dem som vanligen nog så motvilligt tog emot råd som de inte bett om (Kopieboken s. 378).

Önskemålet om trädgårdsinstruktören kom från Warsinais-Suomen pienten maanviljelijän seura (A I 95 s. 20 – P § 4/31.5.1900 -bil.). Gustafs lantmannagille bad om ett resestipendium åt sin ”instruktör i hönsskötsel, skraddaren Frans Engdahl”, för att denne skulle få möjlighet att förkovra sin kompetens genom att besöka välskötta bi- och hönsgårdar i landet (A I 95 s. 118 – St § 4/27.9.1900 och D XXIV 48 nr 347). – Han fick 50 mark ur Hisingers fond.

Också utanför lantbrukets organisationer intresserade man sig i seklets början för småbruket. År 1906 gjorde Sydvästra Finlands svenska ungdomsföreningar

centralutskottskommitté för småbruket en framställning om anslag för en tillfällig vandringslärare i Pargas (A I 101 s. 129 – St § 8/23.6.1906, D XXIV 59). Sällskapet beviljade 200 mark. Ordföranden för Houtskärs lantmannagille Albert Eriksson Mathas skötte uppdraget. Hans berättelse ingår i sällskapets *Årsberättelse* (1906 s. 42 och 128).

I avsnitt 3.3.6.2 har nämnts huruvida den vid sekelskiftet begynnande kreaturskontrollen knöts till rådgivningen och stöddes av sällskapet.

3.4.3 Lantbruksmöten och utställningar

3.4.3.1 Impulser utifrån

Under senare hälften av 1800-talet fick möten och utställningar allt större betydelse som innovationsspridare. Utvecklingen hos oss påverkades nära av vad som skedde utomlands. Finland sände kunskapare till de stora utställningarna utomlands och var själv företrätt där med egna alster. Här må nämnas den berättelse som föreståndaren för Leväis lantbruksskola A. Manninen avgav till Jexp. över sin med statsmedel företagna resa till den stora utställningen i S:t Petersburg år 1860 (D I 3 s. 4, A I 56 – U § 2/26.4.1861). År 1864 engagerades sällskapet för medverkan vid en stor utställning i Moskva (A I 59 – St § 18/2.4.1864).

Särskilt ivrig att följa med utvecklingen gällande utställningar var sällskapets sekreterare från år 1875 Ernst Rönnbäck. Han besökte världsutställningen i Paris år 1878 och år 1882 en stor exposition i Moskva (Handlingar 1878–1883 I s. 179) samt ”Den Nordiske Industri-, Landbrugs- och Kunstutställningen” i Köpenhamn år 1888 (Handlingar 1887 s. 136 och 1888 s. 75) ävensom det 17:nde allmänna svenska lantbruksmötet i Göteborg med dess utställningar (Handlingar 1891 s. 99). – Förgäves ivrade han för en finsk lantbruksavdelning vid världsutställningen i Paris år 1889 (Handlingar 1888 s. 82, A I 84 s. 5 – P § 6/26.2.1889).

3.4.3.2 De allmänna lantbruksmötena

De allmänna lantbruksmötena hade blivit en institution redan under Nikolaj I:s tid. I sitt utlåtande av år 1856 (s. 12) påpekade sällskapet att den nitälskan för jordbrukets förkovran som de dittills anordnade tre mötena hade framkallat talade för att sådana möten borde anordnas även i framtiden och hemställde om tillstånd att få anordna allmänna lantbruksmöten vart tredje år och länemöten vartannat år. KMt (D I 2 s. 154) svarade att det inte ankom på Hushållningssällskapet, utan på länesällskapen att anordna länemöten och att sällskapet såsom tidigare borde var gång för sig anhålla om rätt att få anordna allmänna möten.

Medan utlåtandet bereddes anordnade sällskapet 2–4.7.1857 det fjärde allmänna lantbruksmötet. Platsen var igen Mustiala och inte Borgå, som tidigare hade bestämts till plats för det på grund av kriget framskjutna mötet. I sin anhållan om att få anordna mötet 1857 (B I 23 s. 217) uppgav sällskapet att många föredragit Mustiala som mötesplats. Givetvis var sällskapet självt angeläget om att få visa upp Mustiala som föredöme (A I 51 – U § 4/12.12.1856 och A I 52 – P § 7/24.2.1857 -bil.) och KMt (D I 2 s. 139) gav sitt bifall. Det var daterat 20.5. Då

hade sällskapet redan bett den blivande mötesordföranden Seb. Gripenberg bestämma stadgar och frågor för mötet (B I 23 s. 219).

Mötets sekreterare G.E. Eurén redigerade för trycket *Handlingar hörade till Fjerde Allmänna Finska Landbruksmötet å Mustiala 1857*. De utförligt återgivna diskussionerna ger värdefull information om vad som då var aktuellt och om hurdana erfarenheter man på landets främsta jordbruk hade hunnit skaffa sig om det nya som förespråkades. Man var medveten om att man stod på tröskeln till en ny tid och hoppades att det gällde också i politiskt avseende. Det kom till uttryck i löjtnant Gustav Silfersvans tack till mötets ordförande. Det förefaller som om han riktat sig lika mycket till den nye generalguvernören greve Berg, som finns med i deltagarförteckningen: ”Regering och folk upplysas av de hållna diskussionerna om många föråldrade och tidsvidriga stadganden i landets lagstiftning, och utgöra de även för medborgaren en nyttig skola, där han lär sig att offentligen behandla slika samhällsfrågor. – Vi skola också hoppas att en huld monark som säkert med uppmärksamhet skall taga kännedom om våra överläggningar, av dem skall pröva när hans folk är moget för ett sådant deltagande i deras avgörande.”

Innan man skildes åt antecknades mötets enhälliga önskan att sällskapet om tre år skulle anordna ett liknande möte i Fredrikshamn. När sällskapet sommaren 1859 anhöll om att få anordna mötet framhöll det samtidigt att det inte ensamt kunde stå för kostnaderna och bad om 500 rubel för ändamålet (A I 54 – U § 3/27.5, P § 4/17.6.1859 och B I 24 s. 121). Generalguvernören ville veta vem sällskapet ville se som ordförande för mötet, men sällskapet bad att först få svar på sin anhållan om att få anordna mötet (A I 54 – P § 7/15.9.1859 och B I 24 s. 139). KMt gav sitt bifall, beviljade anslaget och utsåg utan sällskapets vidare hörande Gripenberg till ordförande också för detta möte (D I 2 s. 191).

Vid förberedandet av detta möte kunde sällskapet utnyttja den nyss till landet komne Gibsons förslag. Han föreslog att till mötet skulle för exposition och försäljning införskrivnas kreatur och redskap (A I 54 – U § 2/11.11.1859). Själv fick han utvälja dem (A I 55 – U § 4/23.3.1860).

För att de allmänna lantbruksmötena inte skulle ses som sammankomster av enbart bättre bemedlade föreslog kapten A. Jack redan 1859 (A I 54 – P § 5/17.6) att deltagaravgiften skulle sänkas. Beslutet blev att avgiften skulle bibehållas vid 2 rubel, men allmogen få fritt tillträde (A I 55 – P § 7/21.2.1860). Inför mötet i Fredrikshamn framhöll föreståndaren för Kuopio lantbruksskola A. Manninen att endast finska borde användas vid mötet. Sällskapet beslöt likväl att vidbliva praxis och hålla överläggningarna på svenska, men utlägga varje fråga även för den finska allmogen. Beslutet motiverades med att allmogen befriats från deltagaravgift och med att uppgifter av värde kunde fås endast av personer i herremannaklassen ”vilka i allmänhet ej på finska språket förmås uttala sina tankar” (A I 55 – U § 9/13.4.1860).

Det femte allmänna lantbruksmötet hölls i Fredrikshamn 5–7.7.1860. Borgmästare Hornborg lyckades ordna inkvarteringsmöjligheter för ett par hundra personer i kadettskolan, elementarskolan och i enskilda hem samt samlingsrum i rådhuset (A I 55 – U § 5/19.4.1860).

Mötesförhandlingarna utgavs i tryck av mötets sekreterare A.G. Rindell. Deltagarförteckningen upptar under en särskild rubrik ”Av allmogen” skolföreståndaren Manninen och drygt 50 bönder eller omkring 1/3 av alla deltagare. Många inlägg gjordes på finska och återgavs på finska i den svenska berättelsen. Denna gång utverkade sällskapet (B I 24 s. 252 och D I 3 s. 17) hos

generalguvernören, som åter bevistat mötet, att mötesberättelsen också fick tryckas i en finsk upplaga, utarbetad av mötets finske notarie doktor Paul Tikkanen. Av den finska upplagans 750 exemplar sändes 500 till kontraktsprostarna för gratis utdelning till sockenbibliotek, folkskolor och enskilda (A I 56 – U § 4/18.10.1861 och A I 57 – U § 9/25.10.1862).

Innan ordföranden avslutade mötet föreslog han att följande möte skulle hållas om tre år i Tavastehus. Många finska röster höjdes för att mötet borde hållas i Savolax eller Karelen. Efter omröstning stannade man för Helsingfors.

Det skulle likväl gå tio år till mötet i Helsingfors. Cygnaeus (s. 427) gör gällande att Gripenberg började betvivla gagnet av allmänna lantbruksmöten. Måhända finns det en annan förklaring. När han öppnade mötet i Fredrikshamn nämnde han att man i Sverige börjat yrka på att lantbruket borde få en egen minister i regeringen. Några månader efter mötet i Fredrikshamn bildades i vår senat en expedition för jordbruket och de allmänna arbetena och Gripenberg fann sig som dess chef och därmed som lantbruksminister i vår regering. Som senator visade han sig mån om att förhoppningarna om att lantdagsinstitutionen skulle återuppväckas inte skulle vedervågas. Redan när han avslutade mötet i Fredrikshamn uttryckte han sin tillfredsställelse över ”den varma och sansade fosterlandskänsla” som präglat förhandlingarna. Som senator lät han ett år senare sammankalla sällskapet till extra plenum, uppenbarligen i akt och mening att informera om planerna på det s.k. januariutskottet och mana till sansad lojalitet inför kejsarens vilja (A I 56 – U § 8/14.6 och P § 1/6.7.1856).

Sommaren 1862 framlade sällskapet inför senatorn det förslag om ett nytt lantbruksmöte som han själv klubbat fast i Fredrikshamn (A I 57 – U § 10/12.6 och P § 1/17.6.1862 samt B I 25 s. 30). Måhända hyste han oro för mindre sansade mötesdiskussioner. I varje fall undertecknade han Jexp:s korta besked att frågan fick förfalla då det varken fanns lämpliga utrymmen i Helsingfors eller för ändamålet disponibla medel (D I 3 s. 70).

Hösten 1865 gjorde sällskapet en ny framställning om att få anordna ett allmänt lantbruksmöte (A I 60 – St § 5/12.8 och P § 15/14.9.1865 och B I 26 s. 183). Detta möte ville sällskapet ge en delvis ny karaktär: ”Ty huru nyttigt det kan vara att landets upplysta jordbrukare sammankomma, tid efter annan, för att överlägga om det som rör landets modernäring, så ligger det dock för öppen dag att överläggningar om lantbrukets praktiska utövning och därom gjorda rön helst lämpa sig för länelantbrukssällskapens och deras underavdelningars sammanträden samt att vid de allmänna mötena huvudsakligen borde till överläggning upptagas vissa allmänna frågor, som i stort inverka på jordbruket och hela landets ekonomiska ställning, varom ett allmänt lantbruksmöte, till vilket samlats upplysta och erfarna jordbrukare från landets skilda delar, bör kunna anses behörigt att uttala de åsikter och meningar, som inom landet äro rådande, och vilka, för så vitt de hava billighet och sanning för sig, därefter kunna bana sig väg till landets styrelse.” Vidare ville sällskapet enligt föredömen från Sverige och Ryssland lägga större vikt vid mötets expositioner: ”Det är genom dessa utställningar, som mötena kunna och böra bliva så lärorika, så nyttiga, så kraftigt verkande på vårt jordbruks utveckling och förkovran.”

Jexp. svarade (D I 4 s. 80) med att fråga hur sällskapet tänkt lösa lokalfrågan och mötets finansiering. Sällskapet fann för gott att föreslå att mötet skulle framskjutas till år 1868 och anordnas i anslutning till en då tillämnad permanent industriexposition (A I 61 – St § 4/31.5.1866 och B I 27 s. 15). Jexp. lät veta att

förslaget om en industriexposition lämnats vilande och därmed också sällskapets framställning (D I 4 s. 142, Handlingar 6.2 s. 38).

Inte ens nödåren förtog sällskapet viljan att anordna ett nytt lantbruksmöte. Hösten 1868 föreslog ordföranden Silfversvan att sällskapet skulle göra en ny framställning (A I 63 – P § 13/30.9 -bil., Handlingar 6.3 s. 25). Sällskapets styrelse tillfogade att den goda skörden för sin del undanröjt hindren för ett nytt möte under Jexp:s inseende (A I 64 – St § 25/4.1.1869, B I 28 s. 17). Som chef för Jexp. hade Gripenberg efterträtts av J.A. von Born och svaret blev uppmuntrande (D I 5 s. 5): Sällskapet uppmanades inkomma med närmare förslag. Det uppgjordes av t.f. sekreteraren och underställdes Silfversvan innan det godkändes av plenum (D XXIV 16 nr 135 b, A I 64 – St § 8/23.4 och P § 2/29.6.1869). Enligt sällskapets förslag (B I 28 s. 60) skulle mötet inte anordnas av sällskapet, utan av en särskild bestyrelse vars sammansättning direkt eller indirekt bestämdes av statsmakten. Sällskapets befattning med mötet skulle inskränkas till att det i likhet med övriga lantbrukssällskap skulle föreslå frågor att diskutera vid mötet. Stort utrymme ägnade förslaget åt expositionerna.

KMt biföll 19.1.1870 (D I 5 s. 18) till att ett allmänt lantbruksmöte i förening med expositioner fick under inseende av Jexp. anordnas i Helsingfors samt bestämde tiden till augusti-september redan samma år. Sällskapets uppgifter angavs ej, däremot meddelades att stadgar framdeles vore att vänta. I en samma dag daterad skrivelse uppmanade Jexp. (D I 5 s. 19) sällskapet att insända förslag till diskussionsfrågor.

Sällskapet skyndade sig att be 50 medlemmar inkomma med förslag (B I 28 s. 118 och A I 65 – St § 3/5.2.1870). Svaren tycks nästan som sådana ha anmälts hos Jexp. (B I 28 s. 126). Frågorna är så många att de knappast kan ha hjälpt arrangörerna. Däremot visar de vad de namngivna frågeställarna ansåg vara värt att diskutera.

Mötet anordnades 5–7.9.1870. Universitetet upplät solennitetssalen och andra utrymmen. På Regeringsgatan mellan huvudbyggnaden och biblioteket uppfördes rader av spiltor för utställningens kreatursavdelning. De mindre djuren fick plats på bibliotekets gård. Blott 6 av 26 frågor upptogs till diskussion och de ägnades grundlig behandling. Den utförliga mötesberättelsen utgavs av mötets sekreterare dr J.J. Chydenius. Mötet fick i mycket den förändrade karaktär som sällskapet hade efterlyst, men det anordnades inte i sällskapets regi. Hushållningssällskapet hade slutfört sin roll som initiativtagare till och arrangör av de allmänna lantbruksmötena.

Det sjunde allmänna lantbruksmötet hölls 30.8–3.9.1876 i anslutning till den första ”allmänna finska utställningen” i Helsingfors. Över mötet utgav dess sekreterare statsagronomen Forsberg en fyllig berättelse. Tyngdpunkten i den ligger på utställningsavdelningarna och på bedömningen av utställda redskap och maskiner.

Det åttonde allmänna lantbruksmötet anordnades på Kuppisfältet i Åbo 23–28.8.1881. Även om mötet inte anordnades av Hushållningssällskapet var sällskapet så starkt engagerat att dess arkiv och skrifter innehåller mycket om utställningen. Det mesta materialet finns i utställningsberättelsen. Den utgavs av sällskapets sekreterare Ernst Rönnbäck i hans egenskap av mötets sekreterare. Intressant är redan ordförandens hälsningstal med dess återblick på lantbrukets utveckling och på lantbruksrådgivningens expansion.

I förordet till sin berättelse nämner Rönnbäck att han önskat giva denna en sådan utformning att den kunde tjäna till vägledning för följande mötens arrangörer. Blott fyra av tio frågor upptogs till diskussion. De gällde förutsättningarna för produktion av utsäde, mejerihanteringens upphjälpande, hästaveln och hur prästgårdsskogarna kunde göras till föredömen. Det största intresset ägnades de tio utställningsavdelningarna och Rönnbäck lade fram siffror om hur de vuxit sedan de först togs upp på mötesprogrammet 1870. Då visades t.ex. 99 nötkreatur, nu 515. Dragnumret 1881 var Hushållningssällskapets arbetande mejeri, där de två länevejorna demonstrerade Swarts och Cooleys gräddsättningsmetod och de Lavals separator samt Fiskars med hästvandring drivan smörkärna.

Rönnbäcks berättelse fick tjäna som mall när Emil af Hällström utgav sin *Berättelse öfver Nionde Allmänna Finska Landtbruksmötet i Wiborg 1887*. Mötet hölls 23–28.8. I avslutningstalet konstaterades att de allmänna lantbruksmötena förlorat i betydelse som diskussionsforum och allt mer antagit formen av lantbruksexpositioner. Talaren omfattade tanken att det är den fria diskussionen som driver utvecklingen framåt, men diskussionen kunde numera föras fullständigare och lättare på annat håll, såsom i pressen och inom lantbruks-sällskapen.

Det tionde allmänna lantbruksmötet var avsett att hållas år 1893 i Nikolajstad (Vasa). I början av året frågade Jexp. (D I 8 s. 42) om det ej med hänsyn till den efter de två senaste årens dåliga skörd rådande tryckta ekonomiska ställningen vore skäl att uppskjuta mötet. Hushållningssällskapet svarade att just de tryckta omständigheterna motiverade ett allmänt möte. Förtroendet för viljan och förmågan att övervinna svårigheterna borde stärkas (A I 88 s. 38 – St § 2/13.2.1893, B I 34 nr 67 1893). Mötet anordnades emellertid först 1894. Också sällskapet hade anmodats att sända förslag till diskussionsfrågor (D I 8 s. 26, A I 86 s. 240 – St § 6/28.12.1891, B I 34 nr 1032/1891). Enligt den av Artur Granström avgivna mötesberättelsen (Oulun läänin Talousseuran kirjasia n:o 13) var mötets diskussioner föga givande och borde ha ersatts med föredrag. Den knapphändiga berättelsen skildrar endast utställningsavdelningarna. Tidningspressen ger uppgifter också om diskussionerna.

Efter mötet i Vasa följde en paus på 12 år. Följande möte hölls 7–11.8.1906 i Kuopio. Nu framhölls mötets karaktär av utställning redan i namnet. *XI Allmänna Finska Landtbruksmötet och -utställningen i Kuopio 1906* rubricerade mötets sekreterare H.I. Linna sin berättelse över mötet. I inledningen nämndes att mötet anordnats närmast på yrkande av lantbrukssällskapens representanter och trots att man efter mötet i Vasa allmänt ansett att hela landet omfattande utställningar medförde större kostnader än nytta. Den 835 sidor digra illustrerade berättelsen ger en god dokumentation av de dåtida lantbruket, trots att diskussionerna nu hade ersatts med föredrag.

Avsikten var att följande allmänna lantbruksmöte skulle hållas år 1912 i Tammerfors (A I 105 s. 136 – St § 3/5.10.1910) men det hölls först år 1922 och kallades då den ”XII allmänna lantbruksutställningen”. Ordningstalet anknöt direkt till lantbruksmötenas långa rad. Mötena hade övergått i utställningar.

3.4.3.3 Sällskapet plena som lantbruksmöten

Det låg nära till hands att Hushållningssällskapet, som länge såg sig självt främst som ett sällskapet för hela landet, skulle åt sina sammankomster låna drag av de allmänna lantbruksmötena. Syftet med de mötenas diskussioner och föredrag var ju dels att upplysa de upplysta mötesdeltagarna genom inbördes utbyte av erfarenheter, att informera om nyheter och klarlägga i vilken riktning och genom vilka förändringar lantbruket borde utvecklas samt på vilket sätt innovationerna skulle fås allmänt tillämpade, dels och inte minst att bana väg för förändringarna genom att väcka intresse för dem och genom att forma opinionen och påverka statsmakten.

Sådana syften dominerade sällskapet plenum 24–26.11.1856 då sällskapet betänkande om jordbrukets främjande fick sin slutliga utformning (A I 51). Sällskapet styrktes i sin uppfattning om sin betydelse som opinionsbildare när senator Gripenberg som chef för den då nyss inrättade Jexp. under påverkan av opinionen emot ”januariutskottet” tog upp några framtidsfrågor vid ett extra plenum 6.7.1861 (A I 56).

Som nämnt i föregående avsnitt tillbakavisade Jexp. sällskapet framställning om ett lantbruksmöte i början av 1860-talet. ”För att dock i någon mån gå uti förberört avseende en inom sällskapet allmänt uttalad önskan till mötes hava frågor rörande landets jordbruk och ekonomi blivit sällskapet vid dess plena såsom överläggningsämnen förelagde och diskuterade” (Handlingar 5.1 s. 31). Sålunda diskuterades så allmänna frågor som handeln med lantmannavaror, järnvägarnas sträckning och arbetarklassens ekonomiska förkovran (A I 57 – P § 15/28.2, § 13/17.6 -bil. och § 1/3.11.1862 -bil.).

Småningom riktades intresset mot mera konkreta jordbruksspörsmål. År 1871 diskuterades vad som kunde göras för att förskaffa gott smör vid torghandeln bättre avsättning och högre pris i förhållande till sämre vara (A I 74 – P § 15/26.2.1879). Vid samma plenum presenterade sekreteraren Rönnbäck ”centrifugalförfarandet i mjölkhushållningen”. Föredraget gavs spridning genom att tryckas i sällskapet *Handlingar* (1878–1883 II s. 326). Så skedde också med hans presentation vid följande plenum av den artificiella äggkläckningen (A I 74 – P 17.6.1879, Handlingar 1878–1883 I s. 131). Likaså trycktes doktor Spoofs föredrag om nya kulturväxter och gödselmedel (A I 77 s. 410 – P 1.11.1882, Handlingar 1878–1883 II s. 344). År 1880 presenterade Rönnbäck Cooleys apparat för gräddsättning (A I 75 – P 1.11.1880, Handlingar 1878–1883 I s. 122). Följande år demonstrerade forstmästaren M. von Haartman en spannmålstriör och talade om frösortering och häradsskrivaren Landell inledde en diskussionsfråga om husdjursstallar (A I 76 – P 28.2 och P § 19/1.11.1881).

Sällskapet plena hade sålunda dessa år utnyttjats för att föra fram nya idéer. I varje fall fann von Haartman då han år 1882 åter inledde en diskussionsfråga skäl att med hänvisande till de allmänna lantbruksmötena och till den svenska lantbruksakademiens sammanträden uttrycka önskemål om att sällskapet regelbundet skulle upptaga diskussionsämnen vid sina plena. Även om ramen var anspråklös kunde diskussionerna genom tidningspressen göras kända och bringas att påverka utvecklingen (A I 77 s. 363 – P § 9/13.6.1882 -bil.). – Den diskussion om bymejerier som han då inledde blev inte utan betydelse.

Regelbundet återkommande blev föredragen inte ännu och inte heller ännu år 1913, då direktör Dahl uttalade önskemål om att styrelsen skulle gå i författning

om att vid varje plenum skulle hållas ett föredrag i något lantbruksekonomiskt ämne (A I 108 s. 12 – P § 10/26.2.1913). Ärendet försvann i styrelsens beredning. Periodens sista vägande föredrag hölls vid årsplenum 1916, då doktor Henrik Ramsay beredde väg för sockerbetsodlingen med att belysa de tekniska betingelserna för en räntabel sockerbetsodling i Finland (A I 111 s. 29 – P § 7/29.2.1916). Föredraget ingår i *Årsberättelse 1916* (s. 124).

3.4.3.4 Regionala lantbruksmöten och expositioner av allmän natur

När Hushållningssällskapet år 1856 utarbetade sitt av senaten inbegärda betänkande föreslog brukspatron Brehmer länelantbruksmöten vart tredje år (s. 145). De skulle ge tillfälle till utbyte av erfarenheter, till expositioner och till utdelning av skrifter. KMt:s besked år 1858 (D I 2 s. 154) att det inte ankom på Hushållningssällskapet, utan på länesällskapen att anordna länelantbruksmöten gav de nya sällskapen en konkret uppgift som de skyndade sig att ägna sig åt. Ekonomiskt stöd kunde de få ur anslaget av år 1861 (D I 3 s. 75, A I 58 – U § 5/16.5 och § 3/10.7.1863, B I 25 s. 113 och 120). Ett exempel på programmen för de i länen anordnade mötena erbjuder ett möte på Jokela nära Jyväskylä 4–5.7.1865 (D XXIV 13 nr 162). Den tryckta berättelsen över mötet upptar 6 diskussionsfrågor, kreatursutställning och hemslöjdsexposition samt en plöjningstävling. Mötet räknade c:a 500 deltagare. Sällskapets arkiv innehåller uppgifter om många liknande möten (A I 58 – U §§ 3–5/10.7.1863).

Hösten 1870 föreslog sällskapets nyvordne sekreterare Abraham Nylander att sällskapet skulle anordna lantbruksmöten på olika håll i södra delen av sitt eget län, där inget annat sällskap då ännu verkade (A I 65 – St § 20/15.11.1870). Programmet borde upptaga högst tre diskussionsfrågor. Statsagronomerna, plöjningsinstruktörerna och länedejorna borde medverka med föredrag eller demonstrationer. Vidare skulle programmet upptaga expositioner. Tanken gillades av styrelsen och snart var Nylander färdig med närmare planer, vilka stimulerade plenum till en principdiskussion om hur mötena bäst kunde tjäna sitt syfte (A I 66 – P § 3/28.2.1871). Tyngdpunkten borde läggas på den praktiska undervisningen, demonstrationer och utställningar. Diskussionerna kunde till en del ersättas med populära föredrag. Enligt dessa principer hölls sällskapets första lokala lantbruksmöte 12–13.6.1871 på Wiurila i Halikko (Handlingar 1871 s. 6). Det räknade runt 1.000 deltagare.

Våren 1875 (A I 70 – St § 13/12.3) diskuterades önskemål om ett nytt möte i länet, men planerna lämnades vilande då sällskapets knappa resurser ansågs kunna nyttiggöras bättre på annat sätt. Följande vår bestämde Jexp. uttryckligen att anslaget av år 1872 skulle utnyttjas för ett länsmöte (D I 6 s. 7). Sällskapet bad då att få uppskjuta mötet ett år för att det inte skulle konkurrera med det allmänna lantbruksmötet i Helsingfors (B I 31 nr 260/1876). Framställningen bifölls (D I 6 s. 10). Mötet anordnades 28–29.6.1877 på Sundholm nära Nystad (A I 72 – St § 1/23.3 -bil. och § 8/9.6.1877). Dess förlopp skildrades utförligt i *Handlingar* (1877 s. 51 och bil. 71). Det följde i stort sett samma riktlinjer som mötet på Wiurila. En viktig princip poängterades: ”Då förevisandet av mera komplicerade maskiner och redskap icke kan framkalla något synnerligt intresse eller utöva någon väckelse hos dem, som besöka ett lantbruksmöte, om de ej tillika bliva i tillfälle att se huru maskinen arbetar och vad med den kan åstadkommas” så måste

de förevisas i verksamhet. Det som nu visades i arbete var en rörtorvmaskin, ett tröskverk för handkraft och ett med hästvandring, en slåttermaskin och en hästräfsa, en smörknådningsmaskin och en sågmaskin för slöjd. – Rörtorvmaskinen troddes åstadkomma att torvmossarna kunde ersätta skogarna som bränsleresurs (Handlingar 1874–1876 s. 84), men maskinen såldes redan år 1881 till Ryssland (A I 76 – St § 21/25.2.1881 -bil.).

Följande år, 1878, var sällskapet med på ett av Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskap anordnat möte på Wiksberg i Tammela och visade där upp en äggkläckningsmaskin (Handlingar 1878–1883 I s. 173). Den 26–27.8.1880 anordnade sällskapet ett lantbruksmöte på Åminne i Halikko. En utförlig redogörelse ingår i *Handlingar* (1878–1883 I s. 164 och II s. 318). Av mötets fyra diskussionsfrågor lydte den första: ”Uppfylla de hos oss vanliga länelantbruksmötena i allo det med dem avsedda ändamål?” – Diskussionen fick utgöra svar på frågan.

Som mötesarrangör fick sällskapet våren 1881 (D I 6 s. 89) att beakta Jexp:s uttryckliga uppmaning att fästa synnerlig uppmärksamhet vid nyttan av arbetande utställningar vid ifrågavarande möten, såsom smörkärning, osttillverkning, provning av slätter- och skördemaskiner, plöjning och dränering med sten, ris och rör, användning av såningsmaskiner m.m. Följande vår tillställde Jexp. (D I 6 s. 113) sällskapet ett tröskverk och en slåttermaskin för att visas i arbete vid något möte i länet och därefter tilldelas allmogemän som uppmuntran för införande av rationellt jordbruk. Maskinerna uppvisades vid ett av Södra Egentliga Finlands lantbrukssällskap sommaren 1883 anordnat möte på Gästerby i Kimito (A I 78 s. 225 – St §§ 10–11/27.7.1883, Handlingar 1878–1883 I s. 110 och 179).

Sommaren 1887 anordnade sällskapet det första lantbruksmötet på Åland. Detta liksom senare där anordnade möten har behandlats i häftet nr 8 i denna stencilserie.

Lantbruksmötet i Tammerfors år 1884

Vid mötet på Åminne 1880 talade sällskapets sekreterare Ernst Rönnbäck för att flera sällskap borde förena sig om gemensamma större möten. Samma år beslöt sällskapet att med stöd av Assessor Ahlmans fond anordna en flere län omfattande utställning i Tammerfors när järnvägen Tammerfors–Vasa blivit invigd (A I 75 – St § 16/23.2 -bil., P § 6/27.2.1880). År 1883 inleddes förberedelserna för utställningen. Såväl förberedelserna som genomförandet av detta möte – som främst hade karaktären av utställning – skildrades så utförligt i sällskapets *Handlingar* (1884 s. 86–106 och 198–292) att protokoll och brevkoncept har föga att ge därutöver (A I 78 och A I 79 se registret).

Mötet hölls 26–29.6.1884 och gällde de tre länen i sydväst samt Vasa län. Diskussionsfrågorna var blott fyra men utställningen större än någon tidigare med undantag för den vid det allmänna lantbruksmötet i Åbo år 1881. Rönnbäck följde sålunda de principer som han hade lagt fram som sekreterare för Åbomötet. Nu utvecklade han dem ytterligare som inledare av den första diskussionsfrågan: ”Efter vilken plan borde i Finland lantbruksmöten samt utställningar av föremål hörande till jordbruket och dess binärningar anordnas för att medföra största gagn?” Själv föreslog han att länslantbruksmötena skulle utbytas mot möten för 2–3 län. Vidare yrkade han på stora specialutställningar, medan diskussionerna helst kunde överlåtas på möten med ännu mer begränsad region än lantbrukssällskapens. – Diskussionen i Tammerfors berikades med inlägg av intendenten Abr. Forssell från Sverige. – Material från mötet finns i en ask i arkivet.

Lantbruksutställningen i Åbo 1913

Som en förberedelse för det till år 1914 planerade allmänna lantbruksmötet i Tammerfors föreslog Lounais-Suomen Maanviljelysseura i slutet av år 1911 att det två sällskapen i Åbo sommaren 1913 gemensamt skulle anordna en stor lantbruksutställning (A I 106 s. 162 – St § 15/29.12.1911, D XXIV 66 nr 562). Hushållningssällskapet ställde sig först tveksamt, men samarbetet inleddes (A I 107 s. 60 och 72 – St § 2/7.3 och § 30/14.3.1912, B I 36 s. 35). Utställningen anordnades 13–15.6.1913 på Hippodromen i Åbo och blev en publikframgång (Årsberättelse 1913 s. 39). Utställningen visade övertygande att de kostsamma lantbruksmötena kunde ersättas med självbärande utställningar.

3.4.3.5 Specialutställningar

De första lantbruksmötenas expositioner avsåg att fästa uppmärksamheten vid innovationer som arrangörerna ansåg värda att ges allmän spridning. Till Gibsons tidigaste uppdrag hörde att i Sverige utvälja expositionsartiklar för lantbruksmötet 1860 (D I 2 s. 202) och senare sändes han till England i liknande uppdrag (A I 59 – St § 8/11.4.1864).

Samtidigt som lantbruksmötena småningom antog formen av allmänna lantbruksutställningar förefanns en strävan att koncentrera intresset och resurserna på uppvisningar gällande enskilda grenar av gårdsbruket. I det föregående har hänvisats till principdiskussioner om utställningarnas utformning vid mötet på Åminne 1880 och i Tammerfors 1884. Diskussionen återupptogs då Lst. hösten 1897 hos KMt framställde skäl som talade för att låta planerna på ett allmänt lantbruksmöte jämte utställning vila och i stället anordna tre specialutställningar av avelsboskap. Skälen godtogs. Innan den tredje utställningen hunnit anordnas gjorde Lst. en utförligt motiverad framställning om en specialutställning jämväl av hästar och av maskiner och redskap. Jexp. förkastade emellertid tanken på en stor hästutställning och anmodade Lst. att införskaffa lantbrukssällskapens utlåtanden om möjligheterna att anordna maskinutställningar och -provningar vid av dem anordnade lantbruksmöten (D I 9 s. 65 -bil.). Hushållningssällskapet ansåg att specialutställningar över huvud taget var på sin plats endast beträffande ladugårdsprodukter, rotfrukter och trädgårdsalster. Specialutställningar kunde nämligen inte räkna med tillräcklig publik, medan däremot vart femte år anordnade allmänna utställningar väl vore värda kostnaderna (A I 94 s. 48 – St § 2/24.2.1899 -bil., Handlingar 1899 s. 17).

Medan frågan om allmänna utställningar eller specialutställningar var att föredraga diskuterades skaffade man sig ökad erfarenhet också av specialutställningar. Redan år 1862 hade sällskapet i samband med höstmärknaden i Åbo föranställt en exposition av åkerbruksredskap, utländska modeller m.m. (A I 57 – P § 13/28.2 och § 1/17.9, U § 2/27.9.1862 -bil.). Utställningen anordnades i Kuppis och kom att omfatta industrialster av allehanda slag, också sådana utan anknytning till lantbruket (Handlingar 5.1 s. 32).

Vid denna tid bands sällskapets intresse för specialutställningar till stor del vid dess egen permanenta exposition, varom mera senare. Erfarenhet av specialutställningar förvärvade sig sällskapet också genom att delta i utställningar

utomlands (Cygnaeus s. 447). Själv stödde det av lokala specialorganisationer anordnade expositioner.

I samband med sitt 100-årsjubileum anordnade sällskapet specialutställningar av frukt och rotfrukter, av ost och av hemslöjd. Vidare anordnade linneindustrin på sällskapets begäran en utställning belysande linnehandlingen (A I 92 s. 6, 76 och 144 – P § 5/26.2, St § 17/22.2 och § 18/8.9.1897). Utställningarna skildrades i det tryckta häfte som sällskapet följande år utgav om sitt jubileum samt i sällskapets *Handlingar* (1897–1898 s. 105).

Redan året efter jubileet framlade sekreteraren förslag om nya specialutställningar (A I 93 s. 115, 118, 126, 28 och 36 – St § 25/28.10 -bil., § 4/23.11, § 4/19.12, P § 4/4.11 och § 1/30.12.1898). Det stannade emellertid vid att sällskapet anordnade en mejeritställning samt ekonomiskt stödde specialföreningar vid av dem anordnade utställningar av avelshästar och av fjäderfä (A I 94 s. 46, 55, 60 och 14 – St § 15/24.2, § 15/24.3, § 18/29.4 och P § 3/31.5.1899, *Handlingar* 1899 s. 53 och 56).

3.4.3.6 Sällskapets permanenta exposition med försäljning

År 1860 frånträdde Hushållningssällskapet sin befattning med Mustiala och därmed sin åt institutet överlätna samling av redskap och modeller. Fyra år senare påpekade lektor Reuter att sällskapets stadgar förutsatte att sällskapet hade utrymmen också för modeller m.m., vilket föranledde sällskapet att friställa utrymmen i sitt hus och att fatta principbeslut om att i mån av tillgångar införskaffa redskap och modeller och uppgifter om dem (A I 59 – P § 17/23.2 och § 2/12.5.1864). Följande år föreslog räntmästare Landell att exhibitionsutrymmena skulle utnyttjas för en stående utställning kompletterad med av utomstående insända salubjudna alster. Sällskapet godkände tanken och annonserade om saken (A I 60 – P § 17/20.2, och St § 3/28.4.1865, B I 26 s. 116).

Landell fann emellertid sällskapet alltför passivt och yrkade på aktivare åtgärder (A I 60 – P § 9/16.6.1865). Han fick medhåll och man började planera en särskild exhibitionsbyggnad i esplanaden nedanför sällskapets hus (A I 60 – St § 7/12.8 och § 10/28.10, P § 9/14.9.1865). Då staden vägrade att låta bebygga platsen övervägde sällskapet att sälja sin gård och flytta till en rymligare tomt (A I 61 – P § 5/28.2.1866, *Handlingar* 6.1 s. 16). Det stannade emellertid vid att sällskapet byggde ett skjul i sin park och friställde den till Handelsskolan uthyrda nedre våningen i sitt hus (A I 62 – St § 6/12.4 och St § 3/16.7.1862). Den drivande kraften var den nye sekreteraren Jakob Alfthan. Själv fick han resa ut för att anskaffa exhibitionsföremål. Inte minst ivrade han för hemslöjdsalster (A I 62 – St § 4/29.10.1867 -bil.). På hans förslag lät sällskapet trycka och distribuera ett prospekt om den blivande exhibitionen (A I 62 – St § 3/12.8.1867, B I 27 s. 128, 131, 136, 139, 153 och 174). I det framhölls vikten av att lantbrukaren samtidigt som han fick ”se och inse nyttan av något för honom hittills främmande verktyg eller redskap” även kunde förvärva detsamma (*Handlingar* 6.2 s. 27 och 6.3 s. 13). Exhibitionen fick också tjäna som förmedlare av utställda artiklar och sällskapets notarie Mellner tillförsäkrades i sin egenskap av föreståndare en förmedlingsprovision om 5%. Sällskapet fick också tillstånd att bortauktionera utställda alster (D I 4 s. 178, A I 63 – St § 7/21.4.1868).

För att stimulera utställarnas intresse lät sällskapet kungöra att det ämnade belöna utställda alster (A I 62 – St § 6/28.12.1867). Expositionen öppnades temporärt 2.3 och slutgiltigt 2.6.1868 efter kungörelse i tidningarna och kyrkorna (B I 27 s. 209, A I 63 – P § 1/18.1 och St § 17/21.4.1868). Kort därefter delgavs premieringens resultat (A I 63 – St § 6/17.6.1868, Handlingar 6.3 s. 83).

De första årens erfarenheter av den permanenta utställningen gav sällskapet anledning att i ett av Jexp. (D I 5 s. 46) inbegärt utlåtande om åtgärder för hemslöjdens främjande föreslå permanenta expositioner i de städer där något lantbrukssällskap hade sitt säte. ”Sådana expositioner kunde enligt sällskapets åsikt hava två uppgifter: 1/ att utgöra modellsamlingar, från vilka modeller utlånas, utdelas och försäljas, eller där de kunna beskådas samt jämföras med varandra och färdiggjorda produkter av samma slag; 2/ att utgöra försäljningsdepoer ...” (A I 67 – St § 2/4.4.1872, B I 29 nr 330). Vid samma tid utverkade sällskapet statsmedel för en av Mellner företagen resa till Köpenhamn för komplettering av utställningen (A I 67 – St § 13/19.3.1872, B I 29 nr 327, D I 5 s. 50 och 76).

Sällskapets samlingar utökades genom köp och gåvor (Handlingar 6.2 s. 25, A I 62 – St § 23/28.9.1867). I de tre häften som utkom av K F Hushållningssällskapets *Tidskrift* redogjorde Alfthan för nyförvärven. I sällskapets 1868 tryckta *Handlingar* (6.2 s. 199) finns samlingarna förtecknade. Senare nyförvärv noterades i *Handlingar* ännu år 1889.

Under sitt tionde år tilldrog sig expositionen pinsam uppmärksamhet genom att föreståndaren salufört ”Brama livselixir” (A I 71 – P § 6/16.6.1876, D XXIV 23 nr 66 och 87). Kontraktet med hans efterträdare var avsett att förebygga missbruk av utställningen (A I 71 – St § 2/2.10.1876 -bil.). Då hade redan allt fler enskilda företagare börjat saluföra jordbruksförnödenheter och -alster och år 1880 fann sällskapet för gott att helt upphöra med försäljningen och att utnyttja det friställda utrymmet för sina växande samlingar, sitt ”museum” (A I 75 – St § 10/31.1 -bil. och P § 5/27.2.1880).

År 1901 ville sällskapet bereda sin syskola utrymme i de för samlingarna disponerade lokaliteterna och bad stadens historiska museum övertaga dem som deposition (A I 96 s. 69, 103, 147 och 37 – St § 27/30.1, § 31/12.4, § 15/26.7 och P § 5/12.11.1901). Före överlåtelsen förtecknades samlingarna, men förteckningen har inte återfunnits. – År 1928 nödgades sällskapet finna nya förvaringsutrymmen för sina samlingar.

3.4.3.7 Lokala expositioner

Utställningar och demonstrationer blev från början ett viktigt inslag i gillenas och de lokala specialföreningarnas verksamhet. Redan innan sällskapet fått denna möjlighet att ute i bygderna sprida intresset för tekniska förbättringar föranstaltade det lokala expositioner.

För att göra det av allmogen beredda smöret lättare att sälja utomlands ville sällskapet förmå allmogen att övergå till enhetliga och på avsättningsorten gångbara förpackningar. För den skull lät sällskapet med stöd av sitt statsanslag förfärdiga smörbyttor och gratis utdela dem som mall till alla socknar i landet (D I 4 s. 194, A I 63 – St § 22/29.9.1868, B I 27 s. 252). Byttorna gjordes enligt från Lübeck erhållna uppgifter om de där allmännast förekommande smörkärlen och

rymde 3 eller 5 lispund (Handlingar 6.4 s. 9, A I 64 – St § 8/25.3 och § 2/29.6.1869, B I 28 s. 14 och 75, A I 65 – St § 12/25.2.1870 -bil.).

Furuhjelska fonden

Från år 1873 fick Hushållningssällskapet under halvtannat årtionde medverka i ett försök till innovationsspridning genom lokala expositioner. Sagda år lät Jexp. sällskapet veta att statsrådet K.H.F. Furuhjelm hade stiftat en fond med syfte att sprida kännedom om förbättrade jordbruksredskap (D I 5 s. 73). Sådana borde årligen anskaffas och överlämnas till kommuner vilka erbjöd sig att i kyrkobyarna exponera dem som modeller för allmogen. Efter en viss tid skulle modellredskapen bortges åt de arbetsammaste i kommunen och nya utställningsredskap anskaffas.

Sällskapet föreslog redskap som borde anskaffas: plogar, harvar, spadar, liar, sädesrenare (A I 69 – St § 21/19.1.1874). Förslaget gillades (D I 5 s. 88), sällskapet tog kontakt med församlingar i norra delen av sitt län och lokala expositioner kom till stånd (B I 30 nr 347, A I 69 – St § 6/28.10.1874, Handlingar 1874 s. 102). De först anskaffade redskapen utdelades 1883 (B I 32 nr 578, D I 7 s. 12, A I 78 s. 244 och 269 – St §§ 5–7/4.9 -bil. och § 3/26.9.1883).

År 1878 och 1883 fick sällskapet ny tilldelning ur fonden (D I 6 s. 32, D I 7 s. 4) och förfaringssättet upprepades (A I 73 – St § 2/23.10.1878, B I 31 nr 481, A I 78 s. 133 – St § 3/4.4.1883 -bil., A I 79 s. 167 – St § 17/7.4.1884). De sist anskaffade redskapen utdelades år 1889 (D I 7 s. 171, A I 84 s. 103 och 171 – St § 3/5.6 och § 4/28.11.1889, Handlingar 1889 s. 140). Uppenbarligen tilldelades sällskapet inte därefter medel ur fonden, men returnerade inte heller det utnyttjade beloppet av tidigare tilldelning. Från och med år 1897 redovisas Furuhjelms fond utan att utnyttjas i sällskapets årsböcker (Årsboken 1912 s. 132 och 175).

Sällskapet var givetvis angeläget om att utröna verkan av expositionerna och förfrågade sig därom både hos prästerskap och hos länsmän (A I 72 – St § 10/30.10.1877, A I 73 – St § 2/15.6.1878, A I 74 – St § 9/20.3 -bil., § 6/17.5.1879, Kopieboken 1877 s. 145 och 369). I sina Handlingar (1878–1883 I s. 162) konkluderade sällskapet att erfarenheterna bekräftat farhågorna att nyttan varit ganska ringa.

Den Furuhjelska fondens syfte var inte blott att bland allmogen sprida kännedom om bättre redskap, utan också att sätta sådana i händerna på fördömliga jordbrukare. Måhända gav fonden impulsen till Jexp:s tidigare nämnda (se 3.4.3.4) åtgärd att med statsmedel anskaffa, exponera och utdela nya slag av jordbruksmaskiner.

3.4.3.8 Demonstrationer av redskap och maskiner i arbete

Demonstrationer av arbetsmetoder och av redskap och maskiner i arbete hade tidigt tagits upp vid lantbruksmötena och småningom hade de fått en allt mer framstående ställning vid dem (se 3.4.3.2 och 3.4.3.4). Exemplet följdes ute i bygderna, tidigast kanske i Viborgs län med dess livaktiga hushållningsgillen (A I 51 – FU § 3/22.7.1856). År 1862 meddelade Jexp. att en del av det förra anslaget för linkultur borde av Hushållningssällskapet fördelas bland övriga sällskap för att bl.a. användas för premier vid provplöjningar (D I 3 s. 50).

Inom Hushållningssällskapet väckte skolläraren Lundell år 1864 tanken på fristående provplöjningar (A I 59 – P § 18/23.2.1864). När plöjningarna efter grundlig förberedelse anordnades i samband med höstmarknaden i Åbo samma år fick de emellertid formen av plöjningstävlingar (se 3.4.4.2). Deras främsta uppgift var dock att fästa uppmärksamheten vid plogarna, inte vid plöjarna. Våren 1871 arrangerade sällskapet i Åbo en provplöjning med trettio plogar för att ådagalägga olika plogars inbördes värde. Plöjningen utfördes av ploginstruktörerna och dragmotståndet mättes med kraftmätare (Handlingar 1871 s. 5, A I 66 – St § 8/21.4 och § 16/25.5.1871, B I 29 nr 158/1871).

När slätter- och skördemaskinerna började låta tala om sig inköpte sällskapet år 1874 en maskin av vartdera slaget och uppvisade dem i arbete på olika platser nära Åbo (Handlingar 1874–1876 s. 68). Demonstrationerna fick stor publikanslutning och bidrog enligt tidningskommentarerna till att väcka förtroende för maskinerna. Senare såldes de på auktion. – Vid samma tid anordnades mycket uppmärksammade ”arbetande slöjdställningar” både i Åbo och i Helsingfors (Handlingar 1874–1876 s. 92).

Som ett slags arbetsuppvisning hos enskilda kan man kanske se sällskapets åtgärd att med stöd av statsanslag inköpa en sädessorterare och ställa den jämte kunnig skötare till jordbrukarnas förfogande med villkor att resp. jordbrukare ombestyrde förflyttningen till sin gård samt utöver fritt uppehälle erlade några mark i dagpenning åt skötaren (A I 78 s. 61 – St § 5/19.1.1883, Kopieboken s. 487).

I sin framställning till Jexp. (B I 32 nr 488) om användningen av 1861 års anslag sade sällskapet: ”Enär frågan om fröodling och frörensing numera blivit en brännande livsfråga för vårt lands jordbruk och särskilt dess spannmålsexport, anser sällskapet kraftiga åtgärder böra vidtagas å ena sidan för att sprida kännedom om och allmännare införa bruket av nutida sädesrensningssmaskiner och å andra sidan för att framkalla en rationell fröodling.” Med samma motivering bad sällskapet att få disponera 1.000 mark för inköp av två triörer, vilket beviljades (D I 6 s. 125). – Samtidigt som sällskapets styrelse beslöt om anslaget användning gick det i författning om att bilda en fröodlarförening (se 3.3.6.1).

Uppenbarligen stannade det vid köpet av blott en sorterare. Protokollen för året visar att den blev flitigt utnyttjad. Sällskapets Handlingar gör det möjligt att följa med hur den anlidades de närmaste åren. Småningom skaffade sig allt flere egen sorterare (A I 78 s. 213 – St § 8/16.6.1883) och år 1899 nämns sällskapets sorterare för sista gången.

3.4.4 Sporrande föredömen

3.4.4.1 Hedersbelöningar för föredömlig jordbrukargärning

I fråga om hedersbelöningar för föredömlig jordbrukargärning utgjorde året 1856 ingen vändpunkt. Sådana belöningar har sällskapet fortsatt att dela ut, låt så vara allt mera sällan och inom en allt trängre krets ju mer sällskapets verksamhetsområde har beskurits. Småningom började också samhällsengagemang och det i allt högre grad att beaktas som merit när belöningar beviljades.

Beviljandet av sällskapets egna hedersbelöningar kom snart att nära sammangå med den premiering som sällskapet under 1860-talet blev i tillfälle att verkställa

med statsmedel. Sålunda tilldelades bonden Emanuel Eriksson från Finström medalj, järnplog och kastmaskin (A I 63 – P § 10/30.9.1868).

Besluten om belöning infördes vanligen i årsböckerna, alltid i protokollen. Framställningarna om belöning återfinns i mapparna i arkivets serie D XXIV.

3.4.4.2 Tävlingar och premieringar

Ett verksamt medel att få fram sporrande föredömen fann sällskapet i tävlingar och premieringar. Också de möjligheter dessa erbjuder till enskild rådgivning, riktad till dem som genom sin tävlingslust visat sig motiverade för förändringar till det bättre, blev allt mer målmedvetet utnyttjade när sällskapets materiella och personella rådgivningsresurser förkovrades. Tävlings- och premieringsreglerna utvecklades för att förmå deltagarna att införa av sällskapet eftersträfvade förändringar och för att uppmuntra de premierade att gå vidare på den rätta vägen.

När rådgivningsverksamheten breddades genom de småningom framväxande lantmannagillena skedde det inte minst genom att gillena av sällskapet stöddes och stimulerades som arrangörer av lokala tävlingar och premieringar.

De första formerna

En plöjningstävling hade anordnats redan vid det allmänna lantbruksmötet på Mustiala år 1852 (A I 47 – FU §§ 5–6/1.7) och provplöjningar och -dikningar blev ett vanligt inslag i programmet för lantbruksmöten på landsbygden och vid lantbruksskolornas offentliga dimissioner.

När sällskapet fått plöjningsinstruktörer väcktes förslag om fristående plöjningstävlingar (Handlingar 5.3 s. 28, A I 59 – St § 5/11.4, § 4/29.4, § 8/19.5, P § 5/18.6, St § 11/13.9.1864). I sin redogörelse för statsanslagens användning berättade sällskapet utförligt om den första tävlingen av detta slag (A I 60 – St § 35/2.3.1865). Sådana tävlingar blev återkommande (Handlingar 6.1 s. 5, Handlingar 6.2 s. 29, A I 60 – St § 8/12.8, § 20/30.9.1865, A I 62 – St § 5/13.9.1867).

År 1862 hade Hushållningssällskapet anmodats tilldela lantbrukssällskapen en del av det förra lanneslöjdsanslaget för att utges som premier för provplöjningar, avelsdjur m.m. (D I 3 s. 50 och 105). I sitt svar på Hushållningssällskapets framställning om anslagens användning under år 1865 meddelade Jexp.: ”Skolande dessa premiemedel företrädesvis användas till anskaffande och uppköp av ändamålsenliga mjölkärl, såsom kärnor, såar, stävor, silar, skumslevar m.m. tillverkade av förtennat engelskt järnbleck och vilka kärl sedermera utdelas som premier bland dem av allmogen inom varje sällskaps verkningskrets, vilka äro kända för att iakttaga renlighet uti sin mjölkhushållning samt beflitat sig om tillverkning av gott smör och därigenom gjort sig förtjänta av uppmuntran” (D I 4 s. 42). I sina *Handlingar* (6.1 s. 6 och 41) redogjorde sällskapet detaljerat för denna premiering inom olika sällskaps områden. – Somliga sällskap tycks till en början ha haft svårt att finna användning för premieringsmedlen (A I 58 – U § 3/31.10.1863).

År 1867 fick sällskapet ett nytt anslag ”till spridning av nyttiga jordbruksredskap och gräsfrö samt premier vid väl skötta jordbruk eller ladugårdar samt produkter därav” (D I 4 s. 162). Det förra lanneslöjdsanslaget fick ännu år 1869 delvis utnyttjas för samma ändamål (D I 5 s. 3). De angivna syftena var

förenliga och redskap och frön kunde spridas som premier och just därigenom göras åtråvärda. Sällskapet lät i tidningar och i kyrkor kungöra att och hur premier kunde ansökas (Handlingar 6.2 s. 8, A I 62 – St § 6/28.12.1867). Kungörelsen angav ganska opreciserat mångahanda förbättringar som kunde premieras. Senare besked från Jexp. (D I 5 s. 11 och 12) gav sällskapet anledning att ytterligare vidga kretsen av det som kunde premieras och en ny kungörelse utfärdades (Handlingar 6.4 s. 4, A I 64 – St § 2/27..9.1869). Andra sällskap fick egna anslag för samma ändamål (A I 65 – St § 11/20.4.1870).

Från år 1867 kunde sällskapet sålunda bygga ut sin premieringsverksamhet. De hösten 1868 och de närmast följande åren premierade var alla mångsidigt meriterade (A I 63 – St § 3/1.9.1868, Handlingar 1870 s. 5 och 13). Som en grupp för sig bland de premierade framträdde småningom de som utmärkts sig i sin ladugårdsskötsel och mjölkhantering. Ofta premierades de på förslag av länedejorna. Dessa premier syntes väl tjäna också syftet att skapa efterfrågan på bättre mjölkkärl och -redskap. Sålunda sades tidigt i sällskapets Handlingar (1874–1876 s. 77): ”Genom de sålunda utdelade mjölkkärlen har sällskapet uppmuntrat icke blott den som erhållit belöningen att införa en förbättrad mjölkhushållningsmetod, utan även hans grannar att åt sig anskaffa dylika kärl. Sålunda finns exempel på att, kort efter det ett premium av ifrågavarande slag kommit till en ort, från samma trakt personer av allmogen infunnit sig i Hushållningssällskapets försäljningslokal för att inköpa sådana mjölkkärl som deras granne av sällskapet erhållit.” Ännu i *Handlingar 1892* (s. 103) nämns på länedejornas förslag utdelade belöningar.

Medan premieringen genom länedejorna pågick tog sällskapet till diskussion frågan genom vilka åtgärder bristerna i allmogens husdjursbyggnader kunde avhjälpas (A I 76 – P § 19/1.11.1881). Inledaren yrkade på att sällskapet skulle utlysa premier, skilt för hemmansbrukare och för torpare. Förslaget väckte betänkligheter, men länedejorna gavs besked om att också byggnader kunde beaktas vid premieringen (A I 77 s. 137 – St § 7/12.6.1882).

Premier för ängsskötsel

Ladugårdsskötseln kunde inte allmänt bringas till ökad avkastning om inte foderproduktionen ökades och våren 1875 framhöll Jexp. (D I 5 s. 102) som sin övertygelse att detta förutsatte ”artificiell ängsodling”. En sådan kunde främjas bl.a. genom premiering. Sällskapet bad om att i ökad utsträckning få anlita statsmedel för ändamålet (B I nr 601/1876), vilket beviljades (D I 6 s. 19). Nu lät sällskapet kungöra att premier för ängs- och skogsskötsel borde åtföljas av läneagronoms intyg (Handlingar 1874–1876 s. 72, A I 71 – St § 16/12.5.1876). – Premieringen tillvann sig inte omedelbart något större intresse (A I 71 – St § 7/2.10.1876).

När frågan om premiering av ängsodling åter kom upp 1881 beslöts på sekreterarens förslag att läneagronomerna skulle avge sitt utlåtande på tryckt formulär med 15 punkter (Handlingar 1878–1883 I s. 107, A I 76 – St § 17/6.5 och § 3/1.6.1886 -bil.). År 1887 fick formuläret en litet ändrad utformning (Handlingar 1887 s. 83) och då medgavs att också andra än läneagronomerna kunde avge utlåtandet (A I 82 s. 45, 91 och 21 – St § 26/21.1, § 10/15.4 -bil. och P § 5/1.11.1887).

Premieringen avslutades med år 1890, då sällskapet i sina *Handlingar* (s. 97) gav en översikt över de 15 år den pågätt. De enhetliga formulären återfinns i

protokollen eller i mapparna i serien D XXIV och belyser vallodlingens utveckling under denna tid. När dessa premieringar slutförts avgav sällskapet på anmodan till Jexp. en utvärdering och framhöll att ”utan tvivel hava de dock ej varit onyttiga utan lämnat spår efter sig i jordbrukets framsteg, ehuru det är vanskligt att söka direkt uppvisa dessa spår” (A I 86 s. 194 – St § 3/30.9.1891, B I 34 nr 723).

En liknande uppfattning kom fram redan nio år tidigare, då M. von Haartman betvivlade att någon drivits till förbättringar genom hoppet om att premieras och Rönnbäck replikerade att premierna närmast kunde väntas påverka den premierades grannar och förmå dem till förbättringar (A I 77 s. 363 – P § 9/13.6.1882).

Premiering av hela lantbruk

Samtidigt som sekreteraren Rönnbäck år 1890 föreslog att premieringen av ängsodling skulle upphöra föreslog han att den skulle ersättas med en premiering av hela lantbruk (Handlingar 1890 s. 98, A I 85 s. 169 och 27 – St § 9/1.11 -bil. och P § 5/3.11.1890). Förslaget godkändes efter diskussion och en särskild kommitté utarbetade närmare förslag (Handlingar 1891 s. 52, A I 86 s. 6 – P § 2/27.2.1891 -bil.). Sällskapet hoppades att övriga sällskap skulle följa dess exempel och delgav både dem och Jexp. sitt beslut om premiering (Kopieboken s. 553).

Efter premieringen indelades hela verksamhetsområdet i fem distrikt, ettvar med premiering vart femte år. Den första premieringen kungjordes i april 1891 (A I 86 s. 114, 138 och 160 – St § 1/3.4 -bil., §§ 4–5/2.6 och § 11/26.6.1891) och en särskild premieringsnämnd tillsattes. När sekreteraren skulle uppgöra budgeten för år 1894 tvangs han söka utvägar att minska utgifterna och genom gick i en detaljerad promemoria olika möjligheter (A I 89 s. 37 – St § 9/15.1.1894 -bil.). Premieringen ville han tillsvidare bibehålla och föreslog en särskild kommitté för att utvärdera erfarenheterna av den. Ett positivt omdöme gavs av läneagronomen A. Torssell (D XXIV 41 – 399). Sällskapet fann likväl för gott att genast inställa premieringen, tillsvidare, men den återupptogs inte.

Premieringsnämndens protokoll för de tre åren visar vad som ansågs viktigt att införa i jordbruket och hur långt man därvidlag hade hunnit (A I 86 s. 208 och 37 – St § 7/30.10 -bil. och P § 4/2.11.1891, A I 87 s. 149 och 20 – St § 6/6.10 -bil. och P § 8/8.11.1892, A I 83 s. 129 och 19 – St § 3/3.11 -bil. och P § 5/7.11.1893, Handlingar 1891 s. 178, 1892 s. 90 och 156, 1893 s. 87).

År 1900 efterlyste Jexp. (D I 9 s. 15) erfarenheter av premiering av mindre jordbruk. Sällskapet ansåg sig inte ha erfarenheter att lägga fram utöver dem det anfört i sina Handlingar för åren 1891–1893 (A I 95 s. 60 – St § 2/17.2.1900, B I 35 s. 95).

Småbrukspremiering

Redan i sin framställning om statsanslag för perioden 1904–1908 (B I 35 s. 306) nämnde sällskapet önskemålet att enligt danskt mönster kunna införa en småbrukspremiering. I sitt besked om statsanslagen för därpå följande period påpekade Lst. (D I 11 s. 53) att i dem ingick bidrag för en småbrukspremiering (A I 103 s. 167 – St § 2/25.7.1908). För premieringen indelade sällskapet sitt då starkt reducerade område i tre premieringsdistrikt (A I 104 s. 52 – St § 3/19.1.1909). Premieringen inleddes år 1909 och omfattades med intresse. – På en vägg i

Sattmarks kaffestuga i Pargas hänger ett år 1912 åt småbrukaren John Eriksson från Björknäs givet III-pris diplom för välskött jordbruk.

År 1918 antecknades i protokollet: ”Småbrukspremieringen för år 1917 hade av orsaker, vilka berodde dels på det tidigare krigstillståndet i landet, dels på upprorsrörelsen senaste vinter icke kunnat slutföras” (A I 113 s. 59 – St § 6/6.6.1918). Sällskapets årsberättelser och väl registrerade protokoll för de år då premieringen pågick gör det lätt att följa med dess omfattning och resultat.

Premieringens största nytta låg sannolikt i de enskilda råd deltagarna fick vid premieringsnämndens besök, såsom Bremer antydde i sin årsberättelse för inledningsåret (D XXIV 65 nr 346 – 15.7.1910). I instruktionen för premieringen angavs som dess syfte inte bara att väcka och upprätthålla intresse och skicklighet hos deltagarna, utan också att få fram de bäst skötta småbruken ”vilka sedermera kunde med innehavarnas tillstånd användas som mönstergårdar ...” (Årsberättelse 1909 s. 64).

Nötboskapspremieringen 1897–1905

Kring sekelskiftet gjordes under Lst:s ledning ett storstilat försök att i form av en premiering stimulera intresset för att genom genomgående korsning förbättra kreatursstammen och samtidigt rycka upp hela ladugårdsskötseln. Finland följde härvid Sveriges exempel. I Skaraborgs län hade man börjat tillämpa ett av kapten Sigge Falck utarbetat premieringssystem. Exemplet hade redan år 1890 inspirerat till försök i S:t Michels län och när Hushållningssällskapet följande år av Jexp. anmodades föreslå diskussionsfrågor för det tionde allmänna lantbruksmötet föreslog det frågan: Borde i Finland likasom i Sverige kreaturspremieringen anordnas efter ett för hela landet gällande reglemente och borde i så fall detta grundas på det s.k. Skaraborgska systemet? (A I 86 s. 240 – St § 6/28.12.1891).

När Lst. i maj 1895 delgav sällskapet de allmänna grunderna för hur anslaget för förbättrad avel skulle användas, lät den också veta att och hur en allmän nötkreaturspremiering borde anordnas (D I 8 s. 108). Sällskapet tillsatte ett utskott för att förbereda premieringen (A I 90 s. 99 och 118 – St § 3/28.6 och § 3/30.9.1895 -bil.). Till dess förslag fogade veterinär L. Fabritius en reservation. Han hävdade reavelns princip. Förslaget jämte reservation sändes till Lst., som 3.6.1896 (D I 9 s. 41) tillställde sällskapet ett reglemente för premieringen. Ärendet gick åter till utskottsbehandling. Utskottets förslag till specificerade stadgar (A I 91 s. 100 och 115 – St § 2/4.9 och § 2/10.11.1896 -bil.) ägnades ett extra plenum för detaljbehandling (A I 91 s. 32). Därefter lät styrelsen trycka nya stadgar (A I 91 s. 127 och 39 – St § 2/13.12 -bil. och P § 2/19.12.1896), vilka slutligt godkändes av plenum och infördes i sällskapets *Handlingar* (1897–1898 s. 82).

Förväntningarna var stora. I maj 1899 anordnade Lst. ett möte för samtliga lantbrukssällskaps ordförande i premieringsnämnderna (A I 95 s. 121 – St § 11/27.9.1900) och samma år gjorde Lst:s överdirektor Nils Grotenfelt en framställning om att premieringssystemets inventor skulle tilldelas sällskapets stora guldmedalj, ”emedan hans system med visshet skulle bli till oberäknelig båtnad också för Finland”. Sällskapet fann det likväl bäst att invänta egna erfarenheter och föredrog att kalla Falck till hedersmedlem (A I 94 s. 91 och 29 – St § 2/7.11 och P § 16/10.11.1899, D XXIV 47 nr 284).

Den uppryckning på bred bas som premieringen syftade till skulle nås genom att premieringsnämnderna vid stort upplagda lokala möten på basen av

exteriörbedömning skulle utpeka de bästa djuren. Vid mötena skulle också ges råd och upplysningar, hållas föredrag och utdelas skrifter. Premierna bestod i pengar, i enkom gjorda medaljer och diplom samt i frisedlar för anlitan av premierade tjurar. – Medaljerna ritades av arkitekten greve C. Armfelt och graverades av C. Jahn (A I 92 s. 133, 139 och 165 – St § 9/13.7, § 8/8.9 och § 3/22.11.1897).

Sällskapets område indelades för premieringen i tre distrikt och dessa i mindre premieringsområden. Ordförande för premieringsnämnden blev sällskapets kreaturskonsulent Olsoni. Småningom kom han till övertygelsen att allmogen inte förstod meningen med premieringen och att denna innebar slöseri med knappa resurser. Han var inte ensam om den uppfattningen (Handlingar 1901 s. 169). År 1903 tillsatte Lst. en kommitté för att bedöma värdet av premieringen. Kommittén anmodade sällskapet att höra lokala organisationer och att självt utlåta sig (A I 98 s. 143 – St § 2/29.7.1903, D XXIV 55 nr 1247). De svar sällskapet fick var varierande (A I 98 s. 163 – St § 3/14.9.1904, D XXIV 55 – 14.9). I sitt eget utlåtande (B I 35 s. 343, Handlingar 1903 s. 79) framhöll sällskapet att premieringen inte infriat alla förväntningar men likväl hjälpt många till klarhet i valet av ras och i hög grad bidragit till att tjurföreningar och kontrollföreningar bildats. Premieringen borde inte avvecklas, utan utvecklas till en sammanhållande länk i ett utbyggt arbete för ladugårdsskötselns förkovran.

I slutet av december 1904 sammankallade Lst. landets kreaturskonsulenter för att informeras om de åtgärder kommitténs betänkande föranledde (A I 99 s. 211 – St § 5/24.10.1904). De sista premieringsresultaten i sällskapets *Årsberättelse* är från år 1905.

Premieringen ägnades stort utrymme i sällskapets *Handlingar/Årsberättelse* 1896–1905, som inte bara utförligt informerar om förlopp och resultat, utan också åskådliggör hur det denna tid var att som rådgivare resa i sällskapets distrikt (Handlingar 1899 s. 112).

Premier för hästavelns främjande

I sitt ofta nämnda utlåtande av år 1856 hade sällskapet på tal om hästavelns förbättrande framhållit (s. 15) att ”det är blott föredömen som här kunna verka” samt föreslagit att några norska hästar skulle inköpas till Mustiala för att där få visa till värde. Förslaget förverkligades men blev utan påföljd. Större betydelse fick det att man också för att få fram föredömliga finska hästar tydde sig till premiering.

Sommaren 1863 företog professor G.W. Sjöstedt från veterinärinrättningen i Stockholm en resa i Finland och avgav förslag till åtgärder för hästavelns främjande. I början av följande år bad guvernören i Åbo sällskapet yttra sig om förslagen (D XXIV II nr 55). Sällskapets styrelse tillkallade sakkunniga och uttalade sig för utplacering av kronohingstar och premiering av avelshästar för deras ”travar- och lastdragarförmåga” (Handlingar 5.3 s. 23, A I 59 – St § 19/2.4 och § 4/29.6.1864 -bil., B I 26 s. 40). Två år senare anmodades sällskapet av Jexp. att uttala sig om ett förslag att använda ökade statsanslag för ”höga premier att vid tävlingskörningar utdelas” (D I 4 s. 101) och sällskapet ansåg att de hittills utdelade premierna varit alltför små samt föreslog att för varje län skulle anslås 1.200 mark (A I 61 – St § 9/8.11.1866). Dessa såväl som sällskapets senare ställningstaganden i frågor om hur häststammen kunde förbättras faller emellertid snarare inom avelns än inom rådgivningens område.

Premier för rotfruktsodling

Kring sekelskiftet ivrade sällskapet för rotfruktsodlingen. Också härvid tydde det sig till premieringar, varom närmare i häftet 10 i denna stencilserie. Nu må ytterligare hänvisas till Årsbok 1909 (s. 70) med dess premieringsstadgar.

Tävlan mellan gillena

Ett sätt att förmå lantmannagillena att sporra sina medlemmar att genom egna försök ådagalägga konstgödselns värde gjordes då firman H & E Albert år 1911 uppställde en vandringspokal för tävlan mellan gillena inom Hushållningssällskapet och Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskap enligt av firman givna stadgar (A I 106 s. 161 – St §§ 11–12/29.12.1911, D XXIV 66). Tävlingen väckte intresse, men förutsättningarna för sådana tävlingar ändrades helt genom världskriget och vandringspokalen har stannat i sällskapets kansli (A I 107 s. 57 – St § 28/20.2.1912, B I 36 s. 3/1912).

Nyodlingstävlingar

Våren 1916 inbjöd sällskapet Pellervo alla lantbrukssällskap till ett möte för att diskutera hur en nyodlingstävling bäst kunde anordnas. Hushållningssällskapet ställde sig tveksamt till ett så extensivt sätt att öka produktionen men anslöt sig till tävlingen (A I 111 s. 109 och 152 – St § 11/2.5 och § 5/9.11.1916, D XXIV 74 nr 191). Från sällskapets distrikt anmälades 46 deltagare av vilka 24 premierades (A I 113 s. 33 – St § 8/9.2.1918).

Makarna Scharlins fond och Hildegard Eneschiöldhs fond

Sällskapets premieringar och diskussionen om dem väckte i några fall intresse hos enskilda för att åvägbringa premieringar ägnade att främja sådant som de personligen ville verka för. År 1874 fick sällskapet av makarna Anna och Johan Scharlin att förvalta en testamentarisk fond, vars avkastning borde utges som premier till jordbrukare av allmogeklassen inom Åbo och Björneborgs län vilka med insikt och drift skött och förbättrat sitt jordbruk och därjämte väl vårdat sin skog (A I 69 – St § 3/16.1 och P § 10/17.2.1874, Handlingar 1874–1876 s. 103). Gåvobrevet innehöll också bestämmelsen att premieringen fick inledas först efter det att fonden orörd fått växa till sig under femtio år. Penningvärdeförsämringen under denna tid har gjort att fonden inte har kunnat tjäna sitt syfte.

Betydelselös har inflationen gjort också den fond som genom Hildegard Eneschiöldhs testamente av år 1894 bildades efter hennes död 1913 för att främja bl.a. ladugårdsskötseln (A I 108 s. 99 – St § 2/30.8.1913, Årsberättelse 1913 s. 48 och 1914 s. 133). En premiering av ladugårdsskötseln i Vehmo härad hann likväl inledas under perioden. Premieringen sköttes av det lokala lantmannagillet och utnyttjades av prisnämnden för att förmå deltagarna att genomföra av nämnden föreslagna förbättringar (Årsberättelse 1916 s. 54, D XXIV 75 nr 63/2.5).

3.4.4.3 Mönstergårdar

Medan man i mitten av 1800-talet i Nyland och i Viborgs län ivrade för inrättandet av modellfarmer var man i Hushållningssällskapet av den uppfattningen

att allmogen i sitt utvecklande av lantbruket bäst kunde ledas genom likars föredöme.

I början av 1860-talet uppgjorde prosten F. von Knorring ett förslag till lantbruksskola på Åland (D XXIV 11 – icke diarieförda). Uppenbarligen tänkte han sig skolan placerad på Grelsby kungsgård. Hela egendomen skulle indelas i ett skolbruk närmast gården samt i ett eller flere mönsterhemman samt i åtskilliga mönstertorp: ”Om lantbruksskolor med jordbruk skola hava full åsyftad nytta för allmogen böra mönsterhemman och -torp med förstånd och uträkning inrättas och behandlas [...] Av ett större jordbruk, på vilket slösande kostnader användas, får allmogen ingen lärorik översikt.” – Det stannade vid ett förslag.

Vid samma tid antecknade sällskapet med instämmande A. Thulins påpekande av att allmogens misstro emot de s.k. herremännens göranden och låtanden gjort att inte ens Mustiala i sin närmaste närhet förmått ”allmogen att ändra sitt av far och farfarsfar ärvda sätt att bebruka åker och äng. Skall något varaktigt gott i dessa delar kunna göras hos allmogen, bör det ske genom personer verkande och levande bland dem själva och genom vilkas exempel de dagligen äro i tillfälle att inse det nyttiga uti att på ett rationellt sätt handhava såväl lantbruket som till detsamma hörande binäringar” (A I 60 – P § 4/1.11.1865). Då hade Thulin redan i sitt 20.5.1864 daterade testamente dragit försorg om att allmogesöner som hade att vänta sig eget hemman skulle få utbildning vid lantbruksinstitutet och att av allmogemän drivna mönsterbruk sålunda skulle uppstå runt om i landet (Handlingar 6.3 s. 20 och 91). Thulin dog 1868 och sällskapet ägnade stor omtanke åt att förverkliga hans yttersta vilja. En redogörelse för den Thulinska fondens användning faller emellertid snarare inom ramen för lantbrukets utbildning än för rådgivningen.

År 1868 bad prosten W. Heikel om sällskapets förord för en till KMt riktad framställning om stöd för att göra prästgården i Nykyrka socken (Kalanti) till en mönsterfarm. Sällskapet ställde sig avvisande (A I 63 – St § 9/18.7 och P § 6/30.9.1868).

Trots sällskapets skeptiska inställning till modellfarmer kom det att stöda också en sådan. En redogörelse härför ingår i sällskapets *Handlingar* (1878–1883 II s. 310) under rubriken: ”Kronolänsman X. Nordlings berättelse om jordbruket å Toivoniemi modellfarm i Enare Lappmark år 1883”. Berättelsen gäller emellertid mera lantbrukets försöksverksamhet än rådgivningen.

3.4.4.4 Exkursioner

Verkan av mönstergårdar som föredöme kunde inte sträcka sig långt om inte längre borta boende jordbrukare bereddes möjlighet att besöka mönstergårdarna. I synnerhet småbrukarna kunde inte väntas företaga privata studieresor. Det låg därför nära till hands att rådgivningsorganisationerna skulle anordna exkursioner för ”att låta småbrukare bese andras välskötta lägenheter och därigenom erhålla väckelse”. Sin avsikt att anordna småbrukarexkursioner nämnde sällskapet i sin framställning om statsanslag för perioden 1904–1908 (B I 35 s. 306) och tillade: ”Sådana hava under några år varit satta i gång inom särskilda sällskap och torde hava medfört mycken nytta.” Önskemål gällande exkursioner diskuterades inom sällskapens centralorganisation (A I 105 s. 85 – St § 8/23.4.1910).

År 1910 beslöt sällskapet anordna en exkursion, om intresse förefanns, och vände sig till gillena men fick inte en enda anmälan (A I 105 s. 80 och 20 – St § 22/24.3 och P § 3/26.5.1910, B I 36 s. 31). – Sådana kommunikationerna var med ångbåtar och järnväg som enda allmänna kommunikationsmedel fanns det i sällskapets helt havsomflutna distrikt knappast förutsättningar för exkursioner annat än i skärgården.

3.4.4.5 Omflyttning av jordbrukare

Också den gamla tanken att som föredömen flytta jordbrukare från en trakt till en annan dök ännu en gång upp. Det skedde då KMt (D I 5 s. 4 -bil.) år 1869 anmodade sällskapet att utlåta sig med anledning av guvernörens i Kuopio framställning om den lösa befolkningen i hans län. Sällskapet dryftade olika möjligheter att bringa lantbruket i länet till större avkastning och lektor Reuter ansåg att ”till den i jordbruket så föga försigkomna befolkningen i Kuopio län skickas jordbrukare från andra län”. Han fick emellertid intet medhåll sedan statsagronomen Forsberg, som själv hade verkat i länet, hade betecknat förslaget som otidsenligt och överflödigt samt syrligt påpekat att det stod envar fritt att begiva sig till ort och ställe för att upplysa folket om det som han visste vara gott och nyttigt (A I 64 – P § 4/30.9.1869).

3.4.5 Bättre produktionsmedel i jordbrukarens hand

3.4.5.1 Redskap, maskiner och byggnader

För att förmås att ta nya produktionsmedel och förnödenheter i bruk måste gemene man ha tillgång till sådana och helst få dem satta i sin hand. När perioden gick in tillverkade Mustiala såsom tidigare redskap också till försäljning (Handlingar 4.4 s. 35), men redan år 1860 avstod sällskapet från institutets förvaltning. År 1858 tillstyrkte sällskapet för att trygga tillgången på billiga redskap en av dess styrelseledamot Jack hos KMt gjord framställning om statsstöd för att anlägga en jordbruksredskapsfabrik (A I 53 – U § 6/19.3.1858, B I 24 s. 15). Det stannade emellertid vid avsikten. – När ingenjör Seb. Tammelander år 1883 ville i Kotka anlägga en fabrik för tillverkning av jordbruksredskap vågade sällskapet inte yttra sig om avsättningsmöjligheterna (A I 78 s. 63 och 136 – St § 6/19.1 -bil. och § 4/4.4.1883 -bil.).

Det grundläggande redskapet var plogen. I sin första verksamhetsberättelse ägnade Gibson (D XXIV 7 nr 4535) stort utrymme åt den skotska plogens företräden och snart fick han medel för att i Sverige inköpa redskapsmodeller (A I 55 – U § 4/23.3.1860). Hassellöf fick under sin första vinter som ploginstruktör i uppdrag att undervisa i hur man förfärdigar lantbruksredskap (A I 56 – U § 2/23.1.1861, B I 24 s. 248, D I 3 s. 1). Själv gjorde han en insats som plogkonstruktör.

När sällskapet år 1866 (D I 4 s. 101) anmodades utlåta sig om hur ökade statsanslag bäst kunde utnyttjas understödde det förslaget om uppköp och spridning av mjölkkärl, redskap och dräneringsrör (Handlingar 6.2 s. 103, A I 61 – St § 9/8.11.1866 -bil.) och de följande åren fick sällskapet anslag som det uppenbarligen ganska fritt kunde använda (D I 4 s. 162, D I 5 s. 11, 24, 35, 48, 63,

82 och 102, B I 30 s. 109 och 127, Handlingar 6.3 s. 7). För att få ändamålsenliga redskap i händerna på sådana som hade större vilja än råd att tillhandla sig dem använde sällskapet också statsmedel för subventionering. Sålunda lät det år 1868 i sitt eget län bortauktionera 30 plogar. Köparna måste tillhöra allmogen och priset stannade ofta långt under anskaffningskostnaderna (Handlingar 6.3 s. 7).

Uppslaget till denna subventionering gavs av Jexp. (D I 4 s. 185) som lät sällskapet veta att ploginstruktörernas arbete hämmats av bristen på plogar i bygderna och att statsmedel fick användas för att avhjälpa bristen (A I 63 – St § 12/15.5, § 2/29.5, § 4/1.9, §§ 7, 9 och 13/29.10 samt § 8/2.11.1868, B I 27 s. 244 och B I 20 s. 34). Förfarandet upprepades följande år (Handlingar 6.4 s. 5 och 1870 s. 5). – Också i Nyland kunde länets lantbrukssällskap med stöd av statsmedel placera ut plogar på lämpliga gårdar (D XXIV 16 nr 65, A I 64 – St § 7/25.3.1869).

Hushållningssällskapet var också berett att vid lokala lantbruksmöten sälja plogar och mjölkhanteringsredskap till underpris (A I 66 – St § 18/25.5.1871). På auktion sålde sällskapet också den slätter- och den skördemaskin som det år 1874 inköpt för att demonstrera i arbete (Handlingar 1874–1876 s. 69).

Också för att sprida vid mjölkhanteringen tjänliga kärl och redskap tydde sig sällskapet till auktionsförfarandet. När de sedan gammalt brukade träkärlen inte längre ansågs lämpliga lade sällskapet ned mycken möda på att få fram förtennade bleckkärl av lämplig modell (A I 60 – St § 6/12.8 och §§ 3–4/2.9.1865, A I 61 – St § 3/7.5, §§ 2 och 5/31.5.1866, D I 4 s. 68 och 85, B I 26 s. 185).

Länedjorna bidrog till att lämpliga kärl utformades och efterfrågades (A I 64 – St § 14/25.3.1869). Charlotta Ekman klagade över att hennes råd inte ledde till bestående resultat. Orsaken låg främst i att allmogen inte hade utrustning för en bättre mjölkhushållningsmetod. Hennes undervisning glömdes då den inte genast kunde tillämpas. Hon föreslog därför att goda mjölkredskap skulle utdelas till de kommuner som visat sig mest intresserade för en mera ändamålsenlig mjölkhushållningsmetod, d.v.s. den Schwarzska. ”Bestyrelsen, som redan tillförne varit betänkt på vidtagande av de åtgärder länedejan föreslagit, beslöt det skulle till de av henne antydda kommuner för att å offentlig auktion till den mestbudande ibland allmogen försäljas översändas en sats mjölkkehl bestående av 3 mjölksåar om 15 kannors rymd, 1 mjölksil, 1 stäva med graderad skala, 1 skumskopa och 1 termometer” (A I 65 – St § 13/20.4 och § 2/20.6.1870 -bil., Handlingar 6.4 s. 129).

När det gällde att hjälpa jordbrukarna att förbättra byggnadsbeståndet kunde sällskapet inte tillgripa utvägen att tillhandahålla modellexemplar. År 1856 tillsatte sällskapet en ”kommission för ritningar och projekt till lantmannabyggnader” med länearkitekten G.T. Chiewitz som erkänd fackman (A I 51 – U § 1/15.1.1856, B I 23 s. 72). Trots att kommissionens instruktion förutsatte att sällskapet skulle publicera ritningar och trots att kommissionen gjorde framställning om anslag för ändamålet (Handlingar 4.3 s. 91) stannade det vid att statsanslag tillställdes Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskap då det år 1864 utgav planschverket *Plan- och fasadritningar till landtmannabyggnader*, vari Chiewitz medverkat (D I 4 s. 29 och 42, Handlingar 6.1 s. 3).

3.4.5.2 Handelsgödsel och utsäde

Åkrarnas växtkraft kunde ej bibehållas utan att de tillfördes ny näring. I mitten på seklet började handelsgödseln framstå som en möjlighet härtill. Våren 1856 erbjöd kommerserådet Julin sällskapet samarbete för subskription av guano (A I 51 – U § 10/8.5 och § 2/5.12.1856) och sällskapet lät genom annons veta att beställningar för minst 25 rubel kunde göras hos Julin eller hos sekreteraren (B I 23 s. 89). Vad guanons användning beträffade hänvisades i annonsen till Per Östrings Tidskrift för Landshushållare. Samma år tillstyrkte sällskapet i utlåtande till Jexp. nedsatt tull på svavelsyra för att möjliggöra inhemsk framställning av benmjölgödsel (A I 51 – U § 2/13.8.1856 och B I 23 s. 110).

En första förutsättning för att rådet att så vallväxtfrö skulle följas var att det fanns tillgång på utsäde. Den första av de år 1856 tillsatta kommissionerna var den för fröhandel (Handlingar 4.1 s. 71, A I 51 – U § 3/31.1.1856, B I 23 s. 65). Den fick till uppgift att helst i varje län tillhandahålla gräs- och andra fröslag. Dess förmedling av utsäde fick en ganska betydande omfattning (Handlingar 4.3 s. 90, 4.4 s. 44). En påstöt gav kronofogden i Korsholm som bad om ett större parti gräsfrö för att spridas bland allmogen (A I 52 – U § 3/9.3.1857). Så snart Gibson hade hunnit lära känna landets behov erbjöd han sig att utifrån införskriva utsäde av olika slag och kommissionen tillstyrkte (A I 55 – U § 8/12.1 och § 8/26.1.1860, B I 24 s. 178). Handeln sköttes av enskilda firmor.

Missväxtåret 1867 införskrev och förmedlade sällskapet drygt 1.137 tunnor potatisutsäde (Handlingar 6.2 s. 204), men åtgärden var avsedd att lindra en erkänd brist, inte att främja rådgivningen. Detsamma gäller om förmedlingen av rotfruktsfrö följande vår (Handlingar 6.3 s. 18, A I 63 – St § 2/31.3 och § 5/28.4.1868). Den våren föreslog Gibson att sällskapet i anslutning till sin permanenta exposition skulle anordna försäljning av utsäde. Förslaget gav sällskapets sekreterare anledning till ett tillstyrkande betänkande (A I 63 – St § 1/29.5.1868 -bil.) och i en utförligt motiverad framställning hos KMt bad sällskapet om ekonomiskt stöd för att på detta sätt kunna förbättra landets odlingsmaterial (B I 27 s. 225). Framställningen avslogs med hänsyn till att en subventionerad fröhandel kunde lamslå den privata utsädehandeln som redan här och där kommit i gång (D I 4 s. 200, Handlingar 6.3 s. 11).

Våren 1875 anmodade Jexp. (D I 5 s. 102) sällskapet att intensifiera sina bemödanden att införa en rationell vallodling och ställde i utsikt anslag för fröanskaffning. Jexp. var övertygad om att i samma mån som även den mindre jordbrukaren kunde förmås att förbättra sin ängsodling skulle landet gå framåt i välstånd. Tillsvidare borde han företrädesvis påverkas genom tillgång på gott vallväxtfrö. Sällskapet skyndade sig att påminna om vad det redan utträttat och att be om ökade anslag (A I 70 – St § 6/7.5.1875, B I 31 nr 375). I sina *Handlingar* (1874–1876 s. 71) redogjorde sällskapet för vilka mängder frö det förmedlat och konstaterade med tillfredsställelse att den enskilda affärsverksamheten höll på att befria sällskapet från dess förmedlaruppgift.

Fem år senare visade Jexp. åter stort intresse för vallfröodlingen och ville ej blott utreda dess omfattning (D I 6 s. 80, A I 76 – St § 5/31.1 -bil., § 4/6.5.1881, B I 32 nr 35 och 374/1881, D XXIV 28), utan ställde också 1.500 mark till sällskapets förfogande för gratis utdelning av vallväxtfrö i länet (D I 6 s. 81, A I 76 – St § 8/25.2.1881). Sällskapet vände sig till kommunalnämnderna (B I 32 nr 147/1881) och tillställde efter att ha hört dem 20 kommuner utsäde för fördelning

bland 51 jordbrukare (Handlingar 1878–1883 I s. 101, A I 76 – St § 6/1.6.1881 - bil.).

Tio år senare fick sällskapet medverka i en liknande aktion för att sprida mot sjukdom hårdiga potatissorter (Handlingar 1891 s. 61). Då ställde Jexp. 1.000 mark till sällskapets förfogande för att uppköpa och i poster om högst 5 kappar sprida utsäde (D I 8 s. 20). Sällskapet lät kungöra att utsäde kunde erhållas (A I 86 s. 101, 124, 132 – St § 2/24.3, § 14/27.4 -bil. och §§ 1–3/14.5.1891) och fördelade i maj 2.100 kg av 13 olika sorter på omkring 200 rekvirenter. Mottagarna åtog sig att inrapportera resultatet av odlingen, men måste påminnas därom genom en kungörelse (A I 86 s. 233 – St § 28/30.11.1891). Rapporterna finns i mappen D XXIV 39. Året blev ogynnsamt och först efter ytterligare ett års erfarenhet sammanfattade sällskapet sitt omdöme om de provade sorterna (Handlingar 1892 s. 92). Någon bedömning av i vilken mån man lyckats påverka en övergång till nya sorter gavs inte.

Större betydelse fick de åtgärder sällskapet vidtog efter skörden år 1902, då det blev uppenbart att det komme att råda brist på inhemskt utsäde av havre och korn och sällskapet fann det angeläget att importerat utsäde av i våra förhållanden olämpliga sorter inte skulle få försämra vårt odlingsmaterial. Dessa åtgärder faller emellertid knappast inom rådgivningens ram: Sällskapet tog hand om det dugliga utsäde som fanns i länet och lånade ut det i mindre poster (Handlingar 1903 s. 23, 29 och 92, 1904 s. 51).

3.4.5.3 Avelsmaterial

I syfte att förbättra avelsmaterialet inom nötkreatursskötseln framlade Erik Julin år 1855 ett förslag om aktiebolag för att grunda och driva stamholländerier (A I 50 – U § 1/2.10 -bil., § 1/19.10 och § 9/15.11.1855) och sällskapet sammankallade ett stiftande möte 19.10.1858. Sällskapet annonserade om inköp av avelsdjur och holländeriet underställdes sällskapets kommission för smör- och ostberedning, som redogjorde för verksamheten (Handlingar 4.3 s. 10 och 4.4 s. 51). Holländeriets utvecklande och avvecklande kan inte följas i arkivet.

Sällskapets åtgärder gällande holländerier hör snarare till kreatursförädlingen än till den till rådgivningen knutna spridningen av avelsmaterial. Detsamma kan sägas om den 1857 inledda utplaceringen av avelsdjur (D I 2 s. 135, A I 52 – P § 5/12.6.1857). Då utplacerades voigtländerdjuren från Mustiala hos en godsägare på villkor att han efter 12 år till statsmakten överlämnade två likadana avelsgrupper om 1 tjur och 2 kvigor. Samma princip om renavel inom hos enskilda utplacerade avelsgrupper går igen i det utlåtande som sällskapet vid samma tid avgav till KMt med anledning av ett förslag om fåravelns förbättrande (D I 2 s. 138, A I 52 – P § 2/16.9.1857, B I 23 s. 249). I detta fall yrkade sällskapet på att de föreslagna schäferierna skulle åläggas att, när deras fårstam vuxit till 80–100 djur, bortauktionera avelsgrupper om 1 bagge och 2 tackor.

När tanken på stamholländerier tio år senare togs upp av Jexp. (D I 4 s. 101) tillstyrkte sällskapet, om än med försiktighet. Nu nämndes också stamschäferier (A I 61 – St § 9/8.11.1866 -bil.). Denna gång siktade sällskapet inte på renavel, utan framhöll att ”från dessa stamholländerier och stamschäferier skulle sedan tjurar och baggar kunna avlämnas till de mindre odlade trakterna av landet”.

Den viktigaste källan till bättre avelsmaterial erbjöd de gårdar, som länge hade vårdat sig om sin ladugård. För att underlätta spridningen av djur från sådana gårdar tog sällskapet upp önskvärdheten av kreatursmarknader (A I 73 – P § 9/18.6.1878 -bil.). Tanken hade väckts av agronomen Jernström vid det nyländska sällskapet. Hushållningssällskapet ingick med en utförlig framställning till Jexp. (B I 31 nr 465/1878).

År 1886 föreslog sällskapets sekreterare Rönnbäck att sällskapet skulle hjälpa allmogen att komma till insikt om hur viktigt det var att med omsorg välja sina avelsdjur. Sällskapet borde för den skull utplacera tjurar hos enskilda. För att bereda ärendet tillsattes en kommitté med företrädare för ett par gillen (A I 81 s. 45 – St § 7/23.2.1886 -bil.). Gillena tilldelades ansvar vid tjurarnas anskaffning och övervakning (A I 81 s. 85 – St § 5/14.5.1886 -bil.). De första tjurarna anskaffades till Loimijoki och Lempäälä (A I 81 s. 124, 149 och 168 – St § 4/2.10, §§ 5–7/30.11 och § 10/23.12.1886 -bil.). De första erfarenheterna blev inte uppmuntrande (Handlingar 1886 s. 85 och 1889 s. 122).

Sällskapet var till en början ganska löst knutet till verksamheten med utplacerade avelsdjur. När Lst. år 1901 (D I 10 s. 16) bad att få en förteckning över sådana djur svarade sällskapet att det saknade officiell kännedom om utplaceringen men likväl kände till några fall (A I 96 s. 107 – St § 2/4.5.1901). De tre följande åren har Stamtjurar liksom Tjur- och avelsföreningar sin egen rubrik i sällskapets *Handlingar* (1902 s. 115, 1903 s. 116 och 1904–05 s. 73). De hos enskilda utplacerade tjurarna hade banat vägen för de senare så betydelsefulla tjurföreningarna, vilka i detta häfte upptas under rubriken Lokala specialföreningar.

Tjurföreningarna måste tillförsäkras rasrena tjurar och så upptog sällskapet än en gång tanken på avelscentra (Handlingar 1900 s. 68, 1901 s. 94 och 1902 s. 116). Att åstadkomma avelscentra var likväl snarare en uppgift för de vid denna tid bildade landsomfattande avelsföreningarna än för lantbrukets rådgivningsorganisationer.

